

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΧΙΟΣ-ΜΥΤΙΛΗΝΗ-ΣΥΡΟΣ-ΑΘΗΝΑ-ΓΙΑΝΝΕΝΑ-ΑΡΓΟΣΤΟΛΙ.

Μερικοί με προτρέπουν νά κυκλοφορήσω σέ βιβλίο τούς στίχους τῶν τραγουδιῶν μου καί γενικώτερα τήν ποίηση πού κατά καιρούς ἔχω μελοποιήσει. "Όταν τελικά πρίν λίγο καιρό εἶδα μπροστά μου συγκεντρωμένο σχεδόν ὅλο τό "ὄλικό", πρίν προχωρήσω στήν ἔκδοσή του -πού κι ἐγώ ἀρχίζω νά τή θεωρῶ χρήσιμη γιά ὅσους κατά κάποιον τρόπο τούς συγκίνησε τό ἔργο μου- σιγά-σιγά, μπήκα στή σκέψη, νά διηγηθῶ τήν ἱστορία τοῦ κάθε -ἄν εἶναι δυνατό- τραγουδιοῦ, τοῦ κάθε μελοποιημένου ἔργου. Αὐτό ἔμωσ μέ δδῆγησε -ὅταν ξεκίνησα νά γράφω ψιά τόν ΕΠΙΤΑΦΙΟ- στό συμπέρασμα πῶς πρέπει νά γίνουν δυό παράλληλες ἐκδόσεις: 'Η μία οἱ στίχοι καί τά ποιήματα. 'Η ἄλλη ἡ δική μου ἀφήγηση. Γιά τή δεύτερη ὑπῆρχε ἕνα πρόβλημα. 'Η ἱστορία τῶν τραγουδιῶν μου ταυτίζεται μέ τήν ἱστορία τῆς ζωῆς μου. Τί ἔπρεπε λοιπόν νά κάμω; Νά γράφω κατά κάποιον τρόπο τά "ἀπομνημονεύματά" μου; "Όχι! θά περιοριστῶ, ἀποφάσισα, μόνο στά τραγούδια καί σέ ὅσα συμφωνικά βασίζονται σέ ποιητικά κείμενα. "Έτσι στό βιβλίο αὐτό ὁ ἀναγνώστης δέν πρόκειται νά μάθει πολλά πράγματα γιά τήν ὑπόλοιπη πλευρά τῆς ζωῆς μου. ^{Ἀπό} Τήν κοινωνική καί πολιτική δράση μου, τή συμμετοχή μου στά γεγονότα, ἰδιαίτερα ἀπό τό 1940 ἕως τίς μέρες μας, καί πιό γενικά γιά τίς σκέψεις, τίς ἰδέες, τίς ἀπόψεις πού μέ δδῆγησαν δια αὐτά τά χρόνια καί πού ἀπό τά 1963 ἕως σήμερα, συνδέονται πολύ στενά, μέ τίς πολιτικές ἐξελίξεις, στή χώρα μας. ^Γ

Τουλάχιστον αὐτή τή στιγμή πού τή νοιώθω σάν ἀόριστη, δηλαδή σάν κάποια στάση στήν πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, -περιμένοντας νά κατασταλάξουν μέσα του γεγονότα καί ἰδέες- προκειμένου νά ἀποφασίσει νά πάρει ὁ ἴδιος -ὅπως παλιά- κάποια θετική καί γι' αὐτό ἱστορική πρωτοβουλία. 'Ενῶ τώρα στέκεται ἀκίνητος, ἐδῶ

Γο δει περιγραφή μου τῶν κειμένων...

~~πάλι πολλά χρόνια. πως γιναι και ποσο τον κληρονόμο και κλην~~
 στον τσινχο και τον Άσο. "Καίσαρες τῆ δουλειά σου, εμεῖς να σε
 νταντεβούμε... "Κι αὐτός παριστάνει τὸ χαϊδεμένο μαρὸ καὶ πιπι-
 λίζει τὸν ἀντίχειρά του... Σὲ τέτοιες λοιπὸν στιγμές, τὸ καλλι-
 τερο πού ἔχεις νά κάνεις, εἶναι νά ἐξαφανιστεῖς, μὰ μὴν προκαλεῖς
 καὶ νά ἐρεθίζεις. Καὶ πρὸ παντός νά μὴ θίγεις τὰ κακῶς κείμενα.

← Τώρα πού γράφω τίς γραμμές αὐτές εἶναι Αὐγουστος τοῦ 1985.
 Εἶμαι στό Βραχάτι καὶ εἰσπνέω σά τὸ Δία τὴν καπνιά πού κατε-
 βαίνει ἀπὸ τὴν ὄρεινὴ Κορινθία. Τέσσερα μέτωπα φωτιάς ἔχουμε στὴν
 περιοχὴ μας. Δέν εἶναι παίξε γέλασε. Κάπου ἐκατό σ' ὄλη τὴν Ἐλ-
 λάδα ἰσχυρῶς αὐτὴ ἡ βιβλικὴ καταστροφὴ νάναὶ συμβολικὴ; Τὸ ὄλο-
 καύτωμα, ἄς ποῦμε, τοῦ ρωμῆκου, τῆς ρωμησοῦνης, ἐπὶ τὸ ποιητικὸ-
 τερο; Κι ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, οἱ κάθε λογῆς ὑπεύθυνοι, συμπολίτευση-
 ἀντιπολίτευση, νά ἁροσιζονται στίς ἀκρογιαλιές καὶ τὰ νησιά, σάν
 τὸ Νέρωνα πού παρακολουθεῖ ἀτάραχος νά καίγεται ἡ Ρώμη. Τί Ρώμη
 θά πεῖς τί Ρωμησοῦνη; Τί Νέρων καὶ τί ἄρῳν ^{Τοῦ} ἀγάπας τοῦ
 λαοῦ; Ἄς γίνεῖ ^{ρηματῶν δ} ~~καταπύρο~~ λοιπὸν. Ἀκόμα καὶ οὐφο νά κατέβαιναν
 στὴν Ἀττικὴ - ἔμεῖς τὴ δουλειά μας. Δηλαδή δέν συμβαίνει τίποτα,
 δέν τρέχει τίποτα, δέν γίνεταί τίποτα. Καὶ ποιὰν ἀντίσταση ἔκανε
 ὁ Σάκης Καράγιωργας, πού κηδεύεται αὔριο; Καὶ γιά ποιὸν ἔκανε
 τὴν ἀντίσταση; Καὶ ἐναντίον ποιανῶν; Καὶ ποῦ εἶναι ὄλοι αὐτοὶ
 οἱ ὑπὲρ καὶ οἱ κατὰ; Ἀπὸ μνημόσυνα καὶ παχειὰ λόγια, ἄλλο τίποτα
 ἢ τηλεόραση. Τὴν κοιτάζω καὶ σιέφτομαι τί τέρας ἀλήθεια - σά νά
 μοῦ λέει "πέθανε ἐσὺ καὶ θά βεῖς; Ἄσε τὸ ἄλλο, δηλαδή ὑπῆρξε
 τάχα ἀντίσταση; Ὑπῆρξε χούντα; Ὑπῆρξε ξένη κατοχὴ καὶ ντόπια
 μακρονησία; Ὑπῆρξε Ἀσφάλεια; Καὶ γιατί τάχα, ἀφοῦ τόσο ὀραία
 τάπιασα ὄλα καὶ τὰ εἶπα στὸν ΗΑΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΧΡΟΝΟ, δέν κάθησα μετὰ
 στ' ἀγά μου; Τί τάθελα ὄλα ἐκεῖνα τὰ περιττά; Δέ μοῦ τῆλεγε ἐξ
 ἄλλου καὶ ὁ Ἀναγνωστάκης καὶ οἱ ἄλλοι "μαστρωποὶ ποιητές";
 Κοιτάζετε τί μοῦ ἔστειλε ὁ ἀθεόφοβος στό Παρίσι, στὰ 1973, νά τοῦ τὸ

μελοποιήσω και για να μη μου διαφύγει, υπογράμμιζε "Σέ άφοροϋν":

- "Κι ίσως κανείς δε σε προσμένει να γυρίσεις..." Και τό έλλο:
 "Οί μελλούμενοι ποιητές δε ζοϋνε πιά.." "Αντε λοιπόν να παλέ-
 φεις για τό καινούργιο... Και πού κάλεφα τό έμεινε; Τό άγκάλι-
 ασμα, πού λέει κι ο Ρίτσος... 1)

→ "Έλεγα λοιπόν ότι δεν εΐναι της στιγμής να τά ποϋμε όλ' αϋτά." Εΐναι παραλήρημα", μου εΐπε κάποιος φίλος, διαβάζοντας κάτι πρόχειρες σημειώσεις, σχετικές με κάποια πρόσφατα γεγονότα. 'Η άλήθεια λοιπόν εΐναι παραλήρημα! Δηλαδή, θά πρέπει να εΐσαι βαρειά άρρωστος, να χεις πυρετό 41 και να κουβεντιάζεις πιά με τούς άγγέλους, για να πες την "άλήθεια" μέσα στο παραλήρημά σου... Λείπει μόνο η θειά σου, η άδελφή της γιαγιάς, να φέρει τή θαυματουργή εικόνα, Άγία Βαρβάρα κατά προτίμηση, να σε γλιτώσει ο θεός και να γλιτώσει και μας άπ' αϋτά πού λές τά ξορκισμένα, τά ξεχασμένα, και τά άχρηστα... Σκοτώθηκε σε κείνη τή μάχη - έκτελέστηκε - έμεινε σέκος στα χέρια των βασανιστών - έμεινε άνάπρος.. Χέστηκε η φοράδα. Και τί τρέχει; Τί σημασία έχει ποιός σκοτώσε ποιόν - ποιός σκοτώθηκε για ποιόν - ποιοί σακατεύτηκαν για ποιούς; Τώρα βρισκόμαστε στους νόμους και στα ύπουργικά διατάγματα, θά κάτσουν στην ούρα οάν καλά παιδιά, νεκροί και σακατεμένοι και αν και όταν εϋδοκήσει ο κ. ύπουργός - ή Κυβέρνηση - θά τοϋ εώσουν χαριζηλίκι, ν' αγοράσει ένα καινούργιο πανταλόνι.. Τί στο διάλογο τόσα χρόνια στη γράνα παραχωμένος, τά ρούχα του πάληωσαν, και να πού φτάσαμε να μαλώνουν οι νεκροί και οι σακατεμένοι. Να χωρίζονται σε παρατάξεις και να χτυπάνε με τις πατερίτσες & ένας τον άλλον. Φτύνουν οι νεκροί; "Αν φτύνουν, τότε ο ένας φτύνει τον άλλον! "Μας αναγνώρισαν" φωνάζουν οι μέν. "Μόνο στα χαρτιά" άπαντοϋν οι δε. Εΐναι πάντως κάτι, νασαι νεκρός και αναγνωρισμένος! Αϋτό θά πρέπει να τό παραδεχτοϋμε... "Αμ και κείνο τό έλλο, πού δήλωσε ο Κύριος Ηρό-

εδρος τῆς ἑλληνικῆς δημοκρατίας στήν τηλεόραση; "Φέτος," εἶπε, "καλέσαμε γιά πρώτη φορά στή δεξίωση (τοῦ 'Ιουλίου) τοὺς ἀνώ-
νυμους ἀγωνιστές" καί ἡ κάμερα ἔδειξε τόν ἄερα... Καί πῶς ἄλλοιῶς
νά κάνει, ἀφοῦ οἱ ἀνώνυμοι πρέπει νά ναι καί ἀσώματος, δηλαδή σκέ-
τος ἄερας;

Βεβαίως, κάπου-κάπου, ζώφαλτσα θά λέγαμε, θά βρεθῶ στήν ἀνάγκη
νά ἀναφερθῶ σέ κάποια γεγονότα, σέ κάποια δράση ἐξωμουσική.
Θά τό κάνω, τό ὀρκίζομαι, μονάχα σέ ἀκραῖες περιπτώσεις. Σέ κεί-
νες ἀποκλειστικά πού βοηθοῦν στήν κατανόηση τοῦ α ἢ β ἔργου -
τραγουδιοῦ. Πού φωτίζουν τήν ψυχική καί τή συναισθηματική διά-
θεση μου. Ἔτσι ἡ μουσική, κατανοεῖται καλλίτερα. Αὐτός ἐξ ἄλλου
παραμένει ὁ κύριος σκοπός. Γιατί ἔγραφα αὐτό τό τραγούδι; Σέ
ποιά κατάσταση βρισκόμουν; Ποιές εἶναι οἱ ἐπιρροές - ὄχι μόνο
μουσικές - πού δεχόμουν ἐκείνη τή στιγμή. "Ἄς μὴ ξεγελιώμαστε..
'Από κεῖνο πού λέμε "μουσική ὑποδομή", ἡ 'Ελλάδα, ἰδιαίτερα ἐδῶ
καί μισό αἰῶνα, δέν εἶχε ἔχνος.. Συμφωνικές ὀρχήστρες. Χορωδίες.
Συναυλίες. Ὡδεῖα. Μουσικές ἐκδόσεις, ὅλ' αὐτά, πράγματα ἄγνωστα,
σὴν ἑλληνική ἐπαρχία. Οὔτε φυσικά ὑπῆρχε καί ραδιόφωνο, γιά νά
ἔχεις, ὅπως σήμερα, διάφορα μουσικά ἀκούσματα. Κι ἐγώ, ὑπῆρξα γέν-
νημα θρέμα αὐτῆς τῆς ἄγνωστης γῆς, τῆς μυθικῆς χώρας, πού λέγεται
ἑλληνική ἐπαρχία. Δεῖτε πίνακα πόλεων καί ἡμερομηνιῶν γιά νά
καταλάβετε καλλίτερα:

Γεννήθηκα στή Χίο. Ἔτος 1925. Μετά:

Μυτιλήνη, 1925-1928.

Σόρος καί Ἀθήνα, 1929.

Γιάννενα, 1930-32.

Ἀργοστόλι, 1933-36.

Πάτρα, 1937-38.

Πύργος, 1938-39.

Τρίπολη, 1939-43.

Ἀθήνα, 1943.

← Μόνο σ'ένα καπρίτσιο -νά πρόσθετα τή φράση "παρά φύσιν" - θά μπορούσε νά αποδοθεῖ τό γεγονός, ὅτι ἕνα παιδί, πού ἔζησε ἀπό τή Χίο ἕως τήν Ἀθήνα τά πρῶτα του 18 χρόνια, ὀδηγήθηκε στή μουσική... Ἐπομένως, συμπέρασμα, πρῶτον: ἡ περίπτωσή μου παρουσιάζει κοινωνιολογικό ἐνδιαφέρον... Ἐμεῖς, ἀπ'ὅπου περάσαμε, δέν εἴχαμε σχέση οὔτε μέ τίς "κομπανίες", πού ἔπαιζαν "λαϊκή μουσική" -ὁ θεός ξέρει ποιός τίς ἤξερε τότε- δέν ξέραμε τά λαϊκά ὄργανα, μουζούκι, μπαλαμά ἢ βιολί. Συμφωνικές ὀρχήστρες, ναί εἶδαμε στά 1942, στό πανί τοῦ κινηματογράφου καί τότε "ἀλλάξαμε ζωή" -ἀλλά αὐτά γιά ἀργότερα. Μέ τά σημερινά μέτρα, δέν ὑπάρχει ἑλληνικό χωριό, νά συγκριθεῖ μέ τήν ἑλληνική πόλη τοῦ 1930 ἢ τοῦ 1940... Μόνο στήν Ἀφρική, στήν Ἀσία καί τή Νότιο Ἀμερική, θά βροῦμε σήμερα ἀπομακρυσμένα χωριά, πού νά μοιάζουν μέ τά Γιάννενα τοῦ 1932 ἢ μέ τήν Τρίπολη τοῦ 1942.. "Ὅταν πρωτομπήκα στό δημοτικό στό Γιάννενα, ὅλα τά παιδιά ἦταν ξεπόλητα καί παρ' ὅτι τά κεφάλια τους περασμένα μέ τήν "φιλή", οἱ φεῖρες ἔτρεχαν λεφούσια. **Θι** Τούρκικοι μαχαλάδες, ἢ τά καντόνια, εἴχαν λάσπες χαρμάνι μέ κατρουλιά, γιαντί φυσικά ὑπόνομοι καί τέτοια ἦταν ἄγνωστα πράγματα γιά τήν ἐποχή. Φαντάσου τί ἦταν τότε τό ἑλληνικό χωριό! Ὁ πατέρας μου, Γενικός Γραμματέας στή Γενική Διοίκηση Ἐπείρου, περνοῦσε τό πλοῦ πολύ καιρό του στήν ὑπαιθρο. Συναισθηματικός, καλφουχος πού λέμε, εἶχε βάλει σκοπό τῆς ζωῆς του, νά κάνει δρόμους "γιά νά πάει ὁ πολιτισμός" ἢ, νά φτιάξει ὑδραγωγεῖα καί γενικῶς ἀρδευτικά ἔργα καί σέ καμμιά ἀκραῖα περίπτωση, νά πάει καί τό ἠλεκτρικό. Μ'ἔπαιρνε μαζί του στή Βήσση, στήν Παραμυθιά, στό Μέτσοβο, μέ τό μοναδικό αὐτοκίνητο, κουπέ φθόντ, πού ὑπῆρχε τότε σέ ὅλη τήν Ἐπείρο, μέ σωφὲρ τό Βάνια, κι ὅταν σταματάγαμε στήν πλατεία, μιά βαθειά σιωπὴ ἔπεφτε στό χωριό. Οἱ μεγάλοι γουρλώνανε τά μάτια τους καί τά παιδιά τρέχανε νά κρυφτοῦνε. **Τι** θηρίο ἦταν αὐτό! Ὅπως μιά κοπέλλα πού πήραμε στήν Πάτρα - ὡς δεκαπέντε χρόνων ἔβασκε γίδια-καί μόλις εἶδε

πλοτο στη θάλασσα, έβαλε τις φωνές... Μιλᾶμε δηλαδή για τερατώ-
 δη γεγονότα. "Ας μή λέμε λοιπόν έξυπνάδες... "Από τή Χίλο έως τήν
 Πάτρα, όσο κι ἄν φάξω μέσα στό "ἄρχεῖο τῆς μνήμης" μου, δε θά
 βρῶ τίποτε ἄλλο, ἔξω ἀπό τούς βρώμικους μαχαλάδες καί, τήν ἀκί-
 νητη ζωῆ, κρεμασμένη σάν ἄπλυτο ρουχο, πάνω ἀπό τή σκοτεινή πό-
 λη. "Ἐκεῖ στό 'Αργοστόλι τά πράγματα φωτίσανε κάπως. "Ἦμουν ὀχτώ
 μέ δέκα χρονῶν. "Ἡ πόλη χτισμένη πλάι στη θάλασσα. "Ἡ φύση γύρω
 πανέμορφη. Οἱ δρόμοι οἱ κεντρικοί λιθόστρωτοι, οἱ ἄλλοι καθαροί.
 Τό Ἐχολειό μας, τό Α' Δημοτικό, στη ρίζα τοῦ λόφου, πάνω ἀπό τήν
 πόλη, σχεδόν καινούργιο κι ἀπέναντι τό στοιχειωμένο σπίτι, μέ τόν
 παραδεισίο κῆπο. Πρὶν δυό χρόνια ἔκοφα μιά κουκουνάρα ἀπό τό
 ἴδιο πεῦκο, πού βρίσκεται στη γωνία τῆς μάνδρας. Τό σπίτι στη
 θέση του κι ἔς βούλιαξε ὅλο τό 'Αργοστόλι ἀπό τό σεισμό.
 Αὐτό θά πεῖ στοιχειωμένο! Τό καλοκαίρι, τά μπάνια στήν πλατεία
 τοῦ Μέτελα. Οἱ ζύλινες μπανιέρες -ἀριστερά τῶν ἀνδρῶν, δεξιά τῶν
 γυναικῶν- βρωμοῦσαν σάπιο ξύλο. "Ἐπαιρνα τόν πατέρα μου ἀπό τή
 Νομαρχία τό μεσημεράκι καί πιάναμε πάντα τήν ἴδια καμπίνα -τήν
 τελευταία δεξιά. Καθώς γδυνόμαστε, μου δειχνε πρῶτα τήν ~~καμπίνα~~ οὐ-
 ψηλά, στό στήθος καί μετά γύριζε νά μου δείξει τό μέρος πού
 βγήκε ἡ σφαίρα, ἀπό τόν πεισινό του. Κάποτε σκέφτηκα: "Κι ἄν μπῆκε
 ἀπό πίσω καί βγήκε ἀπό μπρός; "Σά νά διάβαζε τήν κακή σκέψη, ἔλεγε
 καί ξανάλεγε πάντα τήν ἴδια ἱστορία: "Ἐαφνικά βλέπω τόν Τούρκο
 πάνω ἀπ'τό κεφάλι μου. Πρὶν προλάβω νά κρυφτώ, νοιώθω τή σφαίρα
 νά μπαίνει στό στήθος. "Ἐπеса κάτω.. "Ἦμουν σά νεκρός. Ἐδύτυχῶς
 γιατί οἱ Τούρκοι πυροβολοῦσαν τούς τραυματίες... "Αργότερα, "ἦρθαν
 οἱ δικοί μας καί μέ πῆγαν μέ κάρο στήν Πρέβεζα... " Μετά βγαί-
 ναμε στη στενή ἐξέδρα. "Ο πατέρας μου βουτοῦσε πάντα μέ τόν
 κῶλο. "Ἐπιανε τή μύτη καί πλάφ, ἄνοιγε τή θάλασσα, φτιάχνοντας
 γύρω-γύρω πελώρια κύματα. Μά θά ζύγιζε τότε πάνω ἀπό 100 κιλά..
 Χωνεθοντας καθημερινά τό μάθημα πατριδογνωσίας, βουτοῦσα κι ἐγώ
 κανονικά, μέ τό κεφάλι... Κολυμποῦσα πλάι του κι ἔνοιωθα σβέλτος

καί χαρούμενος . "Όταν βρισκόμαστε μακριά, σχεδόν κοντά στο φάρο, τότε κάναμε βουτιές και άλλα παιχνίδια. Λόγου χάρη κάθονταν ο ένας πάνω στον άλλον και τον κλωτσούσε να πάει στον πάτο. "Ανοιγατά μάτια μου κι έβλεπα το γυάλινο κόσμο. Τήν άμμο και τά χόρτα στο βυθό. Κανένα φάρι. Και φηλά τή σκιά του πατέρα, που μέ περίμενε για να τον σπρώξω κι εγώ μέ τή σειρά μου. "Όταν καθόμαστε στο σπίτι του κυρίου Όλυμπία, προς του Φαραά, ο δρόμος ήταν μακρύς. Σχεδόν μισή ώρα. Ο πατέρας μου ήταν πολύ τακτικός. "Όταν έφευγε από τό γραφετό, τακτοποιούσε τά αντικείμενα και τά χαρτιά πάντα στην ίδια τάξη. Μέ μικρές, σπαστικές κινήσεις, διόρθωνε πολλές φορές τή θέση τής πέννας, του μολυβιού, του χάρακα, του ταμπόν - ιδιαίτερα τό ταμπόν - να έχουνε ~~έντελως~~ ^{καί} ~~κάθετη~~ ^{καί} ~~άκριβώς~~ ^{καί} ή ~~οριζόντια~~ ^{καί} θέση. "Έτσι όταν πηγαίναμε προς στο σπίτι, πρηνούσαμε από τά ίδια μέρη, τά ίδια μαγαζιά. Έπειδή είχε δυο καλά μπακάλικα - του Κουνάδη και του Πεφάνη - φωνίζαμε πάντα μιά μέρα από τό ένα, τήν άλλη από τό άλλο. Ο πατέρας μου δοκίμαζε τό τυρί και τίς σαρδέλλες. Παράγγιλλε πάντα τό ίδιο βάρος. Μιά δικά - πεντακόσια δράμια - έβγαζε τό τεφτέρι να του τά γράφουμε κι έφευγε μέ χίλιες δυο τσιριμόνιες. Γενικά του άρρασε να σκορπίζει τον καλό λόγο γύρω του. "Σήμερα είσθε ωραιότερη από ποτέ" στίς γυναίκες ή "Τί θαυμάσιο χρώμα που έχεις!" στους άνδρες, ιδιαίτερα τούς φιλάσθενους και τούς κιτριλιάφηδες. Και φυσικά << ο καιρός θαυμάσιος >> ή θάλασσα υπέροχη >> << πόσο σάς πηγαίνουν τά λευκά >> πόσο σάς πηγαίνουν τά πράσινα >> - όλα στον υπερθετικό - όλα προς τό αίσιδοδοξο. Κι από μέσα, όλο και λίγη ειρωνεία, όπως τό συνηθίζουν στο Γαλατά τής Κρήτης - εκεί που γεννήθηκε και μεγάλωσε... Μετά τά παντοπωλεία, πιάναμε τό λιθόστρωτο. Αγοράζαμε φαράκι φιλό, φρεσκοτάτο, μαρίδα ή σαρδέλλα, ο φαράς τό τύλιγε στην έφημερίδα - χωνάκι, μιά δραχμή ή δικά - και λίγο πριν τήν ηητρόπολη, παίρναμε, ~~στρέδεξιά~~ ^{καί} μας, τον άλλο λιθόστρωτο, τον άνηφορικό - τόν άνηφόρα, να σου βγει ή φυχή στο στόμα! Ο πατέρας μου, χοντρός

καί φορτωμένος, φούσκωνε και ξεφούσκωνε, χωρίς όμως να σταματά να μου διηγείται ιστορίες. Κάτι για τη γιαγιά του, κάτι για την κρητική επανάσταση, και πάλι στο Μπιζάνι και μετά στα Βουρλά, που γνώρισε τη μαμά μου, που ήταν στρουμπουλή και ξανθωπή - τη γύρεφε άμέσως από τον αδελφό της, το θετό Άντώνη, που υπηρετούσε διευθυντής Ταμείου Βουρλών. Ο Ίδιος ήταν βοηθός Άρμοστούι Μόσο τη λέξη Βενιζέλος, δέ μου έλεγε τότε.. "Ίσως γιατί ξνοιωθε να πλησιάζουν τα σύννεφα της δικτατορίας και φοβόταν. Στη γωνία του δρόμου της βιβλιοθήκης του Βαλιάνου, στο μανάβικο, διαλέγε το καρπούζι. Το ύψωνε πλάι στ'αύτι του και το ζουλούσε " Πρέπει να κάνει κράκι για να είναι γλυκό.. " Από κεϊ είχαμε ακόμα ένατό-διακόσια μέτρα άνηφόρα. Δεξιά, ήταν τό σπίτι μας και συνήθως στην ταράτσα μας περίμενε ο αδελφός μου, ο Γιαννάκης, που ήταν δέν ήταν τριών χρονών. Από κάτω από τη σιάλα, άρχιζαν τά κομπλιμέντα, τά έρωτόλογα και τά τραγούδια για τη μάνα μου. " Αν είχε πιεϊ μάλιστα στο μπακάλικο μία δυο ρομπόλες, θάλεγε όπωσδήποτε τό " Άμε να πεϊς τής μάνας σου να κάνει κι άλλη γέννα". Κι η μάνα μου τον μάλωνε με νάζι, λές και είναι έρωτευμένη, δέκαξη χρονών. Και μετά άρχιζανε οι μυρουδιές από τη κουζίνα. Οι φωνές του Γιαννάκη, καθώς ^{ο πατέρας} τον σήκωνε ψηλά και όλα τά υπόλοιπα, έως ότου πλαγιάσουμε όλοι μαζί στρωματοάδα. Αυτό φαίνεται ήταν μικρασιάτικο έθιμο, γιατί όσα καλοκαίρια έτυχε να τά περάσω στή Χίο, έκεϊ οι θετές μου, οι πρόσφυγες, στρώνανε τό μεσημέρι κουβέρτες και σεντόνια κατάχαμα, στο πάτωμα, για ναυαι δροσερά, κι έτσι πλαγιάζαμε στή σειρά όλοι μαζί, φίρθην μιγδην. " Από τά τέσσερα καλοκαίρια - που ζήσαμε στο Άργοςτόλι - τά δυο τά πέρασα με την μητέρα και τον αδελφό μου - στή Χίο. Έκεϊ ζούσε η μάνα της, η αδελφή της φρόσω, παντρεμένη μβ τό Μάνο Μαστρομανάλη, και οι αδελφές της μάνας της, άνύπαντρες, τό Μαρινγάκι και η Έρωφίλη, που ήταν δασκάλα, όμως τάχε αφήσει, γιατί έπασχε από καρκίνο και είχε πολλούς πόνους.

← Μόλις ξεκλείνει τό σχολείο, ὁ πατέρας μᾶς ἔβαζε στό "φορτάκι" κι αὐτό μοναδικό σ' ὅλη τήν Κεφαλονιά, μαζί μέ τίς βαλίτσες καί τά κοφίνια, καί ξεκινοῦσαμε γιά τή Σάμη. Ἐκεῖ περιμέναμε στήν παραλία ναρθεῖ τό πλοῖο τῆς γραμμῆς, ἀπό τήν Πρέβεζα. Καί τίς δυό φορές πού ταξίδεψα, θυμᾶμαι τή θάλασσα ἀγριεμένη καί πάνω της νά σκαμπανεβάζουν φορτωμένες οἱ μαούνες καί οἱ βάρκες μέ τούς ἐπιβάτες καί τίς ἀποσκευές τους. Ἄλλες πάλι, ξεφόρτωτες, περίμεναν ἀνοιχτά νά παραλάβουν τό φορτίο τους ἀπό τό πλοῖο. Καθόμαστε στό καφενεδάκι τῆς Παραλίας καί παραγγέλουμε συνήθως ἀπό ἕνα ὑποβρύχιο, δηλαδή βανίλια γλυκό. Ὁ πατέρας μου, σά διευθυντής τῆς Νομαρχίας, δικαιούτο τῆς καλλίτερης βάρκας, μέ τόν πιό ἔμπειρο βαρκάρη, πού ἔχαιρε τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν τοπικῶν ἀρχῶν. Μόλις τό πλοῖο ἀγκυροβολοῦσε σ' ἀνοιχτά, σφουρίζοντας χαρούμενα καί ξεφυσώντας σά θερμό, καπνό ἀπό τό φουγάρο, πού ἦταν ὀλοῖσιο φηλό καί λεπτό, ὁ βαρκάρης, μᾶς βοηθοῦσε νά μποῦμε στή βάρκα. Τό πρόβλημα ἦταν ἡ μάνα μου, πού ἔτρεμε τή θάλασσα, καί φυσικά ὁ Γιαννάκης, πού ἔπρεπε κάποιος νά τόν κρατᾶ στά χέρια. Γιά μένα ὄλ' αὐτά, ἦταν ἕνα ἄρατο παιχνίδι. Μ' ἄρεσε ἡ θάλασσα, οἱ βάρκες, ἡ τρικυμία, μά πρό παντός, εἶχα λατρεία γιά τά πλοῖα. Δέν ξέρω, ἀλλά αἰόμα καί τώρα, ὅταν τά βλέπω, ἰδιαίτερα ἐκεῖνα τά παλιά, νοιώθω κάτι μέσα μου, ἕνα σκίρτημα, λές καί κάνουν μάγια στήν ψυχή μου. Ἄλλοι ἐρωτεύονται τίς νεράιδες τῶν παραμυθιῶν. Ἐγώ εἶχα ἐρωτευτεῖ τά πλοῖα τῆς γραμμῆς, μέ τίς ἄσπρες γέφυρες, τά χρωματιστά φουγάρα, τούς ἔξαεριστήρες, τά στρογγυλά παραθυράκια στίς καμπίνες, τά βίντσια καί τά κατάρτια, μέ τά λευκά συρμάτινα σχοινιά. Μικρός ὅλο τέτοια πλοῖα ζωγράφισα, καί γι' αὐτό πῆγα σ' ἕνα ἀντρόγυνο στό Ἀργοστόλι, πού διδάσκει σέ παιδιά ζωγραφική. Γιατί ὁ ἀντρας ζωγράφιζε μονάχα πλοῖα τῆς γραμμῆς. Ὅμως γιά κακή μου τύχη, ἐμένα μέ παρέλαβε ἡ γυναίκα του, πού μέ ἔβαλε νά ἀντιγράψω τοπία εὐρωπαϊκά. Μοῦμεινε ὅμως ἀπό κείνο τό ἐργαστήρι- ἡ μαγεία τῆς μυροδιδά

τῶν χρωμάτων. θάλεγα πῶς δέ ζωγράφιζα, ἀλλά μύριζα. Καί νά δεῖς πῶς κάθε σωληνάριο, εἶχε τή δική του μυρουδιά. Μὲ κλειστά μάτια, ὡς ἔχουν νά διακρίνω τὸ σκοῦρο μπλέ, ἀπὸ τὸ κίτρινο ἢ τὸ ἄσπρο χρώμα.

«Ἔτσι λοιπόν, καθὼς πλησιάζαμε τὸ μυθικὸ πλοῖο, ἔξω ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς Σάμης, εἶχα κιόλας ξεχάσει τὸν πατέρα μου, πού μᾶς ἀποχαιρετοῦσε ὄρθιος, στήν παραλία. Ἐπειτα, ἦταν τοῦτο τὸ ἄλλο, πού τὸ ἔχω ἀκόμα. Ἡ μανία μου νά φεύγω. Τὸ ταξίδι, πού μέ τραβᾶει σά μαγνήτης. Κι ἔκου ἐκεῖ νά δεῖς ἱΧαιρόμουνα, ὅταν στὰ 1947 καὶ 1948, μᾶς "ταξιδεύανε", μέ τὸ ἔτσι θέλω, γιὰ νά μᾶς στεφ-
λουν στήν ἐξορία. Στήν παραλία θρηνοῦσαν οἱ δικοί μου κι ἐγώ μετὰ βίας, ἂν καὶ δεμένος μέ χειροπέδες, νά κρύβω τὸ κῶμα τῆς χαρᾶς, πού φούντωνε μέσα μου, γιὰτί σέ λίγο θά σαλπάρουμε μέ στό-
χο νά τρυπήσουμε τὸν ὄριζοντα - τὸ ταξίδι!»

Κοίταξα λοιπόν τὸ πλοῖο. Ἐμεῖς νά ἀνεβοκατεβαίνομε ~~σά~~ καρουδοτσουφλο καὶ κεῖνο σιδερένιο, μυστηριακὸ, περήφανο, ἀπόκοσμο, νά μένει ἀκίνητο, σά νά κοροῦδεύει τὴ θάλασσα πού τὸ ἔγλυφε γύρω-γύρω, θάλεγε θυμωμένη, πού τὴν περιφρονοῦν. Κάποτε γυρνοῦσα τὸ κεφάλι κι ἔβλεπα τὸ νησί, ν' ἀνεβάλλει κάθετα πρὸς τὸν οὐρανὸ. Ὁ πατέρας μου, μιά κουκίδα. Καὶ ξαφνικά, στριγγλιές καὶ ξεφωνητά, καθὼς οἱ βαρκάρηδες προσκαθοῦσαν νά βγάλουν τὴ ζωντανή τους πρᾶμα, στή σκάλα τοῦ πλοίου.

«Ὅταν καὶ ἡ βάρκα μας ἔπαιρνε θέση, κοντὰ στή μαύρη λαμαρίνα, τότε ἔβλεπες τὸ ξύλινο κεφαλόσκαλο, μέ τὰ μικρὰ τετραγώνια, μιά φορά δυὸ μέτρα πάνω, καὶ μιά φορά δυὸ μέτρα κάτω, ἀπὸ τὸ κεφάλι σου. Ἡ καμμένη ἡ μάνα μου, νά σφίγγει στήν ἀγκαλιά της τὸ Γιαννάκη, νά μοῦ φωνάζει "πρόσεχε θά πνιγεῖς" καὶ νά τὴν πιά-
νουν τρεῖς μαζί, γιὰ νά τὴν πετάξουν στή σκάλα.. Γιὰ μένα ὅλ' αὐτὰ ἦταν παιχνιδάκι. Ἐδῖνα ἕνα πῆδο καὶ μετὰ σκαρφάλωνα μέ τὴν καρδιά νά σπάσει ἀπὸ τὴ συγκίνηση, γιὰ ὅ, τι θαυμαστὸ ἔμελλε νά δῶ! Τὸ σαλόνι τοῦ πλοίου, ἡ ἐσωτερικὴ σκάλα, ἡ καμπίνα μέ τὸ φι-

-νιστρίνι, τό δοχετό τοῦ ἔμετοῦ καί οἱ κουκέτρος ἡ μία πάνω στήν ἔλλη. Ἄμέσως ἡ μάνα μου ἔπεφτε πτώμα στό κάτω κρεβάτι καί πρίν ξεκινήσει τό πλοῦτο, εἶχε κάνει τουλάχιστον δυό ἔμετους. Ὁ Γιαννάκης κοντά της, εἶτε γελοῦσε εἶτε ἔκλαιγε. Κι ἐγώ πανευτυχῆς καί ἐλεύθερος, ξεκινούσα τήν ἐξερεύνηση τοῦ πλοίου.

Ἀφήναμε τή Σάμη πίσω μας. Ἀριστερά ἡ Ἰθάκη καί μόλις τό πλοῦτο ξεμπουκάρριζε, μετά τό τελευταῖο ἀκρωτήριο τῆς Κεφαλονιάς, ἔρχονταν ἐκεῖνος ὁ ἄνεμος τοῦ πελάγους, ὁ καθαρός, ὁ φρέσκος, ὁ δυνατός, καί μονομιᾶς τό πλοῦτο, ἔρχιζε τό πάνω κάτω καί τό ἀριστερά-δεξιά. Ἡ θάλασσα, ἔπαιρνε τήν ἐκδίκησή της, πού ἴσως πιά πολύ ἀπ' ὄλους, τήν πλήρωνε ἡ καημένη ἡ μητέρα μου, πού ἀγγομαχοῦσε, στήν καμπίνα. Πιάνανε νύχτα τήν Πάτρα καί δέ θυμᾶμαι πιά παρά τά φῶτα -πολλά καί παράξενα, γιά ἕναν πού ὅπως ἐγώ, ἔζησε σέ μικρές πολιτείες > μέ λιγοστά φανάρια στός δρόμους. Μετά κοιμόμουν. Δέν εἶχα δεῖ > καί στίς δυό φορές πού περάσαμε, τόν ἰσθμό. Συμποῦσαμε πιά στόν Πειραιᾶ. Αὐτό τό καταλαβαίναμε εὐθύς στήν καμπίνα, ἀπό τή μεγάλη γαλήνη καί τόν ἥσυχο ἦχο τῆς μηχανῆς. Ἔτρεχα στό κατάστρωμα νά δω τό μεγάλο λιμάνι. Μέ ζάλιζαν τά πολλά πλοῖα, οἱ βάρκες, οἱ μαούνες, τά σφυρίγματα. Καί κείνη ἡ ἀπέραντη ἡ προκουμαῖα, μέ τά πελώρια χτίρια, τό ρολοῖ, τά φράμ, τά λεωφορεῖα, τά αὐτοκίνητα, τίς ἄμαξες, τά κᾶρα, πόν κόσμο πού προχωροῦσε βιαστικῶς στά πεζοδρόμια, ^{σε} ~~σε~~ μυρμήγκια. Τό πλοῦτο πλεύριζε καί μεῖς περιμέναμε στό σαλόνι, ναρθεῖ νά μάς πάρει ὁ θετός Ἀντώνης, ὁ Πουλᾶκης, ἀδελφός τῆς μάνας μου, πού ἦταν ἀνώτερος ὑπάλληλος, στό Λογιοτήριο τοῦ Κράτους. Εἶχε μαζί του δυό τρεῖς χαμᾶληδες καί στήν προκουμαῖα μάς περίμενε τό ταξί. "Φαντάσου Στάσα, θέλεγε τό μεσημέρι στή γυναίκα του, σέ μία στιγμή, ὁ σωφέρ πάτησε τά πενήντα!" Ἡ διαδρομή Πειραιᾶς-Ἀθήνα, ἀπό τήν ὁδὸ Πειραιῶς, ἦταν γιά μένα συναρπαστική. Τό ταξί μας γλιστροῦσε σά φίδι, ἀνάμεσα σέ κᾶρα, λεωφορεῖα, πεζοῦς, μουλάρια, ἀχθοφόρους καί τράμ. Ὅλα φέρον ἡμίση, καί θά πρέπει, μετά τό Σύνταγμα, νά καθάρισε ὁ δρόμος, γιά νά πιάσουμε

σά βολίδα,τά 50 χιλιόμετρα τήν ώρα! Τότε χιιζότανε ή μονοκατοι-
κία τους στή Νέα Σμύρνη καί γι'αυτό οί Πουλιάκηδες έμεναν στοϋ
άδελφου τής θείας Στάσας,τό Γιάννη 'Ισηγόνη,πολιτικό μηχανικό,
πού δούλευε στήν 'Εθνική Τράπεζα.Τό σπίτι του,δλομόναχο μέσα
στά χωράφια,έκει πού σήμερα βρίσκεται ή Φιλοθέη.Μπροστά του
περνούσε τό θηρίο,δηλαδή τό τραίνο πού έκανε τή γραμμή Σταθμός
Λαυρίου- Κηφισιά."Άλλο πράγμα ή άθηναική βίλλα,σέ σχέση μέ τά
τουρκόσπιτα τής έπαρχίας!"Έτσι είδα γιά πρώτη φορά στή ζωή μου
μπάνιο,φυγετο,παρκέ καί άλλες πολυτέλειες,πού μέ έκαναν νά
ντρέπομαι καί νά πιάνομαι άπό τά φουστάνια τής μάνας μου.Δέν
αίσθανόμουνα καλά.Ήμουν έξω άπό τά νερά μου καί γι'αυτό γινό-
μουν πιό άνυπάκουος,πιό άταχτος.Γύριζα ξεπόλητος στά γύρω χω-
ράφια κι έτρωγα τό φαγητό μου άνόρεχτα,λές καί τά άκριβά σερ-
βίτσια νά μου φυθύριζαν,"δέν είμαστε γιά σένα,βρώμικε έπαρ-
χιώτη..." "Έτσι ένοιωθα άνακούφιση,όταν ύστερα άπό λίγες μέ-
ρες -όταν ή μάνα μου είχε κάπως συνέρθει- ξαναπαίρναμε τό
δρόμο γιά τόν Πειραιά.Άπό τά πλοία τής γραμμής εκείνης τής '
έποχης,θυμάμαι ~~ήταν~~ τό ΑΛΜΠΕΡΤΑ.Πάντως τά βαπόρια πού πήγαι-
ναν Χίο-Μυτιλήνη,ήσαν σαφώς μεγαλύτερα,άπό κείνα τής Κεφαλο-
νιάς."Ίσως γιατί είχαν νά αντιμετωπίσουν δυσκολότερους καιρούς,
καθώς διέσχιζαν ένα δλόκληρο πέλαγος - τό Αίγαίο! Άνεβαίναμε
στό πλοίο όλοι μαζί καί καθόμαστε στό σαλόνι.Σέ λίγο περνούσε
ό ναύτης μέ τό καμπανάκι,πού προειδοποιούσε τούς έπισκέπτες
νά κατέβουν."Όταν οί θεϊοι έφευγαν,κατεβαίναμε στήν καμπίνα >
όπου άμέσως ή μητέρα πλάγιαζε.Τό πλοίο ξεκινούσε μαλακά."Έβγαζε
δυό-τρείς χαρούμενες σφυριξιές.Χαιρετούσε.Τό χαιρετούσαν.
Μετά ό τρανταγμός δυνάμωνε.Οί μηχανές δούλευαν φουλαριστά.
Είχαμε βγεϊ στό Σαρωνικό.Άκόμα τίποτα τό σημαντικό.Ή μάνα
μου μουλεγε τότε νά ταίσω τό μικρό καί νά φάω κι έγώ.Τρόφιμα
είχε στό καλάθι.Πίναμε νερό άπό τήν κανάτα τής καμπίνας.Πήγαι-
να τό Γιαννάκη στήν τουαλέττα καί κατουρούσαμε.Μετά ανεβαίναμε

κι οί δυόμας στήν άπάνω κουκέτα κι εγώ περίμενα νά κοιμηθοῦν γιά νά τό σκάσω. Άνέβαινα στό σαλόνι καί ξβγαίνα στό κατάστρωμα. Πλησίαζα τό φουγάρο, πού τ'νοιωθα μυστηριακό, λές καί δέν ἦταν άντικειμενο, μέ κάποιος θεός ἢ δράκος. "Έβαζα τό κεφάλι μου πάνω άπό τό μηχανοστάσιο." Έβλεπα τούς έργάτες, σχεδόν γυμνούς, γυαλιστερούς άπό τόν ιδρώτα, νά ρίχνουν κάρβουνο στό φούρνο, κάτω άπό τό καζάνι. Μετά έτρεχα στήν πλώρη, νά κρατηθῶ γερά άπό τήν κουπαστή καί νά βλέπω μιά τή θάλασσα καί μιά τόν ούρανό. "Έπαιρνα τό ρυθμό τοῦ καραβιοῦ, καθώς έσχιζε τά μεγάλα κύματα, μιά πάνω μιά κάτω, καί έλεγα μέσα μου 'ὅτι εἶμαι εγώ πού τό οδηγῶ, ὅπως ὁ καβαλλάρης τό άλογό του. Ποίός ξέρει τί άλλες σκέψεις γέμιζαν τότε τό μυαλό μου. Καί ξαφνικά, νάτος καί πάλι, ὁ Μεγάλος Άνεμος, ὁ φρέσκος, ὁ γρήγορος, ὁ παντοδύναμος! Εἴχαμε σκάσει μούρη, καί καί ποῦ; έπιτέλους, στό Αἶγατο. Ὁ καβοντόρος, ὁ ξακουστός, χόρευε τό ΑΛΜΠΕΡΤΑ καί σάν καρουδότσουφλο. Μ'είχανε πιάσει πολλές φορές οἱ ναῦτες καί μοῦ τίς βρέξανε. Κάποια φορά, ἡ δύστυχη μάνα μου, άναγκάστηκε ν'άνεβεῖ στό σαλόνι, μέσα στό μαῦρα της τά χάλια καί νά φωνάζει, πρίν κάνει έμετό, "Σῶστε τό παιδί μου". Τότε έτρεχαν τσοῦρμο οἱ μούτσοι νά μέ βροῦν καί νά μέ κλείσουν στήν καμπίνα, δίνοντας ^{μου} συγχρόνως καί τά σχετικά σκονάκια... Ταξιδεύαμε νύχτα, μετά μᾶς έπιασε ἡ μέρα στήν καρδιά τοῦ Αἶγαίου, γιά νά φτάσουμε άπογεματάκι στή Χίο. Θεέ μου, τί ὄρατο λιμάνι! Μιλιούνια τά κατάνια, χρωματιστά. Πλοῖα τῆς γραμμῆς, ποστάλια, άλλα καί φορτηγά, μέ πελώρια βίντσια. Τό ΑΛΜΠΕΡΤΑ, άραζε μέ τή πρύμη στή παραλία καί βάζανε σκάλα. Κόσμος, κόσμος πολύς. Μαγαζιά, καφενεῖα, πλανόδιοι πουλητές. Σωστή γιορτή. Στήν προκυμαία, περίμεναν τσοῦρμο, οἱ συγγενεῖς. Φιλιά, άγκαλιές, φωνούλες "Πόσο μεγάλωσε", "πόσο δμόρφησε". Μπαίναμε στίς άμαξες, μέ τό ένα ἢ μετά δυό άλογα, πού ένοιωθεσ στό σκληρό κάθισμα, τήν υπερφυσική τους δύναμη. Καί μετά, τό μεγάλο παληό σπίτι. Τά γλυκά τοῦ κουταλιοῦ. Τό πλούσιο γεθμα. Τά φρούτα καί ἡ μεσημεριάτικῆ στρωματσάδα. Στή Χίο

μέναμε δυό μῆνες. Μοῦ χανε ἀγοράσει καί πατίι καί ἤμου πιό πολὺ περήφανος παρά εὐτυχισμένος, γιατί ξεχώριζα μέσα στά παιδιά τοῦ μαχαλά. "Ἄλλωστε ἤμουνα ὁ "ξένος". Ὁ Ταξιδεμένος. Αὐτός πού εἶχε δεῖ τὴν Ἀθήνα. Πού εἶχε μπετ καί σέ αὐτοκίνητο καί σέ πλοτο.. Ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Χίου, περισσότερο μ' ἄρεζε, τὸ λιμάνι. Ἰδιαίτερα τὸ καρνάγιο. "Ἐνα πελώριο κόκκινο σκαρί τελείωνε ἐκεῖνο τὸν καιρὸ καί μεῖς, ἕνα τσοῦρμο παιδιὰ, παρακολουθοῦσαμε τίς τελευταῖες ἐργασίες. Ἰσο γλυκομύριζε ἡ πίσσα καί τὰ ἄλλα ὑλικά πού ἔβαζαν ^{παῖνω} στή μεγάλη φωτιά. Καί πόσο τὸ ζήλευα, αὐτὸ τὸ καῖκι, πού σέ λίγο θά ἀρμένιζε περήφανο καί λεύτερο, τὰ πελάγη. Τὸ ἄλλο πού μ' ἄρεζε, ἦταν ἡ μικρὴ μου ξαδέλφη, ἡ Πόλη, κόρη τῆς θείας Φρόσως, συνομίληκη τοῦ Γιαννάκη.. Ἐμεῖς στό σπίτι, εἴμαστε δυό ἀγόρια κι ὅταν τὴν εἶδα νά κάνει τὰ τοῖσια της, αἰσθάνθηκα κάτι περισσότερο ἀπὸ περιέργεια. Ἦταν ἀκατανόητη, ἀλλά ὁμορφὴ ἡ ταρχῆ μου, γι' αὐτὸ ἐπεδίωκα νά τὴν πηγαίνω στόν κῆπο, γιὰ κατοῦρημα. Μιά μέρα ὅμως μᾶς εἶδε ὁ πατέρας της, ὁ θεὸς Μάνος, καί μέ χτύπησε μέ τὴ ζώνη του καί τότε συνειδητοποίησα, γιὰ πρώτη φορά, ὅτι αὐτὸ τὸ εὐχάριστο συναίσθημα, πρέπει νά τῶχω κρυφὸ, γιατί εἶναι ἁμαρτία. Τὸν ἄλλο χρόνο, πού λούζανε ὅλες οἱ γυναῖκες τὸ Γιαννάκη στή σκάφη καί ἡ Πόλη ἔβλεπε τὴν τσουτσούνα του, τῆς ἔριξα τὴ σκούπα στό κεφάλι. Παρὰ λίγο νά τῆς βγάλω τὸ μάτι. Καί πάλι, ὁ θεὸς Μάνος, μοῦ τίς ἔβρεξε μέ τὴ ζώνη. "Ὅμως, γιατί ἡ ἁμαρτία νά εἶναι μόνο γιὰ τὴν μιά πλευρά; ρωτοῦσα τὸν ἑαυτὸ μου, καθὼς μετροῦσα ~~τίς~~ ~~χάριτες~~. ~~Χαίρι~~ τίς Βουρδινιές.

Στὸ σπίτι, μιλοῦσαν ὅλο γιὰ τὸν Τσοσμέ. Ἡ θεία Ἐρωφίλη - ὅταν δέν ἦταν στό κρεβάτι - ντυνόταν μέ ὡραία μακριὰ φορέματα, πού εἶχαν πάντα νταντέλες, στό λαιμὸ. Αἰγμή, φηλή, μέ μάτια θλιμμένα, πάντα αὐστηρῆ, κρατοῦσε τὰ κλειδιά τοῦ μπαούλου, ὅπου εἶχαν φυλαγμένα τὰ "χαρτιά". Καθόντουσαν τακτικά καί οἱ πέντε γυναῖκες γύρω γύρω καί ὅταν ἡ θεία Ἐρωφίλη τὸ ἀνοίγε καί ἔβγαζε ἔξω τοὺς "τίτλους ἰδιοκτησίας", τίς ἔπιανε ὅλες μαζί, ἕνα κλάμα σιγανό.

Μοιρολογούσανε τὸ χαμένο παράδεισο. Ἡ μία ἔλεγε γιὰ τὸ σπίτι ἢ ἄλλη γιὰ τὸ μπιστάνε καὶ ἡ ἄλλη γιὰ τὴν ὄραία ζωή. "Ἦστε-
ρα, ἀνοίγανε τὸ παράθυρο, πού τὸ εἶχανε πάντα κλειστά καὶ βλέπα-
νε μὲ τὴ σειρά, τὴ μικρασία, δυὸ βήματα ἀπὸ τὴ Χίου καὶ κάτω δεξιά,
ὁ Τσεσμέσ.

"Μίλη, ἔλα νά σοῦ δείξω, μοῦ ἔλεγε ἡ γιαγιά ἡ Σταματία. Βλέπεις ἐκεῖ-
νά τὰ σπίτια.. Νά ἐκεῖ στὴν ἄκρη, εἶναι τὸ σπίτι μας. Πάνω στὴ
θάλασσα.. Ποιὸς νάχει τάρα τὴ βάρια τοῦ παπποῦ σου, τοῦ συγχωρε-
μένου..." Καὶ τότε τσίριξε πιά πολύ ἢ θεία φρόσω, πούχε φωνή σο-
πράνο. Ἐάνανε ὅλες μαζί στὸ σταυρὸ τους. Ἡ γιαγιά μου ἄρχιζε
τίς μετάνοιες, ὡς τὸ πάτωμα. Ἐφερνε τὸ Μαριγάκι τὸ θυμιατὸ μὲ
τὸ λιβάνι. Πήγαιναν κατὰ τὸ εἰκονοστάσι καὶ ἀνάμεσα στοὺς θρή-
νους καὶ τίς στριγγλιές, λέγανε καὶ κανένα τροπάριο γιὰ τὴν Πα-
ναγία.. Παράξενα πράγματα σκεφτόμουν. Ἀκατανόητα. Ἐβλεπα μιά
τίς εἰκόνες, μιά τὸ μπουόλο μὲ τὰ χαρτιά, καὶ μιά τίς πέντε γυναί-
κες, πού κλαίγανε καὶ φάλλανε μαζί καὶ κάπου κάπου ἀπὸ τὸ παρά-
θυρο, ἀντικρύζανε τὸ σπίτι καὶ τὸ μπαξέ τους, στὴν Τουρκία.. Μιά
φορὰ πού ἀρρώστησα, ἔμαθα τὴν ἱστορία τῆς "θαυματουργοῦ" εἰκό-
νας, μὲ τὸν ἀρχάγγελο Μιχαήλ. Τὴν εἶχαν βρεῖ, λένε, στὰ χρόνια τῆς
τούρκικης σκλαβιάς, στὸ λιμάνι τῆς Χίου. Θάμα! Ὁ θεὸς τὴ φύλαξε
καὶ αὐτὸς πού τὴν ἔσωσε, πῆρε τὴν εὐλογία του. Μὲς στὸ πυρετὸ μου,
μ' ἔβαζαν νά φιλῶ τὴν εἰκόνα, πού τὴν εἶχαν συνέχεια κάτω ἀπὸ τὸ
προσκεφάλι μου. Ἐκτοτε, σὲ κάθε ἀρρώστεια, δὲν μ' ἔσωζε οὔτε ὁ
γιατρός οὔτε τὰ φάρμακα, ἀλλὰ ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, μὲ τὰ χρυσὰ
φτερά του καὶ τὸ βλέμμα τὸ μελαγχολικὸ. Ἡ θεία Μαριγάκι, θάμνε
μαζί μας, ἔως τὰ βαθεῖα τῆς γεράματα, μαζί μὲ τὴ γιαγιά Σταματία,
τὸν Ἀρχάγγελο Μιχαήλ καὶ τὰ ἄλλα εἰκονίσματα. Ἐπίσης θαυματουργά.
Ὁμως ἔμένα, μὲ εἶχε ἀναλάβει ἀποκλειστικά, ὁ συνονόματός μου.
Ἐως καὶ σήμερα ἀκόμα, πού σὰς ἐξιστορῶ, καί πού τὸν ἔχω στὸ τζά-
κι τοῦ σπιτιοῦ μου.

Ὁ παπποῦς μου χάθηκε παράξενά. Ὅταν βρισκόμαστε στὴ Μυτιλήνη,

τά καλοκαιρία,τά περνούσαμε σ'ένα έξοχικό προάστιο,στά νότια της πόλης,πού τό λέγανε Βαριά. Έκεῖ νοικιάζαμε ένα διόροφο σπίτι,δίπλα στή θάλασσα. Ήτοτός ἄ πό τήν οἰκογένειά μας,μένανε κοντά μας καί ἄλλοι συγγενεῖς. "Ολοι μικρασιάτες,ἀπό τήν πλευρά της μάνας μου.Οἱ Ἰσηγόνηδες ἀπό τή Σμύρνη καί οἱ Ἄντοβικ.Αὐτοί πάλι,εἶχανε αὐστριακή καταγωγή.Κάποιος ἀξιωματικός τοῦ αὐστριακοῦ στόλου,ἐπί τουρκοκρατίας,ἔμεινε στή Χίο καί παντρεύτηκε ἑλληνίδα.. Ήταν σόῦ μέ πολλά πλοῦτη,πού τά ἔχασαν ὅλα. Σάν τούς πῶσους πριγκηπες,κατάντησαν σφῆρ, ὅπως ὁ τελευταῖος θεῖος Ἄντοβικ,πού ὑπῆρξε στή δεκαετία τοῦ 50,δὴλός στό αὐτοκίνητο τοῦ Ἀμερικανοῦ διευθυντοῦ,στό κολλέγιο Ἀθηνῶν. Ὁ ἀδελφός του,καθηγητής της μουσικῆς στή Μυτιλήνη, ἰδιόρρυθμος ὅπως λένε ὅσοι τόν *κμηράκι* γνώρισαν,πέθανε μέσα στή φτώχεια καί τή λησμοσύνη.Μερικοί ἰσχυρίζονται, ὅτι ἦταν μέγας πιανίστας,σάν τόν Φαραντάτο,τοῦ ὁποῖου ὑπῆρξε συμμαθητής. >

Ὁ ἀδελφός της μητέρας,ὁ θεῖος Ἀντάνης,παντρεύτηκε τότε κόρη Ἰσηγόνη,τή θεία Στάσα,κι ἔτσι συγγενέφανε οἱ οἰκογένειες. Στήν ἐξοχή ζούσαμε μέσα σέ μιᾶ διαρκή γιορτή.Γεύματα,χοροί,ἐκδρομές,μπάνια καί τό βράδυ ὅλοι μαζί,στρωματοῦδα,πάνω στή χλόη, πλᾶϊ στίς καλαμιές καί κάτω ἀπ'τ'ἄστρα.Καθώς ὅλοι μας κοιτάζαμε τόν οὐρανό τοῦ Ἰουλίου ἢ τοῦ Αὐγούστου, ἢ κουβέντα γύριζε διαρκῶς γύρω ἀπό τούς ἀστερισμούς. Ὁ Πόλικός ἀστéρας,ὁ Βέγας,ἢ Ἀφροδίτη, ὁ Ἄρης,δυνάματα ἀστερισμῶν καί ἱστορίες ἀπό τήν ἑλληνική μυθολογία, μέ νανοῦριζαν κάθε βράδυ καί μαζί τους τό τριζόνι,ὁ κούκος καί ὁ φλίσβος της θάλασσας.Ευπνάγαμε μέ τό σκάσιμο τοῦ ἡλίου,πίσω ἀπό τά βουνά της Τουρκίας,κι ἀμέσως ὅλοι μαζί,τρέχαμε στή θάλασσα. Στό μεταξύ οἱ δοῦλες,μᾶς εἶχαν ἐτοιμάσει τό πρωῒνό. *Ἠ*ή σᾶς παραξενεῦει ἡ λέξη δοῦλες,γιατί τότε ὅλα τά ἀστικά σίτια,δέν εἶχαν οὔτε ὑπηρετες,οὔτε οἰκιακές βοηθούς,ἀλλά ἀπλά καί καθαρά,δοῦλες, πού οἱ πιό πολλές,εἶχαν σάν ἀμοιβή,μόνο τό φαγητό τους,κι αὐτό λεῖφó. Ἄσε πού οἱ πιό πολλοί τίς ἔδερναν καί τίς ἐκλεινῶν στά

ύγρά κατώγια, "για νά μάθουν νά μή κλέβουν", "νά μήν τρῶνε κρυ-
φά", "νά μήν κοιτάζουν στό δρόμο". Εΐχαμε κι ἐμεῖς "δοῦλες". "Ὁμως,
ἡ μάνα μου πρόσφυγια, τίς εΐχε σάν κόρες. Τότε ὑπῆρχε ἡ Σταματίνα,
πού μέ ἀνάθρεφε κι ἐγώ, δέν τή ξεχώριζα ἀπό μάνα μου.

Κάποιο βράδυ, ὅταν πιά ὅλοι εΐχαν ἀποκοιμηθεῖ, εΐδα μέσα στίς
καλαμιές, τό "πρᾶγμα". Καλλίτερα θά εΐναι νά πῶ, ὅτι τό "ἔνοιωσα"
κι ἀπό τότε, θά ζοῦσα, σχεδόν πάντα, μαζί του. Στά χρόνια τῆς κατο-
χῆς, στήν Τρίπολη, αἰσθανόμουν τήν παρουσία του, πολύ δυνατά. Γι'
αὐτό ἐξ ἄλλου, ἔπεφτα νωρίς στό κρεβάτι, ἔσβηνα τό σπέρματοσέτο
καί βυθιζόμουν σιγά-σιγά, λίγο μέ τή φαντασία, λίγο μέ τό ὄνειρο,
στήν ἀγκαλιά του. Ὅταν ἦμουν ἀναστατωμένος ψυχικά - ἴσως καί λόγω
τῆς ἐφηβείας- τότε τό νευρικό μου σύστημα, γινόταν "δέκτης" ἠλεκ-
τρικῶν κυμάτων, ὅπως λ.χ. τά σήματα μόρς, ἀπό τά πλοῖα πού ταξι-
δευαν στή Μεσόγειο, ἢ ἄλλους πομπούς, ~~ἢ ἄλλους ὁ ἀποστολέας.~~

~~Ἐπῆρξαν φορές πού ἀντί γιά "μόρς" ἔπιαναν μουσική..~~ Τά τίπ-τίπ >
ἀκουγόταντε μεγενθυτικά μέσα στόν ἐγκέφαλό μου καί ὅταν ἡ ἔνταση
τῶν νεύρων μου ἔλλαζε - ἔλλαζε αὐτομάτως καί τό μήκος κύματος
καί ἐπομένως ὁ ἦχος καί ὁ ρυθμός τοῦ ἀποστολέα. Μετά ἀπό τέτοιες
ὄλονυχτιές, τήν ἐπομένη συνήθως, εΐχα πυρετό καί τότε ἡ μητέρα, μου
ἔβαζε τόν ~~ἀρχάγγελο~~ ^{στη λέξβ.} Μιχαήλ κάτω ἀπό τό προσκέφαλό μου... Συνέβη
ἴμως μιὰ νύχτα, νά ~~ἔσπληθουν~~ οἱ δικοί μου καί καθῶς δέν μέ βρῆκαν
στή θέση μου, ἔρχισαν νά φάχνουν, καί ὅταν μέ ἀνακάλυψαν στίς καλα-
μιές, κάποιος μου εΐπε, παραλάζοντας τόν τόνο τῆς φωνῆς του, "εΐναι
ὁ μπαμπούλας", γιά νά μέ φοβερῖσει. Κι ἀπό τότε, ἕνας ἀνεξήγητος
φόβος μέ συνεπαίρνει, μὲλις βρεθῶ μόνος, μέσα στό σκοτάδι. Τό "πρᾶ-
γμα", ἔπαψε νά ἔχει ἐκείνη τή συναρπαστική "μορφή" του. Ἐγινε κάτι
ἀπειλητικό καί πολλές φορές, ὅταν παρουσιάζεται, ἔχει χαρακτηριστικά
ἀπαίσια, ὅπως λ.χ., τή νύχτα πού φάνηκε μπροστά μου, στό δάσος, ἔξω
ἀπό τή Χρυσοβίτση τῆς Ἀρκαδίας, στά 1939 καί πού τόσο πολύ
ἔμοιαζε τοῦ φρανκεσταίν...

Τά χρόνια 1927-28 καί 29, θά πρέπει νά ἦταν πολύ σημαντικά

ἡ ὁ ἴσως ὁ ἀποστολέας. Ὅσοι πρὸς τὴν αὐτὴν μοῖρα ἔσονται, ἐπίσημα ἢ ἄλλως.

για μένα. Ήμουν τότε 2,3 και 4 ετών και τά καλοκαιρία στή Βαριά, εΐχα άνακαλύψει, όπως εΐπα τό " Πράγμα" τής πρώτης έποχής πού τΐς νύχτες, με βοηθούσε νά γίνομαι άνάλαφος. Έχανα τή βαρύτητα μου. Θυμάμαι ότι έμενα κατάπληκτος, καθώς έβλεπα τούς γονεΐς και τούς συγγενεΐς μου, νά άνασαινουν ρυθμικά, όμως άκίνητοι και με κλειστά τά μάτια. Τούς παρατηρούσα από ύψος ως πούμε δέκα μέτρων > πού όμως έφτανε για νά γεφυρώσει τό χάσμα από τή γή ως τούς άστερισμούς. Τήν ήμέρα, ζούσα μέσα στή θάλασσα. Κυρίως έρευνούσα τά βράχια, πού ήταν σκεπασμένα με θαλάσσια φυτά, πεταλίδες και άλλα όστρακοειδή. Μέσα στίς τρύπες, φάλιαζαν καβούρια, πού καμιά φορά εΐχαν πελώριες και επικίνδυνες δαγκάνες. Έγώ όμως εΐχα έξοικειωθεί, δέν φοβόμουν. Καί τριγυρνούσα, σχεδόν πάντα, μόνος. Στήν παραλία > πότε ή μάνα μου, πότε ή δούλα, πότε ο παππούς, με έπιβλέπανε διακριτικά. Όταν περνούσε τό " Άλμπέρτα", ένοιθα τό κάτι άλλο. Γαλάζια θάλασσα ως τό βάθος, ^{ως} πΐς τούρκικες άκτές και αυτό τό μαγικό πλοΐο, κατάλευκο, νά προβάλλει ξαφνικά από τό Νότο, βάζοντας κάβο, για τό λιμάνι τής Μυτιλήνης. Κάπου-κάπου, υπήρχαν δίπλα του καΐκια, με άσπρα πανιά, κι αυτό, πρόσθετε στή μαγεία τής στιγμής. Εΐχα λοιπόν τή νύχτα τούς άστερισμούς, τΐς καλαμιές και τό " Πράγμα". Εΐχα τή μέρα τή θάλασσα, τούς βράχους, τοπίο άπέραντο, μέσα στό κρυστάλλινο νερό, και μιά φορά τή βδομάδα, τό λευκό πλοΐο, στή μέση του πελάγου, σέ άρμονική αντίθεση, με τό βαθύ γαλάζιο χρώμα τής θάλασσας. Εΐναι φυσικό νά μήν παρακολουθώ τή ζωή των μεγάλων. Έξέ άλλου, δέν υπήρχε άλλο παιδί. Ήμουν τό μοναδικό. Κι έτσι ζούσα κλεισμένος, στό δικό μου κόσμο. Κάποιο άπόγεμα, ή οικογένεια εΐχε νοικιάσει ένα "φορτάκι", από τήν πόλη, για νά πάει έκδρομή. Γυρίζοντας στή Μυτιλήνη, σΐ ληστές μας εΐχαν στήσει ένέδρα. Ήταν ή έποχή τής άπαγωγής του μωρού των Λίντενμπεργκ, στήν Άμερική και ή μόδα, εΐχε φτάσει ως τή Λέσβο. Πρόλαβα νά τούς δω, καθώς περίμεναν με τά όπλα στά χέρια, νά σταματήσει τό αυτοκίνητο, μπροστά τους. Εΐχαν μουτζουρωμένα μαύρα, τά πρόσωπά τους κι έτσι τά

μάτια τους, έμοιαζαν σάν γλομπάκια ηλεκτρικά. Κάποιος είπε "κρύψε τό παιδί" και έτσι ξαφνικά, βρέθηκα μέσα στά σκέλια της θείας Έρωφίλης. Στην αρχή μου μύρισε λεβάντα. Σιγά-σιγά όμως, κάποια άλλη παράξενη μυρουδιά, στήν αρχή μ' άρεσε και σιγά-σιγά άρχισε νά μου φέρνει έμετό. Πήγα νά φωνάξω, όμως ή θεία Έρωφίλη μ' έσφιξε μέσα στά μπούτια της, ενώ μέ τό χέρι της, μου πίεζε πρός τά κάτω τό κεφάλι. Οι ληστές, ήθελαν νά κάνουν έξουχιστική έρευνα. "Ήξεραν, είχαν φαίνεται πληροφορίες, ότι στό αυτοκίνητο βρισκόταν ένα παιδί και ήθελαν νά τό πάρουν για λύτρα. Οι δικοί μου, για νά τούς έμποδίσουν, τούς προσέφεραν ό ένας κοσμήματα, ό άλλος χρήματα. Ο πατέρας μου, τούς έδωσε τό πρωτόφλι. Νά αυτοί, άπ'τή μιά μεριά έπαιρναν κι άπό τήν άλλη έφαχναν. Σε μιά στιγμή, μου έρθε νά βγάλω φωνή, γιατί τά μπούτια και ή μυρουδιά της θείας Έρωφίλης πήγαιναν νά μέ πνίξουν, και τότε άκριβώς, άκουστηκε ό πυροβολισμός. Τό αυτοκίνητο, άρχισε και πάλι νά προχωρεί. Νά τρέχει δαιμονιωδώς. Τι είχε συμβεί; Ο γενναίος σωφέρ, αποφάσισε νά άφηήσει τούς ληστές. Έβαλε μπροστά και ξεκίνησε. Και τότε εκείνοι, τόν πυροβόλησαν. Η σφαίρα τόν χτύπησε στό χέρι. Όμως αυτός, άν και αιμοραγοῦσε, κατόρθωσε νά μās πάει ως τήν πόλη. Εκεί, τελείωσε και τό δικό μου μαρτύριο, και άρχισε άμέσως νέο, γιατί όλοι, θέλανε νά μέ χαϊδέουν και νά μέ φιλοῦν, "τό καῦμένο σώθηκε", έλεγαν, και όε σκεφτόντανε τό σωφέρ, πού αιμοραγοῦσε. Τότε εκείνος, λιποθύμησε. Τόν πήγαν στό νοσοκομείο. Η χωροφυλακή κυνήγησε τούς ληστές και τούς συνέλαβε. Ός και θυμάμαι ακόμα, τή δίκη. Μόνο πού οι ληστές, μου φάνηκαν άνακοι και συμπαθείς. Τούς είχαν έξέλλου λιανήσει στό ξόλο, όπως μου είχαν άργότερα, όταν μεγάλωσα και άρχισα νά μπαίνω στά μυστικά της Έξουσίας.)

2. Είναι φυσικό, μετά από όλα αυτά, νά πιστεύω ότι μπορούσα λ.χ. νά πετώ σάν τά πουλιά, ή νά βρίσκομαι μέσα στό νερό, όπως τά φάρια. Κανέναν δέν ήταν σέ θέση νά μέ πείσει, για τό αντίθετο. Μονάχος μου άπορούσα, γιατί δέν μπορούσα νά μένω στήν τρύπα του

βράχου, μέσα στη θάλασσα, όπως ο φίλος μου ο κόκκινος κάβουρας. Ήμουν υποχρεωμένος να βγάλω το κεφάλι μου στον αέρα κάθε λίγο και λιγάκι και ένοιωθα πραγματικά άσχημα, όταν ο κάβουρας με κοίταζε, με κείνα τὰ στρογγυλά ματάκια του, ειρωνικά. Οί δικοί μου φαίνεται, πώς κάτι είχαν μυριστεί, γιατί η επίβλεψη είχε γίνει πολύ σφιχτή. Κάποιο απόγιομα, καθόμαστε με τόν παππού μου τὸ Γιάννη, πάνω ἀπὸ τὴ μάντρα καὶ βλέπαμε τὴ θάλασσα, όπου οί ἄλλοι ἔκαναν μπάνιο. Τότε ξαφνικά, μου ἦρθε ἡ ἐπιθυμία νὰ πετάξω, σάν πουλί. "Ἄλλωστε οί συνθήκες, ἦταν ἰδανικές. Ἡ μάντρα εἶχε δύο μέτρα ὕψος, μετὰ ὑπῆρχε ὁ δρόμος, καὶ ἀπὸ κεῖ, ὡς τὴν ἀμμουδιά, εἴχαμε ἄλλα δύο μέτρα. Σύνολο, τέσσερα μέτρα ὕψος καὶ κάπου ἑκα μῆκος. "Παππού, τοῦ λέω, ἔλα νὰ πετάξουμε ὡς τὴ θάλασσα" καὶ πρὶν ἐκεῖνος προλάβει νὰ μὲ πιάσει, ἄνοιξα τὰ χέρια μου σάν φτεροῦγες καὶ ὄρμησα στὸ κενό. "Ἔσπασα, στὸ κόκκαλο, τὸ δεξί μου χέρι καὶ ὅπως φαίνεται, πῆδηξε ἀπὸ πάνω μου καὶ ὁ παππούς, με ἀποτέλεσμα νὰ σπᾶσει κι αὐτός πὸ δεξί του πόδι. Μὲ πῆγαν στὸ νοσοκομεῖο καὶ μοῦβαλαν τὸ χέρι στὸ γύψο. Ὁ παππούς, ξαπλωμένος σ' ἓνα μικρὸ στίτι, κοντὰ στὸ δικὸ μας, εἶχε μαραζώσει. Μὲ βάζανε νὰ τὸν παρακαλῶ νὰ φάει κάτι, νὰ πιεῖ λίγο γάλα. Πιάνανε τὰ κλάματα ἀπὸ τίς τύψεις, πού μὲ ἄφησε νὰ "πετάξω" καὶ νὰ χτυπήσω.

Τελικά, ἐκτός ἀπὸ νερό, δέν ἔβαλε μπουκιά κι ἔτσι μιά μέρα ἔσβησε ἡσυχά-ἡσυχά, σάν πουλί. Τὸν ἔλεγαν ἐξ ἄλλου καὶ Πουλᾶκη, γιὰ τὸ ἀρχιὸν τὰ μοιρολόγια καὶ τὰ ξεφωνητά. "Ἦι ἔχει ὁ παππούς", ρωτοῦσα ἀνήσυχος. Καὶ τότε κάποιος, εἶπε τὴ λέξη τὴ μαγική, "πέθανε". Αὐτὸ ὅμως δέν τὸ κατάλαβα τότε, γιατί ὅπως εἶπα, οί φίλοι μου, δηλαδή τὸ "πράγμα" καὶ τὰ καβούρια, δέν εἶχαν τίποτα τὸ κοινὸ μὲ τοὺς ἀνθρώπους, πού τὴ μέρα μιλοῦσαν καὶ χειρονομοῦσαν, ἐνῶ τὸ βράδυ, ἔμεναν ἀκίνητοι καὶ ~~κα~~ ξαπλωμένοι, ὅπως τῶρα ὁ παππούς, ὁ Γιάννης. Στὴν οὐσία βέβαια, ἤμουν, -ἄθελά μου- ἓνας μικρὸς δολοφόνος. "Ἀρχισα ἀπὸ πολὺ μικρός. Καὶ νομίζω, ὅτι μιά παγωνιά, μιά ἀνατριχίλα, ἔπεσε στὴν οἰκογένεια τοῦ παππού

μου, σέ σχέση με μένα. Έτσι λοιπόν παράξενα, χάθηκε ο πατέρας της μάνας μου. Και θάχε, δέν θάχε, τότε καλά καλά, κλείσει τά έξήντα.

Στό μεταξύ ο θετός 'Αντώνης, διορίστηκε στό προξενείο της 'Αλεξάνδριας, στην Αίγυπτο. Όταν γύρισε, μετά ένα χρόνο, στά 1929, πρώτα-πρώτα μάς είπε, πώς ~~ήπιω~~ δέν πρέπει πιά νά μέ φωνάζουν Μιχάλη - Μιχαλάκη, γιατί τό όνομα αυτό, εΐναι χοντρό, χωριάτικο, λαϊκό. Τό σωστό, εΐναι νά μέ φωνάζουν, μέ τρόπο πολιτισμένο. Ευρωπαϊκό. Καί πρότεινε, τό Μίκη. Μήπως στίς 'Ηνωμένες Πολιτείες, δέν έκαναν θραύση, τά Μίκη-Μάους; Έτσι μου μπεινε, άληθινό κουσούρι, τό Μίκης, πού παρ'όλες τίς προσπάθειές μου όταν μεγάλωσα, στάθηκε άδύνατο νά τ'άλλάξω. Πόσο πιό όμορφο ήταν, τό Μιχαήλ. Καί φανταστεΐτε ότι μεγάλωσα, μέ τόν Αρχάγγελο Μιχαήλ, κάτω από τό προσκέφαλό μου.

Τό άλλο πού μάς έφερε ο θετός 'Αντώνης, από την Αίγυπτο, ήταν ένα ΓΡΑΜΜΟΦΩΝΟΙ "Ένα καταπληκτικό γραμμόφωνο, πού κούρδιζε φυσικά μέ τό χέρι και εΐχε τό μεγάφωνο ένσωματωμένο στό ίδιο τό κουτί. Εύλο, ντυμένο μέ λεπτό γκριζο δέρμα. Μαζί μέ τό γραμμόφωνο, τρία έλμπουμ. Δυό μικρά, γιά κανονικούς δίσκους, και ένα μεγάλο, γιά δίσκους γίγαντες. "Όλους φυσικά τών 78 στροφών. Οί δίσκοι εΐχαν βάρος και πάχος και έσπαζαν εύκολα. Στή μέση ή κόκκινη έτικέττα μέ τό σκυλάκι, πού άκούει μουσική, από τό χωνί. HIS MASTER'S VOICE. 'Υπήρχαν ~~δύο~~ ^{και τριέ} δίσκοι ~~μέ~~ μέ πράσινη έτικέττα. "Όλα μιά σκέτη μαγεία. Οί βελόνες έπρεπε ν'άλλάζουν συχνά, εΐδειμή ο ήχος, παραμόρφωνε. Καί τί τρομερό, όταν έρχιτε ή βελόνα νά κάνει τά πρώτα κράτς-κράτς και μετά ή όρχήστρα και μετά ή φωνή! "Όταν βάλαμε τά "κύματα του Δουνάβεως" και τά βιολιά πλημμύρησαν τόν άέρα μέ τά μαγικά τους φτερά, θυμάμαι πού ο πατέρας μου, έραξε τή μάνα μου από τή μέση και έρχισε νά τήν στροβιλίζει στην ταράτσα της βίλλας. Γρήγορα έγινε, ο άποκλειστικός χειριστής, του διαβολικού όργάνου. Βούρτσιζα έπιμελώς τούς

δίσκους - κούρδιζα - έβαζα προσεχτικά τή βελόνα, νά μή γρατσου-
νίσει και ΨπΙ φύγαμε.. Τά ζευγάρια μπροστά μου, δπακούανε πρό-
θυμα, στους ρυθμούς. 'Ιδιαίτερα, όταν ο χορός ήταν τσάρλεστον ή
φόξ-τρότ, γενόταν χαμός. Πηδάγανε, κλωτσάγανε. Φωνάζανε όλοι μαζί.
Πανηγύρι. Στο βάλς, τά πράγματα, ήταν διαφορετικά. 'Υπήρχε εγγέ-
νεια, άν και όπως είπα, ο πατέρας μου, ακόμα και στο βάλς, του έρε-
σε νά κάνει βίαιους κύκλους και νά ζαλίζει τή ντάμα του, πού
συνήθως τής ξέφευγε: "Γιωργο είσαι τρελλός.."

Στό ταγκό, έπεφτε βουβαμάρα. Τά ζευγάρια σφιγγόντουσαν, τά μάγουλα
έσμιγαν. Μονάχα, όταν ο πατέρας μου και πάλι, έκανε τή "φιγούρα" >
δηλαδή, έμπηγε τό πόδι βαθειά στό σκέλια τής ντάμας του, τότε
αυτή ξανάλεγε: "Γιωργο είσαι τρελλός..". Μετά τό φαί, τό ρεπερ-
τόριο ήταν τραγούδια. 'Από τά γρήγορα θυμάμαι τό "'Αλό- 'Αλό
-παρακαλώ-μίστερ πέστε μου ποιός είστε!" μέ τ'άκουστικό στό
χείρι μιά κυρία περιμένει- 'Αλό -'Αλό - 'Αλό άλλο παρακαλώ".
Και τό "Αχ Μπαμπουνάρα μου". 'Από τά άργά, φυσικά, τό "'Αγόρι
μου έλα ζύπνα καθό γύρε στην άγκαλιά μου", πού τό σεγόνταραν,
έν χορῶ, όλοι στό τραπέζι.

Τό ένα άλμπουμ, είχε μόνο μουσική χοροῦ. "Όλα τά σουξέ, τζάζ, εκεί-
νης τής εποχῆς. Τό άλλο, είχε βιεννεζικη μουσική "Εύθυμη Χήρα",
"Τσάρντας", βάλς του Στράους, καθώς και τά ελληνικά τραγούδια .
Υ και τό τρίτο, άριες από Ιταλικές όπερες. Τή Νόρμα του Μπελλίνι.
'Από τά 1929 έως πά 1943, άκουγα συνέχεια αυτά τά τρία άλμπουμ.
Μέσα στην κατοχή, πλούτισα τήν συλλογή μου, με τήν ΣΙΣΑΓΓΩΓΗ από
τήν ΚΑΒΑΛΛΕΡΙΑ ΡΟΥΣΤΙΚΑΝΑ και με τό Κοντσέρτο για 2 βιολιά, του
Μπάχ. Κάποτε, ένας συγγενής τής "Έλλης, από τήν Τρίπολη, μου γύρεφε
τό άλμπουμ με τή τζάζ, για κάποιο πάρτυ. "Όταν πέρασε πολός καιρός,
άποφάσισα νά πάω στό σπίτι του, στό Σεπόλια, νά δω τί γίνεται.
Κι έπεσα πάνω στην κηδεα του. Τό παιδί ήταν χίτης κι εγώ δέν
τό ξερα. Σε κάποια σύγκρουση, τόν σκότωσαν οι έλασίτες τής περι-
οχῆς . Περίπτωση δηλαδή, μιās κι εγώ τήν έποχή εκείνη, άνηκα στόν
ΕΛΑΣ. "Όταν έμαθα τά καθέκαστα, τόν είδα και νεκρό στό μέση του

σαλονιού και από πάνω οι δικοί του να τον μοιρολογούν, πώς να ζητήσεις τό άλλοπου. "Έτσι μαζί με τό σκοτωμένο, έχασα κι εγώ μιιά σπάνια συλλογή, πού τό σπουδαιότερο, με είχε γαλουχήσει 15 όλόκληρα χρόνια. Και ποιός ξέρει τί τής χρωστώ..."

"Έως εδώ, όπως βλέπετε, καμμιά απολύτως έπαφή με τήν πραγματικότητα. Θά μου πείτε, "μά ήσουν μόλις 4 - 5 χρονών". Σωστά. "Όμως, όπως θά δούμε πάρα κάτω, όρισμένοι αντικειμενικοί παραγοντες, δέν μου επέτρεπαν να πάρω χαμπάρι, για τό τί γινότανε γύρω μου. Και πρώτ' απ' όλα, οι συχνές μεταθέσεις του πατέρα μου, από πόλη σε πόλη. "Έτσι, πριν προλάβω να συνειδητοποιήσω, για τό που βρίσκομαι, μās πήγαιναν σε καινούργιο περιβάλλον. "Άλλη γειτονιά, ξένα παιδιά, ξένοι άνθρωποι, άλλα ήθη και έθιμα, άλλο σπίτι, άλλο σχολείο, νέοι δάσκαλοι - καθηγητές κ.λπ. κ.λπ. "Έτσι τό σπίτι μου, ή οίκογένειά μου, ήταν τό καταφύγιό μου, ή σπηλιά μου, ό μοναδικός μου κόσμος. Στην αρχή, όπως είπα, είχα τό γραμμόφωνο. Είχα τίς ιστορίες του πατέρα μου και τής μητέρας μου. Αύτή, μου μιλούσε όλο, για τό Τσεσμέ και τή ζωή της, στή Μικρασία. Ό άλλος πάλι, μιλούσε για τήν Κρήτη, για τό Γαλατά, τή μαμά του και τή γιαγιά του και κάθε πρωί, όταν πήγαινα στό κρεβάτι τους και ξάπλωνα ανάμεσά τους, μου μιλούσε για τό μεγάλο χαλί, πού είχανε πάντα στόν τοίχο, απέναντι στό κρεβάτι τους και πού με κεντητά χρώματα, παρίστανε ένα μεσαιωνικό πύργο και μπροστά ό Πριγκίπων, πού χαιρετούσε τήν Πριγκίπισσα, γιατί έφευγε για πόλεμο ή γυά κυνήγι. Και γύρω-γύρω, ακόλουθοι, πολεμιστές, όπληρες, έλογα, σκυλιά, σαλπιγγητές... Κάθε πρωί ό πατέρας μου, μου έλεγε και μιιά άλλη ιστορία για τό πριγκίπων, τίς σχέσεις του, τά προβλήματά του, τήν οίκογενειακή του κατάσταση, τά σχέδιά του. Στο κρεβάτι των γονιών μου, πήγαινα ακόμα και στήν Πάτρα. Και θυμάμαι ότι στόν Πύργο, δηλαδή στήν Τρίτη του Γυμνασίου, όταν έλειπε ό πατέρας, κοιμόμουν στή θέση του, πληύ στή μάνα μου. Στην Τρίπολη πιά, είχα γίνει κοτζάμ άντρας, σταμάτησα τίς πρωίνες μου επισκέψεις."

← 'Αγαπούσα επίσης πολύ τὰ ξπιπλα, τὴ σιφονιέρα, τὸ μπουφέ, τὸ σαλόνι, τὸ τραπέζι, τὸ κομοδίνο (ἀκόμα τῶρα ἀπέναντί μου ἐδῶ στὸ Βραχάτι, πού σαπίζει, διπλα στὰ βαρέλια) καὶ πρὸ παντός τὴ βιβλιοθήκη, μὲ τὶς τέσσερεις τζαμένιες πόρτες. Ὅλα αὐτὰ, καθὼς καὶ τὰ κουζινικά, τὰ σκεπάσματα, τὰ ρούχα, τὰ βιβλία, τὶς κουρτίνες, σὲ κάθε μας μετάθεση, ὁ πατέρας μου, τὰ τοποθετοῦσε μέσα σὲ τεράστιες ξύλινες κλούβες, πού εἶχε φτιάξει ὁ ἴδιος καὶ τὶς εἶχε ἀριθμήσει, ὥστε νὰ μπαίνουν πάντοτε τὰ ἴδια πράγματα, σὲ τὶς ἴδιες κλούβες, τὶς κάρφωνε μόνος του, αὐτὸ κρατοῦσε ἕως ἓνα μῆνα, -καὶ τὸ πρῶτ τοῦ ταξιδιοῦ, ἔρχονταν οἱ ἀχθοφόροι, τὶς κουβαλοῦσαν ὡς τὸ φορτηγὸ κι ἀπὸ κεῖ στὸ λιμάνι -στὴ Μυτιλήνη, στὴ Σύρο, στὴν Πειραιᾶ, στὴν Πρέβεζα, στὸ Ἄργοςτλι, στὴν Πάτρα- πλάι στὸ βαπόρι, καὶ μεῖς βλέπαμε τὸ βίντσι νὰ σηκώνει, πότε τὴ σιφονιέρα καὶ πότε τὸ σαλόνι καὶ σφίγγονταν ἡ φυχή μας. Καθὼς ἡ κλούβα, πιασμένη στὰ σχοινιά φηλά -φηλά, ἔτριζε, κάτι ἔσπαγε μέσα μου, γιατί ἤξερα πὼς οἱ καλοὶ μας φίλοι, ὑποφέρανε. Καὶ μετὰ, μέσα στ' ἀμπάρι. Καὶ πάλι τὸ βίντσι, νὰ τὰ βγάλει ἔξω καὶ νὰ τὰ τοποθετήσει, ξανά, πάνω στὸ φορτηγὸ. Καὶ κείνη ἡ διαδρομὴ Πρέβεζα-Γιάννενα, τί σοῦ λέει; Ἕνας δρόμος, τί δρόμος, μονοπάτι, καὶ ἡ μιὰ λακούβα, διπλα στὴν ἄλλη. Μπρός, τὸ φορτηγὸ καὶ πίσω ἔμετε, στὸ φορτάκι καὶ νὰ λέμε, τώρα, ὅλα θὰ διαλυθοῦν. Καὶ ἐντούτοις καὶ πάλι στὸ νέο μας σπίτι, ὁ πατέρας, νὰ ξεκαρφώνει τὶς κλούβες καὶ νὰ κρύβει προσεχτικὰ τὶς σανίδες μὲ τοὺς ἀριθμούς στὸ ὑπόγειο, γιὰ τὴν προσεχὴ μετάθεση. Πόση χαρὰ ἔνοιωθα, κάθε φορὰ, πού τὸ ξπιπλα, ξανάπαυρε τὴ θέση του. Βέβαια, εἶχαν ὅλα μικροτραυματισμούς, πού μὲ τὰ χρόνια, γινότανε ὅλο καὶ νβαρύτεροι. Ὅμως, νὰ ἡ βιβλιοθήκη, εἶναι ξανά στημένη καὶ τώρα βγάζουμε, ἀπὸ τὰ ξύλινα κιβώτια, τὰ βιβλία καὶ τὰ τοποθετοῦμε στὴ θέση τους. Στὸ κέντρο, στὴν ὀρεινότερη μεριά, ἡ Μεγάλῃ Ἐγκυκλοπαίδεια Ἐλευθερουδάκη, δεμένη μὲ κόκκινο δέρμα καὶ χρυσὰ στοιχεῖα, στὴ ράχη τοῦ βιβλίου, δὲν ξέρω πόσοι τόμοι. Ἡ σειρὰ, μὲ τὰ ὄρατα χαρτονένια χρωματιστὰ

ξόφυλλα: ΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΜΥΣΤΑΙ - ΦΑΟΥΣΤ. - Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ
 ΤΟΥ ΛΑΝΔΟΡΜΥ - ΤΑ ΚΑΤΑ ΣΥΜΘΗΚΗΝ ΨΕΥΔΗ, κάποιος PENAN. "Όλος
 ο Σαίξπηρ. Οί λευκοί τόμοι ΠΑΠΥΡΟΥ, με τά κλασσικά κείμενα. Οί
 μεταφράσεις τῶν τραγικῶν, ἀπό τόν Γρυπάρη. 'Ο κόκκινος τόμος,
 Διονύσιος Σολωμός με πρόλογο Πολυλά. 'Ο μεγάλος μπλέ Παλαμῆς..
 Φτάσαμε, στήν Τρίπολη, τούς δύο χιλιάδες τόμους. Εἶχα ἀνοίξει καί
 τετράδιο, γιά τά βιβλία πού δάνειζα, στούς φίλους μου, φορτικά,
 γιατί μ' ἄρεσε, νά τούς μοιάθω νά διαβάζουν. Τόχω τό τετράδιο ἀκό-
 μα. Τά βιβλία δέν ἔχω. Κι ὅσα δέ χάθηκαν, ἀπό τή μεγαλοφυχία μου,
 τά κλέφανε στό Γαλατῶ, ὅταν τό σπίτι ἦταν ἀκόμα ἐρείπιο καί οί
 δικοί μου, ἀναγκαστικά, κοιμόντουσαν ἄλλοῦ. Τώρα μᾶς ἔχουν μείνει,
 λίγοι τόμοι, ἀπό τήν 'Εγκυκλοπαίδεια κι ἕνα ἢ δύο βιβλία, ἀπό τήν
 πολύτιμη συλλογή, τοῦ Παπποῦ μου τοῦ Μιχαήλ, με ποιήματα τοῦ Ἀδρ-
 δου Μπάϋρον κι ἕνα ἄλλο γιά τή Γαλλική 'Επανάσταση. Τέτοια βιβλία,
 τεράστια, ~~ἔχω~~ ἐκδόσεις τοῦ παρασμένου αἵωνα, εἶχαμε πάμπολλα καί
 τά διαβάζαμε κατά προτίμηση τό χειμῶνα, πού σκοτείνιαζε. νωρίς,
 μέ τή λάμπα -τόν καιρό τῆς Κατοχῆς- δίπλα στή σόμπα μεε τά ζύ-
 λα. "Ἐπειτα μ' ἄρεσαν τά γραμματόσημα. Μ' ἄρεσαν τά χρώματά τους,
 τά παράξενα γράμματα, τά διάφορα σχέδια, φωτογραφίες, ζωγραφιές.
 Τά καθάριζα προσεχτικά, τά ἔπλενα τά στέγνωνα καί τά κολοῦσα
 κατά κράτος καί κατά σειρά. Διάβασα ἀρχικῶς, 'Ιούλιο Βέρν. Με τόν
 "Δεκαπενταετή Πλοίαρχο", τό "Γύρο τοῦ 'Κόσμου" καί τίς "20 χιλιά-
 δες λεῦγες ὑπό τήν θάλασσαν", ὅλα στολισμένα μέ ὑπέροχες χαλκο-
 γραφίες, ταξίδευα μέ τή φαντασία μου, σέ ὅλες τίς γωνιές τῆς
 γῆς. Εἶχα κι ἕναν "Ἀτλαντα καί μέ τά γραμματόσημα καί τήν
 'Εγκυκλοπαίδεια, δέν ἔνοιωθα τήν ἀνάγκη ἀπό τό "πρᾶγμα", γιά
 νά ἀπογειώνομαι καί νά φεύγω μακριά. Εἶχα ἀρχίσει νά παίζω στίς
 γειτονιές, μᾶ ἴσως αὐτό, ἦταν περισσότερο μιά φυσική ἐπιθυμία
 νά τρέξω, νά γυμναστῶ, νά χτυπήσω, νά κουραστῶ. Καί κάποτε, ξαφνικά,
 ἄφηνά τό παιχνίδι στή μέση, δέν μ' ἔνοιαζε πού φάναζαν τά παιδιά,
 κι ἔτρεχα στά γραμματόσημα. Μοῦ φερνε ἡ μαμά ἢ ἡ δούλα, φωνί, βρεμμένο
 μέ ζάχαρη, ἢ φωνί μέ λάδι, τό ἀπογευματινό, κι ἐγώ βυθιζόμου στή

δουλειά και στά όνειρα. Περιμένα τον πατέρα, να μου δώσει τις πληγές, που ήσαν μόνιμες, στα δυο γόνατα και κάτω άριστερά και δεξιά, στους άστραγάλους. Μούβαζε όξυζενέ, τωόιο και μιá άλοιφή άσπρη, που μύριζε όμορφα, και μετά τον ρωτούσα για τη ΝΒΑ ΚΑΛΗΘΟΝΙΑ, λόγω χάρη, που είχε άσυνήθιστα μακρόστενα γραμματόσημα, ή για την ΤΑΝΤΚΑΝΙΚΑ, με τά άγρια θηρία. Τά παιδιά της γειτονιάς, κατά κανόνα, με άντιμετώπιζαν έχθρικά. Ήμουν ξένος, μιλούσα παράξενα για τά δικά τους αύτιά (-οί γιανιώτες γελούν, όταν άκούν τους μυτιληνιούς) -/οί κεφαλονίτες τους γιανιώτες, οί πατρινοί τους κεφαλονίτες και ούτω καθ'έξής). Ό πατέρας μου, ήταν *Ηλιοκωπής* "κάποιος", -διευθυντής νομαρχίας I- ή μάνα μου, με είχε πάντα καθαρό, -στοιχεΐα όπωσδήποτε άρνητικά. Άλλά κι έγώ, παρουσίαζα προβλήματα, γιατί δέν μπορούσα να καταλάβω πώς μιλάν και κυρίως πώς σκέφτονται. Ή κάθε πόλη, αλλά και ή κάθε γειτονιά, είχε τά δικά της ήθη, τά παιδιά τά δικά τους παιχνίδια, τά καλαμπούρια τους, τον τρόπο συμπεριφοράς. Ήτσι, άισθανόμουν α εύθύς, πάνω από άμήχανος: γελοϊος. Και οί άλλοι, τ'όπιαναν και γελοΐσαν μαζί μου. Μέ κορόύδευαν, ό τι κι αν έκανα. Στο τέλος, ύστερα από 2-3 βδομάδες, μ'άφηναν να παίζω μαζί τους. Όμως πάντα, στην τελευταία θέση. Άπ'όλ'αυτά, δέν έλεγα ποτέ τίποτα στους γονείς μου, γιατί τους ντροπέμουν. Ένεΐνο που ένοιωθα, είναι ότι ήμουν κουτός, άσχημος και άδέξιος, σε σχέση με τά παιδιά της γειτονιάς, που είχαν τον άέρα του ίδιοκτήτη και τη σιγουριά του έξουσιαστή. Ή γειτονιά, ήταν δική τους, όπως και ή γλώσσα, ήταν δική τους και ό τρόπος που παίζανε και καλαμπούριζανε μεταξύ τους. Έγώ ήμουν, πάντα, ό ξένος. Στα Γιάννενα, άθηνάτος. Στο Άργοςτόλι, ήπειρώτης. Στην Πάτρα, κεφαλονίτης και ούτω καθ'έξής.

Στη γειτονιά Μιχαήλ Βόδα, στην Άθήνα, ήμουνα πέντε χρονών, και άσφαλώς, ήταν ή πρώτη μου γειτονιά. Έδώ τά παιδιά, είχαν τον άέρα του πρωτεύουσίου. Άλλοίμονο λοιπόν σε μένα, τό διπλό έπαρχιώτη, που έφτανε στην Άθήνα από τη Λέσβο, μ'ένα σύντομο σταθμό,

στή Σύρο. "Απ'όλους τούς μικρούς, υπήρχε ένας κεφάλας, ο πιό επιθετικός, και ο πιό κακός. "Όταν τόν προσπερνούσα, στο τρέξιμο, με χτύπαγε με τόν άγκώνα, είτε μου βάζε τρικλοποδιά. Ξεσήκωνε τό σουφρο εναντίον μου. Μέ πιάνανε τότε οί σπασμοί, οί λυγμοί, ντροπόμου κι έτρεχα στο σπίτι. "Όμως άπ'όλα, τό πιό πολύ, με πείραζε όταν ο μύξας έτρεχε μπροστά μου και κουνούσε σάν αυτόματο, τήν κεφάλι του, μιá δεξιά, μιá άριστερά. Αυτή ή κίνηση όμως, δέν είχε καμμιά σχέση με τό ρυθμό του τρεξιματος και δέν ξέρω, ήταν ένα φαινόμενο πού με άναστατώνε. Μισούσα εκείνο τό παιδί, όμως μισούσα κυρίως, εκείνο τό κεφάλι, πού έπέμενε μπροστά μου, νά κουνιέται, μέτροπο άσυγχρόνιστο, πού μου φερνε συχασιά. Τόν προειδοποίησα, πολλές φορές, νά μήν τρέχει μπροστά μου. Αυτός όμως - έές και τό έκανε έπιτηδες - μέ προσπερνούσε με σπρωξιές κι έτρεχε καμαρωτός, βάζοντας τό άρυθμο κεφάλι του, μπροστά άπ'τή μούρη μου. Κάποια μέρα, δέν τό άντεξα. "Η κεφάλι του με τραβούσε σά μαγνήτης. Πήρα λοιπόν μιá μεγάλη πέτρα και του τήν άνοιξα. Είδα τό αίμα νά πηδά και νά βάφει τήν πέτρα, τό χέρι μου, τά μαλλιά του. Το παιδί έπεσε. Κι έγώ άνέβηκα στο σπίσι, κλειστηκα στήν τραπεζαρία, σκαρφάλωσα στο μπουφέ και ζάρωσα στήν όροφή του. "Έως ότου ήρθε ο πατέρας μου, με τήν άστυνομία, έβγαλε τή ζώνη από τή μέση και με άπειλούσε. Τέλος πάντων, έφαγα πολύ ξύλο, τό παιδί πήγε στο νοσοκομείο και σώθηκε τελικά, και εύτυχώς πού ήρθε ή μετάθεση για τήν "Ηπειρο, για νά φύγουμε από κείνη τή γειτονιά, πού πάρα λίγο νά με κάνει φονηά, στα πέντε μου χρόνια.

"Η μετάθεση ήταν ευνοϊκή. Στην Αθήνα, από τά 1928, κυβερνούσε ο Βενιζέλος και ποιός ξέρει, κάποιος κυβερνητικός παράγοντας, πού γνώριζε τίς πολιτικές πεποιθήσεις του πατέρα μου, ενήργησε ώστε νά πάρει τήν πιό ύψηλή θέση της ύπαλληλικής του καριέρας, δηλαδή Αναπληρωτής Γενικός Διοικητής "Ηπείρου. Ανάλογος ήταν και ο μισθός του. Το σπίτι μας, τό φαγητό, τά ρούχα μας, οί δεξιώσεις, τά γλέντια, οί έκδρομές, και οί τιμές της έξουσίαςI →

Στά Γιάννενα συνέβησαν, συνταρακτικά γεγονότα, για μένα. 'Ο έρχομός και η γνωριμία με τον παππού μου, τό κρητικό, τον Μιχαήλ, ή γέννηση του άδελφού μου, στά 1932, και τό κατούρημα πού έκανα στον Έλευθέριο Βενιζέλο, μάλιστα, στον πρωθυπουργό της χώρας

← "Άλλα σημαντικά ήσαν, τό δημοτικό σχολείο και τό κατηχητικό, οί Έβραίοι, ή λίμνη και τό νησί, ό χειμώνας με τά χιόνια και τήν παγωμένη λίμνη, τό κυνήγι, τό χέλι στο κεραμίδι, και ή γνωριμία με τά βουνά, τά χωριά, τούς χωριάτες της Ήπειρου. 'Ο πατέρας μου, πού τότε όπως εΐπα έτρωγε πολύ, δέν ήταν μόνο χοντρος, αλλά και ψηλός. Έφτανε τό ένα και δγδόντα και εΐχε παχύ μαύρο μουστάκι. Στά μάτια μου, φάνταζε, σωστός γίγαντας, κι όταν ήμουν κοντά του, δέν φοβόμουν τίποτα. Πίστευα πώς δέν ύπήρχε άλλος άντρας, σάν κι αυτόν. Νά όμως, πού μιá μέρα, βλέπω στο σαλό-νι ένα γίγαντα, πιό ψηλό άπ' αυτόν. Μόνο πού εκείνος, εΐχε μεγάλα άσπρα μουστάκια, φορούσε γιλέκο, άπ' όπου κρέμονταν ή χρυσή καδένα του ρολογιού του, και στά παπούτσια του, γκριζες γκέτες.

Χωρίς
προφανή

- "Αυτός εΐναι ό Μιχαήλ;" ρώτησε με τήν τραγουδιστή κρητική προφορά του, και ή μητέρα μου έσπευσε νά με διατάξει:

- "Φίλησε τό χέρι του παππού σου, Μίκη!"

- "Ήντα πάλι εΐναι αυτά, εΐπε με άπορία και θυμό εκείνος, Μιχαήλ ~~βαφτήσατε~~ ^{τόνε} Μιχαήλ θά τότε λέω. "Έλα έδω, μώρ' έσύ, Μιχαήλ".

Τόνε κοιτάζα με φόβο, γιατί ό παππούς, πού ήξερα, εΐχε άλλη όψη. Ήταν πιό κοντός. Εΐχε, κι αυτός, άσπρες μακρυές μουστάκες. Μόνο πού εκείνου γέρνανε πρός τά κάτω, ένώ αύτουνοϋ έδω, πηγαί-νανε σά τσιγκέλι ψηλά, πρός τό ταβάνι. "Όμως πριν προφτάσω νά συνέλθω, δίνει μιá και μ' άνασηκώνει ψηλά, πάνω από τό κεφάλι του και λέει:

"- Νά δοϋμε λοιπόν θά μοιάσεις στη γέννη μας; θά γίνεις κρητικός;

Πρώτη φορά εΐδα τον πατέρα μου, νά στέκεται έτσι μπροστά

οχι παραγράφου

-29-

σέ άνθρωπο. Μέ τό σεΐς και μέ τό σᾶς. Καί τότε, πού κάπνιζε σά φαυγάρο, λέει στή μάνα μου:

✓ - "Κρύψε τά τασάκια, ὁ μπαμπᾶς μου ἀπαγορεύει νά καπνίζω μπροστά του." Ἔτσι κι ἔμπαινε ὁ παππούς, ὁ πατέρας πεταγῶταν, λές και τόν τίναζε ἐλατήριο, κι ἔλεγε ἀμέσως, "θέλετε τίποτε, μπαμπᾶ;". Ἐκεῖνος, ἦταν πάντα αὐστηρός, συνοφρυωμένος, λιγομίλητος και εἶχε συνήθειες, πού ἔπρεπε ὅλοι, νά τίς σεβόμαστε.

Νά ζυπνήσει, νά πλυθεῖ, νά φτιάξει προσεχτικά τά μουστάκια του στόν καθρέφτη, μέ τίς ὕρες, νά ντυθεῖ, νά βουρτσίσει πανταλόνι, γιλέκο, σακάκι - τά παπούτσια, τά γυαλίζανε οἱ ὑπρέτριες. Ἐτά Γιάννινα, λόγω κοινωνικῆς θέσεως και μισθοῦ εἴχαμε δυό-, μετά νά πιεῖ στήν τραπεζαρία τόν καφέ του, πάντα χωρίς ζάχαρη, νά βάλει τή γκριζα ρεπούμπλικα, νά σταθεῖ και πάλι στόν καθρέφτη τῆς ἀντρέ, νά πάρει τό βαρύ καφεφόκκινο μαστούνι του και νά κατεβεῖ τίς σκάλες, χωρίς νά βγάλει τσιμουδιά. Μέναμε τότε ἀπέναντι ἀπό τή Ζωσιμαῖα Σχολή, στό κέντρο τῆς πόλης κι ὁ παππούς μου, τοῦ ἄρεσε νά περπατᾶ στούς δρόμους, νά χαιρετᾶ τούς γνωστούς, βγάζοντας διακριτικά τή ρεπούμπλικα, και νά κάθεται πάντα στό ἴδιο καφενεῖο, ἀπέναντι ἀπό τό ^{Διοικητήριο} ~~Διασταύρω~~ γιά νά διαβάσει τόν ἀθηναϊκό και τοπικό τύπο.

Τώρα πού ἦταν κοντά μας ὁ παππούς μου, ὁ πατέρας μου ἔφτανε πάντα στό σπῆτι στήν ὥρα του. Μιλοῦσε σιγά, ὅταν τόν ἔνοιωθε στό σαλόνι ἢ στήν τραπεζαρία και πήγαινε στήν κουζίνα, νά πεῖ στή μάνα μου, νά σχεδιάσει μέ τό πηροῦνι τή μεγάλωνσο, πάνω στόν ποурέ, "θά τοῦ ἄρῆσει πολύ", τῆς ἔλεγε και τή φιλοῦσε διακριτικά, μπάς και φωνάζει και ταραχθεῖ ὁ μπαμπᾶς του. Εἶναι φυσικό, νά μή χωνεύω αὐτή τήν κατάσταση. Αὐτός ὁ παππούς, μοῦ ἐκλεβε ἕνα-ἕνα, ^{Τῶ} προνόμια. Τόν σερβίριζαν πρῶτο, τόν πρόσεχαν, σάν νά ἦταν μικρό παιδί. Ἀπλάθῃ ἐγώ! Ἐξ ἄλλου κι ἐκεῖνος, ἐκτός ἀπό τό "τί κάνεις σήμερα, Μιχάλη;" δέν μοῦλεγε τίποτε παραπάνω. Καί μετά τό μεσημεριανό, ὅταν ροχάλιζε στήν πολυθρόνα, ὁ πατέρας πατοῦσε

στά δάχτυλα τῶν ποδιῶν ,καί "σοῦτ"ἀπό δῶ "σοῦτ" ἀπό κεῖ,λές
καί τό σπίτι μας,εἶχε γίνει νεκροταφεῖο."Ἔως ἔτου ξυπνήσει,
κοιτάζει τήν ἄρα στό ρολόι τοῦ γιλέκου του,νά πεῖ "στερεότυπα ,
" "Ἀργησα",νά πάει στήν κουζίνα νά πλυθεῖ καί ἡ μαμά ἀπό κον-
τά νά τοῦ κρατᾷ τήν πετσέτα κι ἔτσι νά ξαναφύγει, γιά νά μπεῖ
τό σπίτι στό παλιό του ρυθμό,δηλαδή ν'ἀκουστεῖ καμμιᾶ φωνή
ἢ στριγγλιάἀπό τίς κοπέλλες,πού μοῦ ἄφρεσε νά τίς τοιμπῶ στά
πισινά,πού ἦταν τόσο ἀφράτα καί γλυκά. >

Ἀπό τίς ἐφημερίδες πού διάβαζε,κατάλαβαν ὅλοι,ὅτι ὁ κ.
Μιχαήλ Θεοδωράκης,πατέρας τοῦ κ.Ἀναπληρωτοῦ,ἦταν ἀντιβενιζε-
λικός."Ἔτσι γρήγορα,ἔγινε τό κέντρο τῆς προσοχῆς ὄλων τῶν πο-
λιτικῶν ἀντιπάλων τοῦ Βενιζέλου,πού ὅσο πλησίαζαν οἱ ἐκλογές,
γινόταν καί πιό προκλητικοί καί δραστήριοι. >

"Μέ ἐκθέτει,-ἔλεγε κρυφά στή μάνα μου ὁ πατέρας,ὅμως πῶς νά
τοῦ μιλήσω.θά γκρεμίσει τό σπίτι ἀπό τίς φωνές..." Καί πράγ-
ματι,ἕνα μεσημέρι,κατάλαβα γιά πρώτη φορά,τί θά πεῖ παπποῦς
κρητικός!

"Ἀκουσε,Γιῶργη,φώναζε ἐκτός ἑαυτοῦ στόν πατέρα μου,πού ἔσκυ-
βε τό κεφάλι,αὐτός ὁ βεελζεβούλ,εἶναι ἡ καταστροφή τῆς Ἑλλά-
δος."Ἀποτελεῖ ὕβριν διὰ τό ἔθνος καί προσβολήν διὰ τήν φιλότα-
την μας πατρίδα,τήν Κρήτη,καί ἐσύ, θά ἔχεις τήν αἰώνιαν μου
κατάραν,ἂν τολμήσεις,παραβαίνων τάς ἱεράς οἰκογενειακάς μας
παραδόσεις,νά ὑποχωρήσεις,ενεκα φόβου,εἴτε μωροφιλοδοξίας,πρό
αὐτοῦ τοῦ ἀναισχύντου,τοῦ ὁποῖου μηδέ τό ὄνομα καταδέχομαι νά
προφέρω. >

"Σᾶς βεβαίῳ μπαμπᾶ,ἀπαντοῦσε ὁ ἄλλος,ὅσο μπορούσε πιό γλυκά,
ὅτι κοιτάζω μόνον τό ὑπηρεσιακόν μου καθῆκον."Ἐντούτοις,πρέπει
νά ἀναγνωρίσετε καί ὁμεῖς,ὅτι σήμερον,ἔχωμεν κυβέρνησιν Βενι-
ζέλου.." >

"Μήν προφέρεις αὐτό τό ὄνομα.Δέν ἠθέλω νά τό ἀκούω.Μοῦ βρωμι-
ζεις τά ὦτα.." Καί οὕτω καθ'ἑξῆς.Ναί,ἔεχασα νά πῶ,ὅτι καί

οί δυό, μιλοῦσαν μεταξύ τους, εἰς ἄπταιστον καθαρεύουσαν.

Οἱ Τούρκοι εἶχαν σκοτώσει τόν πατέρα τοῦ παπποῦ μου, ὅταν ἦταν σχεδόν μωρό. Ἡ μητέρα του, ἔμεινε χήρα, νέα, μέ ὀρφανά στήν πλάτη.

Ἄλλά ἔς δοῦμε τί γράφει ὁ κ. Ν.Β. Πιμπλής, στόν Κήρυκα Χανίων, στίς 28.Ι. τοῦ 1962:

"Γενάρης τοῦ Μίκη εἶναι ἕνας Γραμπουσιανός ἐπαναστάτης ἀπό τό χωριόν κάμπος τῆς Κισάμου" (βλέπε τόμο Γ, σελ. 73).

~~Κηπάκι~~ κηπάκι ὀλόκληρη ἡ γενιά τῶν Θεοδωράκηδων, ξεκίνησε ἀπό τόν Θεοδωρομανώλη, ἄκουστό λυράρη καί τραγουδιστή, αὐτός προσκλήθηκε κάποτε νά παίξει σέ ἕνα γλέντι, στό σπίτι τοῦ ἀγά, στά Σφακιά. Σέ μιὰ στιγμή, μπήκαν ἑλληνοπούλες καί χόρευαν μπροστά του κι αὐτός πετοῦσε στραγάλια στό πάτωμα, πού τά πατοῦσαν, χάνανε τήν ἰσορροπία τους, πέφτανε στό πάτωμα καί φαινόntonτουσαν τά ἐσώφρουχά τους καί γέλια ὁ ἀγάς. Τό ἴδιο βράδυ, ὁ Θεοδωρομανώλης, τοῦ ἔστησε καρτέρι καί τόν σκότωσε. Μά καθῶς ἔτρεχε γιά νά κρυφτεῖ, ἔχασε τῶνα παπούτσι του καί μαρτυρήθηκε. Οἱ Τούρκοι πιάσανε τή γυναίκα καί τά παιδιά του καί τά κλείσανε στό κάστρο, στά Χανιά. Καί βγάλανε φερμάνι, "Ἄν δέν παραδοθεῖς θά κάψουμε τή φαμελιά σου". Ὅποτε, τί νά κάνει ὁ Θεοδωρομανώλης, παρουσιάστηκε στόν πασά, στά Χανιά, κι αὐτός διέταξε καί τοῦκοφαν τό κεφάλι. "Ένας ἀπό τούς γιουούς του εἶναι, πού πῆγε, φυγᾶς κι αὐτός, ἀπό τά Σφακιά, στόν Κάμπο." Ἦτανε θεδράτος κι εἶχε μιὰ μεγάλη κατσούνα καί λέει στούς ντόπιους, πού βρῆκε ἐπὶ τόκου κι εἶχανε χεστεῖ, βλέποντας τή θωριά του: " Ὅπου δείχνει ἡ κατούνα μου, οὔλα τά μέρη ντούτα, εἶναι δικά μου". Καί στέριωσε στό Κάμπο.

"Ὅταν ὁ καπποῦς μου γύρισε ἀπό τήν Πόλη, ἀσχολήθηκε μέ τήν ἐκλογή τοῦ ἀνεφιοῦ του, στή Βουλή τῆς Κρήτης." Ἐγράφε στούς ψηφοφόρους, γύριζε μέ τό ἄλογο τά χωριά, ἔβγαζε λόγους. Εἶχε μεγάλη μόρφωση. Ἐφερε μαζί του μιὰ μεγάλη βιβλιοθήκη. Μελετοῦσε καί χειριζότανε τό γραπτό λόγο μέ κομψότητα, καί ἰπρέσειμ καί φαντασία. Γιά νά ζήσει, ἀναγκάστηκε ν' ἀνοίξει ραφτάδικο, στά Χανιά. Τό πρῶτο γιά εὐρωπαϊκό ντύσιμο, φράγκικο, ὅπως τό λέγανε. Καί εἶναι φυσικό, πού ὅλοι οἱ εὐρωπαϊζόντες, ἔγιναν πελάτες του. Ἀνάμεσα καί ὁ Βενιζέλος. Μ' αὐτόν ὑπῆρχε συγγένεια. " Ἐξάδελφε Μιχαλάκη", τόν ἀποκαλοῦσε ὁ ἕνας, " Ἐξάδελφε Λευτεράκη", ἀπαντοῦσε ὁ ἄλλος. Ἡ συγγένεια προέρχονταν ἀπό τή γυναίκα του, τή γιαγιά μου, τήν Αἰκατερίνη τῶ γένους Σπυριδάκη, πού ἦταν ὁ ὀπλαρχηγός τῆς Δυτικῆς Κρήτης καί κατ' ἐξοχίαν ἀπόγονος τοῦ στρατηγοῦ Χάλη. Ἀπό τούς

Ἦν ἴστων ἔβρασι τῶν Χανίων Σαν, ἀγαπᾶ τῶν στρατηγῶν τῶν Κρητικῶν ἑλληνοπούλες, ἀπὸ τὴν τῶν ἀπρωτῶν αἰώνων.

καί δέν ήθελε νά τόν στενοχωρήσει. Κάποτε, ὁ παπποῦς ὁ Μιχαήλ ὤρεξε ἀπό τά Γιάννενα, γύρισε στήν Κρήτη, καί μᾶς ἤρθε, ὁ... Βενιζέλος. Μένουμε σέ ἄλλο σπίτι, τότε, πρὸς τή λίμνη. Καί κάποια μέρα, ἀντελήφθηκα μεγάλη κίνηση, στό σπίτι μας. Πλυσίματα, καθαρίσματα, φόνια, μαγειρέματα. Ὡς καί ἡ χωροφυλακή, ἔβαλε ἄνδρες στήν πόρτα μας. Ἀπό νωρίς, εἶχαν ἔρθει καί οἱ φίλες τῆς μάνας μου, ἡ κυρία Διοικητοῦ Χωροφυλακῆς, ἡ κυρία Διευθυντοῦ Ταμείου, καί ἡ κυρία Βισαγγελέως, πού εἶχαν εἰδικότητα στούς κουραμπιέδες καί τό χαλβά τῆς ρήνας. Συγχύστηκα μέ ὅλη αὐτή τή φασαρία καί πηδώντας τό φρόντη, ἀπό τήν πίσω μεριά τοῦ σπιτιοῦ - εἶχαμε ἕναν μικρό κήπο - πήγα στή λίμνη, νά παίξω μέ τή συμμορία τῶν παιδιῶν, πού ἔμεναν μέσα στό κάστρο. Γι' αὐτό κι ἄφησα τά παπούτσια, νάμαι ξεπόλητος, γιά νά μή μέ πάρουνε στό φιλό. Τό μεσημέρακι, γυρίζοντας, ἔβλεπα τήν πόλη μας ἀλλαγμένη. Στά μαγαζιά εἶχαν σηματεῖς. Τά πιό πολλά ἦταν κλειστά. Καί κόσμος εἶχε μαζευτεῖ στά πεζοδρόμια. Σέ μία στιγμή, εἶδα νά περνᾷ τό φορτάκι τοῦ Βάνια, χωρίς τό σκέπασμα, καί στό πίσω κάθισμα, ὁ κύριος πατέρας μου, μαζί μ' ἕναν γέρο μέ ἄσπρο μουσάκι καί μουστάκια, νά χαιρετοῦν καί νά γελοῦν στόν κόσμο. Τό αὐτοκίνητο πήγαινε κατά τή κατεύθυνση τοῦ σπιτιοῦ μας. Ἀκοιούθησα κι ἐγώ. Ὅταν ἔφτασα, κόσμος καί προπαντός πολλοί χωροφύλακες, ἦταν μπροστά ἀπ' τό σπίτι. Μερικοί φώναζαν κιόλας. Γλύστρησα ἀπ' τήν πόρτα, χωρίς νά μέ πάρουν χαμπάρι, καί γρήγορα ἀνέβηκα τή σκάλα. Πήγα νά μπῶ στό σαλόνι, ὅμως ἕνας κύριος μοῦ λέει: "Ποῦ πᾶς; Δέν ξέρεις πῶς εἶναι μέσα;" Τότε βγήκε ἡ μητέρα μου ἀπ' τήν κρεβατοκάμαρα. Κρατοῦσε τήν πουντριέρα στό χέρι καί φτιαχνότανε, καί σ' αὐτές τίς στιγμές, ἦταν πάντα ἐξαιρετικά νευρική: "Ξυπόλητος! Ἀλήτης! Δέν ντρέπεται! Νά σέ δεῖ καί ὁ Ἡρόδοτος καί νά πεῖ πᾶς δέν ἔχουμε ἀνατροφή! Γρήγορα νά πλυθεῖς καί νά βάλεις τά καλά σου!" Νά ἕνας ἄλλος παπποῦς, σκέφτηκα, πού μέ βγάζει ἀπ' τή σειρά μου

καί μου παίρνει τή θέση μου, μου παίρνει καί τόν μπαμπά μου, καί ἡ μάνα μου ἔχει γίνει ἔξω φρενῶν ἐξ αἰτίας του κι ἐγώ θά φάω ἀσφαλῶς στήν κουζίνα μέ τίς δούλες, γιά χατήρι του. Ὄστόσο πλῆθῃκα καί μάλιστα δέχτηκα νά φορέσω ἐκεῖνο τό γελοῖο κοστῦμι, τό ναυτικό, ἀπό περιέργεια νά δῶ τί θά γίνει. Πῆγα στό σαλόνι καί τούς εἶδα νά κάθονται στίς πολυθρόνες. Ὁ πατέρας, ὀλοῖδιος ὅταν εἶχε μπροστά του τόν παππού μου. Μέ τό σεῖς καί μέ τό σᾶς.

" Ἰδοῦ κύριε Πρόεδρε, ὁ διάδοχος, Μιχαήλ Θεοδωράκης. Ἐχει τό ὄνομα τοῦ φίλου σας..." λέει μέ νόημα καί χαμογελά. Ὁ Βενιζέλος, πού μου πιάνει τά χέρια, καί σάν ν' ἀκούω τόν παππού μου: "Νά δοῦμε θά γίνεις κρητίκαρος, σάν τόν πατέρα σου;" μου δίνει ἕνα μπαταάκι στό μάγουλο, καί προσθέτει, " Ἀλήθεια μέ μισεῖ ἀκόμη ὁ Μιχαλάκης;"

" Μά ὄχι τί λέτε κύριε Βενιζέλε. Τόν εἶχαμε ἐδῶ πρὶν λίγο καιρό. Θά ἔλεγα ὅτι ἔγινε ὀπαδός σας".

Θέε μου τί ψέματα λέει, σκέφτηκα, ὁ μπαμπᾶς, γιὰτί μόλις ἔκουσα τό ὄνομα Βενιζέλος, θυμήθηκα τόν παππού πού τοῦ φάναζε, " Δέ θέλω ν' ἀκούσω τό ὄνομα αὐτοῦ!"

" Ὄστε λοιπόν αὐτός ἦταν. Ἀοιπόν Μίκη, δηλαδή Μιχάλη, μου λέει ὁ πατέρας, θά πᾶς τώρα σάν ἤσυχο παιδάκι νά γευματίσεις, καί μετὰ τά μαθήματά σου, -Χαιρέτησε πρὶν φύγεις".

Τότε πραγματικά θύμωσα μέ ὅλους αὐτούς τούς ξένους καί ὅπως τό συνήθιζα, ὅταν πίστευα πῶς εἶχα δίκιο, ἔρχισα νά φωνάζω καί νά ἀναποδουρίζω τίς καρέκλες καί ὅ τι ἔβρισσα μπροστά μου. Ἐγινε ἕνα μικρό πανδαιμόνιο.

Ἐπενέβη ὁ Βενιζέλος καί εἶπε, " Μά τί θέλει τό παιδί!"

" Νά κάτσει μαζί μας" - " Καί γιὰτί δέν τοῦ κάνουμε τό χατήρι;"

" Νά τί λέτε κύριε Πρόεδρε, θά τόν μαυρίσω στό ξύλο" - καί πράγματι μέ ἔπιασε ἀπό τά αὐτιά. Τότε ὁ Βενιζέλος σηκώθηκε καί μέ πῆρε στήν ἀγκαλιά του. Μέ κάθησε στά γόνατά του. Ὅμως ἦταν πιά πολύ ἄργά. Γιὰτί σ' αὐτές τίς ἐξαιρετικές περιπτώσεις, ὅταν ἔβλεπα ὅτι τά χάνω ὅλα καί ὅτι κινδυνεύω, αἰσθανόμουν αὐτόματα μιά ζεστή ὑγρασία στά σκέλια μου, δηλαδή μέ ἀπλά λόγια κατουριώμωνα στά βρακιά μου. Φαίνεται ὅτι σέ κάποια στιγμή, ὁ Πρόεδρος

Ἐν πάσει περιπτώσει, σιγά-σιγά, τὰ πράγματα ξαναμπήκανε στήν κανονική τους σειρά. Τὰ σχολειά ἄνοιξαν. Τώρα θά πήγαινα στή δεύτερη δημοτικοῦ, τήν πρώτη μέρα κιόλας, μπροστά στό σχολειό, χωροφύλακες κρατοῦσαν δεμένους μέ σχοινοιά κάτι χωριάτες κι ἐργάτες καί τούς χτυποῦσαν στό κεφάλι, μέ μακρυές σανίδες, ποῦχαν γίνει κόκκινες ἀπό τό αἷμα. Ἐνοιωσα μιά μεγάλη συχασιά καί ἀπέχθεια γι' αὐτούς τούς βρώμικους ἀνθρώπους, πού ἔχυναν τόσο σπάταλα, αὐτό τό παράξενο κόκκινο ὑγρό, τό αἷμα. Μά τό θεό, θυμᾶμαι καλά ἀκόμα, οὔτε γιά μιά στιγμή δέ σκέφτηκα τότε, πώς ὁ χωροφύλακας ἔκανε κάτι κακό. Ἀντίθετα γιά μένα, συμβόλιζε τό δικό μας κόσμο. Δέ μᾶς ἀκολουθοῦσαν ἄλλωστε παντοῦ; Ἐμένα δέν μέ πρόσεχαν; Δέν μᾶς ἔκαναν θελήματα καί δέν ἔδιωχναν, καμμιά φορά μέ τίς κλωτσιές, τούς ζητιάνους καί τούς ἄλλους κουρελήδες, πού ζητοῦσαν ἐνοχλητικά φωμί; Δέν συνόδευαν τόν κ. Διοικητή Χωροφυλακῆς, πού μέ ἀγαποῦσε τόσο πολύ, γιατί τοῦ ἔβαζα τό ταγκό πού τοῦ ἄρεσε στά πάρτυ πού κάναμε σπίτι, κάθε βδομάδα; Μισοῦσα ὄλους τούς ντόπιους, μεγάλους καί μικρούς, ἰδιαίτερα τούς μικρούς, τούς ξυπόλητους, τούς βρώμικους, πού ἔτρεχαν πιδό γρήγορα ἀπό μένα, πετοῦσαν μακριά τήν πέτρα, ἔκαναν σφεντόνες κι ἤξεραν καλό σημάδι κι ὄλο μέ κοροῦδευαν πού ἤμουν καθαρός, φοροῦσα παπούτσια καί ἄσπρα ροῦχα, καινούργια, ἀθηναϊνά. Ἵπῃρχε μέσα μου μιά τάξη. Ἀπ' τή μιά ὁ κόσμος ὁ δικός μας, τῶν ὑπαλλήλων, καί τῶν πλουσίων, - ἀπό τήν ἄλλη οἱ βρώμικοι, πού ζοῦσανε στούς μαχαλάδες καί πού σκύβανε τό κεφάλι, μόλις βλέπανε τό χωροφύλακα. Γι' αὐτό καί οἱ δύο πρῶτες τάξεις στό δημοτικό, πήγανε χαμένες. Στοιβαγμένοι ὁ ἕνας ἐπάνω στόν ἄλλον, σέ μικρά βρώμικὰ δωμάτια, εἶναι ζήτημα ἂν ἡ δασκάλα γνῶριζε τελικά, ποιός εἶναι ποιός. Ὅλοι κουρεμένοι, γουλί. Οἱ περισσότεροι ξυπόλητοι. Μέ μίξες καί μέ φειρες. Στό τέλος, εἶτε δέν πήγαινα, εἶτε δέν μέ στέλνανε, εἶτε ἤμουνα ἄρρωστος μέ τόν Ἀρχάγγελο Μιχαήλ στό προσκεφάλι καί τή γιαγιά τή Σταματία

γονατιστή στο καμαράκι της, μπροστά στα εικονίσματα, να φέλνει,
 "Άλαλα τά χείλη τῶν ἀσεβῶν. Ἀπ' ὅλη αὐτή τήν ἱστορία, θυμᾶμαι τό
 κατηχητικό κι αὐτό γιατί ἐκεῖ, ἄκουσα νά τραγουδᾶνε μαζί. Εὐθύς
 ἀμέσως ὅμως, ὅταν ἄρχισαν τά πατέρ ἡμῶν καί τίς ὁμαδικές προσευ-
 χές, ἔνοιωσα μιά βαθειά μελαγχολία, ἕνα ψυχικό πόνο. Κι ἔτσι τῶσκασα
 καί δέν ξαναπάτησα. Γιατί ψυχικό πόνο; Ἴσως γιατί ἡ δασκάλα
 τοῦ κατηχητικοῦ, νᾶπαιρνε ἐκείνη τή σκυλίσια ἔκφραση, ὅτι δῆθεν
 ἐπικοινωνεῖ μέ τό θεό. Δηλαδή κάτι ἀφύσικο καί φεῦτικο. Νά γίνεσαι
 ἄλλος ἀπό κεῖνο πού εἶσαι! Γι' αὐτό ἄλλωστε θε δέχτηκα ποτέ νά
 μασκαρευτῶ στίς ἀπόκριες, οὔτε νά βάλω φουστάνελες, "μάσκα", ἄλλες
 φορεσιές, στίς σχολικές γιορτές. Δέν ἤθελα νά γίνω ἄλλος, νά κοροῦ-
 δέψω τόν κόσμο. "Δέν εἶμαι ἐγώ. Ποιός εἶμαι;" Εἶχα πραγματικά ἀηδία
 μέ τά μασκαρέματα, κι ὅταν μ' ἔπαιρναν μέ τό ζόρι, καθόμουν σέ μιά
 γωνιά καί δέ μιλοῦσα. Ἦταν ὅλα γύρω μου μελαγχολικά.

Πόσο μ' ἄρεσε τό χιόνι πού τά καθάριζε καί τά ὁμόρφαινε ὅλα.
 Πᾶνε οἱ βρώμικοι μαχαλάδες καί τά χαμόσπιτα. "Ὅλα γίνονταν ὡς διά
 μαγείας παραμυθένια (σάν τόν πύργο στό χαλί τῆς κρεβατοκάμαρας) ὅπου
 τά σπίτια καί οἱ ἄνθρωποι, ἔλαμπαν μέσα στό κρύσταλλο κι ἔπαιρναν,
 τίς πολύχρωμες φωτεινές του ἀνταύγειες. Ἀπ' τὰ δέντρα κρέμονταν
 σταλαχτίτες πού τρεμόσβηναν, καθῶς τίς χεῖδευαν, οἱ ἀχτίνες τοῦ
 χειμωνιάτικου ἡλίου. Τό τζαμί, πιδό περήφανο ἀπό χτές, γιατί στά
 πόδια του ἡ λίμνη εἶχε γίνει ἕνας πελώριος καθρέφτης καί τό
 ἀντανάκλουσε. Τά Γιάννενα λέγανε, ἀντίο φτώχεια, ἀντίο μιζέρια,
 ἀντίο βρώμα. Εἶμαι τώρα ἕνας τόπος μαγικός. Κατοικῶ στά ὄνειρα,
 ὅπως αὐτά πού βλέπει αὐτό τό μικρό ξένο παιδί, πού εἶναι ἀλήθεια
 δέν τό ἀγάπησα καθόλου...

Τίς μέρες αὐτές, οἱ φίλοι τοῦ πατέρα μου, μᾶς φέρνανε κυνήγι.
 Ἄγριοπαπιες, μέ πολύχρωμα φτερά, λές καί δραπετεῦσαν ἀπό τόν
 παβάδικο. Ἄλλη μαγεία αὐτή. Καί τό μεσημέρι ἡ μαμά, ἀνάγγελε τρα-
 γουδιστά, "Σήμερα θά φᾶμε χέλι ψημένο στό κεραμίδι".

← Τά δυο καλοκαίρια, τά πέρασα σχεδόν έξ ολοκλήρου, έξ από τά Γιάννενα. Τή δεύτερη χρονιά μάλιστα, πού είχα μεγαλώσει, ό πατέρας μου μ' άφησε νά μείνω, μαζί μέ τό νομομηχανικό, σέ σκηνή, σ' ένα πολύ ψηλό και άγριο μέρος, πρός τό Μέτσοβο. Τήν ήμέρα, βοηθοῦσα κι έγώ στή χάραξη του δρόμου, πότε κρατώντας κανένα κοντάρι, και πότε κουβαλώντας κανένα μηχανημα. Ή φύση ήταν άγρια, όλο βράχια, θάμνους, χαράδρες. "Όπου απλωνε τό μάτι σου, βουνά. Σ' έπιανε άσφυξία. Δέν ξερω, μά έγώ πού είχα ζήσει ως τότε μέσα στή θάλασσα, έννοιωσα και νοιάθω πάντα, παράξενα, όταν βρισκομαι φυλακισμένος, θάλλεγες, μέσα στα βουνά. Γι' αυτό δέν θυμάμαι άκόμα νά έννοιωσα τό συναίσθημα πού κυριολεκτικά μέ συνεπήρε, συναίσθημα μιάς άπεριγραπτης χαράς και μιάς άπολύτρωσης, όταν τό φορτάκι του Βάμια > κατηφόριζε στα 1933 από τά Γιάννενα για τήν Πρέβεζα... Αισθανόμουνά ότι πλησιάζει ή θάλασσα. "Ότι σέ λίγο θά είμαι και πάλι έλεύθερος. Και μουρχοταν νά βάλω τίς φωνές. Ήκετ πάνω ή νύχτα πλάκωνε άπότομα. Οί εργάτες έτοιμάζαν τή φωτιά. Βάζανε τήν κασσαρβόλα μέ τό φατ και λέγανε κουβέντες, πού δέν κινούσανε τό ένδιάφερον μου. Ήθελα νά φύγω, νά περπατήσω, πού όμως νά μ' άφήσει ό νομομηχανικός και τά τσιράκια του. Δές και όλοι είχαν έντολή νά μή μέ χάσουνε από τά μάτια τους. Αυτό κατά βάθος μου άρεσε, πού ήμουν ένα πλάσμα τόσο σημαντικό. Ήξ' άλλου ήμουν και ό μόνος πού είχα κίσκα για τόν ήλιο, σάν κι αυτή πού φοροῦν οί εύπατρίδες Ήγγλέζοι, στίς Ίνδιες. Τό άλλο σημαντικό ήταν οί γνώσεις μου για τή γεωγραφία, όπως λόγου χάρη Κέννα, Κογκό, Άργεντινή, ~~Μεξικό~~^{Βέλγιο}. Κι όλα αυτά, φυσικά, από τά γραμματόσημα. Ήλεγα αίφνης, "Στό Κογκό δέ μαγειρεύουνε στή φωτιά όπως έδω" κι άμέσως μέ κοιτάζαν, άλλοι μέ άπορία και άλλοι μέ θαυμασμό. "Ακόμα, φυσικά περισσότερο, όταν τους άποκάλυπτα ότι, "στή Τζαμάϊκα τά παιδιά έχουν φτερά και πηδοῦν σάν άκρίδες". "Κι όταν μεγαλώσουν;" ρωτούσε κάποιος- "Δέ μεγαλώνουν ποτέ", άπαντούσα βιαστικά, μήπως προδοθῶ. "Και πού

τά ξέρεις;" θήλεγε κανένα από κείνα τά ζυπόλητα χωριατόπαιδα, ποϋθιαναν πάντα τόν έξυπνο, "Έχω πάει και τά έχω δεϊ", τόν κάρφωνα, δίνοντας στή φωνή μου, όσο γίνεται περισσότερη περιφρόνηση και άκαταδεξία... Έτσι όλη τή μέρα, καθώς γυρνούσα ή βοηθοϋσα στή δουλειά, σκεφτόμουν τί έξυπνάδα θά πώ τό βράδυ, για νά μέ θαναμάσουν. Μιά μέρα άνακάλυφα τό άδύνατο τους σημεϊο: Ήταν ή θάλασσα! Κανείς από τους ντόπιους δέν μπορούσε, οϋτε νά τή φανταστεί πώς εϊναι: "Τόσο πολύ νερό; Και πώς δέ χύνεται;" Ήταν ή πρώτη αντίδραση. Φτάνανε στο σημεϊο νά δεχτοϋνε, ότι μπορεί νά σηκώσει πάνω της μιá βάρκα. "Όταν όμως τους έλεγεσ για πλοϊο, βάζανε τά γέλια. Και μάλιστα σιδερένιο. "Όλη τή μέρα σχεδίαζα νά τους πώ, ότι εϊχα ένα τέτοιο πλοϊο, δικό μου, και ότι εγώ τό κουμαντάριζα. "Όμως τελικά δειλίασα. Τους διηγήθηκα μόνο, πώς μέ τή δύναμή μου, καθισμένος μπροστά στήν πλώρη, τό άνεβοκατέβαζα, μιá πάνω μιá κάτω και τό βοηθοϋσα εϊτσι, νά σχιζει τά κύματα και νά προχωρει πρόά τά μπρός... "Όταν στριμώχτηκα, ό νομομηχανικός μέ συμπόνεσε και βεβαίωσε πώς αυτό "δέν εϊναι ζήτημα οϋτε ήλικίας οϋτε δύναμης, αλλά τέχνης. Γεννιοϋνται αυτοϊ οϊ δόδηγητές" πλοϊων -εϊτσι ονομάζονται-. Τους διαλέγουν από μικρά παιδιά. "Έχουν τό θεϊο δώρο. Και τους ναυλώνουν σέ πλοϊα". Κατόπιν μέ κοίταξε σοβαρά, νά μή καταλάβω ότι μέ κοροϊδεϋει. Και μοϋ εϊπε, "Σήμερα κουράστηκες και πρέπει νά πλαγιάσεις νωρίς". Τήν ώρα πού άπομακρυνόμουν, κάποιος έργάτης ρωτοϋσε, "Και τότε τί γυρεϋει έδω στά βουνά;" "Θά ξαναγυρίσει στή θάλασσα" εϊπε ό μηχανικός κι εκλεισε τήν κουβέντα. Στενοχωρέθηκα πολύ. Κάτι δέν πήγε καλά. "Ίσως τό παράνανα και τώρα όλοι θά μέ κοροϊδεϋσουν, όπως στα Γιάννενα. Τί έπρεπε νά κάνω; Αποφάσισα νά τους καταπλήξω τελειωτικά, δχι μέ λόγια, αλλά μέ έργα. Πρωτ-πρωτ, διάλεξα τό πιό ψηλό μουλάρι, τό σκαρφάλωσα, και πριν προλάβει κανείς νά μέ πάρει χαμπάρι, εϊχα φτάσει ένα χιλιόμετρο μακρυνά. Αφσα τό ζωο νά μέ πηγαίνει σπου θέλει.

Χωρίς Παραγραφή

"Αλλωστε δέν εἶχα σκοπό. Τό μόνο πού ἤθελα, εἶναι νά δοῦνε ὅτι λείπω, νά φοβηθοῦνε, νά τά παρατήσουν, ὅλα καί νά τρέχουνε νά μέ γυρεύουνε, σάν τρελλοί. Ἦταν μιά καλή ἐκδίκηση, σκεπτόμουν.

-Πρός τά πού πᾶμε; μέ ρώτησε τό μουλάρι.

-Πήγαινε ὅπου θεός, δέν ἔχω πρόγραμμα.

-Ξέρεις ποιό εἶναι τό πρόβλημά σου; ἐπιμένει.

-Δέν ἔχω κανένα πρόβλημα, τοῦ ἀπαντῶ νευριασμένος γιά τήν ἀδικοκρίσια του.

-Ἄκου νά δεῖς μοῦ λέει, ἐγώ δέν μοιάζω μ'αὐτούς τούς κουτοχωριάτες, πού τούς κοροϊδεύεις μέ τά παιδιά πού πηδοῦν σάν ἀκρίδες καί κᾶτι ἄλλα, πού κινοῦν τά πλοῖα στή θάλασσα. Ἐγώ εἶμαι μουλάρι καί τάχω τεπρακόσια! Ξέρεις τί σοῦ λείπει;

-Τί μοῦ λείπει;

-Σοῦ λείπει πού εἶσαι ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ καί δέν ἔχεις φτερά!

"Ἐπιασε τό σφυγ ὁ μου. Πραγματικά τό μουλάρι τάχε τεπρακόσια καί δέν μπορούσα νά τό ξεγελάσω, ὅπως τούς ἄλλους." Ἐπρεπε νά τοῦ πῶ τήν ἀλήθεια. Σκέφτηκε λίγο καί μετά γυρίζοντας τό κεφάλι, μέ ρώτησε ἐμπιστευτικά:

-Γιατί στόκανε αὐτό ὁ θεός;

-Ποιός θεός;

-Ὁ θεός! Ἐνας εἶναι ὁ θεός. Δέν τόν ἔχεις δεῖ;

-Ποῦ νά τόν δῶ;

-Περίεργο! Οὔτε τόν εἶδες, οὔτε τοῦ μίλησες...

← Ἐπесе καί πάλι βαθειά σιωπή. Πρωχωρούσαμε τώρα σέ μιά πλαγιά. Δεξιά μου χίλια μέτρα ψηλά βουνό, ζερβά μου χίλια μέτρα χαμηλά χαράδρα. Στό βάθος, σά φίδι, ἄστραφτε τό ποτάμι. Ἦ πυκνή βλάστηση ἔκανε δύσκολο τό πέρασμα. Ὅμως τό μουλάρι, λές καί σουλατσάριζε σέ πλατεία. Τί στό διάδλο, μάτια εἶχαν τά πόδια του καί κατοῦσαν τόσο βέβαια καί στερεά; Νά τό θαυμάζεις!

-Ξέρεις τί λέω, ἔανάπιασε πάλι τήν κουβέντα, κατά τό μεσημέρακι.

Νά σέ πάω σέ κείνη τήν κορφή καί νά σ'άφήσω.Τό βράδυ νά πλα-
γιάσεις ανάσκελα καί νά κοιτάς καλά τόν ούρανό."Ίσως τόν δεῖς.

-Τό θεό;

-Γιά ποιόν σοῦ μιλάω;

-Ποῦ κάθεται;

-Ψάξε ανάμεσα στ'αστέρια.Θά δεῖς τό θρόνο του.Τότε φώναξέ τον
δυνατά.

-Καίθά μ'ἀκούσει;

-Φυσικά!Τί θεός εἶναι;"Ολα τ'ἀκούει!

-Καί τί νά τοῦ πῶ;

-Πές του πῶς ξέχασε νά σοῦ βάλει τά φτερά.

Πράγματι τό σούρουπο φτάσαμε στήν κορφή κι ἐγώ κατέβηκα.
Τό εὐχαρίστησα,τό χαιρέτησα καί πήγα νά φάξω μέρος γιά νά πλα-
γιάσω.Εἶδα γύρω μου ὅλη τήν "Ἡ πειρο καί τή λίμνη,καί πιό π ἔρα
νόμιζα πῶς διακρίνω τήν Κένυα καί τήν Ἀργεντινή καί τόσες -τόσες
ἄλλες μυθικές χῶρες,πού τίς γνώριζα ἀπ'ἔξω κι ἀνακατωτά.Τό μου-
λάρι χάθηκε πίσω ἀπό τά βράχια. Ἀποσύρθηκε διακριτικά,γιά νά
μ'ἀφήσει νά μείνω μόνος μέ τό θεό.Σέ λίγο νύχτωσε καί γύρω-γύρω
οἱ βροντές ἀκολούθησαν τίς ἀστραπές,πού φώτιζαν τά βουνά,ὡς τά
πέρατα τῆς γῆς.Ξάπλωσα καί ἄρχισα νά κοιτάζω προσεχτικά τόν κατά-
μαυρο ούρανό.Εἶδα ἕναν-ἕναν τούς ἀστερισμούς στή θέση τους,ὅπως
ἦταν καί στή Δέσβο.Μόνο πού τά φωτεινά ἀστέρια καί πρό παντων
ὁ Βέγας,πού τόν θαύμαζα,εἶχαν τώρα πάρει θέση ἀλλοιότιχη,σαν
νά γέρνανε πρός τή γῆ.Ξαφνικά ἄρχισε μιά πέφτει μιά βροχή ἀστε-
ρίσια,φωτεινή,καί τότε εἶπα μέσα μου "Καλό σημάδι.Φαίνεται πῶς
σέ λίγο θά φανεῖ ὁ θεός".Κάρφωσα τό βλέμμα μου μέσα σέ μιά μαύ-
ρη τρύπα,-"Ίσως εἶναι ὁ διάδρομος,πού θά περάσει,σκέφτηκα.Καί
περιμένοντας...περιμένοντας νά φανεῖ,μέ πήρε ὁ ὕπνος.Τό πρωῖ
νάσου τό μουλάρι,ἀντάμα μέ τόν ἥλιο,ἀπό πάνω μου.

-Λοιπόν;

-Τίποτα.Ἄν τόν εἶδα.

-Αυτά τὰ πράγματα, προσθέτει στοχαστικά, δέν εἶναι εὐκολα. θέλουν ὑπομονή.. Πρέπει νά δοκιμάσεις ξανά.* Ὅσοσο πᾶμε νά φῶμε καί νά πιούμε κάτι, γιατί θά λιώσουμε στά πόδια μας. —>

← 'Ανέβηκα στή ράχη του καί σέ λίγο βρεθήκαμε κάτω ἀπόνα καταρρέκτη. Οὔτε κι ἐγώ εἶχα καταλάβει πόσο διφοῦσα.

-Κάνε καί μπάνιο μοῦ λέει. Μόνο πού τό νερό εἶναι παγωμένο, χρειάζεται προσοχή. Μετά θά μπῶ κι ἐγώ νά μή τό βρωμίσω μέ τίς ἄλογόμυγες, πού μέ τρελλάνανε.

Σέ λίγο πεινάσαμε. Φυσικά τό μουλάρι εἶχε ἄφθοο χόρτο μπροστά του. Ἀφοῦ μάσησε μιά θρό φορές, σάν νά κατάλαβε τή σκέψη μου, μοῦ λέει:

-Ἔλα νά σέ πάω σέ καμμιά ἀγριαχλαδιά, νά ξεγελάσεις τήν πείνα σου... Βγήκαμε σέ ζέφωτο γεμάτο βαλανιδιές, θάμνους, καί στή μέση ἡ ἀγριαχλαδιά, φορτωμένη καρπούς. Μόνο πού σύριζα στό κορμό της, εἶχαν κάνει οἱ ὄχιές φωλιά καί λιάζονταν εὐτυχισμένες καί ζέγονιαστες.

-Πῶς ν'ἀνεβῶ, λέω στό μουλάρι, θά μέ δαγκώσουν!

-Πρόσεξε μόνο μήν τίς πατήσεις. Διαφορετικά δέν ἔχουν λόγο νά σέ πειράξουν. Τί νομίζεις πῶς εἶναι, ἄνθρωποι;

Πῆσα θάρρος καί πλησίασα, καί πραγματικά καμμιά ὄχιά δέ μοῦδωσε σημασία. Μόνο ἡ πιό μεγάλη, τήν εἶδα πού στραβοκοίταζε νά δεῖ πού θά πατήσω. Ἐγώ ὅμως προσεχτικός καί εὐγενής, προσπάθησα νά μήν τούς ταράξω τή σιέστα. Ἦταν ἄλλωστε μιά τόσο θαυμάσια μέρα, πού σέ καλοῦσε σέ ξεκούραση καί ρεμβαισμό. Σκαρφάλωσα στό δέντρο κι ἄρχισα νά μασάω μέ ὄρεξη τούς στιφούς καρπούς.. Τότε φάνηκαν ξαφνικά οἱ χωριάτες, ὅλοι μέ γκλίτσες καί μέ κυνηγητικά ντουφέκια. Μέ εἶδαν στό δέντρο νά μασουλᾶω ἥσυχος κι ἀπό κάτω μάτσο οἱ ὄχιές.

-Πρόσεξε, μοῦ φωνάζουν, θά σέ φᾶνε, θά σέ δαγκώσουν, θά σέ δηλητηριάσουν, θά πεθάνεις, μείνε ἀκίνητος- καί μετά ἄρχισαν νά ρίχνουν πέτρες πάνω στίς ὄχιές κι ἕνας πλησίασε καί μέ τήν ἀγκλίτσα

χτυπούσε όποια πήγαινε κατά πάνω και τή σκότωνα, και ήρθαν μαζί κι οί άλλοι και σκοτώσανε πολλές, κι έμετς, έγώ μέ τό μουλάρι, και ταζόμαστε στά μάτια σ'όλη τή διάρκεια του σκοτωμού, σά νά λέγαμε, πώνε τά καημένα τά φιδάκια πού λιαζόντανε ήσυχά ήσυχα, μαμά, μπαμπάς και παιδάκι, ίσως νεογέννητο, όπως ο άδελφός μου στά Γιάννενα, και πάει και ο θεός, πώνε και τά φτερά, τί ζωή μέ περιμένει μέ δυο κούτσουμα στά πλευρά, πού μόλις πετάξω πέφτω στή γη σά μολύβι και στράκ, σπώνε σάν τό γυαλί.

Στή Βήσση πήγαμε μέ τόν πατέρα μου και άλλους ύπαλλήλους από τή Γενική Διοίκηση. Τό σούρουπο μαζεύτηκε όλο τό χωριό στήν πλατεία και τότε βγήκαν όλες μαζί, από ένα στενό, καμιά δεκαριά κοπέλλες, ως είκοσι χρονών. "Όπως μās είπαν, τά φηλά καπέλλα πού φορούσαν, τάχαν ραμμένα πάνω στό δέρμα του κεφαλιού τους. Φορούσαν μακροθά μαύρα, φορέματα από χοντρό ύφασμα κι από πάνω, ποδιές μέ χρωματιστά κεντήματα. Στό μέτωπο και στό στήθος, είχαν φλουριά. Πήραν θέση στή γραμμή, άπέναντί μας και τότε άκούστηκε ή πίπιζα, τσιριχτή σά κότα πού τή σφάζουν και τό νταούλι, πού έδινε τό ρυθμό, καθώς τό έδερναν μέ μία βίτσα. Οί κοπέλλες πιάστηκαν άπ' τά χέρια, ή μία έβγαλε μία μεγάλη φηλή φωνή, και οί άλλες άπάντησαν σέ άλλο τόνο και άρχισαν, όλες μαζί, νά κουνιούνται σά σκουλικαντέρα. Ο πατέρας μου είχε έρθει στό κέφλι, καθώς είχε πιεϊ τά σκονάκια του και οί ντόπιοι, πού τόν κοιτάζανε προσεχτικά, άνακουφίστηκαν, μόλις διαπίστωσαν ότι ο κ. άναπληρωτής γενικός διοικητής, διασκέδαζε μέ τό πρόγραμμά τους. Έγώ πάλι άπορούσα μέ τή διάθεσή του, γιατί τόσο όπτικά, όσο προπαντός άκουστικά, ήμουνα έντελώς άπογοητευμένος. Μονότονοι ρυθμοί, ξεκουρίστεις φωνές, τί σχέση είχαν όλ' αυτά μέ τό γραμμόφωνό μου. Βρισκόμουνα μέσα σ'αυτές τίς μαύρες σκέψεις και τή βαρειά διάθεση, όταν άντιλήφθηκα ότι μία κοπέλλα, λίγο πιά μεγάλη από μένα, ίσως δεκα χρονών, μέ κοιτούσε επίμονα στά μάτια. Φορούσε κάτι κουρέλια, ήταν φυσικά ξυπόλητη, όμως τό βλέμμα της ήταν καθαρό και περίεργα,

φιλικό. "Αρχισα λοιπόν νά τήν κοιτῶ κι ἐγώ, καί τότε αὐτή μέ πλη-
 σίασε. Κανείς δέν τήν πήρε χαμπάρι, γιατί ὅλοι ἦσαν ἀπασχολημένοι
 μέ τό χορό, καί μοῦ λέει σιγά: " θέλεις νάρθεις μαζί μου; Τήν
 ἀκολούθησα δίχως νά τό σκεφῶ καί σέ λίγο βρεθήκαμε μαζί σ' ἕνα
 ἄλωνι, ἔξω ἀπό τό χωριό. Σταθήκαμε ὁ ἕνας ἀπέναντι στόν ἄλλον καί
 τότε ἐκείνη προτείνει βιαστικά: " Ἀλλάζουμε ροῦχα; " Φοροῦσα καί πάλι
 ἐκεῖνο τό καταραμένο τό ναυτικό κοστούμι, δηλαδή ἄσπρο πανταλόνι
 καί ἄσπρο σακάκι μέ μπλέ γιακά. Καί πάλι, χωρίς νά τό πολυσκεφῶ,
 μέ ἀνακούφιση θέλεγα, ἀρχισα νά γδύνομαι. " Ἐβγαλε κι ἐκείνη τό
 κουρέλι της κι ἀπό μέσα ἦταν τελείως γυμνή. " Βγάλτα ὅλα, μοῦ λέει,
 τά θέλω κι αὐτά. " Ἔτσι γδύθηκα τελείως. Πῆρε τά ροῦχα μου καί
 τά τύλιξε προσεχτικά. Παρατήρησα τή διαφορά καί τῆς λέω: " Ἐσύ
 δέν ἔχεις τσουτσούνα; " - " Ἐγώ εἶμαι κρρίτσι " - " Καί πῶς κατοურᾶς; "
 - " Ἐλα νά σοῦ δεῖξω ", καί μοῦ πιάνει τό χέρι. Βλέπεις αὐτή τήν
 τρυπίτσα; ἀπό κεῖ βγαίνει ". Μετά μοῦ πιάνει τό πουλί καί λέει:
 " Ἐχει κι ὁ ἀδελφός μου τό ἴδιο. Μόνο πού ἐκείνου μεγαλώνει ".
 - " Πῶς μεγαλώνει; " - " Ἦ πιάνει καί γίνεται τόσο " - " Καί τό δικό
 μου θά μεγαλώσει ὅταν θά γίνω σάν τόν μπαμπά τμου " - " Ἐχει
 μεγάλο ὁ δικός σου; " - " Νά, τόσο " καί τῆς δείχνω εἴκοσι πόντους,
 " καί ὁ δικός σου; " τή ρωτῶ - " Ὁ δικός μου ἔχει τόσο ", καί
 μοῦ δείχνει τό διπλάσιο. Τέλος πάντων, δέν μπορεῖς νά τά βάλεις
 μέ τούς ζυπόλητους καί τούς χωριάτες, ὅλα τους εἶναι καλλίτερα
 καί μεγαλύτερα, σκέφτηκα. Τότε ἀκούστηκαν βήματα καί τό κορίτσι
 ἔκανε νά φύγει. - " Πῶς σέ λένε; " τή ρωτῶ - " Παγόνα ", καί σένα; "
 - " Μίκη, δηλαδή Μιχάλη. Μιχαήλ. " Πῆρε τά ροῦχα στή μασχάλη κι ἐξαφα-
 νίστηκε. Ἐμεινα μόνος καί τότε ἄκουσα πάλι τό νταούλι καί τήν
 πίπιζα κι ἀκολουθώντας τόν ἦχο, ξαναβρέθηκα στήν πλατεία. Οἱ κοπέλ-
 λες χόρευαν ἀκόμα γύρω-γύρω, μά ὅταν ἔφτασα γυμνός σά σαλιγκάρος
 στό μέσο τῆς πλατείας, ὅλα σταμάτησα. Γύρισα ἀργά γύρω-γύρω
 μήπως δῶ τόν πατέρα μου καί τότε ἄκουσα πάνω ἀπό τό κεφάλι μου
 τά φτερά. " Δῶσε μου τά χέρια σου ", μοῦ φιθύρισε ὁ Ἀρχάγγελος

Μιχαήλ και μέ σήκωσε στόν οὐρανό.

Μετά τήν πτώση τοῦ Βενιζέλου και τήν ἀνοδο τῶν Λαϊκῶν, ὁ πατέρας, πού εἶχε τόσο ἐκτεθεῖ μέ τήν ὑποδοχή στά Γιάννενα -καί μάλιστα σέ προεκλογική περίοδο- και εἶχε πλησιάσει στήν πολιτική καριέρα -τοῦ εἶχαν ὑποσχεθεῖ ὑπουργεῖο, σέ περίπτωση νίκης τοῦ Βενιζέλου- πήρε μετάθεση δυ αμενῆ. Ἦδη τό Δεκέμβριο τοῦ 1932, δωδεκαμελῆς ἀντιπροσωπεία τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος στά Γιάννενα, ἐπισκέφτηκε τόν κ. Τρικούπη, στήν Ἀθήνα, γιά νά τοῦ ζητήσει τήν κεφαλή τοῦ πατέρα μου, ἐπί πίνακι.

Ἔτσι τόν Ἰούνιο τοῦ 33, κατηφορίζαμε, τά ἔπιπλα και μεῖς, πρός τήν Πρέβεζα. Πήραμε τό πλοῖο τῆς γραμμῆς, περάσαμε τόν ἰσθμό τῆς Λευκάδας, πιάσαμε στό λιμάνι τῆς Ἰθάκης, κι ἀπό κεῖ στή Σάμη. Στή γλώσσα τῶν ἀριθμῶν, μετάθεση δυσμενῆς, σήμαινε ἀπό 12 χιλιάδες στά Γιάννενα, 4 χιλιάδες δραχμές, στό Ἀργοστόλι. Ζήσαμε χάρη στά δάνεια τοῦ χωροφύλακα τάδε ἀπό τό Γαλατᾶ. Πόσες και πόσες φορές θά τό πεῖ και θά τό ξαναπεῖ, ὁ πρῶν ἀναπληρωτής ὑπουργοῦ και νύν διευθυντής τῆς Νομαρχίας Κεφαλληνίας, μέ Νομάρχη τόν κύριο Γεωργίου και τμηματάρχη τόν μεγαλύτερο ἀδελφό του, Πέτρο Θεοδωράκη. Πιάσαμε τό ἰσόγειο, στή μονοκατοικία τῆς διδος Λαγκούση, πενήντα ἐτῶν, καθηγήτριας τῶν γαλλικῶν. Τό σπίτι ἦταν ἀπέ- ναντι ἀπό τή Νομαρχία, πού βρίσκονταν στό μέσον τοῦ δρόμου, πού ἔκωνε τήν πλατεία Βαλιάνου, μέ τις φυλακές. Ἀπό τήν ἄλλη ~~μερῆ~~^{ἑλευρεῖ} τῆς Νομαρχίας, ἔμεναν σέ μονοκατοικία μέ κῆπο, ὁ θεῖος Πέτρος μέ τή θεία Μαρτίνα. Βέβαια ὁ πατέρας μου ἦταν προϊστάμενος του, ὅμως μπροστά στό μεγαλύτερο ἀδελφό του, τόν περνούσε πάνω ἀπό δέκα χρόνια, παρουσίαζε περίπου τά ~~συν~~^{συν}μπτώματα πού εἶχε και μέ τόν πατέρα του. Ἄλλωστε και ὁ θεῖος Πέτρος, ἦταν φτυστός ὁ παπ- ποῦς. Πιό κοντός και πιό λεπτός, ὅμως μέ τό ἴδιο μουστάκι, -αὐτός τό εἶχε μαῦρο-, τό γιλεκάνι, τήν ἀλυσίδα, τίς γκέτες, τό μαστοῦνι.

Καί ιδίως λιγλόλογος. Αύστηρός, συνοφρωμένος, κακόκεφος άνευ λόγου. Μόνο και μόνο για τό μεγαλειό του άνδρισμοϋ! Δηλαδή τό αντίθετο του πατέρα μου. "Όμως πίσω άπ'αυτή τή μάσκα, ήταν ένας γλυκός και συμπαθητικός άνθρωπος, πού τό βράδυ, όταν ήταν σίγουρός ότι δέν τόν βλέπει κανείς, έβαζε τήν ποδιά κι έπλενε τά χιάτα, ύπό τήν έπίβλεψη τής θείας Μαρίκας. 'Ο Μιχαήλ Θεοδωράκης παντρεύτηκε τήν Αικατερίνη Σπυριδάκη και έγκατασταθήκανε στό Γαλατά, 7 χιλιά- μετρα δυτικά άπό τά Χανιά. Τό χωριό είναι χτισμένο πάνω σέ λόφο, μέ έλαιόδεντρα και κήπους, ένα χιλιόμετρο περίπου μακριά άπό τή θάλασσα. Τό σπίτι μας, άπό τά πρώτα του χωριού, στρίβεις στή γωνία, μετά τού Καπετανάκη, άριστερά και σέ ~~επισήματα~~ ^{πληνήματα} μέτρα πέφτεις πάνω στον κήπο. Λίγο πιο πέρα, στον κεντρικό δρόμο, δεξιά βρίσκονται τά σπυριδιανά, ένας δλόκληρος μαχαλάς, πού σημαίνει ότι στο χωριό υπήρχαν πολλοί σπυριδιάνηδες κι ότι ο παππούς μου πήγε ~~από κει~~ ^{σώγατηρας}. "Έτσι εξηγείται επίσης, πού κάποια γιαγιά τής γιαγιάς μου, φύτεψε αυτά τά πελώρια κυπαρίσια, πού σκιαζουν τόν οικγενειακό μας τάφο, στο νεκροταφείο του Γαλατά. Λένε μάλιστα, πώς ή ίδια διάλεξε τήν τοποθεσία, γιατί άπό κει πράγματι, βλέπεις τή θάλασσα, στή Σούδα, άπ'όπου συνήθως βγαίνει κάθε πρωί ο ήλιος. Σ'αυτό τόν τάφο μπήκαν γενηές και γενηές, όμως τά όνματα άρχισαν νά ~~παύουν~~ ^{χαρίζονται} στο μά- μαρο άπό τά 1936 όταν πέθανε ή γιαγιά μου, ή Αικατερίνη. Μέ τόν πατέρα μου, ο μύθος του τάφου, μαζί μέ τή μυθολογία του θανάτου, ήταν άπό τά κύρια θέματα πού μάς άπασχολούσαν πάντοτε, μά ιδιαί- τερα άπ'όταν πάτησε τά έβδομήντα και ο νοϋς του άρχισε νά προσανα- τολίζεται, προς τό νεκροταφείο. Στο νοσοκομείο πού πέθανε, στην "Αθή- να, ένα πρωί κοιμήθηκε ενώ διάβαζε έφημερίδα, κι όταν ξύπνησε μου είπε: "Ξέρεις πού βρισκόμουν;" "Μά φυσικά" "Ήμουν μέ τή μαμά μόν και τόν μπαμπά μου, στον τάφο μας". Μιάν άλλη φορά πάλι, στά 1976, δηλαδή ένα χρόνο πριν μάς άφήσει, πήρε τόν Γιάννη και μένα και πήγαμε ειδικώς στο νεκροταφείο, νά επιθεωρήσει τήν τελευταία του ~~μαρτυρία~~.

σέ κάποιο γραφεῖο, μαζεμένοι ὁ Λάμπρου, Μάλλιος, Μπάμπαλης, Καραπαναγιώτης, Ξανός καί ἄλλοι, γιά νά μᾶς ἀνακοινώσουν ἐπισήμως τό πόρισμα τῆς ἀνάκρισης. ἤθελαν τόν πατέρα μου, προφανῶς γιά νά μέ ἐπηρεάσει. Νά μοῦ πεῖ, "δέ βάζεις λίγο νερό στό κρασί σου", πράγματα συνηθισμένα, γιά ὄσους ἔχουν περάσει ἀπ' αὐτές τίς καταστάσεις. Κάποιος λοιπόν μᾶς λέει, ὅτι παραπέμπομαι, μέ βάση τό ἄρθρο τάδε, τοῦ νόμου τάδε. Ὁ πατέρας μου, δεινός μομικός, τᾶξερε ὅλα αὐτά ἀπ' ἔξω, ὅμως εἶπε: "Μοῦ δίδετε, παρακαλῶ, τό βιβλίο, γιὰτί μοῦ διαφεύγουν οἱ νόμοι;" Στό σχετικό ἄρθρο εἶχε ὑπογραμμιστεῖ ἡ φράση "εἰς εἰς θάνατον". Τότε ὁ γέρος μου, γυρίζει πρὸς ἐμένα, καί λέει μέ στόμφο: "Πρόσεξε Μίκη. Ὑπογράμμισαν, οἱ κύριοι, τήν φράσιν, δις εἰς θάνατον, μήπως καί μᾶς διαφύγει. Δέν γνωρίζουν προφανῶς, ὅτι γιά τήν οἰκογένειά σου, ὁ θάνατος ἀποτελεῖ εὐλογίαν θεοῦ, ὅταν μάλιστα γίνεται γιά τήν πατρίδα καί τά μεγάλα ἰδεώδη. Γι' αὐτό σοῦ εἶδα ἀπό τῆρα τήν εὐλογίαν μου..." κ.λπ. κ.λπ.

Ὁ Μιχαήλ καί ἡ Αἰκατερίνη, ἔκαναν τρεῖς γιουούς καί μιὰ κόρη. Πρῶτος ὁ Πέτρος, δευτέρα ἡ Χρυσή, τρίτος ὁ Γιωργος, ὁ πατέρας μου δηλαδή, καί τέταρτος ὁ Γιάννης, πού πέθανε μικρός. Ὅλοι λένε ὅτι ἡ θεία Χρυσή, διπῆρε μεγάλη καλλονή στήν ἐποχή της. Ἐτσι τήν ἐρωτεύθηκε ὁ Τσεπέτης, γυιάς μεγάλης οἰκογένειας, πού μόλις εἶχε γυρίσει ἀπό τό Παρίσι, ὅπου σπούδασε γιάτρος. Ὁ ἄνθρωπος τήν ζήτησε ἐπισήμως σέ γάμο. Ὅμως οἱ δικοί μου, ἔχοντας πληροφορηθεῖ ὅτι ἦταν διάσημος γυναικῶς, ἀπέρριψαν τήν πρόταση. Τότε ὁ Τσεπέτης, ὀργάνωσε ὀλόκληρο στρατό, ἀπό πενήντα ἐφιππούς ἔνοπλους, μπῆκαν στό Παλατά, βρῆκαν τίς γυναῖκες μόνες, καί ἀπήγαγαν τή Χρυσή. Ἀμέσως, ὅπως συνηθίζεται, ἔγινε ὁ γάμος, φηλά στά βουινά. Αὐτό ὅμως, δέν ἐμπόδισε τό θεῖο Πέτρο, νά ὀργανώσει κι αὐτός τό δικό του ἱππικό καί ν' ἀρχίσει τήν καταδίωξη. Δέν γνωρίζω ἂν συναντήθηκαν οἱ δύο ἐμπόλεμοι, ἂν ἔγινε μάχη, ἂν χύθηκε αἷμα. Τό γεγονός πάντως εἶναι ὅτι οἱ Θεοδωράκηδες δέν ἀναγνώρισαν ποτέ αὐτό τό γάμο,

θεωρώντας τούς Τσεπέσηδες, θανάσιμους έχθρους των. Έννεα μήνες
 αργότερα, γεννήθηκε ο Έπαμεινώνδας. Η Χρυσή, έμεινε με τούς Τσε-
 πέσηδες, όμως πάντα σε κρησφύγετο, γιά τό φόβο τής απαγωγής, ενώ
 ο γαλλοθρεμμένος γιατρός Τσεπέσης, άλλαζε τίς φιλενάδες σάν
 πουκάμισα, εκμεταλλευόμενος τό επάγγελμά του, πού τού άνοιγε
 όλες τίς πόρτες. Ήταν λοιπόν φυσικό, νά τόν βροϋν μαχαιρωμένο
 σέ κάποια έρημική παραλία. Δέν έγιναν οϋτε άνακρίσεις, γιαντί οί
 ύποψήφιοι δολοφόνοι του, όλοι κερατάδες, ξεπερνούσαν τούς έκατό.
 Τό χειρότερο όμως άπ' όλα ήταν, οτι ο νεαρός γιατρός, είχε άρπάξει
 σύφιλη, τήν όποία μετέδωσε στή θεία Χρυσή, ο δέ Έπαμεινώνδας,
 μόλις έγινε έφηβος, παρουσίασε συμπτώματα σχιζοφρένειας. Τότε
 ή οικογένεια, δέχτηκε στούς κόλπους της, κόρη και γυιό, θλιβερά
 ναυάγια μιās ρομαντικής ιστορίας, πού θά μπορούσε νά έχει εύτυχή
 εξέλιξη. >

^{γιορμή}
 Πάτερσ Στά 1928, ή ~~θεία~~ Αικατερίνη και ο Έπαμεινώνδας, έμειναν
 μαζί μας, επί ένα χρόνο, στή Μυτιλήνη. Ήταν ένας έφηβος πολύ
 φηλός, μελαμψός, με τεράστια μάτια, πού μέσα τους ύπηρχε γλυ-
 κύτητα και άνεξήγητη γιά κείνη τήν άποχή θλίψη. Λίγο αργότερα
 παρουσιάστηκαν οί κρίσεις. Ο πατέρας μου τόν έβαλε σέ κλινική,
 στήν Άθήνα και τόν έπισκεπτότανε συχνά. Στο 41 όμως, στή μεγάλη
 πείνα, μάταια ζητούσε νά σπάσει τόν κλοιό τής απαγόρευσης και
 από τήν Τρίπολη νά έπισκεφετϊ τήν πρωτεύουσα. Η άδεια δόθηκε
 από τούς Ίταλούς τό 1942, και όταν έτρεξε στήν κλινική, έμαθε
 ότι ο Έπαμεινώνδας, πέθανε από πείνα και ότι τό πτώμα του, θά
 τό πήραν κάποιοι από τό δρόμο, όπου τό άφησαν όπως τό συνήθιζαν
 τότε. >

Η θεία Χρυσή, ζούσε από κεντήματα. Πραγματικά έργα τέχνης,
 πού τά πουλούσε γιά ένα κομμάτι φωμί. Μαζί μας έμεινε στά 1938,
 στήν Πάτρα. Μετά γύρισε στό Γαλατά, νά φροντίσει τόν πατέρα της,
 πού πέθανε δυό χρόνια αργότερα κατά τή διάρκεια του πολέμου

της 'Αλβανίας. Ήρθε η κατοχή και μετά η Χρυσή τρελλάθηκε. Είχε την ξμμονη ιδέα, πώς θα την παντρευτεί ο ναύαρχος Μαουμπάντεν, και γι' αυτό περνούσε με τις ώρες άγναντεύοντας τό κρητικό πέλαγο, μήπως φανετεί ο άγγλικός στόλος. "Ολο τό χωριό γελούσε μαζί της. "Ομως ιδιαίτερα η νεολαία της εποχής, είχε βρετεί ένα θαυμάσιο θέμα, να σκοτώνει την πλήξη της. "Εφταναν ακόμα και να την κυνηγούν, να της χτυπούν τενεκέδες ~~τη~~ νύχτα, όταν έκείνη μόνη και ξρημη, στο μισογκρεμισμένο σπίτι, ζούσε με τά φαντάσματα του δολοφονημένου συζήγου και του νεκρού της παιδιού. Στά 1949, κατέβηκαν οί γονεΐς μου και ο Γιάννης στο Γαλατά, για να ζήσουν όριστικά. "Η Χρυσή, ήταν πιά σκελετωμένη και άκίνητη, μέσα σε άπερίγραπτη βρώμα και άθλιότητα. Τό χωριό δέν γελούσε πιά. "Η διασκέδαση είχε λήξει. Μόνο πού η δωστοχισμένη γυναίκα, δέν ήταν ~~σε~~ σε θέση να άναγνωρίσει, ούτε τον άδελφό της. "Αρνούμενη να φάει δτιδήποτε, έσβησε, περνώντας στον τάφο σαν όπτασία, την άλλοτε έκπληκτική της όμορφιά, πού έγινε αίτια να γνωρίσει, τόσες τραγωδίες.

Δέν ξερω αν έγινε επίτηδες, όμως νομίζω, πώς δέν πρέπει να υπάρχει στον κόσμο άλλη πόλη, όπως τό 'Αργοςτόλι, όπου οί κάτοικοι να χτίσανε, απ' τη μιά πλευρά του στενού θαλάσσιου κόλπου την πόλη των ζωντανών, κι από την άλλη, τό δρέπανο, την πόλη των νεκρών. "Ανάμεσά τους, μιά λευκή πέτρινη γέφυρα με καμάρες, χωρίζει και ένώνει, τη ζωή με τό θάνατο. "Ακόμα οί ζωντανοί κάτοικοι της μιάς πλευράς, θέλουν δε θέλουν, βλέπουν απ' τό πρωτ ως τό βράδυ άντικρουτά, την άλλη, την όριστική τους κατοικία. Λέτε αυτό να τους βοηθετεί να μετρούν σωστά, τά όρια του ανθρώπου; Φυσικά εγώ τότε σαν παιδί, δέν έφτανα σε ~~α~~ Τετοιούει είδους, φιλοσοφικούς συλλογισμούς. Μονάχα αυτός ο δρέπανος, η πόλη των νεκρών, άκούσε μιά παράδοξη γόητεια, μέσα στην φυχή μου. "Άλλωστε ο Ίδιος ο τόπος, ήταν είδυλλιακός καταπράσινος, με πανύψηλα κυπαρίσια. Φανταζόμουν τους νεκρούς να σουλατσάρουν τις νύχτες, όλοι όμοιόμορφοι, με τά κάτασπρα σάβανα,

νά κάθονται στά παγκάκια ή στά πεζούλια τῶν τάφων, μᾶλλον αὐστηροί, θά ἔλεγαϊερατικά, σά θίασος, πού ὁ καθέννας ἔχει τό δικό του ρόλο καί θά πρέπει νά ἐκτελέσει κινήσεις προκαθορισμένες, μέ τελετουργικό χαρακτήρα, γιατί ὁ νεκρός εἶναι ἕνας σοβαρός ἄνθρωπος, πού δέ φλυαρεῖ δέ χειρονομεῖ καί αὐτή ἡ ἀκίνησία του, δειχνεῖ ὅτι ἔχει φτάσει σέ ἕνα ὕψηλό βαθμό γνώσης καί κατανόησης, γι' αὐτό καί προκαλεῖ τό σεβασμό, καί στό πέρασμά του ὅλοι σκύβουν τό κεφάλι καί κάνουν τό σταυρό τους. "Ἄλλωστε αὐτά τά ἔλεγον μέ μισόλογα, διάφοροι τύποι, ἀπό τίς παιδικές συμμορίες πού ὑπῆρχαν κατά γειτονιές. "Ὅτι δηλαδή, ὁ τάδε εἶχε περάσει νύχτα τή γέφυρα καί ὅτι τοὺς εἶδε καί τόν εἶδαν καί τόν φάναξαν στήν παρέα τους!" Ἔχουν πρόσωπο;" Ἄν ρωτοῦσε κάποιος, οἱ ἀπαντήσεις δέν ταίριαζαν. "Ἄλλος ἔλεγε "ναί, ἔχουν", ἄλλος βεβαίως "ὄχι, κι ἐκεῖ ὑπάρχει σάβανο ἢ μᾶλλον ἄ σπροι ἐπίδεσμοι..." "Μιλοῦν; Βλέπουν; Πίνουν νερό;" Ἔτοια καί πολλά ἄλλα, ἦταν τά ἐρωτήματα. Τελικά, ἔπρεπε νά πᾶς ὁ ἴδιος, νά δεῖς ἐπί τόπου, ὅμως ποιός τοῦ μοῦσε νά περάσει νύχτα τή γέφυρα;

Καταλαβαίνετε τί σημαίνει ἕνας γιαννιώτης, νά φτάνει στήν Κεφαλονιά, καί ~~δὴ~~ στό Ἄργοςτόλι Καλλιτέρα ἕνας ζουλού στό Παρίσι. Ἡ βαρειά ἡπειρώτικη προφορά, ἔρχεται σέ χτυπητή ἀντίθεση, μέ τήν τραγουδιστή ἰταλιάνικη ὁμιλία, πού ἔχουν οἱ κάτοικοι τῶν ἰονίων νήσων. Δικαίως λοιπόν εἶχα γίνεῖ, ὁ περιγελος τῶν παιδιῶν τῆς ἡλικίας μου, ἀπό τή πρώτη στιγμή πού πατήσαμε τό πόδι μας στό νησί τοῦ Λασκαράτου. Εἶχα ὅμως πιά μεγαλώσει καί ἀποφάσισα νά διεκδικήσω τή θέση μου, μέσα στήν παιδική κοινότητα, μέ κάθε θυσία. Δυστυχῶς σ' αὐτές τίς περιπτώσεις, ἡ πόρτα πού σέ ὀδηγεῖ στή γενική ἀποδοχή, εἶναι μόνο ἡ βία καί τό αἷμα. Ὁ ἀρχηγός τῶν τυράννων μου, ἦταν ἀμαμφισβήτητα, τό Ποντικᾶκι. Κάθε μέρα, θά σκαρφίζονταν κι ἕνα ἄστετο σέ βάρος μου, γιά νά κάνει τοὺς ἄλλους νά γελᾶσουν μαζί μου. Κατέβαινα στό ὑπόγειο

τοῦ σπιτιοῦ μου, ὅπου εἶχα αἰχμάλωτα σαθάρια -βαβούλες τὰ
 λέγαμε-τὰ τὰίζα με ζάχαρη καί ^{τοῦ} ἄφηνά νά πετοῦν, δεμένα ἀπό μιὰ
 κλωστή. Μετά τὰ ξανάβαζα στὰ κουτιά τους, πακέτα ἀπό τσιγάρα
 ἢ καί σπιρτόκουτα με τρύπες, γιά νά παίρνουν ἀέρα. Ἐκεῖ ἀργό-
 τερα, θά κάπνιζα με παρέα, τὰ πρώτα μου τσιγάρα. Ὡστόσο τότε, κα-
 τέβαινα κυρίως γιά νά σκεφτῶ, νά συγκεντρωθῶ. Δέμ μποροῦσα νά μένω
~~εἴπω~~ κλεισμένος στό σπίτι ἢ νά παίζω στόν κῆπο, νά σκαφαλώνω
 στή μουσμουλιά καί στή βερυκοκιά ἢ νά παιδεύω τό γάτο τῆς θεο-
 ποιιδίας Λαγκούση. Τό πολύ-πολύ, νά πάω στό πλαῦνδ σπίτι -μᾶς
 χόριζε ἕνα στενό καντούνι- ὅπου ἔμενε ἡ κυρία Πανά, ὁ ἄντρας της
 ἔλειπε καπετάνιος, μέ τίς δύο κόρες, τήν Ἄνουλλα, συνομιλήκη τοῦ
 Γιαννάκη καί τήν Ἐπεμπίτσα, στή ν ἡλικία μου. Ἐκεῖ εἶχαν τό
 παράξενο ἐπιπλο, τό πιάνο, πού δέ χρησιμομευε σέ τίποτα, καί κάθε
 Σάββατο στή μεγάλη σκάφη, οἱ μανάδες, μᾶς ἔπλεναν κατά ζεύγη.
 Πρώτα τὰ μικρά καί ὕστερα τὰ μεγάλα. Ὅταν μαθεύτηκε ὅτι κάνω
 μπάνιο γυμνός μαζί μέ κορίτσι, τότε εἶναι πού ἀφηνίασε μαζί μου
 τό τσοῦρμο τῆς γειτονιάς. Ἐπρεπε λοιπόν, πάση θυσία νά ἐξουδετε-
 ρώσω τό Ποντικίκι, πού τούς ξεσήκωνε καθημερινά ἐναντίον μου.
 Μάταια προσπαθοῦσα νά τόν ἀντικρούσω μέ λόγια. Μέ τήν πρώτη
 λέξη καί τήν ἡπειρωτική προφορά μου, τὰ παιδιά ἔσκαγαν στά γέλια
 καί ἔτσι ἔχανα τή μάχη πρίν τήν ἀρχίσω. Ἡ εὐκαιρία μοῦ δόθηκε,
 ὅταν τό Ποντικίκι μοῦ πρότεινε, μιάν ἀνταλλαγῆ. Ἐγώ θά τοῦ ἔδωνα
 ρόκα, ἀπό τόν κῆπο τῆς Νομαρχίας καί αὐτός δύο μεγάλες βαβούλες.
 Ἐπρεξα, ὅπως πάντα σά χαζός, νά κόψω καί νά φέρω τό χόρτο, ἐκεῖ-
 νος τό ἔφαγε γρήγορα γρήγορα, καί μετά μοῦ δίνει ἕνα σπιρτόκουτο
 καί λέει: "Ἄνοιξε το σιγά-σιγά μήπως πετάξουνε", καί ἐγώ τό ἄνοιγα
 σιγά-σιγά, καί τὰ παιδιά κοιτάζαν, καί ὅλο τό ἄνοιγα καί βαβούλα
 δέν φαινότανε. Καί ὅταν τό ἄνοιξα ὅλο καί ἦταν ἀδειανό, τότε
 ξέσπασαν οἱ μεγάλες κοροῦδιες, μέ ἀρχηγό τό Ποντικίκι. Βλέπω τότε
 στό δρόμο ἕνα κομμάτι ἀπό κεραμίδι μυτερό, τό παίρνω στά χέρια,

καί μονάχα όταν τό Ποντικάκι εἶδε τό βλέμμα μου τρόμαξε καί τῶραλε στά πόδια. Εἶδα καί πάλι τό κουρεμένο κεφάλι νά κουνιέται γρήγορα, δεξιά ἀριστερά καί τοῦ κάρφωσα τήν πέτρα. Ἔπεσε κάτω ἀπότομα βγάζοντας φωνές. Τά ἄλλα παιδιά τό σκάσανε φοβισμένα, κι ἐγώ πῆγα καί χώθηκα στόν τοίχο τοῦ κήπου, κάτω ἀπό ἕνα ἀπλωμένο χαλί. Ἄκεῖ μέ βρῆκε ὁ πατέρας μου ἀργά τή νύχτα, μέ χτύπησε μέ τή ζώνη, καί μ' ἔκλεισε στό ὑπόγειο. Ἀπό τήν ἄλλη μέρα τά παιδιά, μέ κοιτοῦσαν μέ σεβασμό. Τό Ποντικάκι, εἶχε ἐπίδεσμο στό κεφάλι. Τελικά μοῦ μίλησε καί μοῦ πρότεινε νά μῶ στή συμμορία. Τό πρῶτο βράδυ κλέψαμε ντομάτες καί ἀγγούρια ἀπ' τό μποσάνι, πού ἦταν πλάι στό δημοτικό σχολεῖο. Ἐνα ἄλλο, χτυπήσαμε ἕνα μανάβικο. Οἱ μισοί σπρώχνανε τό μανάβη μέ φωνές καί οἱ ἄλλοι κλέβανε ὅ τι βρῖσκανε στό μπάγχο. Ἀποδείχτηκα καλός τσιλιαδόρος καί γενικά καλός κλέφτης. Ἔτσι μέ κάλεσαν ἕνα μεσημέρι, πού ὁ κόσμος νκοιμᾶται, νά πάω στό Σταυρό, νά γνωρίσω τόν ἀρχηγό. Ἄυτός ἦταν μέγας. Ἴσως καί 17 χρονῶν. Ὑπῆρχε, ὅπως εἶπε, ἡ Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου, πού θά ἔπρεπε νά μάθω ἀπό μνήμης, γιά νά εἶμαι πραγματικά μέλος τῆς συμμορίας. Τό ἔπος ἄρχιζε ὡς ἐξῆς "Τό μουνί τό λένε νί καί τόν μπούτσο καντενί- Τό μουνί τό λένε νάτσῶ καί τό μπούτσο καντενάτσο. Ἔμετά πήγαμε ὅλοι μαζί στίς πουτάνες, ἔξω ἀπό τήν πόλη. Ζοῦσαν σέ μεγάλα χάνια, μετὰ τό δημοτικό νοσοκομεῖο, στό δρόμο πρὸς τό φάρο, πάνω στή θάλασσα. Τίς βρῆκαμε νά λιάζονται, ἄλλη πάνω σέ βράχο, ἄλλη στό γρασιδί. "Βγάλτε τους ὅλοι ἔξω, νά δοῦμε ποιός εἶναι ὁ πιό μέγας. Θά πάρει πέντε δεκάρες". Τό Ποντικάκι, ἔμπειρος, τόν ἔβγαλε καί τόν ἔπαιξε. Ἐνα μακρὺ σκουλήκι. Ἔτσι κέρδισε τίς πέντε δεκάρες. Ὅπως τίς κέρδιζε κάθε φορά. Τό ἄλλο, ἦταν νά σκοτώσεις ἕνα νεογέννητο γατάκι. Νά τό βάλεις πάνω σέ πέτρα καί νά τό λιώσεις μέ ἄλλη πέτρα. Τῶκανε μέ τήν πρώτη ὁ Περαιάκης, ὁ Ἄγγελος, γυιᾶς τοῦ Εἰσαγγελέα, καί γι' αὐτό δίκαια πῆρε τήν ἀρχηγία στή

συμμορία τῆς ἀπάνω γειτονιάς, στοῦ παραώ. Μία φορά τό χρόνο, τῆς
 'Αναλήψεως, γινότανε ὁ πετροπόλεμος. Ἡ μία συμμορία ἔπρεπε νά
 ἐξουτώσει τήν ἄλλη. Νά ἀνοίξει κεφάλια, νά σπάσει χέρια, καί νά
 καταλάβει τά ὀχυρά της. Ὁ πετροπόλεμος κρατοῦσε μία βδομάδα.
 Ἐπρεπε νά μαζευτοῦν πέτρες. Νά κατασκευαστοῦν σφεντόνες, λαστι-
 χερές, ἀκόντια, ἀσπίδες, ξύλινα σπαθιά. Οἱ μάχες ἦταν ἄγριες καί
 οἱ τραυματίες βογοῦσαν ἀπ' ὅλες τίς μεριές. Ἦταν ἀδύνατο νά
 βρεῖς παιδί χωρίς σπασμένο κεφάλι. Ὅμως τά πιό πολλά παιδιά >
 τρώγανε τό πιό πολύ τους ξύλο, ὅταν γυρνοῦσανε στά σπίτια τους
 τά βράδνα, γιά νά δέσουνε τίς πληγές τους. Ἐκεῖ οἱ πατεράδες
 μέ βέργες, ξύλα καί δερμάτινες ζάνες, τά χτυποῦσαν ἔως ὅτου χά-
 σουν τίς αἰσθήσεις τους. Τό ἴδιο ἔκανε καί ὁ δικός μου, γιαντί
 φοβότανε πώς κάποτε θά σκοτωθῶ, ο' ἐκείνους τούς φοβερούς πετρο-
 πόλεμους. Τό ἄλλο ἦταν τά ἀδέσποτα σκυλιά, πού πρίν τά πιάσει ὁ
 μπόγιας γιά νά τά πνίξει, στό μέσο τοῦ θαλάσσιου κόλπου, ἔπρεπε
 νά βασανιστοῦν ἄγρια. Τούς δέναμε τενεκέδες στήν οὐρά καί μετά
 τά πετροβολοῦσαμε ἢ τά τρυπούσαμε μέ μυτερά ξύλα καί καλάμια.
 Τό Ποντικάνι εἶχε τήν τέχνη νά τούς βγάψει τά μάτια μ' ἓνα καρφί.
 Καί τότε αὐτά ἀπαράσανε, πέφτανε κάτω, τρέχανε δεξιά ἀριστερά
 σά τρελλά.

Πήγαινα στήν 4η Δημοτικῆ. Κάποια μέρα, ὁ δάσκαλός μας, ὁ
 κύριος Σταματάτος, μᾶς εἶπε ὅτι τήν ^{ἐπόμενη} ~~ἄλλη μέρα~~ θάρχονταν στό
 σχολεῖο ὁ μητροπολίτης καί ὅτι θά ἔπρεπε νά εἶμαστε ὅλοι καθα-
 ροί καί ντυμένοι μέ τά καλά μας. Ἦταν, θυμᾶμαι, ἓνα ἠλιόλουστο
 πρωῖνό καί ὁ δεσπότης, ἀπλά ντυμένος, κάθονταν στήν ἔδρα τῆς
 τάξης, καί πλάϊ του ὄρθιος, ὁ κύριος Σταματάτος, ἡ κυρία Ἄννα
 καί οἱ ἄλλοι δάσκαλοι, καθαρίστριες καί ὁ "δημῖος" - αὐτός πού
 μᾶς πρόσεχε τό βράδυ πού παίζαμε στήν πλατεία καί κρατοῦσε
 μαστίγιο. Ἐπρεπε ἕνας-ἕνας μαθητής, νά σταθεῖ ὄρθιος μπροστά
 στήν ἔδρα καί νά τραγουδήσει τό σέ γνωρίζω ἀπό τήν ὄψη. Ὅταν

ξεχώρισε τούς καλλιφθονους κι αυτούς πού "είχαν αὐτί" -Ήμουν κι ἐγώ ἀνάμεσα τους- μᾶς εἶπε, τὴν ἄλλη μέρα τὸ ἀπόγειομα, νά βρισκόμαστε στό παρεκκλήσι τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν κατοικία του. Ἦταν μιά πολὺ μικρὴ ἐκκλησία, μισσοκό-τεινη, πού μύριζε ἔντονα λιβάνι, ροδόδερο, καὶ ἄλλα ἀρώματα, ἀπὸ τὰ φρέσκα ἄνθη πού στόλιζαν τὶς εἰκόνες. Ὁ μητροπολίτης κάθον-ταν σὲ μιά πολυθρόνα μπροστά στὴν ἱερὴ κύλη, καὶ μᾶς εἶπε νά στρωθοῦμε στό πάτωμα, γύρω του. Εἴμαστε ὅλοι κι ὅλοι καμμιά δεκα-ριά. Μόνο ἀγόρια. Μᾶς ἐξήγησε τί ἀκριβῶς συνέβη τῆ Μεγάλῃ Παρασ-κευῇ. Πῶς κατέβασαν προσεχτικὰ τὸν Ἰησοῦ Χριστὸ ἀπὸ τὸ σταυρὸ, πῶς βγάλανε τὰ καρφιά καὶ ἡ Μητέρα του, ἡ Παναγία, ἐπλυνε τὶς πληγές μὲ ἀνθόδερο καὶ μετὰ οἱ γυναῖκες τὸν πασαλείφανε μὲ μυ-ρωδικὰ, τὸν τοποθέτησαν πάνω σ' ἓνα πρόχειρο ξύλινο φορεῖο, καὶ πού σήκωσαν οἱ μαθητὲς του καὶ σιωπηλὰ τὸν πήγανε ὅλοι μαζί καὶ τὸν κλείσανε στὸν τάφο. Ὁ ὕμνος ἡ ζωὴ ἐν τάφῳ σημαίνει ἀκριβῶς αὐτό. "Ὅτι δηλαδὴ ὁ Χριστὸς μας, εἶναι ἡ ζωὴ καὶ ὅτι ἡ κακία τοῦ κόσμου, προσπάθησε νά τὸν σκοτώσει καὶ νά τὸν κλείσει μέσα στὸν τάφο." "Ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὅμως, τὴν ἄλλη μέρα κιόλας θά βγεῖ καὶ θά ἀναστηθεῖ. Γιατί δυὸ Ἀρχάγγελοι, θά βγάλουν τὶς μεγάλες πέτρες πού φράζουν τὴν εἴσοδο τοῦ τάφου, ἐνῶ ὁ θεός, θά ρίξει μιά μεγάλη σιάλα, νά σκαφαλώσει στὸν οὐρανὸ. Μᾶς ἔφαλλε λοιπὸν τὸ σχετικὸ τροπάριο καὶ μετὰ τὸ ξαναπῆρε φράση-φράση γιὰ νά τὸ μάθουμε κι ἐμεῖς. Αὐτὸ ἦταν τὸ πρῶτο μάθημα. Μετὰ πηγαίναμε τακτικὰ δυὸ-τρεῖς φορές τὴν ἐβδομάδα -εἴχαμε εἰδικὴ ἄδεια ἀπὸ τὸ σχολεῖο- ὁ δεσπότης μᾶς ἔδωσε καὶ κεῖνο τὸ μικροσκοπικὸ βιβλιαράκι, πού εἶχε μέσα τὰ ἱερά κείμενα κι ἀπόξω ἓνα κατακόκκινο χάρτινο ἐξώφυλλο, μὲ βυζαντινίζοντα τυπογραφικὰ στοιχεῖα. "Ὅσο ἔπαιρνα θάρρος, τόσο ἄφηνα τὴ φωνή μου νά βγαίνει ἀβίαστα, καὶ στό τέλος, ἔγινε τόσο δυνατὴ καὶ φηλὴ, πού ὁ δεσπότης δὲν μπορούσε παρά νά τὴν προσεξεῖ. Οἱ ἄλλοι μὲ ἀγριοκοίταζαν καὶ μὲ τοιμποῦσαν ἀπὸ

κακία, κι όταν βγαίναμε στο δρόμο, άλλος με κλωτσούσε κι άλλος με χτύπαγε μπουνιές - χτυπούσαν όλοι μαζί κι εγώ έτρεχα να γλιτώσω τό ξύλο, λές κι ήμουνα άδέσποτο σκυλί. Τέλος έπαφα να πηγαίνω. Τό παρατήρησε όμως αυτό ό μητροπολίτης, πού 'στό μεταξύ είχε μνήσει και στόν πατέρα μου, "έχει πολύ άραφα φωνή", και μέ ζήτησε από τό σχολείο, και ό κ. Σταματάτος μου λέει: **Μπαλκ** "Έλα έδω, γιατί δέν πās στό μάθημα, κάνεις σκασιαρχείο", και μέ διατάζει ν' άπλώσω τά χέρια μου, πότε τό ένα και πότε τό άλλο, και να άνεβοκατεβαζει, μέ κείνη τήν τέχνη πού είχε, τή βίτσα του, πού έπρεπε κάθε πρωτ να του τήν ανανεώνουμε από τή λυγαριά, πού ήταν πλάι στό σχολείο και πού τά χέρια μου πρήζονταν, έως τρεις και τέσσεριες πόντους, κατακόκκινα, τόσο πού για φυό μέρες, δέν μπορούσα ν' άγγίξω, ούτε πηρούνι. Τόν άλλο χρόνο, ήρθε πάλι ό Δεσπότης στην τάξη μας. Έμένα δέ μέ φώναζε ό κ. Σταματάτος, ντρεπότανε για ό τι είχε συμβεί τόν περασμένο χρόνο, πού τόν είχα κάνει ρεζίλι. Φύγαμε όμως στό μεταξύ από τήν κάτω γειτονιά και όπως είπα, πιάσαμε τό σπίτι του κ. Ολυμπίδη, φηλά στου Φαραά, όποτε, μπήκα στή συμμορία, μέ άρχηγό τόν Περαικόη, γυιό του Βίσαγγελέα, πού εκτός από τόν "Άγγελο, είχε άλλα πέντε παιδιά, όλα άγόρια. Υπήρχε ακόμα και ό Κανετάκης, γυιός του Διοικητή τής Χωροφυλακής, ούτως ώστε, ή πλειοψηφία στή συμμορία, είμαστε τώρα κηρτικοί, άποφασισμένοι να ξεφλήσουμε τους λογαριασμούς μας, μιά για πάντα, μέ τους κεφαλονίτες. Οί γονείς μας έξ άλλου κάνανε παρέα. Κάθε άπόγιομα οί πατεράδες μας, παίζανε μπιλιάρδο στό δημοτικό καφενετό και τό βράδυ καταφάνουν και οί μαμάδες, για να κάτσουν όλοι μαζί σ' ένα τραπέζι, στην πλατεία, να παραγγείλουν γλυκό του κουταλιού οί γυναίκες, ούζάκια οί άνδρες, και στό λογαριασμό, κάθε φορά, έλεγαν και οί τρεις, "άστα είναι δικά μου", όμως ήξεραν ποιανού είναι ή σειρά και τόν άφηναν να πληρώσει αυτός. Τότε σηκώνονταν και μās έφαχναν εκεί πού παίζαμε, να πάμε στο

σπίτι για φαΐ και ύπνο. Στην κάτω γειτονιά, καθόμαστε απέναντι από τον Κανετάκη. Στην πάνω, λίγο πιο πέρα από τους Περαικάκηδες. Και τὰ ξέι παιδιά, ήταν γεροδεμένα, όλο ύγεια και δύναμη. Μπροστά στο Δικαστικό Μέγαρο, κάναμε αγώνες, κρητικοί-κεφαλονίτες, δυο ομάδες, βασικά πάλη και τρέξιμο. Ήμουν καλός στην πάλη. "Όμως μόλις έβαζα τον αντίπαλό μου κάτω, τότε τρέχανε οι κεφαλονίτες και πέφταν όλοι μαζί άπάνω μου. "Όποτε τώρα, είχα τους περαικάκηδες, που άν τό τολμούσανε, τους πιάνανε και τους πετούσανε σά πούπουλα. Δώσαμε γερές μάχες, τίς όποτες κερδίζαμε, όχι μόνο χάρη στη δύναμή μας. Οι αντίπαλοί μας ήταν έξυπνοι και προπαντός πονηροί. Τά σχέδιά τους βασιζόνταν πάντα στη βλακεία ή στην άφέλεια του άλλου. Οι γιανιώτες είναι άνθρωποι άγαθοί και ίδιοι. Δέν βάζουν ούτε πονηρό ούτε κακό μέ τό μυαλό τους. Δένε τή σκέψη τους όπως εδώναι. Και λένε τήν άλήθεια. Είδα κι έπαθα λοιπόν, από ήπειρώτης νά γίνω κεφαλονίτης. Τό ίδιο και τά άλλα παιδιά. "Όμως σέ όλα συνηθίζει κανείς. Και άλλοίμονο στον πονηρό, που έχει απέναντί του κάποιον, που γνωρίζει τίς πονηριές του. "Ακριβώς γι' αυτό τό λόγο, πηγαίναμε από νίκη σέ νίκη και οι κεφαλονίτες από νήλα σέ νήλα, γιατί ζέραμε τά κόλπα τους και τά δικά μας κόλπα, στηρίζονταν επάνω στα δικάτους. Κάνανε λόγου χάρη πώς θά μάς έπιτεθούνε μέσα από τον Κήπο. Συγκεντρώνανε πέτρες, δυνάμεις. Στέλνανε "αυτομολους" για νά μάς δώσουν πληροφορίες. Στην πραγματικότητα όμως, τό σχέδιο ήταν νά μάς χτυπήσουν από άλλη μεριά, άς πούμε πίσω από τό σπίτι του Τσελέντη, που είχε δέντρα και τάφρους. Κάναμε λοιπόν κι έμετς πώς τους περιμέναμε από τον Κήπο και ρίχναμε τίς δυνάμεις μας πίσω από τίς δικές τους. Τους δίναμε ξύλο και δέ χορταίναμε. Στο τέλος τους κρεμάγαμε κουδουνάκια, ντζεντζερέδες, τενεκεδάκια και θυρ κατά τήν πλατεία, νά μάς θαυμάσει όλο τό "Αργοστόλι. "Επενέβαινε τότε ο "δήμιος" μέ τό μαστίγιο, νά τους προφυλάξει, και μετς τους γιουχατίζαμε, που είχαν μιά τέτοια προστασία.

“Έτσι με τόν άέρα του νικητή, βγήκα και τραγούδησα μπροστά στον κύριο Μητροπολίτη, όταν ήρθε για τρίτη φορά στο Σχολείο μας, πριν προλάβει να με σταματήσει ο ^{κ.} Σταματάτος. Τους είπα το τραγούδι “τώρα που θά φύγεις και θά πᾶς στά ξένα”, που τό λέγαμε πρίμο σεκόντο με τή μάνα μου στο σπίτι και τρέχανε τά μάτια τής θείας Μαρινάκης από τή συγκίνηση, γιατί τής θύμιζε τόν Τσесо-μέ. “Η φωνή μου έβγαине δυνατή, και κάπου-κάπου τήν έκανα και λίγο κατσαρή, για νά δώσω συγκίνηση.” Όταν τελείωσα, λέει ο Δεσπότης “Μπορεῖ νά κάνεις σεγόντο;” “Και βέβαια” του λέω. Τότε εκείνος πήρε τό τραγούδι “Ένας βράχος στο βουνό”, τό οποῖον τό λέγαμε στίς έκδρομές στη Λάση ή στον Πλατύ Γιαλό, όταν γυρίζαμε τό βράδυ και ο ήλιος είχε μόλις γύρει ^{μέσα} κηκιά στο ἴδιον πέλαγο και ήξερα έπακριβώς, πότε θά είμαι ούνιουσο, πότε σεγόντο και πότε τέρτσο. Σ’αυτές τίς αλλαγές, ο μητροπολίτης με κοιτάζε πονηρά, νά δεῖ αν θά τό πετύχω και όταν όντως τό πετύχαινα, τότε αυτός χαμογελοῦσε με νόημα, ένῶ τά μάτια του έλαμπαν με ένθουσιασμό. Νά θυμήθηκε άραγες ο κ. Σταματάτος τή σινηή αυτή, όταν στα 1949, συναντήθηκαμε στο Α’ κλώβο, στη Μακρόνησο; Ήταν άρατος, ανάμεσα στους δυό γιουούς του, που ο Ένας ήταν συμμαθητής μου στο δημοτικό, και κείνη τή στιγμή όχι μόνο συγχώρεσα, αλλά εὐλόγησα τό ξύλο που μοῦχε δώσει. Ο Δεσπότης σηκώθηκε χαρούμενος και κει μπροστά σε ὅλη τήν τάξη, μπροστά σε έχθρους και φίλους, άνήγγειλε ότι θά φάω σόλο στη Μητρόπολη, στην έρχόμενη Μεγάλη Παρασκευή, και ότι οι άλλοι, απλως, θά με συνόδευαν. Τότε είναι που έρωτεύτηκα για πρώτη φορά. Ένα μεσημέρι ο πατέρας μου άνήγγειλε ότι θά με πάρει τό βράδυ μαζί του στο Δημοτικό θέατρο -είχε δικό του θεωρεῖο- ν’ακούσω μουσική. Στη σινηή δπήρχε τό άχρηστο επιπλο τής κυρίας Πανά, δηλαδή ένα ὄρθιο πιάνο, και σε λίγο βγήκε ένας κοντός μεσήλιξ Κύριος, με παπιγιόν, που έλεγε διάφορα κομπλιμέντα προς τό κοινό, που δυστυχώς δεν ήταν πολύ.

« Οί ἄθλιοι, ἔλεγε ὁ πατέρας μου, οὔτε ὁ Ἀτίκ δέν τούς
 συγκινεῖ. » Ἔτσι στό τέλος κάθε τραγουδιοῦ -τραγουδοῦσε ὁ ἴδιος
 καθώς ἔπαιζε στό πιάνο- ὁ πατέρας μου ἔτυποῦσε δυνατά παλαμά-
 κια καί φώναζε "Μπράβο Μπράβο", πού στό τέλος ὁ Ἀτίκ, γύριζε
 καί ὑποκλινότανε ἀποκλειστικά μπροστά στό θεωρεῖο μας κι ἔβαζε
 μέ συγκίνηση τό χέρι στήν καρδιά. "Ὅταν βγαίναμε ἀπό τό θέατρο,
 ἦρθα φάτσα μέ φάτσα μέ κάποια κυρία, θάταν ὑποθέτω ἕως τριάντα
 χρονῶν. Τήν κοίταξα στά μάτια, μέ κοίταξε κι αὐτή, κι αὐτό ἦταν.
 Μέσα σέ μιὰ ἀστραπή, ἄλλαξε ἡ ζωή μου. Ἐκείνη τή μέρα, τήν ἔχασα.
 "Ὅμως τό Ἀργοστόλι ἦταν ἕνα χωριό. Τήν ξαναβρήκα τήν ἄλλη μέρα,
 στό Λιθόστρωτο, νά γυρνᾷ στίς βιτρίνες, καί ἀπό τότε ἔγινα ἡ
 σκιά της. Μίλησα καί στόν πατέρα μου. "Ἦθελα νά μάθω τί εἶναι
 αὐτό πού ἔνοιωθα. Καί τόν ρώτησα πῶς θά ἦταν δυνατόν, νά μένω
 μαζί της ἢ νά μένει ἐκείνη μαζί μας. "Θέλω νά τήν ἴδω", μοῦ λέει,
 καί μετά ἀπ' αὐτό, δέν τοῦ ξαναμίλησα. Ἐἶχα γίνει μελαγχολικός,
 δέν ἔπαιζα, ἤθελα νά εἶμαι μόνος. Τήν συναντοῦσα, τήν ἔβλεπα.
 Κι ἐκείνη μοῦ ριχνε μιὰ ματιά, σά νᾶλεγε, "Ποίος εἶναι αὐτός ὁ
 μιμρός; Ποιονοῦ εἶναι; Ποῦ τόν ἔχω ξαναδεῖ;" ~~καί~~. "Ἐντεκα ἑτῶν
 ἐγώ. Τριάντα ἐκείνη. Πῶς νά τῆς δώσεις νά καταλάβει, ὅτι ὁ σκοπός
 σου, ἦταν σοβαρός. "Ὅτι τήν ἀγαποῦσες καί ἤθελες νά μένει
 μαζί της, ὅπως μένεις μέ τή μαμά καί τόν μπαμπά σου. "Ἐμαθα τό
 σπίτι της. Μιά διώροφη μονοκατοικία. Ζοῦσε μόνη. "Ἴσως ὁ ἄντρας
 της νά ἦταν καπετάνιος, ὅπως ὅλοι οἱ κεφalonίτες. Καί τότε ἕνα
 βράδυ, ὅταν κοιμήθηκαν ὅλοι, τῶσκασα ἀπό τό σπίτι. Ἐἶχε πανσέληνο
 καί πῆγα καί στήθηκα στά σκαλιά τῆς βιβλιοθήκης Βαλιάνου, ἀπέ-
 ναντι ἀπό τό μπαλκόνι της. Σέ λίγο τό φεγγάρι φάτισε τό παρά-
 θυρό της, δέν ξέρω πῶς τό σκέφτηκα, ὅμως ἀθεόρμητα, βγαίνοντας
 ἀπό τά μύχια τῆς καρδιάς μου, ἦρθε στά χεῖλη μου, τό ἡ ζωή ἐν
 τάφω κατετεθης Χριστέ. Στήν ἀρχή σιγά, ὅμως ὅλο καί πιό δυνατά,
 ἡ φωνή μου ἔσποξε μέσα στήν ἡσυχία τῆς νύχτας, καί ταίριαζε

τόσο πολύ μέ τό άσημί χρώμα τοῦ φεγγαριοῦ, πού γινότανε βλο
καί πιό ισχυρό, καί κάποιοι ἀρχάγγελος, κρατοῦσε ἕνα μεγάλο προ-
βολέα, γιά νά φωτίσει τό σπίτι. Καί τότε μέσα ἀπό τό ρωμάτιο
φάνηκε ^{στήν ἀρχή} μιά σκιά, μά καθώς πέρασε στό μπαλκόνι, ἔγινε κάτωσπρη.
Ἦταν ἐκείνη, μέ τό μακρό ἀραχνοσφαντο νυχτικό της, μέ τά μαλλιά
ξέπλεγα, πού βγήκε ἀργά-ἀργά καί στάθηκε μπροστά μπροστά, ἀκουμ-
πώντας ἑλαφρά τά μαύρα λεπτοστολισμένα κάγκελα. Στήν ἀρχή κοι-
τοῦσε μακρυά, ὅμως μετά μέ ἀνακάλυψε. Μέ κοίταζε στά μάτια μέ
ἐπιμονή καί μένα ἡ φωνή μου γινονταν μιά δυνατή, μιά σιγανή, ἀπό
τή συγκίνηση. Ἡ καρδιά μου χτυποῦσε δυνατά, ἡ ἀναπνοή μου ἦταν
κοφτή, κι αὐτό προσέδιδε στή μελωδία, ἕνα λεπτό τρέμολο. Ἡ ζωή
πῶς θνήσκεις πῶς καί τάφου οἰκτεῖς... Ἦταν ὅλα τόσο σπουδαῖα,
λές καί εἶχα ἀνακαλύψει στό θρόνο του τό θεό καί κεῖνος εἶχε
τή μορφή καί τό σῶμα αὐτῆς τῆς γυναίκας. "Ἔως ὅτου ξαφνικά
γίνηκε σκιά. Ἰ σκιά, σκοτάδι ἀπόλυτο." Ὅλα χάθηκαν ὡς διά μαγείας.
Ὅστε θυμᾶμαι πιά τί ἔγινε. Πῶς βρέθηκα στό κρεβάτι μου; Καί ὅταν
τήν ἄλλη μέρα πέρασα μπροστά ἀπό τό μοιραῖο σπίτι, ἦταν ὅλα
τά παραθυρόφυλλα κλειστά, δεῦγμα ὅτι οἱ ἔνοικοι εἶχαν φύγει,
χωρίς κανείς νά ξέρει πού πήγαν καί ἄν θά γυρίσουν ποτέ.

Ἡ μουσική ἔκφραση, εἶναι ἕνα ἀπό τά συστατικά πού δημιουργοῦν καί δλοκληρώνουν τήν ἀνθρώπινη προσωπικότητα. Χοντριά, χω-
ρίζεται στή λαϊκή καί τήν λόγια -ἐντεχνη-μορφήτης. Ἡ πρώτη, ἀπλώ-
νεται μέσα σέ φυλετικές, θρησκευτικές καί πιό γενικά ἔθνικές
ἐνότητες. Δημιουργεῖται καί ἐξελλίσσεται ἀργά, βασιανιστικά θά λέ-
γαμε. Σιγά-σιγά διαμορφώνει τό δικό της εἶδος, τό αἰσθητικό της
πρόσωπο, κι ἀπό κεῖ καί πέρα διάφορες παραλλαγές, ἀνάλογα μέ τίς
γεωγραφικές-κοινωνικές καί ἱστορικές συνθήκες πού ἐπικρατοῦν.
"Ἔχει γενικά χαρακτήρα συντηρητικό καί δέχεται, μέ μεγάλη ἐπι-
φύλαξη καί δυσκολία, τίς ἑνέες ἐπιρροές." Ἔτσι ἄπαξ καί διαμορ-

-φωβεί ένα είδος λ.χ. Ένας ρυθμός,μιά μελωδική ταυτότητα,μπορεί να παραμείνει ώς έχει επί δεκαετίες και επί αιώνες! 'Η δεύτερη μουσική έκφραση,ή λόγια ή έντεχνη,παρουσιάζεται, μέσα σε κοινωνικές - ταξικές ησιδεις,που έχουν κατακτήσει ένα όψηλοϋ βαθμοϋ μορφωτικό και γενικά πολιτιστικό επίπεδο.Πολύ περισσότερο αναπτυγμένο από εκείνο,που επέτρεψε τή γέννεση και ανάπτυξη τών άλλων τεχνών. Κι αυτό γιατί ή λόγια μουσική,άπαιτεί ειδικές γνώσεις, συνάμα μέ μία πλατειά και βαθειά πολιτιστική άγωγή,και άκόμα πνευματική συμβίωση,μέ τά έντεχνα μουσικά έργα.

Υπάρχουν πολλά "κλειδιά",που πρέπει να χρησιμοποιήσεις,προκειμένου να άνοιξεις όλες τις πόρτες που θά σε οδηγήσουν,στην πλήρη κατανόηση και άφομοίωση ενός μουσικοϋ έργου,που στηρίζεται σε κανόνες και φόρμες,που είναι καρποί τοϋ άφηρημένου μουσικοϋ συλλογισμοϋ,και τής μουσικής ^{λογικής} (που εκφράζει τά συναισθήματα και τις ιδέες τοϋ συνθέτη.) τήν ANATOMIA ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ, ίσχυρίζομαι, ότι ή άπόλυτη μουσική φόρμα και ειδικά ή Φούγκα και ή Σονάτα, είναι κατακτήσεις τοϋ γερμανικοϋ Ιδαλισμοϋ."Έχει άκόμα ιδιαίτερη σημασία να δοϋμε,μέσα σε ποιές κοινωνικές ησιδεις,πραγματοποιήθηκε ή πορεία πρός τήν κατάκτηση αυτών τών μορφών.Πράγματι, θά διαπιστώσουμε ότι κατά τόν 17ο, τόν 18ο και 19ο αιώνα,ή γερμανική άριστοκρατία,έπέλεξε τή λόγια μουσική,σάν κύρια μορφή καλλιέργειας και έκφρασης τών μελών της.Οι περισσότεροι πρίγκηπες,άριστοκράτες και όψηλά Ιστάμενοι κληρικοί,έπαιρναν από πολύ νωρίς, πλήρη μουσική εκπαίδευση.Πολλοί από αυτούς,ήσαν ικανοί δεξιοτέχνες,σε διάφορα μουσικά όργανα.Και μπροϋμε να ποϋμε,ότι ή άκρόαση από μέρους των μιās σονάτας ή ενός κουαρτέτου έγχόρφων,άποτελοϋσε πηγή φυχικής και πνευματικής άπόλαυσης.Έξ άλλου δαπανοϋσαν,τόν μεγαλύτερο έλεύθερο χρόνο άπ'όσο διέθεταν -και φυσικά γι'αυτούς ο περισσότερος ή και όλόκληρος ο χρόνος τής ήμέρας ήταν έλεύθερος - στή μελέτη και άκρόαση τής λογιιάς μουσικής.

Ήσαν μέ ἄλλα λόγια, ἀντάξειοι "συνομιλητές-ἀκροατές", τῶν μεγάλων συνθετῶν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, οἱ ὁποῖοι, ἂν δέ ζοῦσαν μέσα στά ἴδια τά ἀνάκτορα, συνέθεταν κατά παραγγελία καί ἐκτελοῦσαν τά καινούργια τους ἔργα, μπροστά στό αὐστηρῶς ἐπιλεγμένο κοινό τῶν πριγκιπικῶν μεγάρων, καί ἀνακτόρων. Ὅμως ἡ μουσική μεγαλοφυΐα εἶχε τή δύναμη, ἀντί νά χρησιμοποιηθεῖ ἀπό τήν ἀνώτερη κοινωνική τάξη ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, νά τήν χρησιμοποιήσῃ, καί σά μιάν ἀπαραίτητη ὀλική βάση, ἀλλά καί σά μιάν ἀνθρώπινη κοινωνική νησίδα πού διεθέτετε, ἐκεῖνο τόν καιρό, μονοπωλιακά, τήν πνευματική ἀγωγή, τή μουσική "γυμναστική", καί γενικά, τήν πολιτιστική παιδεία, γιά νά δεχτεῖ καί νά κατανοήσῃ τά ἔργα της.

Μέσα στή ροή τοῦ χρόνου, ἡ ἱστορία φαίνεται σάν νά μεταχειρίζεται, πότε τό ἓνα καί πότε τό ἄλλο, προκειμένου νά διευκολύνει τό βηματισμό τῆς προόδου. Μιά τέτοια μεταχείριση ὑπῆρξε καί τότε. Οἱ ἱστορικές συνθήκες, δημιούργησαν ἓνα πνευματικό "θερμκήπιο", γιά νά εὐδοκιμήσῃ ἓνα νέο εἶδος πνευματικῆς δημιουργίας, πού ἡ ἀνάπτυξή του, ἀπαιτεῖ εἰδικές συνθήκες. Αὐτή ἡ προϋπόθεση δυστυχῶς, ἰσχύει καί σήμερα. Καί λέω δυστυχῶς, γιὰτί καί σήμερα ἀκόμη, μόνο κοινωνικές νησίδες διαθέτουν τόν ἀναγκαῖο ἐλεύθερο χρόνο (μαζί μέ τήν παράδοση καί τήν πνευματική ἀγωγή) πού τούς ἐπιτρέπει, νά δέχονται καί νά κατανοοῦν, τό λόγιο μουσικό ἔργο, ἀντλῶντας ψυχική καί πνευματική εὐχαρίστηση.

Ἔκανα αὐτή τήν παρένθεση, γιά νά τοποθετηθῶ, σάν ἐπίδοξος συνθέτης, μέσα στήν Ἑλλάδα τῆς δεκαετίας 1925-35, πού προσπάθησα σέ γενικότερες γραμμές, νά περιγράψω, μιλῶντας γιά πόλεις, γεγονότα καί ἐντυπώσεις, πού περιέβαλαν καί διαμόρφωσαν τήν πρώτη-πρώτη νεότητά μου. Κατά τόν ἴδιο περίπου τρόπο, μεγάλωναν καί τά ὑπόλοιπα παιδιά τῆς ἡλικίας μου, ἡ γενιά τοῦ 1920 τοῦ 25 καί τοῦ

30, χωρίς μεγάλες διαφορές, πιστεύω, μεταξύ τους, Εκτός από τους χόνους της ύψλης, ύψηλότητας κοινωνικής νησιδας, των οποίων η ευμαρεια τους επέτρεπε να έρχονται, στην Αθήνα και στην Εβρώπη, σε έπαφή με τα ύψηλά πνευματικά έπιτεύγματα και ιδιαίτερα τα μουσικά.

Στή δική μου περίπτωση, δηλαδή του παιδιού που ανήκει σε οικογένεια δημόσιου υπαλλήλου, το πολιτιστικό-πνευματικό καλλιτεχνικό και ειδικά το μουσικό χάος, είναι απόλυτο. Γιατί σε αντίθεση με το παιδί που μένει μόνιμα στο χωριό ή στην πόλη και που έχει ένα σταθερό σημείο αναφοράς - έστω χαμηλό και ανεπαρκές - το παιδί που ξεριζώνεται συνεχώς, δεν προφταίνει να άφομοιώσει τίποτα. Γι' αυτό μίλησα για χάος. Γιατί, όταν δεν υπάρχει ο άπαραίτητος χρόνος, αλλά και τρόπος, γνωριμίας ενός είδους καλλιτεχνικής έκφρασης, τότε δεν έχουμε πρόσθεση πολλών γνώσεων, αλλά καταστροφή και έπομένως χάος. Αναφέρομαι φυσικά στα ιδιόμορφα μουσικά είδη, όπως τα ζούσε τότε ένα νέο παιδί στη Λέσβο, στην Ήπειρο, ή την Κεφαλονιά. Μιλώ για το δημοτικό είδος - το δημοτικό τραγούδι και χορό στην ιδιαιτερότητά του. Δεν υπάρχει καμιά άμφιβολία ότι το παιδί του χωριού - ιδιαίτερα - άφομοίωσε πλήρως όλο το παραδοσιακό καλλιτεχνικό όπλοστάσιο : τραγούδια, χορούς, παραμύθια, ζωγραφιές. Αυτό, για μένα τουλάχιστον, παρέμεινε άγνωστο. Δηλαδή δεν θυμάμαι ποιά ήταν η λαϊκή μουσική (πιο καλά να πούμε η δημοτική, για να μην τη μπερδεύουμε με ^{το} λαϊκό τραγούδι) της Λέσβου ή της Ήπειρου. Ασφαλώς κάπου κάτι θ' άκουσα. Όμως δεν έμεινε χαραγμένο μέσα μου τίποτα ή σχεδόν τίποτα. Τι έφτανε; Το άθηναϊκό άστικό τραγούδι της έποχής. Τραγούδια κανταβορίστικα, εύρωπάτζοντα, που κατά προτίμηση τραγουδοούσαν στο σπίτι μας, οι πρόσφυγες της Σμύρνης και του Τσεσμέ. Σπάνια αυτά που λέμε σήμερα σμυρνέικα τραγούδια, "Ίσως γιατί αυτά, τα τραγουδοούσαν "οί φτωχοί" στις συνοικίες της Σμύρνης, είτε οι "περιθωριακοί"

και επομενως ειχαν το στίγμα της αμαρτίας. Τις βυζαντινές και βυζαντινίζουσες μελωδίες, μέσα στο σπίτι και αργότερα στην εκκλησία. Τις καντάδες, στο Άργοςτόλι, και όπως είπα, κυρίως τη μουσική των δίσκων που διέθετα και από την οποία, την πιο βαθεία έντυπωση μου προξένησαν, ως φαίνεται, τα βάλς του Στράους και τα άθηναικά ή ευρωπαϊκά τραγούδια, σε στυλ καντάδας, όπως λ.χ. το "είναι μεσάνυχτα και ή φύση ήσυχάζει κι ένας νέος που σπαράζει"

Θά μιλήσω πιο κάτω για την τζάζ. Όμως προηγούμενα θά ήθελα να υπογραμμίσω, ότι κι αυτά ακόμα τα άκουσματα, γίνονταν θάβλεγα, στο περιθώριο του ελεύθερου χρόνου (δηλαδή του εκτός σχολείου) που δαπανιώταν δλοκληρωτικά στη γειτονιά, στο παιχνιδι, και αργότερα όπως είδαμε, στις συμμορίες και τα επικίνδυνα παιχνίδια. Δέν νομιζω ότι οι κλέφτες και χωροφύλακες, που τελικά μάς διαπαιδαγωούσαν στην πραγματική κλεψιά, ή στιχουργική βωμολοχία, και ο υποχρεωτικός συγχρωτισμός με τις πουτάνες, ο πετροπόλεμος, που ήταν ένας πραγματικός πόλεμος και τέλος ο βασιανισμός των άτυπεράσιπων ζώνων, σαν δείγμα ένσωμάτωσης στην παιδική κοινότητα - άν όλα αυτά, ήσαν απλώς ήθη και έθιμα της στιγμής ή αντίθετα, άν άνταναιούσαν, μια κοινωνία ζούγκλας, σαν κι αυτήν που θά έπρεπε να άντιμετωπίσουμε, πριν ακόμα καλά-καλά ένηλικιωθούμε.

← Πρέπει να πω, ότι αυτή ή άναγκαστική θητεία, ο'αυτές τις τραυματικές καταστάσεις, με κατέστησε, από τα δέκα μου χρόνια, στοιχετο άντικοινωνικό. Η παθολογική προσήλωση και ένασχόλησή μου με τη μουσική, όπως πραγματοποιήθηκε λίγα χρόνια αργότερα, στα 1938-39, στον Πύργο της Ηλείας, είχε κατά βάση, σαν ψυχολογικό έλατήριο, μια δική μου προσωπική άπάντηση - ένα είδος φυγής αλλά και άπελευθέρωσης - από τα ιδεατά τείχη που είχα ύψοσει γύρω μου, άρνούμενος ακόμα και να περπατήσω μέσα στην κοινότητα των ανθρώπων. Είχα κλειστεί στο σπίτι μας και δέν άνοιγα τα

παντζούρια, παρά μόνο τή νύχτα, για να άνασάνω. Ήκεϊ μέσος ένα δλοκληρο καλοκαίρι, πιάστηκα, όπως ο πνιγμένος, από τή μουσική > γιατί έτσι πιστευα, ότι θα κρατηθώ στή ν επιφάνεια και θα επιζήσω. Αντίθετα από τόν προνομιούχο νέο συνθέτη τής μεντρικής Ευρώπης, που κολυμπά πάνω στή μουσική παράδοση, αλλά και στίς δυνατότητες, τίς προυποθέσεις που του παρέχει τό ίδιο τό κοινωνικό περιβάλλον, έγώ αισθανόμουν, πέρα από τό αισθητικό μορφωτικό χάος που μέ περιέβαλε και αυτό τό νόμο τής ζούγκλας, που είχα προλάβει να τόν βιώσω ως παιδικό παιχνίδι και να τόν γνωρίσω τόσο καλά, ώστε άρνούμενος τήν κοινωνία τών ανθρώπων (και τών παιδιών) να θεωρήσω τή μουσική, που έντελως μόνος έπρεπε να ανακαλύψω, σαν τό μοναφικό σωσίβιο, αν ήθελα να συνεχίσω να ζω και να περπατώ όρθιος, σε τούτο τόν πλανήτη. Μέ ποιά όμως εφόδια; Μέ ποιές γνώσεις; Ποιά βοήθεια; Ποιά προεργασία, άκουσματα, αισθητική και μουσική άγωγή και παιδεία;

“Ωστε για μένα ή Μουσική, όπηρεξε ένας τρόπος ζωής, εύθός εξ άρχής, που θα έπρεπε να τάν ανακαλύψω —————> έντελως μόνος, χωρίς καμμιάν άπολύτως βοήθεια, από πουθενά. Ούτε από τήν κοινωνία, ούτε από τήν Πολιτεία, ούτε από τό σχολείο, ούτε από τήν οικογένεια, ούτε από τούς φίλους (που δέν ύπρχαν, κι όταν ύπρχαν είχαν, όπως είναι φυσικό, μεσάνυχτα περί μουσικής).”

Γιατί όμως ή Μουσική; Από τό Άργοςτόλι, στο άκουσμα τών γυμνασμένων χορωδιών ή τής φιλαρμονικής, δηλαδή τής μελωδίας μέ άρμονία, που τελικά δημιουργόσαν τό έντεχνο μουσικό έργο, έννοιωθα μιάν άνεξηγήτη έλξη και σε συνέχεια μέ κατελάμβανε ένα είδος γλυκειάς, θα έλεγα, μελαγχολίας, για να μήν πω και πόνο, σε όρισμένες περιπτώσεις. “Όταν περνούσα μπροστά από ένα τέτοιο κτίριο, όπου έκαναν μουσικές πρόβες, θα σταματούσα. “Έτσι σιγά-σιγά, έκανα μόνιμο αίτημα προς τούς γονεΐς μου, ένα βιολί. “Ήθελα ένα βιολί, όμως ή οικονομική κατάσταση, δέν επέπρεπε τήν άγορά του.

Μιά φορά στά κάλαντα, έβγαλα αρκετά χρήματα, πού όμως δέν άρκοῦσαν, δέν έφταναν τήν αξία, έστω καί ένός συνηθισμένου όργάνου. Καί όλη τήν ήμέρα, έφελνα από πόρτα σέ πόρτα μανιωδώς, μέ τήν εικόνα ένός βιολιού συνεχώς μέσα στό νοῦ μου. Οί δικοί μου ήσαν κατάκοιτοι από γρίπη. Μετρήσαμε τά χρήματα στό κρεβάτι τους καί όταν διαπιστώσαμε ότι δέν ήσαν αρκετά, ή μητέρα μου έκλαψε καί ο πατέρας μου γύρισε από άλλου τό κεφάλι, για νά κρύψει τήν έκφρασή του. Τότε πήγα στά καταστήματα καί άγόρασα πλούσια όδρα για όλους καί για τόν εαυτό μου, μιάν άληθινή μπάλα για τό ποδόσφαιρο. Λίγο άργότερα, στήν Πάτρα, όπου τά οικονομικά μας βελτιώθηκαν, μου άγόρασαν επιτέλους τό περιπόθητο πρώτο βιολί. Τί ήταν όμως αυτή ή έλεξη, αυτή ή άναστάτωση, αυτός ο έρωτας; Έδω θά πω > ο άταβισμός. Έπομένως ξεκινούσα σ'αυτή τή συναρπαστική περιπέτεια, πού είναι ή ανακάλυψη τής μουσικής, μέ ένα ήσως μοναδικό έφθδιο: Τά μουσικά άκούσματα. Τήν έπίδοση στή μουσική -όπως ή περίπτωση του θεοδωρομανώλη, πού ήσως νά ήπηρεζε ένας από τους δημιουργούς ριζίτικων τραγουδιών καί χορευτικών μελωδιών τής δυτικής Κρήτης- καί γενικά τή συσσώρευση μουσικής, αλλά καί καλλιτεχνικής συγκομιδής, μέσα στις ψυχές καί τό νοῦ τών προγόνων μου. Καί από τίς δυό πλευρές. "Άλλωστε από τόν κλάδο τής μητέρας μου, ήπηρεχε έντονη ή παρουσία τής καλλιτεχνίας. Ο άδελφός της, άμ καί δημόσιος υπάλληλος, στόν έλεύθερο χρόνο του, έπαιζε πιάνο, άρμόνιο, κιθάρα, συνέθετε τραγούδια του συρμού καί ήταν καί θαυμάσιος χορευτής μοντέρνων χορών, μέ ειδική έπίδοση στις κλακέτες. Στην σουίτα μπαλλέτου ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΠΟΚΡΗΝΑ, χρησιμοποίησα ένα από τά μουσικά θέματά του, γιατί πίστευα ότι θά του δώσω μεγάλη χαρά. Ο πιανίστας Άντοβικ, έξάδελφος τής μητέρας μου, είπαμε ότι θά μπορούσε νά κάνει διεθνή καριέρα, αν δέ βούλιαζε μέσα στό τέλμα τής Μυτιλήνης, τής δεκαετίας του 1930. Γι'αυτό πάντα πίστευα ότι ή μητέρα μου, μου έδωσε τήν καλλιτεχνική έφεση καί ο πατέρας

μου, τήν πατριωτική, τήν αγωνιστική και τήν πολιτική. Νά ὅμως πού ἡ ὑπαρξη στήν κορφή τοῦ κρητικοῦ γενεαλογικοῦ δέντρου, ἐνός ξάκουστου στήν ἐποχή του λυράρη και τραγουδοποιου, μέ ἔκανε νά ἀναθεωρήσω αὐτή τήν κάπως σχηματοποιημένη ἀλλά εὐκολοεξηγήτη εἰκόνα, γιά τίς δυό κληρονομίες, τούς δυό κόσμους, πού τελικά θά διεκδικοῦσε μέσα μου πεισματικά, ὁ ἕνας, τή θέση σέ βάρος τοῦ ἄλλου. Δηλαδή νά γίνω πεδίο ἐσωτερικό μαχῶν, νά διαιρεθῶ, νά διασπαστῶ και νά προσπαθῶ τελικά, νά βρῶ μιὰ κάποια ἀναρμόνιση και ἀκόμα ὡς και συνεργασία μέσα μου, ἀνάμεσα στήν Τέχνη και τήν Πολιτική. Τό δίλημμα αὐτό, τό ἀντιμετωπίζω και σ' αὐτή τήν ἀφήγηση, πού ὅπως εἶπα, ἔχει σά σκοπό της νά βοηθήσει στήν καλλίτερη κατανόηση τῶν τραγουδιῶν μου και τῆς μελοποιημένης ἀπό μένα ποίηση. ~~Ἐν' αὐτό θά μιλήσω μόνο γιά ὅ τι και ὅσα συνδέονται μ' αὐτή τήν πλευρά τῆς ζωῆς μου. Γιά τή συμφωνική μου μουσική καθώς και γιά τήν πολιτική μου δράση θά χρειαστεῖ μιὰ ἄλλη ἐργασία.~~

Σχετικά μέ τή τζάζ, ἡ μουσική αὐτή, εἶχε σέ μένα κάθε χρόνο και διαφορετική ἀπήχηση. Ἐπὶ τήν ἀρχή, ἀποτελοῦσε ἕνα ἔναυσμα, πού ἠλεκτροδοτοῦσε τά χορευτικά ζευγάρια. Εἶχε ἐπίσης κάτι τό ἀστεῖο, στόν τρόπο πού τά τρομπόνια ἔκαναν τά γκλισάντι, και οἱ τρομπέτες, ὅλες μαζί, ~~καί~~ ^{καί} ἰρίζανε σάν κότες πού εἶχαν λόξυγκα(κι αὐτό ἦταν οἱ "συγκοπές"). Καί συγχρόνως, κάτι τό χαρούμενο, τό ἀνέμελο, τό αὐτοσχεδιαστικό. Ἦταν σάν νᾶλεγε κάποιος, "παιδιά δέν παίζουμε ὅπως μᾶς ἔρθει, ἔτσι γιά διασκέδαση;..". Δέν ἔπιασα νομίζω ποτέ τήν οὐσία τῆς τζάζ -οὔτε και τώρα- πού εἶναι ἡ περίπλοκη ἀρμονική της γλώσσα. Κάτι τέτοιο παρατηροῦμε και στήν βραζιλιάνικη μουσική. Ἔχουμε και στίς δυό περιπτώσεις, μιάν "ἐκτροπή" ἀπό τήν κλασσική ἀρμονία, ὅπως διαμορφώθηκε κυρίως στήν Κεντρική Εὐρώπη, μέσα στούς 3-4 τελευταίους αἰῶνες και πού στηρίζονταν ἐπάνω σέ φυσικούς ἀκουστικούς νόμους. Ἡ βυζαντινή μουσική, στη-

-ρίχτηκε ~~μουσικιστικά~~, επάνω στις διάφορες κλίμακες, για να σχηματίσει αποκλειστικά, ένα μελωδικό ύλικό, περιορίζοντας την αρμονία, μόνο στον Ισοκράτη -τό πεντάλ. Το ίδιο έγινε και με την δημοτική μας μουσική, που με ελάχιστες εξαιρέσεις, ήταν μελωδική - μονοφωνική. Μια από τις εξαιρέσεις, είναι τα ήπειρώτικα τραγούδια, όπου υπάρχει και μια δεύτερη φωνή και έτσι σχηματίζεται αρμονία. Δηλαδή η μονοφωνία -χωρίς αρμονική στήριξη- είναι η ουσία της μουσικής μας παράδοσης. Και έτσι εξηγείται το γεγονός, ότι η ανακάλυψη της αρμονικής γλώσσας, αποτέλεσε για μένα, το μέγιστο μουσικό τράνταγμα. Αυτό που με συγκλόνισε. Όμως ταυτόχρονα, με έριχνε γυμνό και άοπλο, μέσα σ'ένα άπεραντο πεδίο -τόν κόσμο της λόγιας μουσικής- που όλα για μένα ήταν άγνωστα, πρωτόγνωρα, ανεξήγητα. Είχαν νόμους, και ποιούς; Όμως το πιο σπουδαίο ήταν, το ότι εγώ ο ίδιος, αυτός ο άπαιδευτος νεοέλληνας των 12 ετών, στά 1937, θά έπρεπε να βιάσω τις νέες ήχητικές καταστάσεις, που δεν είχαν καμιά σχέση με την παράδοση, όπως μου την μεταφέρανε οι γονεΐς μου και τό έπαρχιακό κοινωνικό περιβάλλον, μέσα στό οποιο άναπτυσσόμουν και διαμόρφωνα την προσωπικότητά μου.

Η μουσική τζάζ άφου στήριχτηκε πρώτα στή κλασσική αρμονία στή συνέχεια έξετράπη. Χρησιμοποίη ήθελημένα τή λέξη "έκτροπή", γιατί πιστεύω ότι οι νέγροι μουσικοί χρησιμοποίησαν τή μουσική τους έπιθετικά, ενάντια στή λευκή καταπίεση, προσπαθώντας να μιλήσουν μια γλώσσα έντελως δική τους, που θά τούς διαφοροποιούσε, που θά τούς πρόσφερε τή δική τους νεγρική ταυτότητα. Και γι' αυτό θά έπρεπε, ή ταυτότητα αυτή, να συντριφεί, όσο τό δυνατόν περισσότερο έπιτεύγματα των λευκών. Και στή μουσική, άναμφισβήτητα, τό μεγαλύτερο ήταν, ή ανακάλυψη της αρμονίας, που θά στήριζε τό λόγιο μουσικό έργο. Καμιά φορά, έχεις την άίσθηση ότι ή δεύτερη ή ή τρίτη φωνή που συνοδεύουν την πρ'ωτη, ήχουν "φάλτσα", δηλαδή κόντρα στους άκουστικούς κανόνες. "Ότι σατυρίζουν ή ακόμα "έμπαίξουν",

-τό Λαϊκό Κόμμα- πριν έλθει ή Δικτατορία. Δέν ξέρω τί σκεπτότανε ό πατέρας μου εκείνη τήν έποχή, αλλά ίσως έπειδή ήμουν μικρός > συνεπαρμένος και κλειστός στόν κόσμο και στά ^{παιδιά} μου, δέν μου μιλούσε ποτέ γι'αυτά. Τί θα πεί κυβέρνηση, κόμμα, έκλογές, νομίζω όχι μόνο έγώ, αλλά και τά παιδιά τής ηλικίας μου, είχαν μεσάνυχτα. Γνωρίζαμε τίς αρχές του τόπου, τόν κληρο, τό χωροφύλακα, νοιώθαμε τήν Έξουσία σάν μιá άπαραίτητη τάξη πραγμάτων. "Όπως δεχόμεθα τά μεγάλα και άρατα σπίτια μέ τά πλούσια έπιπλα στό κέντρο τής πόλης και τά χαμόσπιτα σέ γειτονιές, πού δέν ύπηρχε ούτε δρόμος, ούτε ηλεκτρικό και τρεχούμενο νερό. "Ο καθένας δεχότανε τή μοίρα του. Μόνο πού ό δημόσιος υπάλληλος, δέν είχε δικαίωμα νά κάνει κοινό θέαμα τήν οικονομική του μιζέρια. Κρυφά έβλεπε ό πατέρας μου τό συγχωριανό του χωροφύλακα, γιά τό μηνιαίο δάνειο, όπως κρυφά άπό μένα, τουλάχιστον, κλεινόταν στο σαλόνι, γράφοντας και ξαναγράφοντας μέ τήν πεντάρα τά άπαραίτητα έξοδα, μήπως και φτουρήσουν οι άριθμοί. Τώρα καταλαβαίνω ότι οι δικοί μου ήσαν τρομοκρατημένοι. "Έχοντας δυό παιδιά και δυό γρηές στην πλάτη τους, έτρεμαν μέ τήν ιδέα, ότι ή εκδικητική έξουσία, θα τόν έριχνε άκόμα πιο χαμηλά άπ'αυτό τό κατώτατο όριο των 4 χιλιάδων δραχμών τό μήνα, όποτε ή πείνα μάς περίμενε στή γωνία του χρόνου, μέ δόντια άκονισμένα νά μάς κατασπαράξει. Στά 1936, λίγο πριν τή δικτατορία, ύπηρχε και πάλι κάποια άλλαγή στην άθήνα, γιά νά μάς στείλουν ξανά στά Γιάννενα. Αήτή τή φορά δέν πήραμε τά έπιπλα ούτε νοικιάσαμε σπίτι. Μείναμε στό ξενοδοχείο "Άβέρωφ", εκεί πού τώρα είναι ή κεντρική πλατεία. Μετάθεση ευνούική, πού όμως δέν κράτησε παρά λίγους μήνες. "Η μεταξική έξουσία, μάς ξανάστειλε πάλι στό Άργοστόλι και ένώ περιμέναμε τά χειρότερα, ό πατέρας μου πήρε μετάθεση γιά τήν Πάτρα. Τί συνέβη; "Ίσως χήρεφε ή θέση. "Ίσως τά τέσσερα χρόνια στην Κεφαλονιά νά ήσαν πολλά. "Ίσως κάποιος ύπηρεσιακός παράγοντας στό ύπουργείο, νά τόν συμπαθούσε..

Δέν ξέρω. Ξέρω μόνο ότι η Πάτρα για μας ήταν μετάθεση ευνουϊκή. Γιατί και ο μισθός ανέβηκε στις 7 χιλιάδες, αλλά και η Νομαρχία Πατρῶν, είχε δυνατότητες να καλύπτει έξοδα εκτός Ξδρας, έτσι ώστε να υπάρχει και μιά σημαντική μηνιαία αύξηση, όταν ο πατέρας μου ξανάπαιρνε και πάλι το γνώριμο δρόμο τῶν βουνῶν και τῶν χωριῶν τῆς ὄρεινῆς κυρίως Ἀχαΐας.

Πρὶν ἐγκαταλείψουμε τὸ Ἀργοστόλι, εἶδα τὸ Δικτάτορα. Ἐνα μεσημέρι στὸ λιμάνι, κάποιος εἶπε, "ὁ Μεταξᾶς τρώει στὸ Ἐστιατόριο". Ἀπ' ἐξω περιμένε τὸ μοναδικὸ φορτάκι γιὰ νὰ τὸν πάρει. Ἐγὼ γνωστός τοῦ σωφέρ, ἔπιασα κουρέντα. Ὁ Μεταξᾶς βγήκε ἀπὸ τὸ ἐστιατόριο, μὲ τὴν περιέργως λιγιστὴ συντροφιά του. Θὰ πήγαινε, σὲ ἰδιώτικὴ ἐπίσκεψη, στὸ χωριὸ του. Νομίζω τὰ Μεταξάτα. Ποιά ἄλλα; Ἦταν πολὺ κοντός, ροδοκόκκινος, φοροῦσε γυαλιά χοντρά. Καλοκάγαθος καὶ ἤμερος. Σκαρφάλωσε στὸ ἀμάξι καὶ κάθησε στὴν πίσω θέση βολικά γιὰ νὰ χωνέψει. Τότε ἕνας γέρος ζητιάνος, τὸν πλησίασε. Τοῦ πήρε τὸ χέρι καὶ τοῦ τὸ φίλησε. Καὶ τότε ὁ Μεταξᾶς, πολὺ φυσικά, χωρὶς νὰ θυμώσει, τὸν χαστούκισε δυνατά, τόσο δυνατά πού ὁ γέρος ἔχασε τὴν ἰσορροπία του καὶ σωριάστηκε στὸ δρόμο. Ἰκανοποιημένοι οἱ χωροφύλακες ἀπὸ τὴν πυγμὴ τοῦ Ἀρχηγοῦ, τρέξανε νὰ τὸν πιάσουν ἀπ' τὰ χέρια καὶ νὰ ^{στὸ} φέρνουν ἐνὰ πεζοδρόμιο, ἐνῶ τὸ φορτάκι ξεκινοῦσε μὲ τὴ χαρούμενη καὶ πανευτυχῆ, ὡς φαίνεται συντροφιά.

Λίγο ἀργότερα, καθισμένη (ἢ οἰκογένεια) στὸ ἴδιο αὐτοκίνητο, περνούσαμε ἀπὸ τὴν πόλη τῶν ζωντανῶν στὴν πόλη τῶν νεκρῶν καὶ ἀπὸ κεῖ ἀνηφορίζοντας, θὰ γλύψαμε τὰ πόδια τοῦ περήφανου Αἴνου, πρὶν κατηφορίσουμε πρὸς τὴ Σάμη.

ΠΑΤΡΑ

Ἡ Πάτρα ἦταν ἡ πόλη. Καί ἡ πόλη ἀναπνέει, κοιμάται, ξυπνᾷ, βάζει παλτό, κρατᾷ ὀμπρέλα, καί τό καλκαίριθ, γδύνεται πλάϊ στή θάλασσα. Ἦταν Ἰούνιος τοῦ 37, ἔκανε ζέστη καί ὁ κόσμος τᾶ βράδουα σερβιάνιζε στούς παραλιακοῦς δρόμους. Στήν κεντρική προβλήτα, πού κατέληγε σέ μιά στρογγυλή μικρή πλατεία, στό μέσον τοῦ λιμανιοῦ, στό κέντρο της, ἦταν ὁ φάρος, καί γύρω γύρω ἀπό τή βάση του, ζαχαροπλαστεῖο. Ὅταν καθόσουν ἐκεῖ, δυό βήματα ἀπό σένα, γλιστροῦσαν ἀργά τᾶ ἐπιβατικά πλοῖα καί μποροῦσες νά βεῖς, ὡς καί τούς ἐπιβάτες στίς καμπίνες τους. Νοικιάσαμε ἕνα δωμάτιο σέ κάποιο ξενοδοχεῖο, στήν ὁδὸ Βασιλέως Γεωργίου, ἂν δέν κάνω λάθος, κοντά στήν προκουμαία. Ἐγὼ διάβαζα γιὰ νά δώσω ἐξετάσεις, ἀπό τό Δημοτικό στό Γυμνάσιο, κι ἔτσι εἶχα μιά σοβαρὴ ἐργασία νά κάνω, πού μέ ἀπορροφοῦσε. Συνάμα ὁ θαυμασμός μου γιὰ τήν πόλη δέν τέλειωνε, καθὼς ἀνακάλυπτα καινούργιους δρόμους, πλατεῖες, κήπους, δασάκια, ἐργοστάσια, συνοικίες. Ἀτέλειωτοι, ὀλοτσιοὶ δρόμοι, παράλληλοι, ὀριζόντιοι καί κάθετοι, μέ γεωμετρικὴ ἀκρίβεια, σοῦ ἔδιναν τήν ἐντύπωση, ὅτι ἀποτελεῖς μέλος μιᾶς ἀνώτερης κοινωνίας, πού ἔχει τή δύναμη νά ἐπιβάλλει τή δική της τάξη, στήν οἰκοδόμηση τῶν σπιτιῶν, πού στήν κάτω πόλη ἔχουν ὅλα ὑποχρεωτικὰ καμάρες, ὥστε τό καλοκαίριθ νά ὑπάρχει σκιά, καί τό χειμῶνα προφύλαξη ἀπό τή βροχή. Ἀραγε ποῦ νά ἐδράζει ὁ παντοδύναμος νοῦς αὐτῆς τῆς κοινωνίας, πού κάνει τήν πόλη νά δουλεύει σάν ρολόϊ;

Στήν Πάτρα ὑπῆρχαν πολλά αὐτοκίνητα. Ταξί, λεωφορεῖα, φορτηγά. Καί φυσικὰ ἀμάξια μέ ἄλογα καί κέρα. Συχνά ἄκουγες τό διαπεραστικό σφύριγμα τοῦ τραίνου, πού ἔφτανε ἀπ'τόν Πύργο ἢ τήν Ἀθήνα καί εἰδοποιοῦσε τούς ἐπιβάτες καί τούς χαμάλιδες. Μετὰ ἕνα μήνα, πιάσαμε σπίτι, τό πρῶτο πάτωμα, σέ μιά λευκὴ μονοκατοικία, μέ μικρὸ κήπο, στή γωνία, Ἀσημάκη Φωτῆλα καί Λόντου, πλάϊ στήν πλατεία Βοῦδ στήν ἀπάνω πόλη, στά Ψηλαλώνια. Ἀπὸ τή μιά πλευρά τό σπίτι συνόρευε μέ τό ἐργοστάσιο πλεκτικῆς ΒΒΣΟ κι ἀπὸ τήν

Άλλη μ'ένα πάλωριο μαγέρικο - ταβέρνα με ίδιοκτήτη Ιταλό. Διερευνοῦσα ἀπὸ τὰ παράθυρα καὶ τὰ μπαλκόνια τῆ γειτονιά. "Ἐβλεπα τὸ βράδυ τὰ παιδιά, ἀγόρια καὶ κορίτσια - αὐτὸ, δέν' συνέβαινε στὸ Ἀργοστόλι - νὰ παίζουν στὸ δρόμο ἢ νὰ κουβεντιάζουν ὅλα μαζί, καθισμένα γύρω ἀπὸ τὴν κολώνα τοῦ ἠλεκτρικοῦ. Ἐγὼ δέν κατέβηνα γιατί δέν ἤξερα κανέναν." Ὀλὴ μέρα διάβαζα, ἀνέβαινα στὴν ταρατάσα, ἔριχνα νερό στὸ σῶμα μου καὶ ἔκανα ἡλιοθεραπεία ἢ ἔπαιζα μὲ τὸν ἀδελφὸ μου, πού τώρα ἦταν πέντε χρονῶν. Τὸ βράδυ, συχνὰ συνόδευα τοὺς γονεῖς μου στὸν περίπατό τους, πού κατέληγε συνήθως στὰ Ψηλαλῶνια ἢ στὴν προκουμαία, γιὰ παγωτό. Μιά φορά τῆ βδομάδα, πηγαίναμε στὸν θερινὸ κινηματογράφο. Τότε ἦταν τῆς μόδας τὰ μιούζικαλ τοῦ Χόλυγουντ μὲ στὰρ τῆ Μάρθα Ἐγκελς καὶ τὸ Ζάν Κιεπούρα - ἴσως αὐτοὶ οἱ δύο νὰ ἦσαν τοῦ γερμανικοῦ κινηματογράφου, πού ἐπίσης θριάμβευε μὲ τὸ μουσικὸ εἶδος - τὴν Ντιάνα Ντάρμπιν, τὸ Μίνι Ρουνέϋ καὶ Σίρλεϋ Τέμπλ. Πρὶν ἀπὸ τὸ φιλμ καὶ στὰ διαλείμματα, ἀκούγαμε ἀπὸ τὰ μεγάφωνα, ἑλληνικὰ τραγούδια μὲ τὴν Δανάη, τὴ Σοφία Βέμπο, τὴν Κάκια Μένδρη. Τραγούδια τοῦ Ἀττίλ, πρωτάκουσα σὲ κινηματογράφο στὰ Γιάννενα, στὰ 1936, καὶ θυμᾶμαι τὴν ἐντύπωση πού μοῦ εἶχε κάνει ἡ Παπαρούνα, πού γιὰ μέρες βοήτιζε στ' αὐτιά μου. Σὲ λίγο, μὲ τὰ καλλίτερα οἰκονομικά μας, θὰ ξανάρχιζαν τὰ γεύματα καὶ οἱ μουσικὲς βραδυὲς στὸ σπίτι μας, πού ἦταν, ὅπως στὰ Γιάννενα ἀνετῶ, μὲ τίς κρεβατοκάμαρες, τὴ μεγάλη κουζίνα, τὴν τραπεζαρία καὶ τὰ σαλόνια. "Ὅταν εἶχαμε χορὸ, ἀνοίγαμε τίς ἐνδιάμεσες πόρτες καὶ σχηματιζότανε μιὰ ἐννιαῖα αἴθουσα, ὥστε νὰ ἔχουν ἅπλα τὰ ζευγάρια γιὰ στροβιλισμούς καὶ ὅλα τὰ τρελλὰ νούμερα τοῦ τσαρλέστον. Ἐγὼ φυσικά καὶ πάλι στὸ τιμόνι! Δηλαδή στὸ κούρδισμα καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῶν δίσκων στὸ γραμμόφωνο, πού γνώριζε ξανά, καινούργιες δόξες. Πρὶν καλὰ καλὰ ἐγκατασταθῶμε στὸ νέο μας σπίτι, ἡ μάνα μου μὲ πῆρε νὰ πᾶμε στὸ συνοικισμό, νὰ φάξουμε γιὰ τσεσμέλιους. Καθισμένοι

στους μικροσκοπικούς κήπους, γεμάτους γλάστρες, μπροστά στα
 πλιθόκτιστα σπιτάκια τους, πού όμως όλα έλαμπαν από τό φρέσκο
 άσβέστη, οί πρόσφυγες, μäs έρευνοῦσαν προσεκτικά και μετά σχο-
 λίαζαν τό πέρασμά μας. "Η μητέρα μου, ντυμένη άπλά άλλά άστικά ,
 με τό καπέλλο, τό βέλο και τά κομφά της παπούτσια. "Εγώ καθαρός ,
 με κοντό μπλέ πανταλόνι, άσπρο πουκάμισο και καφέ πέδιλα.θά
 έλεγαν άσφαλώς μεταξύ τους οί πρόσφυγες, πού πολλοί άνδρες φο-
 ροῦσαν βράκα και οί γυναίκες μαῦρα τσεμπέρια: " Τί θέλουν αυτοί
 οί πλούσιοι στο μαχαλά μας; "Εχασαν τό δρόμο; "Η ήρθαν γθά νά
 διασκεδάσουν με τή φτώχειά μας; " Σταματήσαμε σ' ένα σπίτι και
 ή μητέρα μου ρώτησε: "Ψάχνω νά βρω καμμία οίκογένεια από τόν
 Τσεομέ. Εέρετε είμαι κι εγώ πρόσφυγια. Τό πατρικό μου ήταν Που-
 λάκη. " Ασπασία Πουλάκη". Μόλις είδαν πώς είμαστε πρόσφυγες, δικοί
 τους, έλλαξε διαμäs ή στάση τους άπέναντί μας. Μäs πρόσφεραν
 κάθισμα, νερό, γλυκό του κουταλοῦ και τό ένα σπίτι φώναζε στο
 άλλο "Είμαι δικοί μας. "Από τόν Τσεομέ. Είδοποίησε τήν κυρά
 Ρήνη". Σε λίγο ήρθε και ή τσεομελιά με τόν άντρα της, πού ή
 βράκα του χτυποῦσε δεξιά-άριστερά. "Ηταν γείτονες, ή κυρά
 Ρήνη και ό μαστροΝικόλας, στήν ήλικία τῶν γονιῶν τής μάνας
 μου, τά παιδιά τους, δυό αγόρια, είχαν χαθεῖ στο Σαγγάριο, με τόν
 ελληνικό στρατό πού τά επιστράτευσε. Πέσανε ό ένας στήν άγκαλιά
 του άλλου. Στήν άρχή κλάματα πού γρήγορα μεταδόθηκαν στίς όπό-
 λοιπες μαυροφορεμένες γυναίκες. Μετά καταστάλαξε ό πόνος, φύγανε
 οί πικρές άναμνήσεις κι άρχίσανε οί έρωτήσεις. " Γυναίκα του
 διευθυντή τής ΝομαρχίαςI" λέγανε βλοι με θαυμασμό και χαϊδεύ-
 ανε τή μητέρα μου. "Έτσι βάλαμε ρίζες στή συνοικία και δε θα
 περνοῦσε βδομάδα χωρίς νά επισκεφτοῦμε τό φτωχικό τής κυρά-Ρήνης.
 Σε κάποιο γεῦμα πού κάναμε στο σπίτι μας, τήν ώρα του καφέ, ή μάνα
 μουμίλησε στο Δήμαρχο, κύριο Ροῦφο, ό όποιος διόρισε τόν μαστρο-
 Νικόλα, σκουπιδιάρη στο Δήμο. Σιγά-σιγά εκμεταλλευόμενη τή θέση
 της, ή μάνα μου κατάφερε νά βάλει τόν έναν από δω, τόν άλλο από

κεῖ γιά μεροκάματο ἢ γιά μισθό.Οἱ περισσότερες οἰκογένειες τῶν πρόσφυγων, εἶχαν πρόβλημα δουλειᾶς καί ἐπομένως καί ἐπιβίωσης.Οἱ πιά πολλές ζούσανε μέ δουλειές τοῦ ποδαριοῦ καί κυρίως μέ τή συμπαράσταση τοῦ διπλανοῦ πρόσφυγα...

"Ἔτσι ἀπό τή μεριά τῆς μάνας μου, ἔμαθα πῶς εἴμαστε ξένοι. Ὡς τά βαθειά της γεράματα, ἔμεινε πιστή στή γῆ τῆς ἐπαγγελίας. Δέν ἀφομοιώθηκε ποτέ στήν παλιά Ἑλλάδα - ὅπως τήν ἔλεγε- καί στό Γαλατά τῆς Κρήτης, οἱ ζητιάνοι -παιδιά πρόσφυγων- εἶχαν μάθει τήν ἀδυναμία της καί τρέχανε στό χωριό, ἀπ'ὅλα τά μέρη τοῦ νησιοῦ.Καί κείνη τούς τά ἔδινε ὄλα.Τέλος ἄδειασε τό σπῆτι ἀπό ροῦχα, ὑφάσματα, χαλιά, ἐπιπλάκια, βαζάνια, ζωγραφιές.Τό ἴδιο καί στήν Πάτρα.Γέμιζε μιᾶ μεγάλη πάνινη τσάντα μέ ὅ τι φανταστεῖς. Τρόφιμα, ροῦχα, παποῦτσια, καί τά πηγαίναμε κάθε βδομάδα στό συνοικισμό." Ἄν καί ἡ κοινωνική της θέση ἀπαιτοῦσε σχέσεις μέ κυρίες τοῦ ἴδιου ἐπιπέδου, ἐκείνη διάλεγε τίς πραγματικές της φίλες, ἀπό τίς πρόσφυγες.Καί ἦταν ἀστεῖο, ὅταν συνέβαινε νά συναντηθοῦν στή σκάλα τοῦ σπιτιοῦ μας, ὁ Δήμαρχος νά ἀνεβαίνει καί ὁ σκουπιδιάρης, νά κατεβαίνει. Ὁ ἓνας μέ βράκα καί ὁ ἄλλος μέ κοστούμι τῆς τελευταίας εὐρωπαϊκῆς μόδας.Μάταια ὁ πατέρας μου τῆς ἔλεγε καί τῆς ἔχανάλεγε γιά τήν κοινωνική μας θέση. Ἡ ἀπάντηση τῆς μητέρας μου ἦταν στερεότυπη. "Ὅτοί εἶναι οἱ δικοί μου. Ἄτοί εἶναι ἀπό τά μέρη μας". "Κι ἐδῶ τί εἶναι;" "Ξενητεία.."

"Ὅμως κι ὁ πατέρας μου μισοένοιωθε ξένος κι ἄς μή τό ἔλεγε. Βίδικά στήν Πελοπόννησο, ὑπῆρχε ριζωμένος ἀντιβενιζελισμός καί ἐπομένως καί ἀντικρητισμός. Ἡ διαίρεση Φιλελευθεροί-Δαϊκοί, εἶχε ἀφήσει βαθειά ἕχνη.Καί τώρα μέ τό Μεταξᾶ, πᾶς κρητικός ὑποπτος

← "Έτσι ήμουν κι ένοιωθα -όλα εκείνα τὰ χρόνια-τριπλά ξένος, σάν έπαρχιώτης, σάν πρόσφυγας και σάν κρητικός. Σε λίγο θά έκδηλώνταν και μιὰ τέταρτη διαφοροποίηση από τους άλλους: τό άσυνήθιστο, ειδικά για κείνη τήν έποχή, και κείνητὴν ηλικία, μπόυ μου! 'Η σωματική μου διάπλαση, από τή δευτέρα του Γυμνασίου, δηλαδή 13 χρονώ, άλλαξε ριζικά." Όσο φήλωνα, τόσο αδυνατίζα. Και άσφαλώς θά παρουσίαζα ένα άστετο θέαμα, για να γελουν στο πέρασμά μου ή να με κοιτάζουν, λές, και ξεπασα, από τον Άρη. "Όμως σ' εκείνα τὰ χρόνια, στην Πάτρα, ίσως ήταν ή έκπληξή μου από τήν κόλη, ίσως ή θέση του πατέρα μου, που μάς επέτρεπε να ζοϋμε λίγο πιο άνετα, ίσως ή ηλικία και ή εύθυνη τών εξετάσεων, και τό Γυμνάσιο έν σφει, έν πάσει περιπτώσει, αυτά τὰ δύο χρόνια τῆς Πάτρας, θά τὰ χαρακτηρίσω σάν χρόνια ξεγνοιασιάς."

"Έδωσα εξετάσεις και μπήκα στη λεγόμενη Μέση Σχολή, δηλαδή τό Γυμνάσιο τῆς έποχῆς, με τίς έξι τάξεις. Τά κήφια, καινούργια τότε, βρίσκονταν δύο βήματα από τό σπίτι μας. Εκτός από τίς άνετες και φωτεινές αίθουσες, διέθετε και γυμναστικούς χώρους, θά λέγαμε τέλειους για κείνη τήν έποχή. 'Ο Γυμναστής μας, κύριος Παναγόπουλος, ήταν από τους πιο σημαντικούς καθηγητές. Εκτός από γυμναστική, ασχολούμαστε καθημερινά με τον κλασσικό άθλητισμό, τό βολέϋ και τό μπάσκετ. Στη δεύτερη Γυμνασίου, όταν όλοι οι μαθητές περάσαμε υποχρεωτικά στην ΒΟΝ, κάθε Τετάρτη, ντυμένοι με τή στολή τῆς μεταξικῆς νεολαίας, κάναμε ένα άλλο είδος γυμναστικής: σχηματισμούς παρελάσεων, πάντα με τον κύριο Παναγόπουλο, που τον είχα ενύσει κι αυτόν βαθμούχο, και νομίζω ότι αυτό ήταν όλο κι όλο τό μάθημα τῆς "Εθνικῆς 'Αγωγῆς", όπως τό χαρακτήριζαν. "Ίσως να υπήρχε και κάποια όμιλία, όμως στην τάξη μου τουλάχιστον, δεν τήν προσέξαμε ποτέ." Ακούγοντας "μεταξική νεολαία"-ΕΟΝ- οι νέοι σήμερα, σκέφτονται τίς κομματικές νεολαίες, από τήν ΕΠΟΝ και δάθε. "Όμως ή ΕΟΝ βασικά, ήταν μιὰ όργάνωση με δύο κύρια χαρακτηριστικά: Πρωτον τή στολή και δεύτερον τίς

παρελάσεις με τό φασιστικό χαιρετισμό. Μήν ξεχνάμε όμως ότι τότε ο Μουσολίνι και ο Χίτλερ ήταν προσωπικότητες, όχι μόνο σεβαστές, αλλά και αποδεκτές, από μεγάλο αριθμό πολιτών. Ή Γερμανία ήταν χώρα σοσιαλιστική! Αυτό μάλιστα τό "έθνικό", που έμπαινε μπροστά, της έδινε μεγαλύτερη... γοητεία! Και όταν ο Χίτλερ χτύπησε τή χώρα μας, υπήρχαν 50 ο/ο γερμανόφιλοι! Στο σχολείο, σε κάθε τάξη, δέν είμαστε πάνω από είκοσι μαθητές. Έτσι οι καθηγητές μας είχαν τήν άνεση όχι μόνο νά διαάξουν σωστά, αλλά και νά κουβεντιά-ζουν μαζί μας, γεγονός που μάς βοηθούσε ψυχολογικά: τό σχολείο δέν ήταν μόνο μία άγγareία, αλλά παρουσίαζε γενικώτερο ενδιαφέρον. Έγώ τουλάχιστον διάβαζα μέ όρεξη. Κι αυτός ήταν ο γενικός κανόνας. Πώς γίνονται οι φίλιες σ' εκείνη τήν ηλικία; Σε λίγο βρέθηκα μέ δυο φίλους, τόν Τηλέμαχο και τόν Νίκο. Σιγά-σιγά, γίναμε άχώριστοι. Μέσα στό σχολείο, στά διαλείμματα, στά άθλητικά παιχνίδια και όταν είχαμε καιρό, ειδικά τά σαββατοκύριακα, βγαίναμε βόλτα μαζί στά Ήγαλώνια, τήν Κυριακή τό πρωτ, μετά τό υποχρεωτικό έκκλησίασμα, στό Σιντάκ, και τό βράδυ, σε άπέλειωτους περιπάτους. Σιγά-σιγά βγήκα και στή γειτονιά, συνδέθηκα μέ τά παιδιά. Ποδόσφαιρο στό δρόμο, ποδήλατο νοικιάσμενο μέ τήν Ήρα, κρυφτούλι μέ τή Βαρβάρα, τήν κόρη του Ήταλου, που τελικά πέφταμε όλοι έπάνω της, προσπαθώντας νά της βγάλουμε καμμία τριχούλα από "έκετ" και κυρίως ομαδικό τραγούδι, τά βράδυα, κάτω από τήν κολώνα μέ τό ηλεκτρικό φανάρι. "Σκληρή καρδιά"- "Δυο μαύρα μάτια"- "Παλιά Γειτονιά", τά μεγάλα σουξέ της έποχής, πόσες χιλιάδες φορές δέν τά τραγούδησα στίς γειτονιές της Πάτρας, και άργότερα στόν Πύργο, στήν Τρίπολη, στήν Άθήνα. Φτιάξαμε μαθητικό σύλλογο στήν τάξη μας, μέ σκοπό οργανωμένες έκδρομές. Είχαμε καταστατικό για κανόνες συμμετοχής και συμπεριφοράς. Τετάρτη και Σά ββατο άπόγιομα, όταν είμαστε έλεύθεροι, βγαίναμε από τήν πόλη και πηγαίναμε στους καταπράσινους λόφους που βρίσκονται στα πόδια του βουβού, του

Παναχαϊκού. Έβει παίζαμε, κουβεντιάζαμε, κάναμε μουσική. Είχαμε άνακαλύψει τις φουσαρμόνικες Χόνερ (μέ τό στόμα) και προσπαθούσαμε νά συγχρονιστούμε, σά μιά μικρή δρχήστρα. Τά σουξέ μέ τή φουσαρμόνικα ήταν άναμφισβήτητα ή Παλόμα (Μακρυά σάν θά φύγω μάνθ στην ξενιτειά) και τό Γειά σου Δημητρούλα. Τό καλοκαίρι, μέναμε στίς 'Ιτίες, στό ξύλινο σπιτάκι ΦΩΛΕΑ, πού μās παραχώρησε δυό φορές, ό κύριος Πανταζής, πρόεδρος του έπιμελητηρίου και φίλος του πατέρα. Ήταν κυριολεκτικά μέσα στό θάλασσα όπου μπαίναμε τό πρωτ και βγαίναμε τό βράδυ... Άφησα γιά τελευταίο τό μεγάλο γεγονός τής ζωής μου. Τή Μουσική I

Πρώτον, τό σχολικό βιβλίο Μουσικής, μ' ατή τήν παράξενη γραφή, τά πεντάγραμμα.. "Όταν ό Δημήτρη Σοστάκοβιτς, πού όπως γράφει, ή μητέρα του τόν πήγε, όταν ήταν 9 χρονώ, νά μάθει πιάνο και στά δώδεκα, ήταν μαθητής του Γκλαζουνώνφ, στή σύνθεση, ένας Έλληνας, επίδοχος συνθέτης, έβλεπε γιά πρώτη φορά στή ζωή του τυπωμένες νότες. Μετά, ήταν ή σχολική χορωδία, υπό τόν κύριο Παπαβασιλείου, καθηγητή τής μουσικής. Από τήν πρώτη μέρα, δήλωσα συμμετοχή. Με κατέταξε στίς πρώτες φωνές. Τραγουδούσαμε σέ' τετραφωνία Κάθε πρωτ, όλο τό Γυμνάσιο, συγκεντρωνόντανε στους διαδρόμους, γιά τήν προσευχή. Ήτυχως ατή ή προσευχή ήταν σύνθεση του Γιόζεφ Χάυντ. "Εσένα πλάστη και θέε έτούτη τή στιγμή -ύψώνω μέ καρδιά και νοϋ παράκληση θερμή- κι έδω τό έλεγα σόλο: "Πατέρη ρίξε σπλάχνικα, στα πλάσματά σου μιά ματιά"...γι' αύτες τίς δυό μουσικές φράσεις, ή μέρα γιά μένα στό σχολείο ξεκινούσε όμορφα. Θυμάμαι ότι κάπου-κάπου, με ^{καλούσαν} ~~καλούσαν~~ στην αίθουσα καθηγητών, γιά νά τούς ξαναπώ αύτες τίς φράσεις. Φαίνεται πώς τραγουδούσα συγκινητικά. Είχα πάντως όμορφη φωνή, πού σιγά-σιγά άλλοιώθηκε και μετά χάθηκε... Τό τρίτο γεγονός, ήταν ή αγορά του περιφημου βιολιού. Ίσως ό κ. Παπαβασιλείου νά ήθελε νά πουλήσει κανένα βιολί γιά λόγους οικονομικούς. Τό γεγονός πάντως είναι, ότι έπεισε τούς

γονείς μου ότι έχω ταλέντο. Καί τέλος, ^{σάν} ~~ηγήμ~~ κορύφωση σ'τά μουσικά θαύματα τής εποχής, γράφτηκα σ'τό 'Ωδετο Πατρών, στήν τάξη βιολιού, φυσικά καί ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ἄρχισα καί τά θεωρητικά > μέ τόν κ. Σιμούρη. Δίκαια λοιπόν νομίζω, ὅτι θεωρῶ τήν Πάτρα σάν τήν πόλη τής μεγάλης στροφῆς στή ζωή μου, γιατί ἀπό κεῖ καί πέρα θά ἔμενα πιστός στήν ἐπιλογή μου γιά τή μουσική. Μετά τά 1960 > ^{στην Πάτρα} ἔδωσα (λαϊκές συναυλίες, σέ κλειστούς χώρους, μέ πολύ μεγάλη ἐπιτυχία.

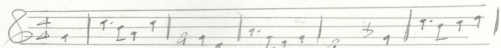
Στά 1964 σ'τό Δημοτικό θέατρο, πρωτοπαρουσίασα καί τήν Μαρία Φαραντούρη. Ὅμως μετά τήν πτώση τής χούντας, ἡ Πάτρα -δηλαδή τό κοινό πού πάει στίς λαϊκές συναυλίες- ἔδειξε ὅτι δέν ἐκτιμᾷει τή δουλειά μου. Ἀπό τήν πρώτη στιγμή, σ'τά 1975, ὅταν ἔδινα τό CANTO GENERAL, μέ τούς γάλλους ἐρμηνευτές καί γινόταν χαμός σ'τό "Καραϊσκάκη", σ'τόν "Παναθηναϊκό" καί σ'τό "Καυτατζόγλειο", οἱ πατρινοί σ'νόμπαραν τή συναυλία. Κι ἀπό τότε, πῆγα ἀπό τό κακό σ'τό χειρότερο, στίς καλλιτεχνικές σχέσεις μου μαζί τους, ἔως ὅτου ἀποφάσισα νά μήν ξαναδώσω ποτέ συναυλία ἐκεῖ. Ἴσως οἱ θεοί τής Πάτρας, νά μετάνοιωσαν ~~γιατί~~ γιάτί μέ βάλανε σ'ἕνα ὁρόμο -τή μουσική- πού κατά τή γνώμη τους, ὄχι μόνο δέν ὑπερέτιστα, ἀλλά καί κακοποίησα. Καί οἱ θεοί τής Πάτρας σήμερα δέν ἀστεϊεύονται. Κυβερνᾷνε! Γιά μένα εἰδικώτερα, τό κακό ἄρχισε ἀπό τό Μάη τοῦ 67, ὅταν ἀπαγορεύτηκε διά νόμου ἡ Μουσική μου. Καί πάλι τότε κάποιος πατρινός θεός μᾶς τιμοφοῦσε ὅλους μας, γιά τά φριχτά μας ἐγκλήματα, καί μένα πιά εἰδικά γιά τό ἔγκλημα πού ἔκανα νά ἀσχοληθῶ μέ τή μουσική καί νά γράφω τραγούδια... Τίποτα ὅμως ἀπό ὅλα αὐτά, δέν θά μπορέσει ποτέ νά ~~εἰσαχθῆ~~ μέσα μου, ἐκεῖνα τά χρόνια, ὅπου ἄλλωστε ἔδωσα καί τήν πρώτη μου συναυλία, στίς 'Ιτιές, στή βεράντα ἑνός ἐξοχικοῦ. Ἐπαιζα βιολί μ'ἕνα συμφοιτητή μου σ'τό 'Ωδετο καί μετά τραγούδησα μέ τή μητέρα μου, καί μέ τίς εἰσπράξεις ἀγόρασα τέσσερεις γκαζοντενεκέδες, ξυλεία καρφιά καί σχοινιά καί κατασκευάσα

μιά θαυμάσια σχεδία. "Μηλεφα και Ένα σεντόνι, γιά πανί και
 ξανάλχτηκα στήν καρδιά του πατραϊκού, στήν άγκαλιά αὐτῆς τῆς
 μεγάλης μου ἀγάπης, μαζί μέ τή Μουσική, τῆς Θάλασσας I
 Τά χορωδιακά τραγούδια, στό γυμνάσιο, ἦταν δυό εἰδῶν: ἑλλήνων
 συνθετῶν, ἰδιαίτερα τοῦ Καλομοίρη σέ ΣΗΛΩΤΙΚΟ ἔφος, και ξένων,
 βασικά τῶν κλασσικῶν. Μπετόβεν, Μότσαρτ, Χάυντν, Βέρντι, κ.λπ.
 "Ἔτσι πραγματοποιοῦσα, τῆν πρώτη μέ ψ γνωριμία, μέ τή λόγια
 μουσική τέχνη. Ἐπίσης, στό μουσικό βιβλιαράκι τῆς φυσαρμόνικας
 Χόνερ, ὄπῃρχαν μιά σειρά κλασσικά, χιιά δυό ἢ τρεῖς φορές. Μεγάλη
 ἐντύπωση -ἀπό τότε χαρακτήηκαν στή μνήμη μου- μου ἔκανε τό τρα-
 γούδι τοῦ Μπετόβεν "Ἐλα νύχτα σέ προσμένει κάθε στῆθος πού
 πονεῖ", πού ὅπως διαπίστωση ἀργότερα, ἦταν διασκευή τοῦ δεύτερου
 μέρους τῆς "Ἀπαισιονάτας και τό νανούρισμα τοῦ Μπράμς. Τότε ἐπί-
 σης γνώρισα μερικές ἀθάνατες μελωδίες πού μέ συγκλόνισαν, ὅπως
 τή Σερενάτα τοῦ Σούμπερτ, και τά Παραμύθια τοῦ Χόφμαν. "Ὅμως
 συμφωνικό ἔργο δέν ἔμελλε νά ἀκούσω παρά στά 1942, πέντε χρόνια
 ὀλόκληρα ἀργότερα και μάλιστα στόν κινηματογράφο: Σέ γερμανική
 μουσική ταινία μέ τίτλο Η ΞΝΑΤΗ ΤΟΥ ΜΠΕΤΟΒΕΝ. "Ἐχουν διατηρηθεῖ
 ἀπό τότε δυό τετράδια μουσικῆς. Οἱ πρώτες μου ἀπόπειρες νά γράφω
 μουσική. Γιά ποιό λόγο; Τί μέ παρακίνησε; "Ὅχι μόνο ἡ ἀνάγκη νά
 προσφέρω ρεπερτόριο στή μικρή μας ὀρχήστρα ἀπό φυσαρμόνικες.
 Ἐπῆρχε, τό θυμῆμαι ἀκόμα, κάτι πιό βαθύ. Ἡιά ἀνάγκη και μιά ἀπό-
 λυση πού δέν μποροῦσα νά τήν ἐξηγήσω. Γράφω κι ἐγώ τίς δικές μου
 νότες, γιά νά βγοῦν οἱ δικοί μου ἦχοι. Δημιουργῶ ἀπ'τό τίποτα
 ἕνα μικρό κόσμο ἀπό ἦχους. Ἀυτό μέ συνάρπαζε. Εἶχα γράψει, τότε,
 και ἕνα δικό μου μοτίβο γιά βιολί, τό ὅποτον ἔπαιζα τήν ὥρα πού
 περνοῦσε/ἀπό τό σπίτι/τό κορίτσι τῆς συνοικίας, πού εἶχε κατω ἔρω-
 τευθεῖ και πού ἤθελα πάρα πολύ νά τό ἀκούσει. Εἰδικά αὐτό. Παρα-
 μόνευα λοιπόν στό παράθυρο και μόλις τήν ἔβλεπα, μας σου τῆς
 μοτίβο. Καί ξανά και ξανά κάθε μέρα. Ἦταν ἄλλωστε ὁ μοναδικός

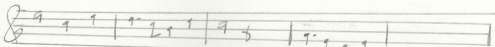
τρόπος, με τόν όποιο τής είπα ότι τήν άγαπώ, γιατί δέν τόλμησα ποτέ όχι μόνο νά τής μιλήσω, αλλά ούτε καί νά πήν δω άπό μακριά στό δρόμο... Έχω μπροστά μου τό πρώτο μουσικό τετράδιο μέ ήμερο-μηνία 1937. Στην άρχή, άντιγραφή άσκήσεων σολφέζ. Του πρώτου έτους. Μετά ένα βυζαντινό κείμενο "Τούς τρεις μεγιστους φωνητες τής τρισηλίου θεότητας.. "πού δείχνει ότι κάπου, στό σχολείο ή στην έκκλησιασφέλιναμε βυζαντινά τροπάρια καί μετάσέ μία σελίδα μέ κεφαλαία γράμματα: "ΣΥΛΛΟΓΗ ΑΣΜΑΤΩΝ κατασκευασθέντων υπό Μιχ. Γ. Θεοδωράκη". Καί άρχίζουμε ^{μέ τήν} "No I ROMANCE ^B" γιά HARMONICA. Μετά "No I ROMANCE A" μέ ύπογραφή στά γαλλικά MICHEL THEODORAKIS. Άκολουθούν οι στίχοι ένός σατυρικού τραγουδιού πού έγραφα γιά τόν καθηγητή τών γαλλικών. Μετά οι σελίδες έχουν κοπεϊ μέ τό φαλίδι. Μετά ένα χρόνο, στά 1938, συγκεντρώνω τά πρώτα μου τραγούδια καί πάλι σέ ένα μικρό τετράδιο μουσικής, τραγούδια "ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ". 'Ιδοϋ οι τίτλοι: "Προσευχή". "Η Πατρίδα". "Τ' άφοργιάλι μας" (ποίηση Γ. Δροσίνη). "Προσευχή 2" (Μαρτζώ-νη). Μετά : "ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΦΥΣΙΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΖΩΗΝ": "Τό Καράβι". "Λευτεριά". "Τό Μαύρο Κυπαρίσι" (Κ. Παλαμάς). "Τό ρόδο" (Βαλαωρίτης). "Η Δάφνη καί τ' αήδόνια" (Βαλαωρίτης). "Δέν είναι μονάχα τ' αήδόνια" (Κ. Παλαμάς). "Δέν σέ ξεχνώ" (τετράφωνο). "Τό θάμα". Καί στό τέλος μέ εύρωπαϊκή μουσική σημειωμένο, τό βυζαντινό μέλος, "Σήμερα τής Συναγωγής ήμων τό κεφάλαιον".

Τήν πρώτη "Προσευχή" (δέν είναι σημειωμένο τό όνομα του ποιητή) πού ξεκινούσε μέ ~~τους~~ ^{τους} στίχους "Μέ τήν γλυκειάν αύγουλα χαρούμενο ξυπνώ καί στέλω προσευχοϋλα θερμή στόν ούρανό.. " τήν τραγουδούσαμε κάθε βράδυ, στό κρεβάτι του Γιάννη, πριν κοιμηθεί, όλη ή οικογένεια μαζί, σέ διφωνία, μετά τριφωνία καί τέλος τετραφωνία. Στην Τρίπολη, όταν δυο άξιωματικοί τής Βέρμαχτ μένανε στό σαλόνι του σπιτιού μας, στην άρχή-άρχή τής κατοχής, μάς άκουσαν καί μάς ζήτησαν νά παρακολουθούν τήν βραδυή οικογενειακή έροτελεστία!

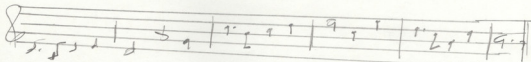
Στό τέλος τούς πιάναν τά δάκρυα. Βγάζαν τίς φωτογραφίες μέ τά
 παιδιά τους καί μᾶς τίς ἔδειχναν. Ἦταν ἀπό τό Μπρεσλάου, καί
 μιά μέρα μᾶς εἶπαν ὅτι φεύγουν γιά τό ἀνατολικό μέτωπο...
 Σημειώνω τή μουσική αὐτοῦ πού τό θεωρῶ, σάν τό πρῶτο μου τρα-
 γούδι:

Πῶν πῆσιν καὶ οἱ φωνογράφοι σὺν θεῷ ἠερικαζῶ με δὴ-σὲν να-πρ

φοῖ σὺ σὴ νὶ χρομικαζοῖ Ἄρβι-ω σὺ με δὴ ἠερικαζοῖ

μοῦ καζο να-δὲ καὶ παντοχάου με ἠερικαζοῖ καὶ ἠερικαζοῖ

Φυσικά, στην πρώτη-πρώτη γραφή, υπάρχουν δυσκολίες από μέ-
ρους μου, ^{πρ. θ. α. ν. τ. σ.} γιὰ τή σωστή ρυθμική διατύπωση. Μόλις είχα αρχίσει
σολφέζ στο 'Ωδετο και στο Γυμνάσιο, και στο βιολί, όπως είναι
γνωστό, τά πρώτα μαθήματα είναι σχολαστικά και βαρετά και δεν
έχουν νά κάνουν καθόλου μ' αυτό πού ονομάζουμε μουσική. "Ίσως
γι' αυτό δεν έγιναν ούτε βιολιστής, ούτε αργότερα πιανίστας. Γιατί
βιαζόμουν νά "κάνω μουσική" και δεν είχα τήν ύπομνη νά απο-
σιώνομαι καθημερινά στις απαραίτητες πολύωρες τεχνικές ασκή-
σεις. Μόλις έπιανα τό βιολί, προσπαθούσα νά μελετήσω, όμως μέ τόν
ήχο του, μουσικές ιδέες γέμιζαν τό μυαλό μου κι άρχιζα νά αυτο-
σχεδιάζω. Τό ίδιο αργότερα και μέ τό πιάνο. Φυσικά, τήν έποχή
εκείνη, δεν είχα καν παράσει από τό μυαλό μου, ότι κάποτε θά γρά-
φω μουσική σάν έπάγγελμα. "Άλλωστε δεν ζέραμε κιόλας ότι υπάρ-
χει τέτοιο έπάγγελμα. "Ακόμα και τέτοια άσχολία. "Επειδή τά μεση-
μέρια και τά βράδια μετά τό φαγητό, συνηθίζαμε ~~συνά-συνά~~ νά τρα-
γουδάμε στο τραπέζι, είτε είμαστε μόνοι είτε είχαμε ξένους, άρχι-
σα νά παρουσιάζω ένα ήνα τά δικά μου τραγούδια και οι γονείς
μου τά έδέχοντο, χωρίς σχόλια. "Ίσως και κατ' ίδίαν νά τούς άπασ-
χολούσε αυτό τό γεγονός. Ξέ μένα όμως μπροστά, έκαναν σά νά είναι
έντελώς φυσιολογικό, κάθε παιδί, κάθε οικογένειας, νά προσφέρει
μετά τό φαγητό, ένα καινούργιο τραγούδι.

Π Υ Ρ Γ Ο Σ .

Τό καλοκαίρι τοῦ 1939, ο πατέρας μου πήρε μετάθεση, για τόν
Πύργο τής 'Η λείας. Μετάθεση δυσμενής, διωσθήποτε και από άποψη
σημασίας τοῦ διοικητικοῦ πόστου, αλλά ~~και~~ κυρίως, τήν οικονομική.
Φαίνεται ότι παρ' όλη τήν άφοσίωσή του στα επαγγελματικά του
καθήκοντα, τά όποια άλλωστε τά έξεπλήρωνε μέ τρόπο άφογο και
τήν άπόωση πού έννοιωθε στην πολιτικολογία, λόγω τής κατατρο-
πής τής οίκογένειας από τό πολιτικό πάθος τοῦ παππού μου, δεν

κατόρθωσε τελικά νά ἀποκοιμίσει τούς ἄγρυπνους φύλακες τῆς Δικτατορίας, γιά τούς ὁποίους ἡ παρουσία ἑνός γνωστοῦ βενιζελικοῦ-κρητικοῦ, σ' ἕνα τόσο σπουδαῖο πόστο, ὅπως τῆς Πάτρας, ἀποτελοῦσε πρόκληση στά αἰσθήματα τῶν ἔθνικοφρόνων. Ἡ Νομαρχία Πύργου ἦταν δευτέρας κατηγορίας. Καί ἔτσι ὅλα ἀκολούθησαν τόν ὑποβιβασμό. Τό σπίτι πού θά μέναμε, τό ἐπίπεδο τοῦ φαγητοῦ, ὁ ρουχισμός, ἡ διασκέδαση, δηλαδή τό ζαχαροπλαστεῖο καί οἱ βεγγέρες στό σπίτι μας.. Τό χειρότερο γιά μένα ἦταν, ὅτι καί ἡ μετάθεση αὐτή, ἔγινε καλοκαίρι, δηλαδή ἐποχὴ πού δέν υπάρχουν σχολεῖα, ὅπου ἀποκτᾶ ἕνας νέος γνωριμίες. Καί ἔτσι ἔχοντας ὕψος ἕνα καί ἑνενήντα καί βάρος ἑβδομήντα κιλά -δηλαδή πετοί καί κόκκαλο- βρέθηκα ἕνα βράδυ στό Ἐπαρχεῖο, τήν κεντρική πλατεία, νά σουλατσάρω μέ τούς γονεῖς μου, ἀνάμεσα στούς πυργιώτες πού ἔμεναν ἄφωνοι μπροστά στό φαινόμενο ἰάμεως διαδόθηκε, στά παιδιά πού ἔπαιζαν στίς καρυφές τῆς πλατείας, ὅτι εἶμαι ἀπό τήν Πάτρα. Πράγμα πού σημαίνει, γιά κάθε πυργιώτη πού σέβεται τόν ἑαυτό του, ὅτι εἶμαι κάτι χειρότερο ἀπό λεπρός καί ἐγκληματίας συγχρόνως. Τό σπίτι πού νοικιάσαμε, ἦταν ἀκριβῶς κάτω ἀπό τήν πλατεία. Ἔτσι τήν ἄλλη μέρα, ὅταν ξεκίνησα τό ἀπόγευμα γιά μιᾶ πρώτη γνωριμία τῆς πόλης, ἔκουσα αἰφνιδίως ἐκκωφαντικό θόρυβο: "Ὅλα τά παιδιά τῆς συνοικίας, καθισμένα στήν πλαγιά τῆς πλατείας, χτυποῦσαν ντενεκέδες καί μοῦ πετοῦσαν πέτρες, φωνάζοντας συγχρόνως, μέ τοπικιστικό πάθος, τό σύνθημα "Ἐξω Πατρινέ". Ἔστρεψα τό βλέμμα μου πρὸς τό ἰσοηλατάδιο Σοφοῦ, ὅπου ὑπῆρχαν μερικοὶ μεγάλοι, ἐλπίζοντας σέ κάποια παρέμβαση - προστασία ἀπὸ μέρους των. Ὅμως μέ φρίκη διαπίστωση, ὅτι ἔβρισκαν ἀπολύτως φυσιολογικό τό πογκρόμ καί ἐπομένως ὡς "πατρινός", δέν μπορούσα νά ἔχω θέση, στά ἱερά χῶματα τοῦ Πύργου. Τί νά κάνω; Γύρισα, μπῆκα στό σπίτι μου, κλείστηκα στήν κάμαρή μου καί δέν ξαναβγήκα παρά γιά νά πάω, μέ τῆ συνοδεία τοῦ πατέρα μου, στό Γυμνάσιο.

Δηλαδή γύρω στά μέσα του Σεπτέμβρη.Τό διαμέρισμά μας,κι αυτό στον πρώτο όροφο μιās μονοκατοικίας,χωρίζονταν σέ δυό μέρη από Έναν στενό διάδρομο: Δεξιά τό σαλόνι,ή κρεβατοκάμαρα τών γονέων και ή κουζίνα μέ τήν τουαλέττα (αυτά τότε πήγαιναν μαζί). 'Αριστερά ή τραπεζαρία,τό ύπνοδωμάτιο τό δικό μου,μετά του άδελφου μου και τέλος τής ύπηρεσίας (ή δούλα εΐχε κατακτήσειπια τόν τίτλο "ύπηρεσία").Στό δωμάτιό μου,γωνιακό,εΐχα δυό παράθυρα μέ θέα νοτιανατόλική."Απέναντί μου,ή άραΐα Τιτίκα και ό ευπορος "κομμουνιστής",νομίζω ότι τόν έλεγαν Παπαναστασίου."Ίσως τό "κομμουνιστής",νά όφείλονταν στό γεγονός ότι συχνά από τήν αύλή του,άκούγονταν Ένα παράξενο τραγούδι, "ό βαρκάρης του Βόλγα" > πού τό έλεγαν χορωδιακά μέ συνοδεία κιθάρας.Στό δωμάτιο,έκτός από κρεβάτι,εΐχα και τό τραπέζι πού χρησιμοποιούσα για γραφεΐο και πού συνήθως ήταν γεμάτο μέ γραμματόσημα.

'Υπέφερα από τήν κλεισούρα και από τήν υπερβολική ζέστη.Πολλά πρωινά,ή υπόλοιπη οίκογένεια πήγαινε μέ τό τοπικό τραινάκι,τό "Κωλοσούρη",στό Κατάκτολο,για μπάνιο.'Εγώ δέν τούς άκολουθούσα. Μόνο τό σουρούπο,μεσάνοιγα τά μπαντζούρια νά δώ τόν κόσμο από μακρυνά και τό βράδυ τ'άφηνα διάπλατα,για νά μπει στην κάμαρή μου, τό άπόκοσμο φως τών άστρων.Συχνά οί κανταδόροι σταματούσαν κάτω από τό μπαλκόνι μας.Στό παραδιπλανό δωμάτιο,ή 'Ανδριανή,δεκαπέντε περίπου χρονώ,θά τούς κρυφοκοίταζε άσφαλώς μέσα από τά παραθυρόφυλλα.Ήταν όμορφη.Μελαχροινή,μέ ροδοκόκκινα μάγουλα,ρόδινο δέρμα και βαθεία μαύρα μάτια.Κάποιο βράδυ,όταν οί άλλοι εΐχαν κοιμηθεΐ,ήρθε στό δωμάτιό μου,πήγε μπροστά στό άνοιγμένο παράθυρο κι άρχισε νά χτενίζει τά μακρυνά μαύρα μαλλιά της.'Εγώ ξαπλωμένος τήν παρακολουθούσα μέ μάτια γουρλωμένα.'Η άναπνοή μου γινόταν όλο και πιό γρήγορη και τό σώμα μου παρέλυε από Ένα καινούργιο συναίσθημα πού μέ κυρίευε για πρώτη φορά:τόν πόθο."Όμως πίστευα

εκείνη τή στιγμή, ὅτι δέν πρέπει νά κάνω τήν παραμικρή κίνηση.
^h Ἄλλωστε δέν γνῶρίζα καί τί νά κάνω. Καί προπαντός πίστευα, ὅτι
 δέν θά ἔπρεπε νά καταλάβει ἡ Ἀνδριανή, τί μοῦ συμβαίνει. Αὐτή
 εἶπαι ἀθάνα, σκεφτόμουν. Ἐγώ δαιμονίζομαι κι αὐτό εἶναι ντροπή.
 Πρέπει νά τό κρύψω μέ κάθε θυσία. Ἐκανα λοιπόν πῶς κοιμᾶμαι,
 ἐνῶ ὄχι μόνο τά μάτια μου, ἀλλά ὄλες μου οἱ αἰσθήσεις, ὄλο μου τό
 σῶμα, εἶχαν σηκωθεῖ γιά νά φιλήσουν τά χυτά μαλλιά καί ν' ἀγκαλιά-
 σουν τό λεπτό σῶμα, πού φαινόταν καθαρά κάτω ἀπό τό διάφανο νυχ-
 τικό της. Ἡ Ἀνδριανή μέ βοήθουσε σ' αὐτή τήν κατάσταση, γιατί
 δέξ μοῦ ἔδινε σημασία. Ἐκανε πῶς δέ μέ βλέπει. Ὅτι πιστεύει ὅτι
 κοιμᾶμαι. Καί ἀφοῦ στέκονταν στό παράθυρο ἕως μισή ὥρα, ἔξαφανί-
 ζονταν τό ἴδιο ἀθόρυβα ὅπως ὅταν ἔμπαινε. Μέ τόν καιρό, μιὰ νύχτα,
 ἔκανε πῶς μέ εἶδε "Δέν κοιμᾶσαι;" μέ ρώτησε, καί ἤρθε καί κάθησε
 στήν ἄκρη τοῦ κρεβατιοῦ. Ἀσφαλῶς θά ἔβλεπε τήν ταραχή μου. Τό
 τρεμουλιασμα τοῦ κορμιοῦ μου. Μ' ἀκουμποῦσε μαλακά, ἀνεπαίσθητα,
 σάν ἀπό λάθος, πότε ἐδῶ καί πότε ἐκεῖ, καί ἀπότομα σηκώνονταν
 γιά νά φύγει. Ἡ Ἀνδριανή περνοῦσε καί ἀπό τό δωμάτιο τοῦ Γιάννη,
 πού τότε ἦταν ἑφτά χρονῶν. Ὅπως μοῦ εἶπε ἀργότερα ὁ ἀδελφός μου,
 μ' αὐτόν ἦταν πῆδ ξεκάθαρη. Τόν ἔγδυσε καί τόν χάρυδενε. Κάποτε
 εἰσέπλεσε γυμνή στό πλευρό του. Ἀφοῦ τά ἔκανε ὅλα αὐτά καί μεῖς πιά
 ἀποκαμωμένοι ἀπό τήν ἀνεκπλήρωτη ἐπιθυμία κοιμόμαστε κακῆν κακῶς,
 ἡ ὥραϊα Ἀνδριανή πήγαινε στό χαγιάτι τοῦ σπιτιοῦ, ἀπέναντι ἀπό
 τήν κουζίνα, πέταγε μιὰ σκάλα ἀπό σκοινί, κατέβαινε στόν κήπο καί
 ἀπό κεῖ κατ' εὐθεῖαν στό σπίτι μέ τά ρούσινα φραγοῦδια. Μέ ἄλλα
 λόγια τῷ δι᾿ ἑσκέδαζε ἀπό κάθε ἀποψη. Φυσικά ἀργότερα τό χειμῶνα
^ο ὅταν ~~εἶχα~~ ^{εἶχα} πιά ἰκάνει τίς γνωριμίες μου καί ἔπαιζα ἀτή γειτονιά, παρα-
 τοῦσα τό παιχνίδι, γιά νά τρέξω νά βρῶ τήν Ἀνδριανή. Εἶχαν φτάσει
 σ' αὐτιά μου οἱ νυχτερινές της περιπέτειες, κι αὐτό μοῦδινε θάρρος
 νά τήν ἀντιμετωπίσω διαφορετικά. Πάει ἐκείνη ἡ ντροπή, ἡ συστολή,
 ἡ ἔγνοια μὴν τήν προσβάλω. Ἡ μάνα μου θά ἔλειπε γιά φῶνια ἢ ἐπίσ-

-κεφη. 'Ο Γιάννης στο δρόμο μέτους φίλους του. Καί ή 'Ανδριανή νά σιδερώνει, νά καρυκάνει ή νά χαζεύει. Τῆς ἔλεγα "φτιάξε μου φωμί καί λάδι" καί τήν ὥρα πού ἔστριβε γιά τήν κουζίνα, ἔπεφτα πάνω της σά λύκος. 'Σκείνη 'ἔσκούϊε, πάλευε νά ξεφύγει. Τήν πέταγα κάτω στο πάτωμα, τῆς σήκωνα τή φούστα, τῆς ἔσκιζα τήν μπλούζα καί ὅσο ἔκείνη ξεφώνιζε, τόσο γινόμενον περισσότερο βίαιος. Τῆ χτυποῦσα μέ ὅλη μου τή δύναμη κι αὐτή μου ἀνταπέδιδε τά χτυπήματα. Τῆς τραβοῦσα τήν κυλότα κι αὐτή ἔμπηγε τά νύχια της στά μάγουλά μου. Κυλιόμαστε στο πάτωμα σάν ἄγρια ζῶα. Κάτω ἀπό τό τραπέζι, τό κρεβάτι, τίς καρέκλες. Πέφταν τά ἐπιπλα. Τό σπῆτι σειόντανε ἀπό τήν πάλη. Συχνά γεμίζαμε αἵματα. 'Ακόμα δέν ἔχω ξεκαθαρίσει ἄν ὅλο αὐτό ἦταν ἐρωτικό παιχνίδι ή μιὰ πρωτόγονη ζωώδης συμπλοκή, πού μέσα της ὑπῆρχε καί τό ἐρωτικό παιχνίδι. Θυμᾶμαι μόνο πῶς μιὰ μέρα πού σιδερώνα, μόλις ἀνέβηκα καί μέ εἶδε φουντωμένο, ἀντί νά τρέξει νά φύγει, ἔβγαλε ἡσυχα ἡσυχα τήν κυλότα της καί ξάπλωσε ἀνάποδα στο κρεβάτι μέ τόν ρόδινο πσιινό της προτεταμένο. Περίμενε ἔτσι ὑπομονετικά. 'Ἐγώ ὅμως τάχα τελείως χαμένα. Ἦταν μιὰ νέα κατάσταση, πού τήν καταλάβαινα ἀλλά δέν μπορούσα νά τήν ἀντιμετωπίσω. Προτιμοῦσα τήν ἄλλη 'Ανδριανή, τήν ἀτίθαση, κι αὐτή ἐδῶ μου φάνηκε ξαφνικά σάν ἕνα ζῶακι, πού τοῦ ἔλενε τί πρέπει νά κάνει κι αὐτό ὑπακούει, δουλικά. Σηκώθηκα κι ἔφυγα ἀπό ^{κί} ἔδω τό πάθος πού εἶχα μέσα μου, λές καί ἄδειασε ὅπως τό νερό ἀπό ἕνα κουβά. "Ἄλλωστε σέ λίγο καταφθάσανε ὁ πατέρας καί τ'ἀδέλφια της. 'Η 'Ανδριανή τοῦς εἶχε μιλήσει γιά τίς βραδυτές της ἐπισκέψεις κι αὐτοί ἦρθαν μέ πρόγραμμα νά τήν παντρέφουν μέ τόν "κομμουνιστή". "Ὅμως αὐτός, ἦταν γυιός ἀστικής οἰκογένειας, πού κατά κανένα τρόπο δέν ἤθελε γιά νύφη μιὰ χωριάτα, καί μάλιστα ὑπερ-τρια." Ἐγίνε δίκη, ὅπου ἔλαμψε καί πάλι ή ζετισκοσιά τῆς ἀστικής δυναμης. Γιατί πάνω ἀπό δέκα φευδομάρτυρες, ὑποστήριξαν ὅτι εἶχαν ολοκληρωμένες σχέσεις μέ τήν 'Ανδριανή. Μοναδικός μάρτυς

της τελευταίας, ο πατέρας μου, δέχτηκε σε μία στιγμή της δίκης και τό μοιραίο χτύπημα από την υπεράσπιση του κατηγορούμενου >
 "Αλλωστε μεταξύ των πολλών έραστών της, συγκαταλέγεται και ο υιός του μάρτυρος". Δηλαδή εγώ... Για πάλη θά έλεγα ναί. "Όμως για όλοκληρωμένες σχέσεις; "Όταν ή 'Ανδριανή δέν χτενίζονταν μπροστά στο παράθυρο ή όταν δέν συμμετείχε σε κείνες τίς πρωτόγονες και έξαντλητικές μας συγκρούσεις, ήταν ή Μούσα και τό ακροατήριό μου. Μέσα σε κείνη την άτέλειωτη μοναξιά, πιάστηκα από ή Μουσική και από τό βιολί μου, όπως ο ναυαγός από τά μαλλιά του. "Έγραφα, έπαιζα και τραγουδούσα συνεχώς. Ανακάλυψα πολλά πράγματα. Και πρώτ'όλα τίς μουσικές κλίμακες. Τίς διέσεις και τίς ύφέσεις. Τελειοποίησα ή μουσική γραφή. 'Ιδιαίτερα ή ρυθμική. "Άρχισα να γράφω για όλο βιολί. Συνέχισα τά τραγούδια με ποίηση πού έβρισκα στη βιβλιοθήκη μας και στα σχολικά βιβλία. Και συνέθεσα και τον πρώτο μου ταγκό, όπως αυτό τό "Φύγε θλίψη μή μου ματώνεις ή δόλια μου καρδιά", πού είχε γίνει τό μεγάλο σουξέ της έποχής >
 στις οικογενειακές-φιλικές μας συγκεντρώσεις-συναυλίες. Δέν έπαιζα όμως μόνο για ήν 'Ανδριανή. Είχα ανακαλύψει και ήν Τιτίκα > πού είχε παράξενα βαθυγάλαζα ίσως και πράσινα μάτια. Ποϋ να δείς όμως καθαρά; Τό παράθυρό της απέναντι και πιο χαμηλά από τό δικό μου, ήταν σε απόσταση τριάντα τουλάχιστον μέτρων. Καθόνταν εκεί με τίς ώρες. Τήν είχα έρωτευτεί, όπως ήν άγνωστη κοπέλλα της Πάτρας και ή έπαιζα με πάθος τίς νέες μου συνθέσεις. "Ίσως από τίς ώραιότερες μελωδίες μου εκείνης της έποχής, να είναι τό ΡΗΜΑΓΜΕΝΟ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙ, σε ποίηση Γεωργίου Δροσίνη.

Στο ρι μαγτενο παρτ κχι συ τής Α νοι-θς το δός 'εο-
 ντα ρε κι νός έχω μχρη φη-σα κι κ'α-γρι-α-ζου-σα τ'α.
 ηρι-θη- σκορ-πα-στ'χμκβα πα-ρη-γο-ρευώ Σα - φη-στόν
 τοιχο ρηο- κ'ι ρη ου μι - - - μα - τ' ης που κει-θή ηι - στίς'

Έχω μπροστά μου ένα μεγάλο μουσικό τετράδιο, με μπλέ έξω-
 φύλλο. Στην λευκή ετικέττα με τό κοκκινόμαυρο πλαίσιο έχω γράψει
 με μελάνι: "Μουσικαί συνθέσεις Μ.Γ. Θεοδωράκη, Καθητού Γ' τάξεως
 Γυμνασίου". Στην πρώτη σελίδα και κάτω από τόν τίτλο "ΜΟΝΟΦΩΝΑ"
 υπάρχουν τά έξης τραγουδία:

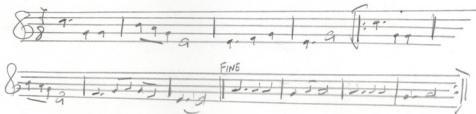
Χωρίς
 παραγραφο

- 'Η 'Αγραμπελη, σέ ποίση 'Αριστ. Βαλαωρίτη
- 'Η βροχούλα
- Πεταλουδίτσα
- 'Η Δάφνη και τ'αηδόνι ('Αριστ. Βαλαωρίτη)
- Οί Γάμοι
- Θύσα βοηθά μου ('Αριστ. Βαλαωρίτη)
- Σερενάτα
- Εϊκόνα
- Τ'άκρογιαλί μας (Γ. Δροσίνη)
- 'Εσπερινός (Γ. Δροσίνη), που άνέφερα πιδό πριν

-91-

-"Έλα (φόξ-τρότ) σέ λόγια δικά μου

*Αξιόλογα θεωρώ τό πρώτο, τήν "Αγράμπελη"πού εἶναι σέ ρυθμό καλαματιανό και ἔχει ἐνδιαφέρουσες μουσικές πτώσεις:

Καθώς και τό "Φύσα βορηά μου" πάνω στό ὁποῖο ἀργότερα, ο Λαμφίδης, θά προσάρμοζε νέα λόγια, γιά νά γίνει ὁ ΥΜΝΟΣ ΤΟΥ ΕΛΛΑΝ. ('Εθνικό Λαϊκό 'Απελευθερωτικό Ναυτικό)*. Πρώτη γραφή:

Στόν Πύργο, ἄρχισα νά χρησιμοποιῶ τό βιολί, σά μαντολίνο. Αὐτό μέ βοηθοῦσε νά μελετῶ και νά βρίσκω τίς μουσικές κλίμακες και ἀκόμα νά κάνω διφωνίες, τραγουδώντας τή μία και παίζοντας τήν ἄλλη φωνή. Μέ τό δοξάρι ἔπαιζα τά ΒΑΛΣ. "Ὅπως λ.χ. τό ΒΑΛΣ ΤΗΣ ΝΥΧΤΑΣ (147 ἀκριβῶς μέτρα1). Τό ΒΑΛΣ ΤΗΣ ΑΠΟΚΡΗΑΣ. Τό ΒΑΛΣ ΤΡΙΟΛΕΥΤΟ. (ἀφιερωμένο στόν "πολυαγαπημένο μου πατέρα») (1939), τό ΒΑΛΣ No 4, ΤΟ ΒΑΛΣ Η ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ-, "Ἦτουέτο (διά βιολί) ἐκ τοῦ βάλς τῆς 'Αναστάσεως". Ἐκτός ἀπό τά βάλς, βρίσκω στά χαρτιά μου μιά ΣΕΡΕΝΑΤΑ καθῶς και ἕνα DUETO ("Ἔργου διά βιολιά,") Ἔργον No I". Τώρα ἡ μουσική γέμιζε τή ζωή μου σέ μεγαλύτερο βαθμό. Μπορῶ νά πῶ, ὅτι αὐτό τό καλοκαίρι τῆς πρώτης ἐθελοντικῆς αὐτοφυλάκισης, ὁρομολόγησε τό μέλλον μου πρός τή μουσική. Φυσικά και τότε δέν εἶχα συνειδητοποιήσει αὐτό τό γε-

* Τὸν ΥΜΝΟ ΤΟΥ ΕΛΛΑΝ μαρῆτε ναι τὸν ακούσετε στο δίσκο με τίτλο
" ΤΗΣ ΕΞΟΡΙΑΣ " (Βασ. Παπακωνσταντίνου - Μίνος. 1976)

γονός. Άλλωστε στά μέσα του Σεπτέμβρη, πήγα στο Γυμνάσιο και στο Ώδετο. Έκει γνωρίστηκα μέ τούς νέους τής ηλικίας μου. Άπό τότε συνδέθηκα ιδιαίτερα μέ τόν Παυλόπουλο, που διέπρεψε στά γράμματα, και τόν Καράγιωργα, τόν μεγαλύτερο αδελφό του Σάκη, μέ τόν οποιο άλληλογραφοῦσα άνελεειπῶς ἔως και τίς άρχές του 1944. Στά γράμματά μου, άν τά ἔχει φυλάξει, βρίσκονται ὅλες μου οί σκέψεις, οί άγωνίες, οί ἔρωτες, και οί προβληματισμοί άπό τά 1940, που πήγα στην Τρίπολη, ἔως τά Δεκεμβριανά. Μετά χαθήκαμε. Ἡ Τρίτη του Γυμνασίου, εἶναι μιά τάξη σημαντική. Απαιτοῦσε περισσότερη προσπάθεια, τήν οποία κατέβαλα ~~με~~ ευχαρίστως, γιατί τά περισσότερα άπό τά μαθήματα παρουσίαζαν ἔνδιαφέρον. Τότε άρχισε και ἡ ιδιαίτερη άδυναμία και κλίση μου πρός τά μαθηματικά. Πλάϊ στο σπίτι μας ἔμενε ἡ οἰκογένεια Μαλεβρίτη. Ἐνα σωρό άγόρια και κορίτσια, προῦ ὅλα μαζί, ἔκαμαν ἕνα ἐκπληκτικό, για τά τότε αὔτιά μας, φωνητικό σύνολο. Τραγουδοῦσαν τά πάντα. Ὅμως καλλιτέρα άπ' ὅλα, τίς γνωστές γερμανικές μπαλλάντες και τραγούδια, σέ μουσική Σούμπερτ και ἄλλων. Τό "Στή βρύση τή βουνίσια" ἦταν ὁ ἔθνικός μας ἕμνος. Ὅμως τήν παράσταση τήν ἔκλεβε τό τραγούδι "KINANE TPETIS ΦΙΛΟΙ", που μιλοῦσε για τήν κόρη του ταβερνιάρη που πέθανε και μάταια τήν άναζητοῦν, για νά τούς κεράσει τό ξανθό κρασί του Ρήνου. Φτιάξαμε και στόν Πύργο, Σωματεῖο για ἔκδρομές και κυρίως για γράμματα. Νομίζω ὅτι, τής σημερινῆς βιβλιοθήκης οί βάσεις, μπήκαν ἐκείνη τήν ἔποχή. Ἔτσι άρχισε και ἡ σοβαρή μύηση στη σύγχρονη ἑλληνική και παγκόσμια γραμματολογία, που για μένα ἦταν βασικά, ἡ ἀνακάλυψη δυο μεγάλων ἑλλήνων ποιητῶν, του Σολωμοῦ και του Παλαμά. Ἐρωτεύτηκα λίγο πιό φυσιολογικά τήν Τασία, ἕνα κορίτσι άπό τόν συνοικισμό. Οί σχέσεις μας ὅμως, δέν ξεπέρασαν ἕνα δυο πεταχτά ραντεβού, στη σκοτεινιά κάποιας λασπωμένης παρόδου και ἴσως και ἕνα φιλί -τό πρώτο για

μένα- φευγαλέα και άτσαλα στις γραμμές του τραίνου. Φόβος και τρόμος κυριαρχούσαν τότε στις έρωτικές σχέσεις. "Οχι μόνο οι γονεΐς, τὰ ἀδέλφια και οι συγγενεΐς, αλλά και η "κοινή γνώμη" > δηλαδή παρέες από δεκαοχτάχροδες, τιμωρούσαν με ζύλο άκόμα και με μαχαίρωμα, όποια παιδιά τολμούσαν να βρεθούν πλάι πλάι, άκόμα και στο δρόμο. Αυτό συνέβη και με μένα, που έξ' αΐτίας της Τασίας > άσχετοι έντελώς, με πιάσαν μπροστά σε μιά έκκλησία -έχω άκόμα την εικόνα στο νοϋ μου- και με χτύπησαν με σουγιά. Εύτυχώς ήταν χειμώνας, φορούσα παλτό και οι πληγές δεν είχαν βάθος. Έτσι έκοφα με την Τασία. Έξ άλλου τό έρωτικό μου ένδιαφέρον, είχε στραφεί και πάλι στο έσωτερικό του σπιτιού μας. Κάποιο πρωτ την ώρα που άνοιγα την πόρτα, είδα μπροστά μου ένα κορίτσι ως δεκαοχτώ έτών. Ήταν ψηλή, λεπτοκαμωμένη, ξανθειά με μπλέ μάτια και λευκό δέρμα. Με ρώτησε:

η οχι
 η οχι
 η οχι

«-Έδω είναι τό σπίτι του κυρίου Θεοδωράκη; >

«-Μάλιστα! >>

«-Έχω ραντεβού με την κυρία Θεοδωράκη. >>

«-Περάστε. >>

Παραμέρισα να περάσει, τράβηξα τό κορδόνι με τό κουδούνι και έφυγα. "Όταν γύρισα τό μεσημέρι απ' τό γυμνάσιο, είχα ξεχάσει την πρωΐνή συνάντηση. Αφοϋ πέταξα στο γραφεΐο μου τὰ βιβλία και τὰ τετράδια, έτρεξα στην κουζίνα να τσιμπήσω κάτι και να πω με τη μάνα μου, καθώς μαγειρεύε, κανένα τραγουδάκι, primo σεκόντο. Αύτη ήταν η καθημερινή μου συνήθεια. Και τί βλέπω! Η πρωΐνή καλλονή, με ποδιά, να στέκεται πειθαρχική και χαμηλοβλέπουσα, πλάϊ στη μητέρα μου. Παρατήρησα ότι η παρουσία μου της έφερε μιά μικρή άνατότατση. Το στήθος της άνεβονατέβαινε πιο γρήγορα κι ένα ελαφρότατο ρόζ χρώμα ξεπερόβαλε στα μάγουλά της.

-Μίκη, μου λέει η μάνα μου, να σοϋ συστήσω τη δεσποινίδα Άγλατα.

'Από σήμερα θα μέινει μαζί μας.

-Χαίρω πολύ δεσποινίς, τής λέω >

-Κι ἐγώ, ἀπαντᾷ σχεδόν φιθυριστά. "Ἐπесе ἀμήχανη σιγή. Ἡ μητέρα μου ἔλαμπε ἀπό εὐτυχία, καθὼς ἀνακάτευε τὶς κατσαρόλες τῆς καὶ ἐξηγοῦσε στὴ νέα τῆς μαθήτριά, πῶς γίνεται τὸ ἕνα καὶ πῶς τὸ ἄλλο. "Ὁμως εἶμαι σίγουρος, ὅτι ἐκείνη τὴν ἡμέρα, ἡ χαρὰ τῆς πῆγαζε ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ γυιὸς τῆς, μὲ μακριὰ πανταλόνια καὶ μὲ χνουδί πάνω ἀπὸ τὰ χεῖλη, γινόντανε ἄντρας. Ἀφοῦ ἔκανε νὰ κοκκινίξουν ἀκόμα καὶ οἱ δεκαοχτάρες. Βγῆκα βιαστικά ἀπὸ τὴν κουζίνα καὶ κλείστηκα στὸ δωμάτιό μου. Κοίταξα τὸ βιολί. Αὐτὸ εἶναι, σκέφτηκα. Τώρα θὰ τραγουδήσω, τὸ πιὸ ἄρατο τραγούδι ἀγάπης, γιὰ κεῖνο τὸ ἐξωτικό πλάσμα, πού σὰ θεῖο δῶρο, μπῆκε μέσα στὸ σπίτι μου. "Ἄλλο ν'ἀγαπᾷς ἕνα φάντασμα κι ἄλλο μιὰ συγκεκριμένη κοπέλλα μὲ κορμί, πρόσωπο, μάτια, μαλλιά καὶ φωνὴ πού τρέμει. "Ἀρχισα λοιπὸν νὰ ἀύτοσχεδιάζω καὶ ἡ μουσικὴ μου ἔπαιρνε τὸ χρῶμα μιᾶς ἐρωτικῆς ἐξομολόγησης. Στὸ τραπέζι ἡ μάνα μου, πού τὰ πρόσεχε ὅλα, μὲ ρώτησε μ'ἕνα ἐλαφρότατο μειδίαμα "Σήμερα ἡ μουσικὴ σου ἦταν ἀλλιώτικη. Ἦταν δικό σου ἔργο;" "Φυσικά δικό μου" τῆς εἶπα νευριασμένος, γιατί δὲ μ'ἄρεσε αὐτὴ ἡ κουβέντα. "Νὰ γιατί θυμώνεις;" Ἡ Ἀγλατὰ ἔσκυβε ἀπὸ πάνω μου κρατώντας τὴ σουπιέρα καὶ φάνηκαν γιὰ ἕνα δευτερόλεπτο τὰ στήθη τῆς. Ζαλίστηκα, εἶπα πὼς δὲν πεινώ καὶ πῆγα στὸ σαλόνι καὶ κλείστηκα. Τὸ πρῶτο βράδυ, δὲν μπόρεσα νὰ κοιμηθῶ, ὅπως τὴν ἔνοιωθα μόνη, λίγα μέτρα ἀπὸ τὸ κρεβάτι μου. Τὴν Τετάρτη, οἱ γονεῖς μου λείπανε ὅλο τὸ ἀπόγευμα. Ὁ Γιάννης πῆγαινε σὲ σπίτι φιλικό. Ἐγὼ συνήθως ἔπαιζα στὴ γειτονιά ἢ πῆγαινα στὸ σπίτι τοῦ Μαλεβίτη. "Ὅταν ἔφυγαν ὅλοι καὶ μείναμε μόνοι, στὴν ἀρχὴ μὲ κατέλαβε ἕνας περιεργός, ἡδονικὸς τρόμος. Προσπάθησα νὰ δομάσω τὴν ταραχὴ μου καὶ νὰ πάρω γρήγορα ἀποφάσεις. Νὰ παίξω μουσικὴ; Νὰ τραγουδήσω; Νὰ τὴ φωνάξω νὰ μοῦ φτιάξει κάτι; Ἡ νὰ πάω νὰ τῆς μιλήσω κατ'εὐθεΐαν; Ἡ πόρτα ἀνοίξε χωρὶς νὰ

χτυπήσει και μπήκε ή 'Αγλαΐα. "Εμεινε εκεί ακίνητη και με
 κοιτάζε. 'Εγώ κολλημένος στην καρέκλα του γραφείου, νά μή μπορώ
 νά σαλέψω. Μετά τής λέω, για νά πω κάτι και για νά τήν προί'δεϊσω,
 "θά λείφουν. 'Ως άργά. "Δέν εΐπε τίποτα. Μόνο σέ μία στιγμή
 έγλυψε τά χείλη της, σά νά διφούσε. Εΐχε όλη τή σωματική διάπλαση
 και τήν κατανομή μιās κοπέλλας, σάν εκείνες πού βλέπουμε στίς
 έφημερίδες και συνήθως τίς ονομάζουν πριγκήπισσες. "Πού βρέθηκε
 μία τέτοια άριστοκράτισσα στόν Πόργο", σκεφτόμουν, και μάλιστα
 από χωριό! Μπήξ και όλα αυτά δέν εΐναι άληθινά, "Εΐσαι φάντασμα;"
 τής λέω. "Τί ε"ναι αυτό;" φιλθύρισε κοροΐδευτικά. "Δηλαδή δέν έχεις
 σώμα, σάρκα. Εΐσαι σκέτος άέρας". "Κι έσύ;" μέ ρωτά. "Θέλεις νά
 δεΐς;" "Ναι". Ήταν φανερό ότι μέ ήθελε. Τί έπρεπε λοιπόν νά
 κάνω; Σηκώθηκα και πήγα κοντά της. Στάθηκα σέ άπόσταση άναπνοής
 και σέ μία στιγμή έσκυφα νά τή φιλήσω. Τότε άπότομα, έβγαλε μία
 στριγγλιά, μ'έσπρωξε δυνατά και βγήκε τρέχοντας από τήν πόρτα.
 'Από πίσω κι έγώ. Κι άρχίζει ένα δαιμονισμένο κυνηγητό σέ όλο
 τό σπίτι. 'Εκείνη πότε νά στριγγλίζει και πότε νά γελά. Κάπου-
 κάπου τήν έπιανα και κάπου-κάπου μ'έπιανε φευγαλέα κι αύτή.
 Ήταν ένα παιχνίδι, πού τό οδηγούσε, μέ μπριο και μέ πάθος, ή
 'Αγλαΐα. Μετά από πολλή ώρα, άρχισαμε νά κυλιόμαστε στό πάτωμα.
 Νά πάντα ξεφευγε, στήν πιό κρίσιμη στιγμή. Τέλος, ύστερα από δυό
 και πλέον ώρες τρεξίματα φωνές και πάλεμα, βρήκε νά σταματήσει
 κάτω από τό κρεβάτι. Τότε έγινε κι αύτή ένεργητική. Μέ άγκάλιαζε,
 μέ φιλούσε, έκλαιγε, γέλαγε, και άπότομα πάλι μ'έδιωχνε, μέ τσιμπούσε,
 τή δάγκανα, μέ δάγκανε, μουϊκανε μαύρα σημάδια παντού. 'Επ'όυδενί
 όμως δέν ήθελε νά γδυθοΐμε. Μόνο τά άπαραίτητα. Και νά μή βλέπουμε.
 Τυλιγμένος μέσα σέ όρημητικό πάθος, βγάζοντας σχεδόν άφρούς, εΐχα
 τήν αΐσθηση πώς κολυμπώ πάνω σέ μία φουρτουνιασμένη θάλασσα >
 φτιαγμένη από άνυποφίαστα ήδονικά ρίγη και αΐσθησιακά κύματα,

πού τραντάζανε και τό τελευταίο κύτταρο τοῦ σώματός μου.
 Πάνω ἀπ' ὅλα ὅμως κυριαρχοῦσαν τά μπλέ μάτια τῆς 'Αγλαίας, πού
 μαζί μέ τόν πόθο μεγάλωναν κι αὐτά και ἄλλαζαν ἔκφραση και
 χρωματισμό, γιά νά γίνουιν γαλάζια, μέ κεῖνο τό μικρό φωτεινό
 κύκλο, πού ἔλεγες πώς εἶναι ὁ ἴδιος ὁ κληθός και κείνη τῆ γλύκα
 και τήν ἀποδοχή, πού ἦταν σίγουρα ἡ ἀγάπη. Ἀπό τότε και κάθε
 Τετάρτη ἐπαναλαμβάνόταν ἡ ἴδια ἱστορία, λές κι ἀρχίζαμε πάντα
 ἀπό τήν ἀρχή. Τίς ἄλλες μέρες, μόνο βλέμματα και κανένα φευγαλέο
 χάδι ἀπό μέρους μου, στά κλεφτά. Οἱ γονεῖς μου παρατήρησαν σίγουρα
 τήν ἀλλαγῆ. Εἶδαν τά σημάδια στόν ἕναν και στήν ἄλλη. Τῆ διαφορά
 συμπεριφορᾶς. Καί ὁ πατέρας μου μέ διάφορα προσχήματα, ἔκανε νυχ-
 τερινές ἐφόδους στό δωμάτιό μου. "Ἐνα βράδυ ἀργά πού πῆγα στό
 κρεβάτι τῆς 'Αγλαίας, αὐτή σηκώθηκε ὄρθια τυλιγμένη μέ τά σκε-
 πάσματα. Ἦταν τρομοκρατημένη. Κατάλαβα πώς δέ γίνεται τίποτα
 και ἀρκέστηνα σ' αὐτά πού μοῦ πρόσφερε ἡ Τετάρτη.

Λίγο πρίν ἀφήσουμε τόν Πύργο γιά τήν Τριπολι, στά 1940, ἡ 'Αγλαία
 ἔφυγε ἀπό τό σπίτι μας. Τῆς ἔκαναν, εἶπαν, προξενιό οἱ δικοί της
 και πῆγε στό χωριό νά παντρευτεῖ. Οὔτε πού μέ χαιρέτησε. "Ἐφυγε
 κι ἄφησε μέσα μου μιὰ βαθειά πληγή, πού δέν ἔκλεισε οὔτε θά
 κλείσει ποτέ. Πόσο μάλλον πού τό κράτησα μυστικό. "Ἐως αὐτή τῆ
 στιγμή πού γράφω αὐτή τήν ἱστορία δέν τήν ξέρει κανεῖς. Οὔτε τήν
 εἶπα στους φίλους μου στόν Πύργο. Φυσικά ὅλοι εἶχαν ὀποφίες, δεδο-
 μένου ὅτι ὅπως και μέ τήν 'Ανδριανῆ, οἱ κανταδόροι πολιορκοῦσαν
 κάθε βράδυ τό σπίτι μας, μέ τήν ἐλπίδα νά τοῦς ριξοῖ ἕνα βλέμμα >
 ἡ ἄραϊα 'Αγλαία. "Ἦέ ποῖόν τά ἔχει;" ρωτοῦσαν. Καί τό καλοκαίρι >
 ὅταν πηγαίναμε συντροφιάς - συντροφιάς στό κατάκολο γιά μπάνιο >
 μερικοί κρατοῦσαν τό μπουκαλάκι μέ τῆ βαζελίνη και τό κουνούσαν
 νά τό δοῦν οἱ πιτσιρικοί, στά λιλιπούτεια βαγόνια τοῦ "Κωλοσοῦρ-
 τη". Ἦταν τό δόλωμα. "Ἐλεγε λοιπόν ὁ βαζελινᾶς. "Θάμαι στήν τάδε

καμπίνα. Περιμένω επισκέψεις". "Η κάθε καμπίνα είχε έσωτερική σκάλα πού κατέβαινε στη θάλασσα. 'Ο Κώστας έβαζε προσεκτικά τό μπουκαλάκι στό πάγκο καί μούλεγε: Ψ Γιατί δέ δοκιμάζεις κι έσύ; Πώς τή βολεύεις;" "Τότε υπήρχαν τρεις τρόποι νά ικανοποιήσεις τήν ανάγκη σου: Πουτάνες, αντανισμός, παιδάκια. Βουτούσα στη θάλασσα καί καθώς προσπαθούσα νά αποφύγω τίς τσουχτρες, έβλεπα τά πιτσιρίκια, όχτώ έως δώδεκα χρονώ, νά ανεβοκατεβαίνουν τίς σκάλες τής καμπίνας μας... 'Ο πατέρας μου ήταν τρομοκρατημένος. "Περιστοιχίζομαι, -έλεγε κρυφά στη μάνα μου- ^{από} μεταξικούς πράκτορας. 'Ο Νομάρχης μέ πιέζει νά μιλήω υπέρ του καθεστώτος, αλλά αυτό δέν πρόκειται νά τό κάνω ποτέ. Προτιμώ νά πεινάσουμε..." Καί μετά: "Προσοχή στό Μίκη. Είναι ικανός νά μάς τινάξει στόν άέρα!" Δέν καταλάβαινα τίποτα, γιατί κανείς από τους φίλους καί τους γνωστούς δέν μιλούσε για τήν κυβέρνηση καί γενικώτερα για τήν κατάσταση. Ούτε υπέρ ούτε κατά. Τίποτα. Σάν νά μήν υπάρχει. 'Ο Μεταξάς, τά έμβλήματα, τά έμβατήρια τής Δικτατορίας βρίσκονταν φυσικά παντού καί πάντα. Δέν έμπαιναν όμως μέσα στη ζωή μας, στη σκέψη μας, στις συντροφίες μας. 'Εγώ τουλάχιστον δέν θυμάμαι νά μιλήσα μέ τους φίλους μου ποτέ για κυβέρνηση, κόμματα, καθεστώτα, ιδεολογίες. ΕΟΝ για μένα ^{πλινγκ-πόνγκ} σήμαινε λέσχος μέ ~~πάγκο-πάγκο~~ ή παρελάσεις μία φορά τή βδομάδα μέ τή στολή, πού κάθε μέρα γινόταν καί χειρότερη. 'Ασιδέρωτη, τσαλακωμένη. Χάλια. 'Εμεϊς, στό σχολείο χαιρόμαστε, γιατί γλιτώναμε τά μαθήματα καί περνούσε μέ κολαμπούρια, στην αλή τού γυμνασίου, ή ώρα μας. 'Υπήρχαν καί τά μαθήματα τής λεγόμενης "Εθνικής 'Αγωγής". Αυτά ήσαν για ~~νάσαν~~ ! ^ΙΜιά μέρα μου λέει ο κύριος Βαρελάς, καθηγητής τής Φυσικής καί υπεύθυνος για τά μαθήματα αυτά, "Αύριο θά μάς μιλήσεις για τόν κομμουνισμό". Στο δρόμο πηγάλνοντας σπίτια μας, ρωτώ δεξιά-άριστερά νά μου πουν τί σημαίνει αυτό. Καμιά άπάντηση. "έν γνωρίζει κανείς. Στην κουζίνα, όπως συνήθως, ή μάνα μου τηγανίζει. "Τι είναι μαμά ο κομμουνισμός;"

"Εἶναι καλό ἢ κακό πρᾶγμα;" "Κακό". "Δηλαδή;" "Θυμᾶσαι στά Γιάννενα τοῦς Ἑβραίουσ;" "Δέν τοῦς εἶδα ποτῆ." Καλλιτῆρα. Δέν θά ζοῦσεσ τᾶρα. Θυμᾶσαι πού τῆ Μεγάλῃ Βδομάδα δέ σ' ἀφήναμε νά πᾶσ στό μαχαλά τῶν Ἑβραίων;" "Αὐτό τό θυμᾶμαι. Γιατί ἔβγαϊναν μέ τᾶ βαρέλια πού εἶχαν μέσα καρφιά". "Καί βάζαν τᾶ παιδιᾶ". "Καί μετά πῖναν τό αἶμα". "Αὐτό κάνουν καί οἱ κομμουνιστέσ". "Σέ ποιό μέρος;" "Ἐχουν κι ἐδῶ δικό τους μαχαλά; Κι αὐτόσ ἀπέ-
ναντι τῆσ Ἀνδριανῆσ;" " " Ἴσως, θά σέ γελάσω". Τᾶγραφα λοιπόν ὅλα αὐτά τᾶ ἐπιστημονικά καί τᾶ πῆγα τῆν ἄλλη μέρα στόν κύριο Βαρελᾶ. Τᾶ διάβασε προσεχτικά καί ἀνέβαλε τῆν ὀμιλία μου περί κομμουνισμοῦ. Οὔτε πού μοῦ εἶπε γιατί. Ἐκεῖνη τῆ μέρα, μᾶσ μίλησε γιά τῆ μεγάλη θυσία γιά τό ΒΕΘΝΟΣ, τοῦ Ἀθανασίου Διάκου. Πρᾶγμα πού εἶχαμε ἀκούσει ἑκατοντάδες φορές. Καί μετά, τραγοῦδῆσαμε ὅλοι μαζί, τό "Μαῦρη ἡ νύχτα στά βουνά" πού πρίν τελειώσει καλά-καλά, βρισκόμουν στό διάδρομο, τρέχοντας πρόσ τῆ δική μου ἔθνική κορυφή. Εἶχε τό ὄνομα Ἀγλατα καί μέ περίμενε στό κεφαλό-
σκαλο, γιατί σῆμερα -ἡμέρα τῆσ "Ἐθνικῆσ Ἀγωγῆσ" -ἦταν Τετάρτη-. "Ὅπως οἶσ εἶπα, τό μεγάλο σόκι ἐκεῖνης τῆσ ἐποχῆσ, ἦταν ἡ ἀποκάλυψη τῆσ δυτικῆσ - εὐρωπαϊκῆσ ἀρμονίας." Ὅπως ~~ἦταν~~ ἄρχιζα νά τῆ γνωρίζω ἀπό τᾶ βάλσ τοῦ Στράουσ, τῆ μουσική τοῦ Λέχαρ, τᾶ ἀποσπάσματα ἀπό ὅπερεσ, τίς πρώτεσ μελωδίεσ τῶν κλασσικῶν, τίς καντάδεσ καί τᾶ ἑλαφρά τραγοῦδια. Κάποτε βρέθηκα στήν αὐλή τοῦ "κομμουνιστῆ". Ἡ παρέα του, ὅλοι παιδιᾶ πού εἶχαν βγάλει τό γυμνάσιο, μέ μουστα-
κάκι καί λουστρίνι παπούτσι. Ἐνας ἔπαιξε κιθάρα κι ἕνας ἄλλοσ μαντολίνο. Τραγοῦδοῦσαν τριφωνία κι ὁ μπάσοσ ὅταν ἔπιανε τό κόντρα μί, τό κρατοῦσε καί συγχρόνως γούρλωνε τᾶ μάτια, μήπως τοῦ ξεφύγει. Ἐμπαινα στά μυστικά τῆσ τρίτης φωνῆσ. Τοῦ μπάσοσ. Αὐτόσ δηλαδή, πού ἔδινε μιᾶ νέα διάσταση, στό πρίμο-σεγόντο. Λέσ καί τό

φώτιζε, τότε έτσι και τότε άλλοιως. Και τό χρωμάτιζε. Ξπειτα, μέ μιά μικρή αλλαγή στό μπάσο, ή μελωδία έχανε τό ζύγι της. Κλονιζόντανε. Ξμενε γιά μιά στιγμή μετέωρη. θά πάει από δω; θά πάει από κεϊ; "Ολα έξαρτιώνταν από τήν όρεξη και τήν κίνηση τοῦ μπάσο. Νά όμως πού στό τέλος, ξεπεφτε εκεί ακριβώς πού άρχιζε. Στόν ίδιο τόνο. Ξτσι αναάλυπτα τρίς πτώσεις (άρμονικές) και τρίς "Μετατροπίες", δηλαδή τά περάσματα, μέ τή βοήθεια τών αλλοιώσεων, (διέσεις, ύφέσεις, κ.λπ.), από τόν ένα φόνο στόν άλλον. Είχα έγκαταλείψει τό "ωδετο, γιατί δέν μουδινε τίποτα. Τό βιολι, όλο και γινόντανε όργανο σύνθεσης. "Όμως κι αυτό μόνόφωνο. Μοῦλειπε τρομερά ή άρμονία. Πού τήν έβρισκα στίς χορωδίες τής οίκογένειας Μαλάβίτη και στή παρέα τοῦ "κομμουνιστή". Ξκεϊ εκτός από τό "Βόλγα-Βόλγα" έλεγαν καθ' λαϊκά. Τό "γελεκάκι πού φορεϊς" ήταν από τά πιό έλαφριά. Τά άλλα είχαν ένα βάρος κι ένα σκοτάδι άσυνήθιστο. Και ξεφευγαν από τήν ευρωπαϊκή γραμμή. Μετά τό γύριζαν στίς καντάδες. "Ξύπνα ζύπνα διότι χαράζει.. " Κι έτσι ξαναβρήκα τά νερά μου. Τώρα πού έξετάζω τό μελωδικό ύλικό τοῦ Πύργου, δηλαδή τών πρώτων μου τραγουδιών, βρίσκω ότι αὐτή ή περίοδος, πλησιάζει περισσότερο από κάθε άλλη, μέ τό μελωδικό ύφος πο ὕ δημιούργησα, στή δεκαετία τοῦ 60 και μετά. Πού σημαίνει, ότι αν βρισκόμουν σ' ένα μουσικό περιβάλλον, θά προσάρμοζα τήν έμπνευσή μου και θά γινόμουν τραγουδοποιός, είτε στό λαϊκό, είτε στό έλαφρό τραγούδι τής έποχής. Άνάλογα μέ τό τί άκουγα ~~καί~~ και γιά ποιούς θά έγραφα. "Όμως ο Πύργος, ήταν μιά περιοχή άποκομμένη από τέτοιου είδους καλλιτεχνικές θραστηριότητες -όπως όλη ή έλληνική έπαρχία. Ξτσι ή μουσική γιά μένα, ήταν μιά μορφή καλλιτεχνικής έκφρασης, πού παρέμενε κλεισμένη, μέσα σέ αὐστηρά προσωπικά πλαίσια. "Όπως ή συλλογή γραμματοσήμων, ή ξυλογλυπτική και ο παραγκιόζης, πού άπασχολούσαν τά παιδιά εκείνης τής έποχής. Ξγραφα λοιπόν γιά μένα, γιά τό σπίτι μας, τήν οίκογένειά μου

καί τούς φίλους μας χωρίς ποτέ νά σκεφτώ ὅτι αὐτό θά εἶναι ἡ δουλειά μου, τὸ ἐπάγγελμά μου. Μέγιστοι καί μοναδικοί στόχοι, ἦταν νά γίνει κανεῖς ἐπιστήμων, δικηγόρος, γιατρός, μηχανικός. Καί γι' αὐτό ἄλλωστε ὑπῆρχαν καί τὰ σχολεῖα. Τὸ στοιχεῖο, πού θά πρέπει νά προσέξουμε, σέ σχέση μέ τή μουσική μου δραστηριότητα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, εἶναι ὅτι σάν ἐπίδοχος τραγουδοποιός καί πιά πολύ συνθέτης, δέν εἶχα συνομιλητή. Δέν εἶχα ἀκροατήριό μέ μουσικά καί μάλιστα λόγια-ἐντεχνα μουσικά ἐνδιαφέροντα. Δέν ὑπῆρχε τουλάχιστον **στό** περιβάλλον μου, οὔτε ἓνας ἄνθρωπος πού νά εἶχε ἀκούσει κάτι γιά τήν ἐντεχνη μουσική - τίς συμφωνίες, τὰ δράτορία, τὰ κοντσέρτα. Μόνο, κάτι **τίς**, γιά ὄπερα. Ἀλλά κι αὐτό σά φήμη. Ἔτσι ἡ κοινωνική μουσική δραστηριότητα, ἦταν οἱ χορωδίες πού ἔκαναν οἱ διάφορες παρέες, οἱ κανταδόροι. Οἱ ἐκκλησιαστικές χορωδίες, στή περίοδο τῶν Χαιρετισμῶν καί τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδας. Καί ἡ "ὄρχήστρα" μέ φουσαρνίκια πού εἶχα καταφέρει νά κάνω καί στόν Πύργο καί ἡ ὁποία μάλιστα ἔδωσε καί συναύλια σέ κεντρικό κινηματογράφο.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Τ. Ρ. Ι. Π. Ο. Α. Η.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1940, καί πάλι μετάθεση, γιά τήν Τρίπολη. Φτάσαμε, μέ τίς ξύλινες κλούβες, τίς βαλίτσες καί τὰ καλάθια, σιδηροδρομικῶς, μέσω Πατρῶν-Κορίνθου καί Ἄργους. Στήν ἀρχή, μεῖναμε σ' ἓνα ἰσόγειο διαμέρισμα, κοντά στή Νομαρχία. Τὸ πρῶτο ἀπόγευμα, βγήκαμε ~~καί~~ γιά τόν περίπατο, στό κλασσικό νυφοπάζαρο, πρὸς τὰ Δικαστήρια. Τούτη τή φορά, τὸ ὕψος μου εἶχε φτάσει στό 1.95. Τὸ κεφάλι μου ἔβγαλινε πάνω ἀπὸ τούς περιπατητές. Ἦταν φρικτή. Πλήρης ἀπογόντευση καί πάλι. Καί ἔτσι ξανά, βρέθηκα αὐτοφυλακισμένος, σ' αὐτό τὸ σκοτεινὸ ἰσόγειο, μ' ἓνα ἀκόμα πιά σκοτεινὸ

κηπάκι, στριμωγμένο ανάμεσα στους ψηλούς τοίχους τῶν γειτονικῶν σπιτιῶν. "Αδειασα ἀπὸ κάθε συναίσθημα. Μοῦφυγε καὶ ἡ ὄρεξη γιὰ τὴ μουσικὴ. Αἰσθανόμουν ἀπελπιστικὰ μόνος, σὰ ναυαγὸς στὴ μέση τῆς θάλασσας. Δέν ἤθελα νὰ βλέπω οὔτε καὶ τοὺς δικούς μου. "Αρχισα νὰ διαβάζω καὶ νὰ μελετῶ ἐντατικά. Νὰ μεταφράζω. Μὰ συγγράφω ἔπη, δράματα, ποιητικούς διαλόγους. Καὶ φυσικὰ ποιήματα, πού μερικά ἀπ' αὐτά τὰ τύπωσα στὰ 1942 μὲ τὸν τίτλο ΣΙΑΟ. Ἦταν ἡ πρώτη καὶ τελευταία ποιητικὴ μου συλλογή. πού παρουσίασα στὸ ἑλληνικὸ κοινὸ. Ἔχει σημασία, νομίζω, νὰ δοῦμε τὸ πνευματικὸ καὶ ψυχολογικὸ ὑπόστρωμα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἐκφράστηκε μέσα ἀπὸ τὸ λόγο, γιὰτὶ ἐκεῖ ἐπάνω χτίστηκε ἡ ἐπόμενη φάση τῆς μουσικῆς μου ἀναζήτησης, πού θὰ μὲ πήγαινε -τεχνικὰ καὶ ἐκφραστικὰ- ἕνα βῆμα πρὸ μπροστά. Παράλληλα, αὐτὸ τὸ ἀσφυκτικὸ κλεισιμο στὸν ἑαυτὸ μου, μὲ μοναδικούς μου συντρόφους τὸν Πλάτωνα, τὸν Αἰσχύλο, τὸ Σοφοκλή, τὸν Σαίξπηρ, τὸν Γκαίτε, τὸ 'Αντρέγιεφ, τὸν Χάμσον, τὸ Νίτσε, τὸ Σοπενάουερ, τὸ Σολωμὸ, τὸν Παλαμᾶ καὶ τὸν Καρυωτῆ -γιὰ νὰ ἀναφέρω τοὺς κυριώτερους- καὶ παράλληλα τὴν Παλιὰ Διαθήκη μὲ τὸν 'Ιώβ, τοὺς Ψαλμούς τοῦ Δαυὶδ καὶ τὸ Σολομώντα, μὲ ὀδηγοῦσε στὴν ἀναζήτηση τοῦ 'Ἰδεῶ του'. Δηλαδή τοῦ σημαντικοῦ κέντρου, πού βρίσκεται πολὺ βαθειὰ μέσα μας καὶ συγχρόνως πολὺ μακριὰ, γιὰτὶ εἶναι ὁ Νόμος τοῦ Κόσμου - τῆς 'Αρχῆς καὶ τοῦ Πέλοθς. "Απὸ τὰ σαρκινὰ ἀγκαλιᾶματα τῆς 'Αγλαίας, κερδισζόμενου καὶ βυθισζόμενου, μέσα στὸν ἀκρατὸ ἰδεαλισμὸ. Σύμβολά μου καὶ ἀγαπημένοι, οἱ "Αθάνατοὺ καὶ, οἱ 'Ωραῖοι". Ὅπως ἔγραφα καὶ μάλιστα σὲ σχολικὴ ἔκθεση, "μέσ ἀπ' τὰ ἀγκαλιᾶματα καὶ τὰ παλέματα τῶν σκιῶν, μένουν κι ὑφώνονται κάτι ψυχές, πού φωσφορίζοντας διαλύονται μέσ στὴ συνείδηση τοῦ 'Απεῖρου καὶ γίνονται ἕνα μὲ τὸ Σύμπαν". Ὅταν ἡ βουή τῆς πόλης καταλάγιαζε, ἐγὼ πάντα κλεισμένος καὶ πάντα μόνος, ἔφηνα τὴ σκέψη μου νὰ πετάξει. Καὶ τὸ

ἐπόμμενο καλοκαιρί, στό νέο μας ὄρατο σπίτι, (εἶχε μείνει πρὶν ἀπό πᾶξ ἐκεῖ ὁ Χαρέλαος Φλωράκης) πλάι στό μύλοτοῦ Μαυρογιαν-
Νη, στό μεγάλο δρόμο μέ τίς πανύψηλες λεύκες, πού δὴγοῦσε
πρός τόν Ἄη-Γιῶργη, αὐτοφυλακίστηκα καί πάλι στό μπροστινό
δωμάτιο. Ἄν ἤθελα νά δῶ κανέναν. Οἱ γονεῖς μου ἔβαζαν τό δέσμο
μέ τό φαγητό μπροστά στήν πόρτα μου καί ἄν μοῦ μιλοῦσαν, δέν
ἀπαντοῦσα. Μετέφραζα τότε Πλάτωνα, ἔγραφα ἕνα ἐρωτικό μυθιστόρημα
ἀλλά "Βικτώρια", τοῦ Κνούτ Χάμσουν καί κυρίως θεμελιῶνα τήν
κοσμοθεωρία μου: "Τά πάντα στό Πάν, ἔγραφα, ἀποτελοῦν μιά τεράστια
ἀποκρυσταλλωμένη Ἄρμονία, καθώς στροβιλίζονται, γύρω ἀπό τό
'Ἱερό Κέντρο τοῦ Κόσμου". Ἡ τελείωση τοῦ ἀνθρώπου, ἀποκτᾶται,
μέ τήν ταύτησή του, μ'αὐτό τό κέντρο. Ὅμως δέν τόν ἐμποδίζει
τόσο τό σῶμα του, ὅσο, περιεργως, ἡ ψυχή του. Πού εἶναι "ἕνα
Σύμπαν καταστραμμένο". Γιατί "ἡ πνοή τῆς ἀταξίας τῆς σύγχυσης
καί τοῦ χάους, τήν ἔχουν ἀκινήτησε, τήν ἔχουν νεκράσει". Ἔτσι
ἡ ψυχή "διαγράφει συνεχῶς ἄτακτα σχήματα, καμπύλες καί ~~πλοῦ~~^{πλοῦ}
εὐθεῖες". Ἐντούτοις "τό Ἱερό Κέντρο μᾶς καλεῖ. Μᾶς ἔλκει σάν
τεράστιος μαγνήτης. Ἐμεῖς, ὅταν γνωρίσουμε τόν ἑαυτό μας, αἰσ-
θανόμαστε αὐτή τήν ἀσυγκράτητη ἔλξη". Πάρα κάτω ὑποστηρίζω ὅτι
"ἡ ψυχή ἔχει σά κύρια καί σωτήρια ἰδιότητα τήν ἀντανάκλαση.
Ὅταν ἕνα φαινόμενο δυναμικό, πού ὅμως νάχει ἄμεση σχέση μέ τοὺς
νόμους πού τήν διέπουν, τεθεῖ ζωντανό μπροστά της, τότε αὐτή
δέν τό καθρεφτίζει μονάχα παθητικά, ἀλλά τό μιμεῖται δυναμικά,
πλαστικά καί κινεῖται σύμφωνα μέ τή δική του κίνηση". Γι'αὐτό
τό λόγο πρέπει "νά βάλουμε ἀπέναντί της ἕναν ἄλλο κόσμο Ἄρμο-
νικό". Ποιός τόν πλάθει; " Ἡ Φαντασία μέ τό Νοῦ". Ἔτσι ἀπέναντι
στή μεγάλη, τή συμπαντική ἄρμονία τοῦ "μεγαλόκοσμου", δημιουργεῖ-
ται ὁ "μικρόκοσμος". Ὅμως τή στιγμή πού πᾶνε αὐτά τά δυό κέν-
τρα νά ταυτιοῦν, τότε ὁ Νούς, αὐτός ὁ ἴδιος πού δημιούργησε τό

μικρόκοσμο, τήν έμποδίζει. Γιατί ό Νούς συνδέεται μέ τή Μνήμη
 και ή Μνήμη μέ τή φθορά... Σέ συνέχεια αναλύω, γιατί τόσο ή
 'Ηθική όσο και ή 'Επιστήμη, μάς έγκαταλείπουν, μπροστά στήν πόρ-
 τα τής Τάυτισης. Και γιατί ό Χριστιανισμός "σά θρησκεία, σά τό
 σύμπλεγμα πού σκοπεύ νά μάς δδηγήσει στήν τελείωση, είναι μά-
 ταιος, είναι άδύνατος, μέσα στή σημερινή ύλική διαμόρφωση τής
 κοινωνίας. "Όπως επίσης και ή διαπίστωση ότι οι "σημερινοί
 ήθικοί ήρωες, γεννιούνται ζούν και πεθαίνουν, χωρίς νά χαρίσουν
 στήν ψυχή του πλήθους, τήν άρμονική κίνηση, βάζοντας μπροστά του
 τήν 'Αρμονία του δικού τους μικροσύμπαντος, πού γεννιέται από
 τό καθρέφτισμα τής Παγκόσμιας 'Αρμονίας". Αφοϋ διαπιστώνω
 ότι "ή Τέχνη σήμερα, αναλαμβάνει νά διασκεδάσει τόν κουρασμένο
 βιοπαλαιστή, τόν κάνει νά ξεχνά τήν άγωνία τής δουλειάς. Κι έτσι
 έμεινε κλεισιμένη σ' ένα στενό κύκλο μυστών και λατρών, πού κιν-
 δυνεύουν τή ζωή τους (...) και πού είναι έλάχιστοι και χωμένοι
 στόν έαυτό τους". Ρωτώ: Τι λοιπόν μπορεί νά γίνει; "έν ύπάρχει
 έλπίδα; Ναι, ύπάρχει. Κι αυτή είναι μόνο μία: " Νά μπορέσουν τά
 άτομα νά γνωρίσουν τήν 'Αρμονία του Παντός". Πώς; Ποιός θά φέρει
 αυτό τό αποτέλεσμα; "Οί Τέχνες όλες μαζί συνενωμένες". "Ετσι, μέ
 βάση αυτή τή κοσμοθεωρία, γράφω τά δικά μου "Εθαγγέλια", πού δέν
 τά έδειξα φυσικά ποτέ σέ κανέναν και μέσα από τίς μουσικές ανα-
 ζητήσεις, δηγοϋμαι σέ διάφορα μεγαλόπνοα έργα -δρατόρια- όπου
 ό Λόγος, διαδραματίζει τόν κύριο ρόλο. "Ας μείνουμε όμως για λίγο
 άκόμα στήν Ποίηση εκείνου του καιρού, μιας και μάς άποκαλύπτει
 τό ψυχικό και πνευματικό, όπως είπα κόσμο, τό στίγμα τής πραγμα-
 τικής προσωπικότητας αυτού του ξένου, του άποκομμένου και του
 μοναχού, πού τόσο φοβάται τήν κοινωνική πραγματικότητα, πού
 τόν καταπιέζει και τόν πληγώνει. Γι' αυτό και ή μόνη διέξοδος,
 ή ταύτιση μέ τή φύση. "Στήν παναρμόνια φθινοπωρινή θέλω τή
 όυση - σέ μία φωτόχυτη στιγμήν ήθουική- νά γίνω ένα μέ σένα

Ω φύση! Προσπαθούσα νά βρω Ένα λόγο σοβαρό για νά υπάρξω. Πλήν της οικογένειάς μου και μιά χούφτα φίλους, αυτό που λέμε κοινωνία των ανθρώπων, ήταν Ένα θολό ποτάμι, άγριο, έχθρικό, χωρίς πρόσωπο και προσφορά, παρά μονάχα άπειλή και φόβος. Γι' αυτό κι εγώ στά δεκαπέντε μου χρόνια, ήθελα ν' απλώσω τή περίφλεκτη φυχή μου - μέσ στο ροδάφρισμα του ούράνιου άκεανού - νά ρουφηχτώ νά διαλυθώ - στίς άρμονίες μέσα των χρωμάτων - σαν όνειρον έφθβου εύγενικού - Νά μαγευτώ και νά μεθύσω - τίς σιωπηλές ακούγοντας φωνές των ούρανών (...) νά κυλιστώ ήδονικά - στή χλόη των άστεριών - και των ήλιών! » Υπήρχε καταγραμμένο τό αίσθημα της αυτόδιαλύσης, της αυτόκαταστροφής. Αυτό θά μέ οδηγούσε δυό χρόνια άργότερα, στίς 25 Μαρτίου του 1942, νά χτυπήσω τόν Ιταλό αξιωματικό, στή πρώτη διαδήλωση, μέ πρόθεση νά τραβήξω έπάνω μου τά καταστροφικά πλήγματα. Συγχρόνως όμως, βγαίνοντας πάνω από τό πλήθος, έξεδήλωνα τή βαθύτερη ανάγκη, για έπιθετική διαφοροποίηση, από Ένα κόσμο που μέ πολιορκούσε, προσπαθώντας νά μου έπιβάλει συμπεριφορά τρόπους και σκέψη, που πλήγωναν, τήν εύαισθησία και τήν αντίληψη που είχα σχηματίσει για τή ζωή και τίς ανθρώπινες σχέσεις. « Νοιώθω βαθειά μου Ένα έγιοσή - νά μέ τρώει και νά μέ θεμελιώνει! - Κι είμ' έτοιμος νά ύψώσω τό μέτωπό μου - και νά σηκώσω τά στήθη μου - στά ύψη των θεών - κι είμ' έτοιμος νά πώ: - θεοί θεοί γεννήθηκε ό θεός σας - Νοιώθω βαθειά μου τήν ύπέρθετη πνοή που θά σάς ύποτάξει! Τόπα και μούγκρισε ό τόπος - στήν Ιερήν όρμήν του λόγου - κι άπόρησαν τ' άνήξερα πουλιά - και σώπασαν τήν προσευχή - τά χόρτα συντριμμένα σαλεύτηναν - και τ' άνθη μαρτύρησαν - κι ός κι ό λαμπρός ό ήλιος πού σμιξε σ' έρωτικά άγκαλιόσμάτα - πιό πίσω απ' τά βουνά του κάμπου μέ τή Γη - » Στρεξε νά κρυφτεί άπορημένος - κι εύθύς ήρθε και σκέπασε τήν πλάση - νύχτα άφεγγη βαθειά και σιωπηλή! » Και τότε, σιγά-σιγά,

μέσα από τὰ ἔγκατα τῆς γῆς, σχηματίστηκε μιὰ "πελώρια θροή" καί ἀκούσθηκαν τρεῖς λέξεις : "Δέν εἶσαι σὺ", ὑπογραμμισμένες στό ποίημα πού καταλήγει: "Ἦτανε μιὰ κηδεῖα θλιβερή.- Κανεῖς δέν ἀκολουθεῖς- στή ξύλινη τὴν κάσα ἕνα παιδί- κι εἶχε τὴν ὄψη τόσο εὐγενική τόσο λεπτή- ἕνα παιδί...". Καί γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ τοῦ λόγου τό ἀσφαλές, δέν ἔφτανε ἡ "ἠρωϊκή" ἔξαρση κατὰ τῶν καταχτητῶν. Κάπου πρὶν, κάπου μετὰ, πῆρα δυὸ κουτιά ἀσπιρίνες καί κινίνο καί κίνησα νὰ πάω σ' ἕνα ἐρημικὸ ἐκκλησιάκι, πού σήμερα βρίσκεται λίγο πρὶν μετεῖς στήν πόλη, δεξιά, ^Κκάθησα κάτω ἀπὸ τὰ πεῦκα καί τελικὰ ἔγραφα ἕνα τραγούδι. " Διαβαίνει ἡ ζωὴ - διαβαίνει κι ἡ χαρὰ" ὅπου ὑπάρχει καί ὀσχετικὸς διάλογος μὲ τὸν ἴδιο τὸ Χάρο. Σὲ ἄλλο κείμενο μὲ τίτλο "Ὁ Σωκράτης στή φυλακὴ" θὰ γράφω ἄποια βάρκα ἐναντιωθεῖ στό κύμα θὰ συντριφεῖ. Μὰ πάντα ἕνα τέτοιο σύντριμμα εἶναι καί μιὰ νίκη. Πρέπει νὰ διαλυθεῖς γιὰ νὰ μείνεις ἀκέραιος στόν Αἰῶνα τῶν Αἰῶνων".

Ἡ μετατόπισή μου πρὸς τὸ μαρξισμό, πού ἀρχίζει νὰ συντελεῖται ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ (1942 καί μετὰ) εἶχε σάν κυρίαρχο ὑπαρξιακὸ αἴτημα, τὴν ἀναζήτηση ἑνὸς νέου κέντρου ἀναφορᾶς, πρὸς κοντινοῦ καί περισσότερο οἰκείου, ἀπὸ τὸ ἀφηρημένο καί ἰδεατὸ συμπαντικὸ. Πού ὅμως νὰ ἐκπληρῶναι ἀπὸ ἄλλους δρόμους, τὴν ἀνάγκη τῆς Ἀρμονίας μὲ τὸν ἑαυτὸ μου καί τῆς συμφιλίωσής μου μὲ τὴ ζωὴ καί τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ πορεία αὐτὴ σημειώνεται μέσα στή σύνθεση δυὸ μακρῶν-πνοῶν ἔργων: στόν ΥΜΝΟ ΣΤΟ ΘΕΟ γιὰ τετράφωνη μικτὴ χορωδία, συνοδεία Ἀρμονίου", σὲ ποίηση τοῦ τριπολίτη φίλου μου, Γρηγόρη Κωνσταντινίδου, πού παρέμεινε ἡμιτελὴς καί στή "ΣΥΜΦΩΝΙΑ Ἀρ. I", πού ὀλοκληρῶνεται, στὰ τέλη τοῦ Γενάρη τοῦ 1945. Ἐκεῖ ἡ ἀναζήτηση τοῦ θεοῦ, δηλαδὴ τοῦ συμπαντικοῦ Κέντρου, ἀφοῦ περάσει ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Σκότους καί τὸ πνεῦμα τοῦ Φωτός, καταλήγει στήν ἀναγνώριση τοῦ θεοῦ, στό πρόσωπο τοῦ ἐργάτη. Ἐύκολη λύση, θὰ ποῦν, ὅσοι εἰρνεύονται τὸν σοσιαλιστικὸ ρεαλισμό. Σὲ μένα, κόστισε πέντε χρόνων

παθητικές και παθιασμένες αναζητήσεις, μέσα μου και γύρω μου. Τελικά, κατόρθωσα να συνθέσω ένα έργο ολοκληρωμένο, για τετράφωνη μικτή χορωδία και διπλή όρχηστρα έγχορδων, χωρίς να έχω έως τώρα την τύχη και την ευτυχία να το ακούσω. Ήταν προγραμματισμένο για να παιχτεί από την Κρατική Όρχηστρα Αθηνών και τη Χορωδία Αθηνών με τη διεύθυνση του δασκάλου μου, Φιλοκλήτη Οικονομίδη. Ο όποιος όμως, όταν μετά τα Δεκεμβριανά, έμαθε απόμένα, ότι πήρα μέρος στις μάχες και ότι "παρέμενα άμετανόητος", άρνήθηκε να το παίξει. Έτσι ή "Συμφωνία άρ. Ι", υπήρξε το πρώτο θύμα, της αντικομμουνιστικής ^{ύστεριου} ~~ιστορίας~~ που θά συνόδευε και θά σημάδευε - έως σήμερα άδόμα-τήν καλλιτεχνική μου δραστηριότητα.

“Ολες αυτές οι φιλοσοφικές, ύπαρξιακές και μουσικές αναζητήσεις, συνέπιπταν με συγκλονιστικά ιστορικά γεγονότα. Η αυτοφυλάκιση μου, το καλοκαίρι του 1940, ή δεύτερη κατά σειράν, ήταν φυσικό να προβληματίζει τους γονείς μου.” Έτσι το Σεπτέμβριο ο πατέρας μου, μου πρότεινε, αν θέλω να πάω σε κατασκήνωση της ΕΟΝ, στα βουνά της Αρκαδίας. Αφού αντίστάθηκα, τελικά υπέκυψα. Στο κάτω κάτω θά βρισκόμουν κοντά στη φύση, που τόσο την είχα ανάγκη. Φυσικά το εμπόδιο, ήταν οι "άλλοι". Επρόκειτο για επιλεγμένους μαθητές, για να γίνουν βαθμοφόροι, κι έτσι κάποιο πρωινό, βρέθηκα με το σακίδιο στον ώμο, πάνω σ' ένα σαραβαλιασμένο φορτηγό, γεμάτο παιδιά. Το ταξίδι σμίγει γρήγορα τους ανθρώπους και σε λίγο βρέθηκα να κουβεντιάζω ζωηρά ή να τραγουδά άγαλιά με τους άλλους. Το βράδυ κοιμηθήκαμε στο δημοτικό σχολείο ενός όρεινου χωριού, και την άλλη μέρα χαράματα ξεκινήσαμε για τη Πουλιού τη Βρύση, σε 1600 μέτρα ύψόμετρα, στην καρδιά του Μαινάλου. Ανάμεσα στα πυκνά τά έλατα, βρήκαμε ένα ξάγαντο ~~εικοσαριά-παιδιά~~ κι άρχισαμε άμέσως να στήνουμε τίς σκηνές. Έπικεφαλής ήταν ο Φαλαγγάρχης Άρης Παπανικολάου, νεαρός διηγηόρος, και όλοι οι άλλοι -καμιά είκοσαριά- παιδιά από 15 έως 17 ετών. Σε λίγο κατέφθασε ένα μικρό φορτηό μαγειρείο, με τά

καζάνια και τον μάγειρα. Ο φαλαγγάρχης μας ανακοίνωσε το πρόγραμμα και όρισε τις σκοπιές γύρω-γύρω από το στρατόπεδο. Μπήκα νούμερο 10-12, σε προωθημένη θέση, βαθειά στο δάσος και είδα κι έπαθα να μη τό σιάσω από τό φόβο μου. Σε κάθε ήχο έβλεπα φαντάσματα και μέ πιάνανε ρίγη. Η μέρα μας περνούσε μέσωματικές και στρατιωτικές ασκήσεις. Για όπλα χρησιμοποιούσαμε τά φλόμπερ, που σκάνε σά τρακατρούκες. Το όλον 3-4 ώρες τήν ήμέρα. Μετά πλύσιμο, καθάρισμα, φαγητό, σκοπιές, και ύπνος. Τήν τρίτη μέρα, είχαμε καταιγίδα και τό στρατόπεδο πλημμύρισε. Μαζέψαμε τά ύπάρχοντά μας και τίς σικνές κακήν κακώς, μπήκαμε στά φορτηγά, και τό βράδυ, φτάσαμε στό Χρυσοβίτση, από τήν άλλη πλευρά του βουνού. Κι εκεί τά ίδια. Ύπνος στό σχολείο, και τήν επομένη έγκατάσταση έξω από τό χωριό, σ' ένα δροπέδιο κοντά σέ μία μεγάλη όμορφη βρύση, που ήταν κέντρο συνάντησης, ιδιαίτερα των κοριτσόπουλων του χωριού. Εκεί και μετς πλεμόμαστε και χτενίζόμαστε κάθε λίγο και λιγάκι, για να βλέπουμε και να μας βλέπουν, τά κορίτσια. Στίς 16 του Αυγούστου, ήρθε στό χωριό ο πατέρας μου και μας βρήκε στό καφενετό. Μας είπε ότι στήν Τήνο τορπίλισαν τό ΕΛΛΗ, μάλλον οι Ίταλοί, κι ότι ή κατάσταση γίνεται κρίσιμη. Όταν ξέσπασε ο πόλεμος, στίς 28 του Οκτώβρη, είχαμε ήδη αρχίσει τά μαθήματα. Πήγαίνα στήν Τέταρτη τάξη του Πρώτου Γυμνασίου Αρρένων, που τότε στεγάζονταν στό όρόμο προς τό Νεκροταφείο. Σε λίγο όμως οι Ίταλοί επιτάξανε τό κτίριο κι έμετς μετακομίσαμε κοντά στό Περίο του Αρεως. Μας τό πήραν κι αυτό, στά 1943, και τότε βάλαμε τά θρανία μέσα σέ κήπους σπιτιών. Στήν τάξη εμάστε έως πενήντα παιδιά εκ των οποίων δυο τρεις μου ήσαν ήδη γνωστοί από τό Χρυσοβίτση. Οι αθούσες μικρές και βρώμικες, οι μαθητές πολλοί, οι καθηγητές λίγοι. "Ο τι θυμάμαι, είναι μία χάβρα. Πέρασαν μήνες για να κατασταλάξει ή πρώτη βουή, ώστε να γνωριστούμε μεταξύ μας και να γνωρίσουμε και τούς δασκάλους μας. Όμως, πάνω εκεί, ξέσπασε ο πόλεμος. Η Τρίπολη, καθώς τήν ανακάλυπτα, αρχισε να μ' άρσει.

Σιγά-σιγά, με τό χρόνο, όλα τὰ ξεχνᾶς. Ἀκόμα καί τή θάλασσα! Χτισμένη σέ ὕψος 700 μέτρων, πάνω σέ ὄροπέδιο, περιστοιχίζεται ἀπό βουνά. Ἄλλᾳ μακρυνά, πρὸς τή Σπάρτη, καί ἄλλα ἀκριβῶς πάνω ἀπὸ τό κεφάλι τῆς, στό βόρειο μέρος, πρὸς τή Βυτίνα. Οἱ συνοικίες, ὅπως καί στά Γιάννενα, τούρκικοι μαχαλάδες. Ὅμως τό κέντρο ἄνετο καί ὁμορφα διαμορφωμένο. Ἡ πλατεία τοῦ Ἄη Βασιλῆ, μέ τόν πελώριο πλάτανο, πού ἔκοφε ἕνας ἀξιωματικός στόν καιρό τοῦ ἐμφύλιου, ἔτσι γιατί δέν τοῦ ἄρεσε. Τό Πεδίον τοῦ Ἄρεως, μέ τό κενοτάφειο τοῦ Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, τούς κήπους, τό ^{πενκοδόξο} Δικαστικό Μέγαρο καί τό νεοκτιστο, τότε, ξενοδοχεῖο "Μαίναλον". Στήν ἀνατολική ἐξοδο τῆς πόλης, ὑπῆρχε ὁ Μαη-θανασάκος, ἕνα ^{αἰσῶλο} καί στή δυτική ὁ Ἄη-Γιάργης, δᾶσος μέ πεῦκα, καί στό κέντρο, ἡ ἐκκλησία μέ τήν πλατεία καί τό καφενεῖο. Καί οἱ δύο, ἰδιαίτερα ὁ ^{δευτεροῦ} ἄγαπημένος περίπατος τῶν κατοίκων τῆς πόλης, καί ^{πιο ἡδύ} τῆς νεολαίας. Νότια, ὁ κάμπος τῆς Τεγέας, γεμάτος πλούσια χωριά. Ἄνατολικά, πρὸς τή Μαντινεία, οἱ περιουσίες μέ τούς ἀμπελώνες καί τούς "πύργους". Ἔτσι οὐνομάζονται ἐκεῖ τὰ χτίσματα. Ἀκόμα καί ^{οἱ} καλύβες. Πρὶν τή Μαντινεία, στό ἐργοστάσιο οἰνοποιείας τοῦ Καμπᾶ, ὁ δρόμος ἔχει διακλάδωση, ἀριστερά, γιά Λεβίδι, Βλαχέρνα, Βυτίνα, Δημητοάνα, Ζάτουνα. Ἐβγαίνα, σιγά-σιγά, ἀπὸ τό καβούκι μου. Ἡ καινούργια πόλη καί ἡ καινούργια κατάσταση, προκαλοῦσαν ὄλο καί πιά πολύ, τό ἐνδιαφέρον μου. Ὁ πατριωτισμός, βαθειά φυρωμένος μέσα μου, ἔβρισκε τώρα τροφή ὅπως ἡ φλόγα πού γιγαντάνει μέ τόν ἄνεμο. Μέ τήν ἐπίθεση τῶν Ἰταλῶν στήν Ἠπειρο, λές κι ἄνοιξε μιά βαρειαμπαρωμένη πόρτα, στήν ψυχῆ τοῦ λαοῦ κι ἐλευθερώθηκε. Τέσσερα χρόνια ἡ Δικτατορία προπαγάνδιζε τό φασισμό καί τό ναζισμό, τόν Ἄξονα, τό Χίτλερ καί τό Μουσολίνι. Καί τώρα σ' ἕνα δευτερόλεπτο, ὅλα αὐτά τινάχτηκαν στόν ἄερα. Ὁ ἄβιος ὁ δικτάτορας, ὑποχρεώθηκε νά πεῖ ΟΧΙ, στό τελεσίγραφο τοῦ Ντούτσε. Ἔτσι δημιουργήθηκε μιά πρωτοφανῆς ἐθνική ὁμοψυχία. Λαός, στρατός,

γυναίκες, σωτρες >

κυβέρνηση, νέοι, γέροι, όλοι μαζί - ένωμένοι - , τελικά ό κόσμος μέθυσε , από την ξαφνική ψυχική εύφορία. Οί Καμπάνες χτυπούσαν χαρμόσυνα. Οί φαντάροι κατέβαιναν στο σταθμό, άγκαλιά μέ τούς δικούς τους και πλήθη κόσμου , τραγουδώντας και χορεύοντας. Στά μπαλκόνια άνεμιζανε οί σημαίες κι οί γυναίκοϋλες φωνάζανε, ή μιá στην άλλη , "θά τούς νικήσουμε, θά τούς τσακίσουμε". Διαδήλωση μόλις έφταναν τό βράδυ οί έφημερίδες, μέ ά πρώτα πολεμικά άνακοινωθέντά . Καί μεΎς φυσικά, πηγαίναμε στο σχολείο, μόνο για ζητωκραυγές, κουβέντα , τραγούδια και κανένα χορό πάνω στην πατριωτική έξαρση. Καμιά φορά , Ένας καθηγητής, μäs έβγαζε λόγο νά μäs εξηγήσει, πώς έχει ή κατάσταση. Ποιά ή δύναμη τών 'Ιταλών. Ποιά ή δική μας. Τι θά κάνουν οί Γερμανοί, οί 'Αγγλοι, οί Γιουγκοσλάβοι. ~~και άλλες~~ Μιά μέρα, καταμεσήμερο, άκούσαμε βόμβο άεροπλάνων και πριν καλά καλά καταλάβουμε τί γίνεται, ή πόλη σείσθηκε. "Έπεσε πανικός. 'Ο κόσμος έτρεχε δεξιά άριστερά. Τελικά έγινε ήσυχία. Σέ λίγο διαδόθηκε, ότι ήταν Ιταλικά και έριξαν μόνο μιá μπόμπα. "Έτρεξα κι έγώ και είδα γκρεμισμένη τή γωνιά ενός μικρού σπιτιού. 'Υπήρχε μιá γυναίκα νεκρή. Τό πρώτο θύμα. Κι αύτή έμελλε νά είναι ή μητέρα του Γρηγόρη, μέ τόν όποιο θά συνδεόμεθα τόσο πολύ, ύστερα από λίγο καιρό. 'Ο πατέρας του, ό κ. Κωνσταντινόπουλος, ήταν δάσκαλος και άριστερός, φάλτης, στη μητρόπολη. ~~Ηταν~~ Έίχε πέντε παιδιά. 'Αρχίσαμε νά καταλαβαίνουμε, τί θά πετ πόλεμος. Στά τζάμια μπήκαν χάρτινες ταινίες. Τή νύχτα, ύποχρεωτική συσκότιση. Σκάφτηκαν τάφροι, για πρόχειρη προφύλαξη από τούς βομβαρδισμούς. Διαλέχτηκαν ύπόγεια, πού διαμορφώθηκαν σέ καταφύγια. "Έγιναν ομάδες άεραμύνης. "Όμως παράλληλα, αύτή ή νέα δυναμική, άλλαξε την καθημερινή ρουτίνα της έπαρχίας. Σάν καθαρός άνεμος, παράσυρνε τίς όμίχλες, πάνω από τίς ψυχές τών ανθρώπων, πού ξαφνικά έγιναν φωτεινοί και άραϊοι. Τά μάτια έλαμπαν. Τά χείλη γελούσαν. Χωρίς νά τό πολυσκεφτώ, άποφάσισα νά πάω στο Μέτωπο. Έίχα διαβάσει τίς σημειώσεις του πατέρα

μου, ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΠΟΛΕΜΟΥ, πού μέ πόση υπερηφάνεια διηγείτο τή φυγή του από τήν Κρήτη -κρυφά από τούς δικούς του- γιά νά πάει στό Μέτωπο, πού κατά σύμπτωση καί τότε, βρίσκονταν στήν "Ηπειρο. 'Ακολουθώντας τό ρεύμα τῶν φαντάρων, πήγα στό σταθμό καί μπήκα στό τραίνο. Δέν πήρα τίποτα μαζί μου, γιά μήν κινήσω τίς ὑποφίρες. Τήν ὥρα τοῦ φαγητοῦ, ἄνοιξαν ὅλοι τά μαντήλια μέ τά τρόφιμα καί ἔγινε ἕνα κοινό τραπέζι. 'Από τό σταθμό Πελοποννήσου περάσαμε στό σταθμό Λαρίσης καί μόλις προλάβουμε τό τραίνο γιά τή Λάρισα. 'Από κεῖ οἱ στρατιῶτες μέ αὐτοκίνητα ἤ καί μέ τά πόδια, θά πήγαιναν στά Γιάννενα περνώντας ἀπό ἀριστερά, στό Μέτσοβο. 'Ἐξαντλημένος ἀπό τό ταξίδι, κοιμόμουν βαθεῖά, κουβαριασμένος στόν ξύλινο πάγκο τοῦ τραίνου, ὅταν μέ ξύπνησαν. Ἦταν χωροφύλακες. Κατάλαβα ἀμέσως ὅτι τό ταξίδι μου ἔφτασε στό τέλος του. Χωρίς πολλές κουβέντες, ἀλλάξαμε τραίνα καί μπήκαμε στό δρόμο τοῦ γυρισμοῦ. 'Απογοητευμένος καί πληγωμένος, ἀρνήθηκα νά φάω. 'Ακόμα καί νά πιῶ νερό. Μισοῦσα τόν πατέρα μου καί βιαζόμουν νά τόν δῶ, νά τοῦ τά πῶ καί νά ξεσπάσω. Μέ περίμενε στό Σταθμό στήν Τρίπολη. Δέν εἶπαμε τίποτα μπροστά σέ τρίτους. Βαδίσουμε σιωπηλοί ἕως τό σπίτι μας, ὅπου ἡ μάνα μου μέ τόν ἀδελφό μου, κρεμάστηκαν ἀπάνω μου, κλαίγοντας καί σκούζοντας. 'Αφοῦ πέρασε ἡ πρώτη μπόρα, τότε μίλησα ἤρεμα στόν πατέρα μου: "Βῆσαι φεύτης, -τοῦ λέω-, γιὰτί μιλάς γιά πατριωτισμό καί μέ ἐμποδίζεις νά κάνω κι ἐγώ τό καθήκον μου ὅπως τό κανες ἐσύ". Δέν βρῆκε ἄλλο ἐπιχείρημα, παρά τό ὅτι αὐτός ἦταν 16 κι ἐγώ μόνο 15 χρονῶν. Ἦταν ἀστεῖο. Τότε τούς δῆλωσα ὅτι δέν ἔχω θέση στό σπίτι καί ὅπως ἤμουνα, κατέβηκα τρέχοντας τή σκάλα καί βγήκα στό δρόμο. Πήγα στά κεντρικά γραφεῖα τῆς ΒΟΝ. 'Εκεῖ εἶχαν ραδιόφωνο καί ἄκουγαν συνεχῶς εἰδήσεις καί μοθσική. Μερικοί ξενουχτοῦσαν ὡς τό πρωτ. Κάθησα μαζί τους καί ἤπια ζεστό καφέ. Μετά πέρασα στό διπλανό γραφεῖο καί κοιμήθηκα πάνω σ' ἕνα τραπέζι. Στήν ἀρχή μοῦ ἀναθέσανε νά πηγαῖνω ἀπόρρητα ἔγγραφα σέ διάφορα χωριά. Μοῦ ἔδωσαν ἕνα ποδήλατο, ἕνα

σακίδιο, παγούρι με νερό και φωμοτύρι. Τήν πρώτη φορά, πήγα στο Λεβίδι. Σταματούσα στις βρύσες να πλυθώ από τή σκόνη και τόν ιδρώτα. Σάπλωνα ^{Κειτώ} ~~πέντε~~ από τίς άγριοκαστανιές. Κολάτσιζα δίπλα στο ρυάκι πού κατέβαζε κρυστάλλινο νερό από τίς χιονισμένες κορυφές. "Άρχισα ν' άκούω προσεχτικά τούς ήχους του κάμπου, του βουνοῦ, του δάσους. Τότε, σπάνιο να περάσει αυτοκίνητο, κάρο ή ποδήλατο. Συνήθως τήν ήσυχία τήν τάραζαν τά παραβάνια με τά μουλάρια. "Άλλοτε φορτωμένα κι άλλοτε άδεια, με πιό γρήγορο βηματισμό. Ποῦ και ποῦ, κανέναν τσοπάνος ή πεζοπόρος. Και ὅλοι, με τόν ὑποχρεωτικό χαιρετισμό, "Καλημέρα, καλησπέρα". Παγαίνουσα ^{στην} άνηφόρα, ξεπέζευα καθήγαινα περπατώντας. "Όμως στήν κατηφόρα, ποιός σέ πιάνει. Πόσες φορές δέν έπεσα στή ~~χρυσή~~ ^{χρυσή}, με κίνδυνο να σκοτωθῶ. Μ' άρεσε όμως ή ξεφρενη ταχύτητα, πού σέ κάνει να άπογιώνεσαι ψυχικά και να γίνεσαι ένα με τόν άέρα. "Έβδινα τά έγγραφα και έπαιρνα τήν ὑπογραφή του παραλήπτη. Με τή φαντασία μου πιστευα ὅτι εκτελῶ, μι α σπουδαία πολεμική άποστολή και πώς στο χαρτί πού μεταφέρω, περιέχονται μυστικά, πού θα άλλαξουν τήν πορεία του πολέμου. "Ήμουν ένας πολεμικός άγγελιοφόρος, και κάπου εκεί βαθειά στο δάσος ὅ εχθρός -κατάσκοποι κ.λπ.- με παρακολουθοῦσε με τά κυάλια, σκεπτόμενος πώς θα με έξοντώσει. "Αργότερα ὁ κ. φαλαγγάρης μου ανέθεσε νέα καθήκοντα. Να έποπτεύω στα λαϊκά συστίτια, πού άρχισαν να δημιουργοῦνται στις συνοικίες για τίς οικογένειες των στρατευμένων. Σε λίγο άρχισαν να καταφτάνουν οί πρώτοι τραυματίες. Τά ξενοδοχεῖτα, τό ένα μετά τό άλλο, μεταβάλλονταν σζε στρατιωτικά νοσοκομεία. Μπαίναμε στο χειμώνα. Τυχαῖα πληροφορήθηκα πώς στο σιδηροδρομικό σταθμό, τό τραίνο άδειασε τούς τραυματίες στήν προβλήτα κι αυτοί ξαπλωμένοι, στο παγωμένο τσιμέντο, δέν μπορούσαν να κάνουν βήμα. Πήγα στο σταθμό και τούς βοήθησαν να μποῦν στήν αίθουσα άναμονής. Μετά έπιασα έναν άνάτηρο και είπα στους άλλους να μᾶς ακολουθήσουν. Είχε σκοτάδι, φύσαγε χιονιάς και στο δρόμο γουβες και λάσπες. Φορτωμένος τόν άνάτηρο, πού συνήθως είχε ένα πόδι και

μέ τόν ηλεκτρικό φακό στό χέρι, άνοιγα δρόμο. "Έως τό πιό κοντινό
 ξενοδοχείο, τό ΣΕΜΠΡΑΜΙΣ, θά κάναμε πολλές ^{φορές} και μιά ^{ώρα} ^{για} νά φτά-
 σουμε. Στό φωτεινό και ζεστό χάλ και στά σαλόνια, φρεσκοξυρισμένοι
 αξιοματικοί, παράγοντες, ^{πολιτικοί} και δημεσιακοί αξιοματού-
 χοι, μιλούσαν και έπιναν χαρούμενα. Οί τραυματίες βρώμικοι, λασπω-
 μένοι, κολλούσαν στόν τοίχο, καθόντουσαν όπου βροϋν, έξαντλημένοι,
 ετοιμοί νά λιποθυμήσουν. 'Ο ιδιοκτήτης του ξενοδοχείου, μέ άγρευ-
 κοίταξε, τήν πρώτη φορά πού του πήγα τό άγώγι μου. "Υψωσε τή φωνή
 για νά φοβηθώ τάχα και είπε: "Δέν υπάρχουν δωμάτια". Κανένας από
 τούς παρευρισκομένους δέν συγκινηθήκε. Νά πού εγώ όμως, ήμουν βαθμο-
 φόρος, λοχίτης της ΒΟΝ, μέ ειδικές άποστολές στην πλάτη μου και μέ
 τό κύρος, πού μου έδινε ή όλόφυχη άφοσίωσή μου, στόν άγόνα. "Θέλεις
 μέ τό καλό νά μās δώσεις τά δωμάτια; "Η μέ τό κακό; " Από τότε και
 κάθε βράδυ, πού τό τραίνο μās έφερνε τραυματίες, είχα γίνει ο μαύ-
 ρος βραχνάς των ξενοδόχων. Τούς υποχρέωνα νά μās δίνουν τά καλλίτερα
 δωμάτια, καθαρά σεντόνια, κουβέρτες, σαποϋνι, πετσέτες, περιποίηση. Μέ
 σπάνιες εξαίρέσεις, ήσαν οί περισσότεροι έχθρικοί, γιατί μέ τούς
 τραυματίες χάνανε χρήματα, αλλά και τά δωμάτιά τους έπαρναν τήν
 κάτω βόλτα. Βρόμα, φείρες, αίματα, άκαθαρσίες. Ποιός σκεφτότανε πός
 τά παιδιά αυτά, είχαν θυσιάσει, άλλος ένα χέρι κι άλλος ένα πόδι
 ή ένα μάτι, για τήν πατρίδα; Μετά τούς πρώτους ένθουσιασμούς, παι-
 ναμε οϊγά-οϊγά, στό λούκι του "ό καθένας για τόν εαυτό του", πού
 θά κατέληγε, σέ κείνο τό όργιο της μαύρης άγοράς. "Εγώ πάλι, είτε
 σαν άγγελιοφόρος, είτε σαν έπόπτης, είτε σαν νυχτερινός μεταφορέας,
 ζούσα και πάλι όλομόναχος. Χωρίς γνωστούς και φίλους. Και τώρα, πού
 είχα φύγει κι από τό σπίτι, δέν είχα άνθρωπο νά μιλήσω, εκτός από
 τούς τραυματίες και τούς ξενοδόχους. Μου έκανε μεγάλη έντύπωση,
 πού όλοι οί τραυματισμένοι, ήταν χωριατόπαιδα, ^{ενώ} ~~και~~ όλοι οί αξιο-
 ματικοί των μετόπισθεν, πλουσιόπαιδα, και κυρίως στελέχη της ΒΟΝ.
 "Όλοι σχεδόν οί βαθμούχοι της 'Εθνικής 'Οργάνωσης, είχαν μείνει

στήν Τρίπολη, χωμένοι σέ δουλειές γραφείου. Μιά μέρα μάλιστα > έπιασα έναν από τούς "λαοφιλείς" ήγέτες τής ΕΟΝ, νά κανονίσει μιά φαλαγγίτσια πάνω σ' ένα γραφετό. Φορούσε δ' άθεόφοβος τό δίκωχο > ένω από τή μέση καί κάτω ήταν γυμνός. Έγώ φυσικά τόν χαϊρέτησα μέ σεβασμό φασιστικά, κι αυτός άντανακλαστικά ύψωσε τό χέρι, μέ αποτέλεσμα νά πέσει στό τραπέζι, τό άριστερό βυζί τής συναγωνισ- > τριας.

Πλησίαζαν τά Χριστούγεννα καί τότε μου ήρθε στό μυαλό μιά μεγαλο- > φής ιδέα. Πρότεινα νά όργανώσουμε χορώδια, από μέλη τής όργάνωσης > νά πούμε τά κάλαντα, νά μαζέψουμε χρήματα, ν' α φτιάξουμε δέματα > νά τά πάμε στό Λουτράκι -πού είχε γίνει πόλη-νοσοκομείο-, νά τά δώσουμε στους τραυματίες καί νά τούς πούμε κατ'ά κάλαντα. "Έτσι > άρχισαν οί μουσικές πρόβες, όπου εκτός από τά γνωστά τραγούδια > τούς έμαθα κι ένα δικό μου. Για τήν Τρίπολη αυτή ή χορωδία ήταν ένα γεγονός. Έίμαστε πάνω από πενήντα φωνές. Κι όπου σταματάγαμε > έρχονταν εκατοντάδες, νά μ' ας άκούσουν καί νά μ' ας χειροκροτήσουν. Έγώ στό μέσον διήθουνα. Για πρώτη φορά στή ζωή μου. Γύρω-γύρω άλλα > παιδιά, βαστούσαν κουβέρτες κι ό κόσμος πετούσε χρήματα, τρόφιμα, > δώρα. Μετά δουλέψαμε μέρα καί νύχτα καί φτιάξαμε εκατοντάδες δέματα > καί παραμονή Πρωτοχρονιάς, μπήκαμε σέ δυό νοικιασμένα λεωφορεία > καί πήγαμε στό Λουτράκι. Έκει, πάλι συναυλίες στις αίθουσες τών > ξενοδοχείων καί μετά κρεβάτι μέ κρεβάτι, μοιράζαμε τά δώρα στους > τραυματίες. Αφού τραγουδήσαμε καί στους δρόμους τής πόλης, μπήκαμε > στά αυτοκίνητα, για νά φτάσουμε νύχτα στήν Τρίπολη. Τήν ίδια μέρα > γύρισα κι εγώ στό σπίτι. Ο στρατός μ' ας νικούσε στά βουνά τής Άλβα- > νίας. Ο πατέρας μου είχε φτιάξει ένα μεγάλο χάρτη του πεδίου τών > μαχών, μέ όλες τίς λεπτομέρειες, όπου μπορούσε νά δει κανείς, τή > διατάξη τών αντιπάλων δυνάμεων. Τήν ήμέρα που μπήκαμε στήν Κορυτσά, > έφτασε τό νέο για τό θάνατο του παππού, στήν Κρήτη. Όταν πέθανε > ή μητέρα του, είμαστε στό Άργοστόλι. Τότε κλείστηκε τρία μερόνυχτα

στό σαλόνι και έκλαιγε, σά μικρό παιδί. Τώρα βγήκε βιαστικός και γύρισε άργά τή νύχτα. Ήπλαψε ως τό πρωί και μετά πήγε στό γραφετώ του. Γρήγορα, οί νίκες του στρατού μας, έγιαναν τήν πληγή του. Το γενικό φυχικό βαρόμετρο, βρίσκονταν στήν ένδειξη ΕΝΘΟΥΣΙΑΣΜΟΣ, και αυτό παράσερνε τούς πάντες και τά πάντα. Και ζαφνικά ήρθε ή κατάρρευση. Ήνα στρατιωτικά τμήματα, γιουγκοσλανοί και έγγλέζοι, όλοι μέ μηχανοκίνητα ή σέ άυτοκίνητα-μαζί τους και κανόνια και άλλος βαρύς όπλισμός-διασχίζανε τήν πόλη, μέ κατεύθυνση τήν Καλαμάτα. Κανείς δέ μιλούσε. Ούτε χειροκρότημα ή άλλη χειρονομία. Αύτοί, σκυθρωποί, ίσως και ντροπιασμένοι, έμεϊς μ' ένα σφιξιμο ~~πλη~~ στό στήθος, σά χαμένοι. Σέ μία στιγμή, ήμουν μέ μία συντροφιά, μās έπιασε μανία νά φύγουμε και μεϊς. Κάποιοι έγγλέζοι μās πήραν μαζί τους, σ' ένα ήμιφορηγό. "Ομως έξω από τήν πόλη, ή στρατιωτική τους άστυνομία, κατέβαζε τούς έλληνες. Μετά άρχισαν οί έπισκέφεις τών ^{Εχθρικών} άεροπλάνων. Κυνηγούσαν τίς στρατιωτικές φάλαγγες. Τίς πολυβολούσαν και κάπου κάπου, τούς ρίχνανε μπόμπες. Αύτοί τρέχανε σάν τρελλοί, κάτω από τά δέντρα ή μέσ στα χωράφια, νά κρυφτουں. Τέλος άρχισαν νά βομβαρδίζουν και τήν πόλη. "Η μάνα μου και ο Γιάννης, τσίριζαν και χτυπιόντουσαν, από τό φόβο. Τούς πήγαμε στό άπέναντι καταφύγιο, πού ήταν φίσκα από κόσμο. "Εγώ βγήκα και σεργιάνιζα στήν έρημη πόλη. "Ανάμεσα σέ τόσα και τόσα έρείπια, νεκρούς, τραυματίες, δέν θά ξεχάσω ένα συμμαθητή μου, πού τό θραύσμα του έκοψε σύρριζα τήν κορφή του κρανίου και τό έκανε σά ποτήρι. Κι αυτός εκει, μέ τήν πλάτη στον τοίχο, μέ τά μάτια άνοιχτά και έκφραστικά, σά νά μούλεγε "Γειά χαρά. Τί θέλεις από δω; "Από όλη τήν άεράμυνα, μείναμε τελικά ο Νίκος Δεληβορηάς κι εγώ, νά φάχουμε μέσα στα καπνισμένα έρείπια. "Έξ άλλου τό σύνθημα είχε δοθεϊ. "Αδειάστε τήν πόλη". "Όλοι στα βουνά". "Οταν τελειωσαν οί βομβαρδισμοί και ο τελευταίος Έγγλέζος θά έπρεπε νά μαρκάρει τώρα στήν Καλαμάτα, μια περίεργη σιωπή έπεσε στήν περιοχή. "Εμεϊς φηλά, κοντά στή Μονή τής άπάνω Χρέπας,

είχαμε πλαγιώσει, πάνω στις κουβέρτες πού κουβαλούσαμε μαζί μας. Κάτω ή πόλη νεκρή. Μακρυνά ό κάμπος βουβός. ⁶Κίνητος. Κάποτε φάνηκε κάποιο δχημα από τή μεριά του 'Αχλαδόκαμπου. Πέρασε τό στενό και μπήκε στον κάτασπρο και όλοτσιο δρόμο. ⁷Ήταν ό πρώτος Γερμανός πάνω σέ μοτοσυκλέττα. ⁸Ο Νομάρχης και ό ⁹Ώμαρχος είχάν πετ : "Όλοι νά κρεμάσετε άσπρα σεντόνια στά σπίτια σας". Σέ μία βιτρίνα , κάποιος είχε γράφει, ΧΑΤΑ ΧΙΤΛΕΡ. Πίσω από τή μοτοσυκλέττα, μέ τό καλάθι, σηκώνονταν ως πάνω ή άσπρη σκόνη του δρόμου. Και μισό χιλιόμετρο πιδ πίσω, φάνηκε νά μπαίνει στον κάμπος, ή φάλαγγα. ¹⁰Ο κόσμος, λές κι άνακουφίστηκε. Οι βάρβαροι ήρθαν επιτέλους. Είναι κι αυτό μία κάποια λύση. Τρέξαμε λοιπόν όλοι στην πόλη, νά τους δούμε από κοντά. Είχαν ήδη διασχίσει τό κέντρο και φτάσανε ως τίς συνοικίες πού ήσαν στους προποδες του βουνού. "Ένα τάνκη και πάνω του καθισμένα παιδιά, σάν και μās, πού κίπνιζαν και γελοούσαν. Οι πιδ μεγάλοι, ανταλλάσανε ήδη μαζί τους τσιγάρα, χαιρετούρες και τίς πρώτες λέξεις. Νίξ-νίξ και καπούτ, ήταν αυτές πού πρωτάκουσα. ¹¹Αιλουσαν για ένα έγγλέζικο άεροπλάνο, πού είχε πέσει πλάϊ στό δρόμο και ό πιλότος του, είχε σκοτωθεί. ¹²Τιάξαν σ κηνές μικρές μέσα στους κήπους του Πεδίου του "Άρεως και γέμισαν τό συντριβάνι μέ καθαρό νερό. Τίς πρώτες μέρες, έκαναν μπάνιο, πλένονταν μέ σαπούνι, βούρτσιζαν τά όδόντια τους, έβαζαν λάδι στα γυμνά κορμιά τους και έκαναν ήλιοθεραπεία. ¹³Έτρωγαν καθισμένοι στις μοτοσυκλέττες και τό βράδυ άναβαν φωτιές, τραγουδοούσαν όλοι μαζί μέ άκονρτεόν , νοσταλγικά τραγούδια τής πατρίδας τους. Τήν τρίτη μέρα, πρωτ πρώτ, ξυπνήσαμε μέ έμβατήρια τραγουδισμένα κοφτά, ~~οι αρματα οχηματα~~ , πάνω στο ρυθμό από τίς μπότες, πού χτυπούσαν μέ θυμό τό χωμα. Πήγαιναν για άσκήσεις, έξω από τήν πόλη, προς τόν "Αη-Γιώργη. Μιά μέρα χτύπησαν τήν πόρτα μας. ¹⁴Ήταν στρατιωτική άστυνομία μέ διερμηνέα. ¹⁵Ανέβηκαν και επιθεώρησαν τό σπίτι. Μετά έδειξαν τό

σαλόνι και είπαν ότι επιτάσσεται και ότι έθρβουν να μείνουν
δύο Συνταγματάρχες.

"Έφυγαν σύντομα οι γερμανοί και ήρθαν Ιταλοί. Ήπνηκαμε για καλά
στην Κατοχή. Απαγόρευση κυκλοφορίας. Τό ηλεκτρικό κομμένο τό
βράδυ. Άδεια για να ταξιδέψεις έξω από τήν πόλη. Στρατιωτικά
περίπολα. Μυστική Ιταλική άστυνομία, με πολιτικά. Ταυτότητες από τήν
καραμπινιερία. Έλλειψη τροφίμων. Πείνα. Τά ρούχα να γίνονται κουρέ-
λια. Στά παπούτσια μπαλώματα και σιδερένια πέταλα στις σόλες, να
μή χαλούν. Μας ήρθε νομάρχης ό κ. Βουγιουκλάκης. Πιάσαμε και οίκογε-
νειακές σχέσεις και ή μικρή Άλίκη, ήταν ένας από τους πρώτους
άκροατές των τραγουδιών μου. Στο Ισόγειο έμενε ό κ. Λιβαδέας,
Διοικητής Χωροφυλακής, με τό γυιό του, τόν Κωστή, που έμελλε να
γίνει γνωστός σκηνοθέτης θεάτρου. Συνδέθηκα με φίλια, που διατηρή-
θηκε ως σήμερα με τόν Γρηγόρη Κωνσταντινόπουλο, που διέσπρεψε
σάν αρχαιολόγος, ιδιαίτερα στή Ρόδο και έγινε διευθυντής του
Αρχαιολογικού Μουσείου Αθηνών. Τόν Γιώργο Κουλουήκη, δάσκαλο, που
τό ποίημά του ^{Η αδιέξοδη μέση} "Αθήνα" χρησιμοποιήσα στήν ΕΒΔΟΜΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ
μου. Ποιήματά τους έκανα τραγούδια τήν εποχή εκείνη. Τόν Τάκη
Δημητρακόπουλο, που ζει πάντα στήν Τρίπολη. Τόν Βασίλη ^{Κουτσούχρη}
καθηγητή, που βρεθήκαμε μαζί έξόριστοι στή Δάφνη τής Ίκαρίας. Και
τέλος τό Μάκη Καρλή. Τόν είδα για τελευταία φορά στά 1948, όταν
ήμουν παράνομος. Υπηρετούσε σάν άνθυπολοχαγός, στήν περιοχή του
Πήλιου. Ήρθε με άδεια στήν Αθήνα και επισκέφθηκε τή μάνα μου
"Έχω προαίσθημα ότι δεν θά σάς ξαναδώ" τής είπε. "Έμενε κοντά
μας, σ'ένα δωμάτιο, που άλλοτε τό είχαμε νοικιάσει μαζί. Πήγα και
τόν βρήκα. Τοῦ λέω ότι είμαι παράνομος και ότι από στιγμή σε
στιγμή κινδυνεύω να πιαστῶ. "Θά με βασανίσουν και θά με εκτελέσουν.
Γι'αυτό σε παρακαλώ πάρε με μαζί σου στο Πήλιο. Θά βρεθεί κάποιος
τρόπος". Αδύνατον, μου άπαντά μετά από πολλή συζήτηση. Και όχι
για άλλο λόγο, μά γιατί θά μου είναι άνυπόφορο να σκέφτομαι ότι

χωρίς παρεργασίες

- θά είσαι άπ'τήν άπέναντι μεριά και ότι θά μπορώ νά σε σκοτώσω".
- "Μά είναι βέβαιο ότι θά μέ σκοτώσουν άν μείνω εδώ".
- "Είναι διαφορετικά. Δέν θά σε σκοτώσω έγώ.."
- "Κι έκει; Πώς είσαι βέβαιος ότι θάσαι έσύ;"
- " 'Ο νόμος τών πιθανοτήτων.."

Ήταν άμετάπειστος. Χωρίσαμε στό σκοτάδι, σε κάποιο όρδο της Νέας Σμύρνης. "Υστερα άπό λίγους μήνες, όταν βρισκόμουν έξοριστος στή Δάφνη, έμαθα για τό θάνατό του. Τό τζιπ πού τόν μετέφερε προσέκρουσε σε νάρκη και δέν έμεινε τίποτα. 'Ο Μάκης έγινε βροχή, όπως γράφω στις Μπαλλάντες. Καί στήν Τρίπολη, στό νεκροταφείο, κάτω άπό τήν πλάκα μέ τό όνομά του, βρισκεται ή σκιά τών ματιών του. Τοῦ άφιέρωσα τήν ~~πρωτη~~ μου Συμφωνία.. Γιατί σκέφτομαι ότι ως τά 1941 πού τόν πρωτογνώρισα, κανένας άνθρωπος δέν μούχε μιλήσει όπως έκείνος. Μιλώ για τή συνάντηση αυτή στό ΧΡΘΟΣ. Είχε όμως άπό τότε χαραγμένη στό μέτωπο, τή σφραγίδα του θανάτου. Καί μέσα σ' αυτό τό άτέλειωτο ταξίδι της ζωής, πού άρχίζει νά μέ βαραίνει, δέ βρέθηκε άλλος κανείς νά πλησιάσει, τήν καταφοβισμένη και καχύποκτη ψυχή μου, τόσο πολύ. Κι βτσι έμεινα και πάλι μόνος. Στή τάξη μας, οι μαθητές είχαν χωριστεί σε τρεις κατηγορίες. Στήν πρώτη ήταν αυτοί πού πεινούσαν και λιποθυμούσαν πάνω στό θρανίο. Στή δεύτερη αυτοί πού πεινούσαν χωρίς νά λιποθυμούν. Καί ή τρίτη, αυτοί πού τρώγανε όσο ποτέ στή ζωή τους, γιατί οι πατεράδες τους ήταν άγρότες, μαυραγορίτες, ή και τά δύο. Έμεις οι πεινασμένοι, της ^{πρωτης και} δευτερης ~~καταπράκτης~~ κατηγορίας, αποφασίσαμε νά βάλουμε τέρμα σ' αυτή τήν κατάσταση. 'Οργανωθήκαμε και μία μέρα ανακοινώσαμε στήν τάξη, ότι είναι άπαράδεκτο οι μισοί νά παχαίνουν και οι μισοί νά πεθαίνουν της πείνας. Οι χωριάτες έβαλαν τις φωνές. Είχαν και τόν άέρα πού τους έδινε ή σωματική τους εύρωστία. "Όμως έμεις, είμαστε οι περισσότεροι και οι αποφασισμένοι για όλα. Είπαμε : "Δέν μπαίνει κανείς στήν τάξη, άν δέ βάλει

τρόφιμα (πατάτες, αλεύρι, σταφίδα) αὐγά) στό καλάθι πού θά βρῖσ-
 κεται μπροστά στήν πόρτα". Τήν ἄλλη μέρα, δυό τρεῖς ἔφεραν τρόφιμα.
 Οἱ ἄλλοι πῆγαν νά περάσουν μέ τό ζόρι. "Ἄπεςε ζύλο." Ὅταν μάθανε
 οἱ καθηγητές τά καθέκαστα, τήρησαν οὐδετερότητα, γιά τό φόβο τῶν
 'Ιταλῶν. Τελικά ὄλοι "πλήρωναν" τά ἀναγκαστικά "διόδια". Μοιράζαμε
 τά τρόφιμα στούς σκελετωμένους συμμαθητές μας. Σέ λίγο ὄλο τό
 Γυμνάσιο ἔκανε τό ἴδιο. Ἔτσι ἐκείνη τή χρονιά, δέν εἶχαμε θύματα
 ἀπό τήν κείνα. Καί ὅταν λέω θύματα, δέν ἔννοῶ μόνο τό θάνατο, ἀλλά
 καί τίς βαρειές ἀρρώστειες πού προκαλεῖ ἡ ἔλλειψη τροφῆς. Ἡ Μαύρη
 Ἄγορά φούντωνε. Στήν ἀγορά δέν ἔβρισκες τίποτα. Ἀρχίσαμε νά πουλᾶ-
 με ὅ τι εἶχαμε καί δέν εἶχαμε. Ἀσημικά, κοσμήματα, ἐπιπλα, ρούχα.
 Ὡς καί τό φράκο τοῦ πατέρα μου, τό πῆρε ἕνας στήν Κερασίτσα, γιά
 μισό τουοβάλι πατάτες. Στήν Τεγέα πηγαίναμε τακτικά μέ τό Γρηγόρη,
 τό Γιῶργο, τόν Τάκη καί τό Μάκη. Ὁ ἀδελφός τοῦ Γρηγόρη, ἔφτιαχνε
 μελάνι. Στεκόμαστε μπροστά στά σχολεῖτα καί φωνάζαμε "Μιά πατάτα
 γιά ἕνα καλαμάρι μελάνι" καί τά παιδιά μᾶς γιόμιζαν τά τουοβάλια.
 Δίναμε ἀλλά πράγματα. Ὁ καθένας ὅ τι εἶχε. Τό σούρουπο φορτωνό-
 μαστε, ἄλλος 20 καί ἄλλος 30 δικάδες, στόν ὤμο. Καί στά παπούτσια >
 νά βγαίνουν οἱ πρόκες καί νά μᾶς ματώνουν. Εἶχαμε γίνει πατατο-
 φάγοι. Καί ἔτσι σωθήκαμε. Στό σιδηροδρομικό σταθμό, γινότανε τό
 σῶσε. Μαυραγορίτες ἀπό τήν Καλαμάτα, τήν Τεγέα, τή Μεγαλόπολη, τήν
 Τρίπολη, φορτωμένοι τρόφιμα, σκαρφαλώνανε ἴσαμε τίς στέγες τῶν
 βαγониῶν. Γιά μιά θέση, μποροῦσε νά γίνει καί φόνος. Καυγάδες, φωνές,
 ζύλο, οὐρλιαχτά, μαχαιρώματα, γιά μιά "θέση στόν κλιό", πού θά ^{τοῦς} δὲσχηθή-
 σει, στήν καρδιά τῆς πεινασμένης Ἀθήνας. Ἐκεῖ μέ μιά βολίτσα
 πατάτες, ἄρπαζαν μιά μονοκατοικία, ὅπως συνέβη καί μέ τό πεθερό
 μου, πού ἔδωσε τό σπίτι του, γιά ἕνα ντενεκέ λάδι. Πέντε ἔξι ἀτο-
 μικά ταξίδια καί ἀγόραζες μιά πολυκατοικία. Ἐπὶ πτωμάτων ^{ἔσ} τήν
 κυριολεξία, γιὰτί ἀπό τό φθινόπωρο τοῦ 1941, οἱ ὁδοί τῆς Ἀθήνας,
 εἶχαν ἀρχίσει νά στρώνονται, μέ σκελετωμένα πτώματα. Πόσο μακριά

βρισκόμαστε από την έξαρση της μάχης της 'Αλβανίας. Πού πήγαν
 όλοι αυτοί οι ήρωες; "Όλο τό καλοκαίρι τοῦ 41, περνούσαν μπροστά
 από τό σπίτι μας, ρακένδυτοι φαντάροι. 'Αξούριστοι, βρώμικοι, ξυπό-
 λητοι, ἀποκαωμμένοι, μέ ἄγριο μάτι, ζητιανεύανε λίγο νερό καί φωμί.
 Ήσαν οἱ ήρωες της 'Αλβανίας, πού ὀρισμένοι γνωρίζανε γιά πού πᾶνε ,
 ὅμως οἱ πιά πολλοί, ὄχι. Φώναζε ἀπ' τό μπαλκόνι, ὁ καλός μου πατέρας :
 "Εἶναι κανένας κρητικός; "Κι αὐτό, γιατί δέν γνῶριζαν οἱ πιά πολλοί ,
 ὅτι δέν ὑπῆρχε πιά καμμιά ἐλπίδα νά φτάσουν στό νοσί. Μιά μέρα
 κάποιος τοῦ φωνάζει: "Γιῶργοι Μέ γνωρίζεις; Εἶμαι ὁ Βασίλης Τσεκού-
 ρας, ὁ συμμαθητής σου..." 'Ανέβηκε στό σπίτι, ἤπια νερό, πήρε ἀνάσα. *
 "Εἶμαι ταγματάρχης, δηλαδή ἡμουν... Πᾶω γιά τήν Κρήτη..." Τόν κρατή-
 σαμε μαζί μας. 'Αργότερα ἔφερε καί τή γυναίκα του καί τή σκύλα
 τους, τήν Ἄλμπα, ἕνα λυκόσκυλο πού ἔμελλε νά γίνει ὁ πιστότερος
 μου φίλος. Ὡς καί τό παπούτσι μου πήγαινε στό τσαγκάρη γιά ἐπι-
 διόρθωση, ὅ τι τοῦλεγες τό καταλάβαινε. Μιά μέρα μᾶς τό πήρανε
 γερμανοί στρατιῶτες. Τό χάσαμε. Τό τάϊσαν καλά γιά νά τό καλοπιά-
 σουν. Ἐφαγε λοιπὸν ἡ Ἄλμπα κι ὅταν παραχόρτασε, τούς τό ἔσκασε.
 Ήρθε σπίτι καί μεῖς της εἴπαμε νά φύγει νά πάει μακριά καί τοῦ
 δείξαμε τό δᾶσος τοῦ "Αη-Γιῶργη. Πῆγε καί κρύφτηκε. Ήρθαν οἱ
 Γερμανοί. Κάτι μυρίστηκαν. Στέλνανε φίλους στόν "Αη-Γιῶργη νά τό
 ταῖσουν... Μετά πέρασαν ^{οὐ} χωριανοί τοῦ πατέρα. Τούς κράτησε ὅλους
 καί τούς διόρισε, μέ ἐπικεφαλῆς τόν κ. Ταγματάρχη, στήν ὑπηρεσία
 ἐπισιτισμοῦ, πού μέ τά συσίτια, ἔσωθε κοσμάκι καί κοσμάκι. Βρισκό-
 μαστε ἕνα σούρουπο, σέ κάποιο χωριό της Τεγέας, ἔφοιμοι νά φορτω-
 θοῦμε τά τσουβάλια μας καί νά φύγουμε γιά τήν Τρίπολη, ὅταν ἔπιασε
 καταγιγίδα. Μαζευτήκαμε κάτω ἀπό τόν πλάτανο, στό μέσον της πλατείας
 καί χοροπηδούσαμε, γιατί ἦταν Νοέμβρης καί τό κρύο τσουχτερό. Τότε
 ἔφτασε ἕνα φορτηγό, φορτωμένο παιδιά ἀπό τήν 'Αθήνα. Τό καταλάβαμε
 εὐθύς, γιατί ἦταν ὅλα σκελετωμένα καί ἡμιγυμνα. Στριμῶχνονταν σάν
 κλωσποῦλα
 κατῶπουλα τό ἕνα πάνω στό ἄλλο, γιά νά ζεσταθοῦν, ρίχνοντας

Ρ
 γυναικῶν:

Χωροπεραγραφή

τρομαγμένα βλέμματα, Ένα γύρο. Κατέβηκε ο σωφέρ και έτρεξε στο καφενείο πού είχε στέγαστρο. "Ποιός κάνει κουμάντο εδώ;" ρωτάει. Καμμιά απάντηση. "Ποιός είναι ο Πρόεδρος;" ξαναρωτάει. Κάποιος του λέει "Τί τόν θές;" "Νά του δώσω αυτό τό έγγραφο νά τό υπογράψει. Θέλω νά του παραδώσω τά παιδιά".

"-Και τί θά τά κάνουμε έμεϊς; >>

"-Στήν Αθήνα έτσι κι άλλοιώς, θά τά τινάξουν. >>

"-Κι 'εμās, μās περισσεύει τό φαί; >>

"-Δέν ξέρω. Αύτή είναι ή έντολή. >>

"-Νά τά πάρεις και νά τά πās στον άγύριστο, φωνάζει κάποιος άλλος, θυμωμένα.

"-Δέν τ'ά πάω πουθενά, πεισμώνει ο σωφέρ, και γυρίζει στο φορτηγό.

'Ανοίγει τό πίσω μέρος, και

"-Έμπρός κάτω. Πηθήξτε βλοι κάτω. Τέρμα τά διδραχμαί >>

Τά παιδιά, τί νά κάνουν, άρχίζουν νά πηδοϋν. Τρέχουν βλα μαζι, σαν τό μελίσι, σ'ένα άλλο δέντρο άντικρουστά από μās και κοκκαλώνουν. Τό φορτηγό φεύγει. Και τότε ο κ. Πρόεδρος και οί συγχωριανοί του, άρχίζουν τίς φωνές:

"-Ξεκουμπιστείτε! Ούστ! Βούρ! >>

Τά παιδιά όμως ένα κουβάρι. Η βροχή από πάνω τουλούμι.

"Έμεϊς τρεϊς. Αυτοί πληθος. Παίρνουν πέτρες, ξόλα, τά χτυποϋν, τά κυνηγοϋν. Κι αυτά, έν τέλει, τό πήραν άπόφαση και χάθηκαν μέσα στο κάμπο πού σκοτεινίαζε. Στο γυρισμό, τά σκεφτήκαμε βλα καλά. Οί σύντροφοί μου, ήταν αύτή τή φορά, δυό συμμαθητές μου, τής τρίτης κατηγορίας, πού οί γονεϊς τους ήταν κατάκοιτοι από τήν πείνα.

'Αργότερα βρεθήκαμε μαζί στην καθοδήγηση του Γυμνασίου μας, όταν δημιουργήθηκε ή πρώτη Κομματική όμάδα του ΚΚΕ, τήν άνοιξη του 1942. Καταστράσαμε τήν έπιχείρηση " Έθνική Τιμωρία", όπως τήν βαφτίσαμε. Η φλόγα τής Αντίστασης, άναψε οέ μās, πρώτα ένάντια

στόν Άσπλαχνο μαυραγορίτη και μετά στόν ζένο κατακτητή. "Ένας από τά δυό παιδιά, μου έδωσε ένα χοντρό βιβλίο, πολυμεταχειρισμένο, μέ κόκκινο εξώφυλλο και μαύρα γράμματα "ΛΕΝΙΝ, (βιογραφία)". Ήταν τυλιγμένο σέ πανιά, μέσα σ'ένα καλάθι μέ πατάτες." "Όταν δέν τό διαβάζεις, νά τό θάβεις στό κήπο σου", μου λέει και μέ χτυπά φιλικά στόν ώμο, σάν νάθελε νά πει "καλή τύχη".

Διευθυντής στήν Παιδαγωγική Ακαδημία τής Τρίπολης, ήταν ό Εύάγγελος Παπανούτσος. "Ότε ό Γρηγόρης, σπούδαζε δάσκαλος, πήρε άδεια νά παρακολουθούμε και μεϊς, όρισμένα του μαθήματα. Γνωριστήκαμε. Μελετήσαμε τέχνη. Σέ κάθε εύκαιρία, του ζητάγαμε τή γνώμη του. Νομίζω ότι ή παρουσία κοντά μας, ενός μεγάλου συγχρονου διανοητή, μάς επηρέαζε ψυχολογικά." Άκουσε και τή μουσική μου και μέ ένισχυε ήθικά στήν προσπάθειά μου. Μίλησε για μένα και τό έργομου, όταν οι φίλοι μου όργάνωσαν, τήν πρώτη συναυλία, μέ έργα μου. "Όταν ανακαλύψαμε τήν ΕΛΠΙΝΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ, σ'ένα πρακτορείο έφημερίδων, του τή δώσαμε για νά μάς πει τή γνώμη του." "Έχει ψήγματα Χρυσού" μάς ειπε. "Από τή νεώτερη ποίηση, περιέργως, δέν ξέραμε τότε τίποτα για τό Σεφέρη και τόν Έλύτη. Είχαμε άκούσει για τόν Έμπειρίκο και τόν Έγγονόπουλο. Είχαμε διαβάσει μέ πάθος τή "ΓΚΡΙΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ", του Νικηφόρου Βρεττάκου. Και τώρα ανακαλύπταμε τό Γιάννη Ζίτσο. Γνωρίζαμε πολύ καλά και βαθεία τήν νεοελληνική ποίηση. Έπτανησιακή σχολή, Μαβίλη, Μαντικαίση Έφταλιώτη, Πολέμη Δροσίνη, Παλαμά. Αάμπρο Πορφύρη, Βάρναλη, Σικελιανό, Καζαντζάκη, Καβάφη, Καρυωτάκη. Έγώ λ.χ. ήξερα απέξω, όλόκληρο τό Δωδεκάλογο του Γύφτου και τώρα μάθαινα τήν ΕΛΠΙΝΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ. Η συντροφιά μας, έπαιρνε όλο και πιό πολύ τό χαρακτήρα μιās πνευματικής-καλλιτεχνικής ομάδας. Μετά τά κάλαντα, καθιέρωθηκα σάν αυθεντία μουσική. Αυτό μέ επηρέαζε ακόμα και στό ντύσιμο, στό χτένισμα, στις συνήθειές μου. Ο ράφτης έκοψε τό φθαρμένο (του πατέρα μου και μου τό έκανε πατατούκα. Δηλαδή λίγο πιό μακρύ από σακάκι. Τό ειπαν άμέσως "τό

τ' του Πανα Ρίτου

μουσικό παλτό". Έτσι, τήν εποχή ^{ἀκόμα} τῆς Ἀλβανίας, ὁ Νομάρχης μου παραχώρησε ἕνα σπίτι, γιά νά συνεχιστεῖ ἡ προσπάθεια μέ τή Χορωδία. Πρόσθεσα καί μιᾶ ὀρχήστρα" μέ φυσόφρονικες. Ὁ Γρηγόρης, πού ἦταν φάλτης στόν Προφήτη Ἑλία, δίδασκε βυζαντινοὺς ὕμνους. Ὁ Γιῶργος ἔκανε ἱστορία τῆς Τέχνης. Καί οὕτω καθ' ἑξῆς. Στήν κατοχή προσπαθήσαμε νά ἐκδόσουμε φιλολογικό περιοδικό. ^{ἀκόμα τῆ} Ἐχῶ σκοπίμια.

"Ὅμως δέν τά καταφέραμε. Πυλώσαμε μόνο τήν ποιητική μου συλλογή, "ΣΙΛΙΟ", σάν ἔκδοση τῶν Πέντε", πού βγήκε μέ ψευδώνυμο (γιατί οἱ Ἴταλοί ἀπαγόρευαν τύπωμα ἔργων χωρὶς ἄδεια) καί μέ πλαστή ἡμερομηνία, 1939. Γιά νά ἱκανοποιήσω τήν ἀγάπη μου γιά τίς ἐκδρομές, βρήκα ἄλλη παρέα: Τόν Ἀργύριο Πετρονάτη καί τόν Γιῶργο Σαρρή. Φεύγαμε ἀπό τό Σάββατο τό βράδυ, ὥστε τό χάραμα τῆς Κυριακῆς, νά μᾶς βρεῖ ὅσο γίνεται πιό φηλά, στό βουνό. Παντοτεινός μας στόχος, ἡ κορφή τοῦ Μαίναλου, ὁ Ἄη Ντίνης. Μόνο μιᾶ φορά φτάσαμε πολύ πρωτ, πρὶν σηκωθοῦν πάχνες καί σύγνεφα καί ἔτσι εἶδαμε γύρω γύρω, ὅλες τίς θάλασσες πού ζῶνουν τήν Πελοπόννησο. Μιά φορά καθῶς κατεβαίναμε καί πλησιάζαμε κάποιο ὄρεινό χωριό μᾶς ρίξανε ὀμαδικά πυρά. Μᾶς πήρανε, ὅπως μᾶς εἶπαν, γιά γερμανούς. "Ὅταν φτάσαμε στήν πλατεία, μέ χίλια βάσανα, καί μᾶς ἀναγνώρισαν οἱ συμμαθητές μας, ἐπακολούθησε γλέντι γιά τή διάσωσή μας." "Ὅστε χτυπᾶτε μέ ὄπλα τοὺς γερμανούς;" Αὐτό γιά μᾶς ἦταν κάτι τό ἐντελῶς νέο. Ἀποφασίσαμε τότε, νά κάνουμε στίς ἐκδρομές μας σαμποτάζ, κίβοντας κανένα ἀπό τά καλώδια πού εἶχαν βάσει οἱ γερμανο-ἰταλοὶ ἐδῶ κι ἐκεῖ.

"Ὅμως τό πιό σημαντικό, ἦταν τό ὅτι ἄρχισε νά δουλεῦει στό μαυλό μας ἡ ἰδέα, αὐτουνοῦ, πού θάμενε στήν ἱστορία μέ τή λέξη "Ἀκτινίσταση! Μέ τήν ἄλλη, τή φιλολογική παρέα, διοργανώναμε κοντινές ἐκδρομές, ὅπως λ.χ. πρὸς τόν Καμπά, πού βρισκότανε καί ὁ "πύργος" τοῦ Μάκη Καρλή. Στό δρόμο τραγουδοῦσαμε, ὅπου βρῖσκαμε ὄροσιά καί νερό, κολατσίζαμε, ἕως ὅτου φθάσαμε στόν προορισμό μας. Παίζαμε μέ τόν Κουλου-κη -ἐγὼ βιολί κι αὐτός μαντολίνο- μουσική κλασσική, εἶτε καμιά

δική μου σύνθεση, γραμμένη επί του τόπου και μετά άρχιζαμε τις άπαυ-
 γελίες. Είχαμε κι ένα βράχο, πάνω από τό σπίτι του Μάκη, που τον
 βαφτίσαμε "ο βράχος του Ρίτσου" γιατί σε λίγο ανακαλύψαμε ΤΟ
 ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΑΔΕΛΦΗΣ ΜΟΥ και τό ΕΜΒΑΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΣΚΕΒΑΝΟΥ, που τά
 διαβάζαμε τουλάχιστον μιά φορά τή μέρα. "Όπως είπα, οι φίλοι μου
 -μέ επικεφαλής τό δικηγόρο Δεληβορηά, που θά γινότανε στήν άπε-
 λευθέρωση ο "κόκκινος δήμαρχος" και που πριν λίγο καιρό βρήκε
 φριχτό θάνατο, όταν κάποια πελάτισσά του παρανοϊκή, τον έκαψε
 ζωντανό μέσα στο γραφεΐο του- διοργάνωσαν τήν πρώτη συναυλία,
 μέ έργα μουσικής δωματίου και χορωδιακά. Στήν Τρίπολη έξι μόνο
 είδα, αλλά και άκουσα πιάνο, από τήν Ντόρα Άποστολάτου, ένα
 κορίτσι τής ηλικίας μας, που βρίσκονταν τήν εποχή εκείνη, από
 άποψη δεξιοτεχνίας, στή μέση προς τήν άνώτερη τάξη. Άπ' αούτη
 άκουσα ~~το~~ κλασσικό ρεπερτόριο, ~~από~~ του έπιπέδου: Μόσαρτ, Μπετόβενυ
 Μότσαρτ, Σόπέν, Σούμπερτ- γράφω τά όνόματα στή σειρά που τους πρωτο-
 άκουσα στο πιάνο. Έτσι μετά τις συνθέσεις μου για βιολι, άρχισα
 τώρα να γράφω για πιάνο: Σονατίνες, Σπουδές, Βάλς. Ήπισης τραγούδια,
 για φωνή και πιάνο, μέ ρόλο πρωταγωνιστικό. Είχα νοικιάσει κι ένα
 άρμόνιο που συνόδευε τά πρώτα μέρη από τον ΥΜΝΟ ΣΤΟ ΘΕΟ. Ή συναυ-
 λία οργανώθηκε στο σπίτι τής οικογένειας Μείντανή, ενός έλληνοαμερι-
 κάνου, Είχα συνδεθεΐ και μέ τους τρεις γιουούς, όμως πιο πολύ
 μέ τον Γιάννη, τό μεγαλύτερο, που βρέθηκε στή συναυλία μου στο
 Κέννεντυ Σέντερ στήν Ουάσιγκτον σά 1980, όταν έπαθα καρδιακό
 έπεισόδιο τήν ώρα που διήθυνα, για να μου παράσχει, σάν διαπρεΐς
 καρδιολόγος που είναι, τις πρώτες βοήθειες. Εκτός από τήν Ντόρα,
 συμμετεΐχε και ο Μουσικός Όμιλος Τριπόλεως, μέ διευθυντή τον
 κ. Τσαντήλα, που έρμήνευσε τήν ΚΑΣΣΙΑΝΗ. Μετά τή συναυλία, ο Παπα-
 νούτσος, άπευθύνθηκε στο μικρό άκροατήριο και πίλησε για τήν
 μουσική που άκουσε, διακινδυνεύοντας και κάποια πρόγνωση για τό
 μέλλον. Όταν, πολύ άργότερα, ήταν καθηγητής στοΐ Δοξιάδη, μέ κάλεσε

το ιστορικό του πρώτου καρδιοκαθητήριου στη Πλατεία Αγίου Βασίλειου,

για μία δημόσια συζήτηση σχετικά με το έργο μου, με το όποιο
είχε δεθεί φυχικά, από την ήρωϊκή εποχή των πρώτων προσπαθειών.
Τήν εποχή της εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως, τά 1964, αυτός ήταν
Γενικός Γραμματέας στο Υπουργείο Παιδείας, με υπουργό τόν Λουκή
'Ακριτά, κι εγώ βουλευτής της ΕΔΑ, τοποθετημένος από το Κόμμα
νά υποστηρίξω στη Βουλή, στο θερινό τμήμα, τις δικές μας απόψεις.
"Έτσι είχα την ευκαιρία θά βρισκομαι σε συχνή έπαφή και με τόν
'Ακριτά και με τόν Παπανούτσο, πού πρέπει νά πώ, 'ετι ήρθαμε συχνά
σε δεξιάτη ρήξη, έξ αιτίας της έγκυκλίου 1010 -πού απαγόρευε στους
μαθητές νά συμμετέχουν σε πολιτικές νεολαίες- και πού στόχος ήταν
οι Διαμπρόκηδες. 'Ο Παπανούτσος στην περίοδο της κατοχής, ^ο γυιός
του Παναγιώτη ~~του~~ -μάλιστα ήταν παιδί της γυναίκας του από άλλον άνδρα- είχε
προχωρήσει στόν ΕΛΑΣ. 'Αλέγετο λοιπόν, 'ετι και ο 'ειος άνηκε στο
ΕΑΜ. 'Ανεξάρτητα όμως από την φήμη αυτή, -πού δέν ξέρω αν ανταποκρι-
νεται στην πραγματικότητα- ο Παπανούτσος ήταν, σάν άτομο, συντηρητικός.
'Ακόμα και σά στοχαστής, προσπαθούσε νά φωτίσει τό αντικείμενό του
από όλες τις πλευρές, αποφεύγοντας νά ριψοκινδυνεύσει μία δική του
'ας πούμε, θεωρία. Σέ βοηθούσε νά βγάλεις έξού τό συμπέρασμα. Στο
μεταξύ όμως, χωρίς νά τό λέει, οδηγούσε αυτό τό συμπέρασμα σά
νερά του... "Ένας φωτισμένος άστός, 'ετσι τόν είχα καταλάβει, από
τήν εποχή πού τόν έβλεπα κάθε απόγιομα, στη βόλτα, νά προσπαθεί
νά συντονίσει τά πόδια του, με τό γρήγορο γυναικειό βηματισμό
της γυναίκας του. Τήν κρατούσε άγκαζέ και σχεδόν χοροπήδαγε χαρι-
τωμένα, 'εφαν έχανε τό βήμα, ένω συγχρόνως χαιρετούσε δεξιά κι άρι-
στερά "Καλημέρα σας", και "Πώς είσθε;". 'Ο κ. Παπασταθόπουλος, καθη-
γητής της μουσικής στο Γυμνάσιο, δίδασκε πιάνο και θεωρητικά.
Πήγαίνα σπíti του δυό φορές τή βδομάδα. Μελετούσα -επί πληρωμή-
μιά ώρα πιάνο, πριν από κάθε μάθημα. Μετά τά πρώτα θεωρητικά άρχί-
σαμε άρμονία. Για συμπλήρωμα, παρακάλεσα τήν οίκογένεια Μείντανή,
πού μου επέτρεπε κάθε Κυριακή πρωί, τήν ώρα πού θά λεκιπανε στη

Λειτουργία, νά μελετώ ^{πιάνο} στό σπίτι τους. "Όλες τίς άλλες ώρες, χωρίς
 πιάνο, άσφουκτιούσα. Τό βιολί δέν μέ Ικανοποιούσε πιά. "Άρχισα νά
 έχω ήχους στό κεφάλι μου, χωρίς τήν εϋχέρεια πού άπέκτησα άργότερα,
 νά τούς άποτυπώνω στό χαρτί. "Όμως και πάλι, τό πιάνο εΐναι άπαραί-
 τητο βοήθημα, γιατί υπάρχουν χιλίες δυό λεπτομέρειες, κυρίως άρμο-
 νικές, πού σου ξεφεύγουν. "Ή πού θάπρέπει νά τίς έλέγξεις. "Έβγαίνα
 άπό τό σπίτι όργισμένος. "Έξέθετα τό σώμα μου στήν παγωμένη βροχή.
 Συνητροφιά μέ τήν Άλμα πήγαίνα καθημερινά, ιδιαίτερα τό σούρουπο
 μέ τίς πάχνες, στό δάσος στόν "Αη-Γιώργη, γιά νά βραχώ ώς τό κόκκαλο
 και μετά νά νοιώθω τόν χιονισμένο άέρα νά περνά τό παλτό, τά ρούχα,
 τό δέρμα, τίς σάρκες, και νά φτάνει στό μεδούλι. Γιατί αυτό θά έπρεπε
 νά τιμωρηθεΐ, νά πονέσει, πού ύπάρχω σ'αϋτήν τήν πόλη, χωρίς νά μπορώ
 νά πλησιάσω τά 3-4 πιάνια πού ~~από σούρουπο~~ ^{καίρα τωανά} από άνία και μοναξιά,
 στά κλούσια σπίτια. "Ένα πρωτόγονο μίσος γέμιζε τήν φυχή μου, γιά
 τήν κοινωνική άδικία. Γελάτε. "Όμως γιά μένα τό πιάνο, ήταν ίσως
 κάτι παραπάνω, άπό ό τι εΐναι τό μεροκάματο, γιά τό προλετάριο.
 "Όταν ανακάλυψαμε και νοικιάσαμε ένα μικρό άρμόνιο, κάλμαρα, κάπως...
 Τό πιό σπουδαίο γιά κείνη τήν έποχή, εΐχε γίνει. Μπορούσα πιά νά
 φτιάχνω και νά άκούω, όποιες άρμονίες ήθελα. Στά 1942 τη Μεγάλη
 Τρίτη, ή Τριπολιτσά, εΐχε άναστατωθεΐ άπό τή μάχη τών τριών Κασσιανών,
 όπως τήν όνόμασαν. Τό τύπωμα και τό μοίρασμα διασημιστικών προκηρύξεων,
 πού προκάλεσε τήν παρέμβαση τών άρχών κατοχής και ό άφορισμός άπό
 τό Δεσπότη του Γιάνην Κούρου, μέ τήν άπαγόρευση νά δοθεΐ ή Κασσιανή
 του στή Μητρόπολη, προσέδωσε έκρηκτικό χαρακτήρα στήν άτμόσφαιρα.
 "Έκτός άπό τόν Κούρο, ό καθηγητής μου κ. Παπασταθόπουλος, εΐχε γράψει
 τή δική του Κασσιανή, πού θά τήν έρμήνευε ό Μ.Ο.Τ., στόν Προφήτη "Ηλία
 κι εγώ τή δική μου, πού θά τή δίναμε, στήν "Αγία Βαρβάρα. "Ο Κούρος,
 βρήκε τελικά κάποιον ξωκλήσι, έξω άπό τήν πόλη. Τό έργο του ήταν
 στηριγμένο στήν "Αρκαδική Μουσική, δηλαδή μιάν άπλούστευση τής
 βυζαντινής, δικής του έπινοήσεως. "Ο υΐος ήταν καθηγητής έκνογρα-
 φίας στό Γυμνάσιο, δεξιός φάλτης στό "Αη- Βασίλη, τή Μητρόπολη και

κυρίως μέγας τραγουδιστής, με ειδικότητα, τὰ ἐπιτραπέζια "κολοκοτρωνέϊκα", ὅπως εἶναι γνωστὸν. Πολύ φηλός, ξερακιανός, θυμόσοφος, καλαμπουριτζής καὶ γερό ποτήρι, ἀποτελοῦσε ἕνα ζωντανό θρύλο. Στὴν Κασσιανή του, στὴ φράση "ὡς ἐν τῷ Παραδείσῳ", εἶχε βάλει φωνές πού ἔκαναν "τσίου-τσίου", δηλαδή τὰ πουλιά τοῦ Παραδείσου, πρᾶγμα πού ἔδινε χειροπιαστά, τὴν εἰκόνα καὶ ἴσως γι' αὐτὴ τὴν τόλμη, ὁ Δεσπότης, τὸν ἀφόρεσε. Δεδομένου ὅτι ἡ βυζαντινὴ τέχνη, θὰ πρέπει νὰ παραμένει ἀπογυμνωμένη ἀπὸ εἰδωλατρικά τερτίπια, ὅπως εἶναι τὰ "πουλάκια" ἢ τὰ μουσικὰ ὄργανα ἢ μιὰ νέα ἀντίληψη γιὰ τὴ μελοποίηση, πού νὰ ξεφεύγει ἀπὸ τὰ ἱερά πρότυπα, καὶ τὴν παράδοση τῆς ἐκκλησίας. Ἡ σύνθεση τῆς δικῆς μου Κασσιανῆς, ἔγινε στίς ἀρχές τοῦ 1942. Τότε εἶχα μιὰ δική μου τετράφωνη χορωδία στὴν Ἁγία Βαρβάρα, γιὰ τὸ μέρος τῆς Λειτουργίας. Ἐγραφα "Χερουβικά", "Σὲ ἕνωσμεν" καὶ ἄλλα μέρη. Ἀρχισα τίς πρόβες ἀμέσως. Κάθε φωνὴ ξεχωριστά. Ἐτσι κάθε μέρα, δούλευα τέσσερις ὥρες, μόνον γιὰ τίς φωνές. Ἐνακάλυφα καὶ ἕνα θαυμάσιο βαρύτονο - ἦταν μόνιμος ἐπιλοχίας - γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγραφα ἕνα μεγάλο σόλο. Στὴ δική μας ἐκτέλεση, στὴν Ἁγία Βαρβάρα, χάρη στὸν πατέρα μου, ἦρθαν οἱ ἀρχές τῆς πόλης. Ὁ Παπανούτσος μᾶς ἔφερε τὴν ἰντελιγκέντζια. Ὁ κόσμος πατεῖς με πατῶ σε. Ψάλαμε ἀπὸ τὸ γυναικωνίτη, μὲ μεγάλο τράκ καὶ συγκίνηση. Ἀκόμα θυμᾶμαι τὸ φάλτσο πού ἔκανε ὁ Τάκης, πού ὡς συνήθως τραγουδοῦσε πάντα λίγο χαμηλά. Τὸν εἶδα νὰ τεντώνει τὸ λαιμό του καὶ εἶπα "τώρα θὰ τὸ κάνει" καὶ τὸ ἔκανε. Αὐτὸ ἔσπασε τὴ μαγεία τῆς στιγμῆς. Ὁ Παπανούτσος ὄλος χαρά, μᾶς ἔσφιγγε τὰ χέρια, στὸ προαύλιο τῆς αὐλῆς. Μετὰ καὶ οἱ τρεῖς χορωδίες, σμίξαμε σὲ μιὰ ὑπόγεια ταβέρνα. Φάγαμε ἤπιαμε καὶ οἱ ἀθεόφοβοι, φάλαμε καὶ τίς τρεῖς Κασσιανές. Ἡ συναυλία Μεῦντανῆ, ἐπαναλήφθηκε σὲ λίγο καιρὸ, σὲ κεντρικὸ κινηματογράφο. Ἐκτός ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κοινὸ, ἦρθαν σχεδὸν ὅλοι οἱ Ἴταλοὶ ἀξιωματικοί, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἕνας μουσικός - μαέστρος, θέλησε νὰ μὲ γνωρίσει καλλίτερα καὶ

παρακολουθοῦσε τὶς πρόβες τῆς ἐκκλησιαστικῆς χορωδίας. Στὸν ἴδιο κινηματογράφο, ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, παίχτηκε ἓνα γερμανικὸ φιλμ μὲ φόντο τὴν ἐκτέλεση τῆς ἐνάτης τοῦ Ἡπετόβεν. Θυμᾶμαι ἀκόμα τὸ σηνικό. "Ἐνα μεγάλο χῶλ, μὲ ἄσπρες μαρμάρινες σκάλες, γεμάτες γυναῖκες καὶ ἄνδρες τραγουδιστές." Ἐχασα τὰ μυαλά μου. Ἄπο τὴν ἄλλη μέρα κιάλας, σηκώθηκα στὴν τάξη καὶ δῆλωσα στὸν κ. Αὐτιάκη, τὸν Μαθηματικὸ, πού μὲ ἐκτιμοῦσε ξεχωριστά, γιατί ὡς τότε παρακολουθοῦσα μὲ πάθος τὴν Ἀλγεβρα καὶ τὴν Τριγωνομετρία (ὡς καὶ γιὰ τὴ θεωρία τῆς Σχετικότητος) κουβεντιάζαμε μαζί) - καὶ τοῦ λέω "Ἐπειδὴ δέν θέλω νά σᾶς κοροῦδέψω, σᾶς δηλώνω ὅτι ἀπό δω καὶ σὺ ἐξῆς, μ' ἐνδιαφέρει μόνο ἡ Μουσική. Αὐτὸ τὸ βιβλίον πού κρατῶ, εἶναι βιβλίον Μουσικῆς. Κι ἐδῶ θά διαβάζω τέτοια βιβλία. Τὰ μαθήματα τοῦ Σχολείου, δέν μὲ ἐνδιαφέρουν. Οὔτε τὰ Μαθηματικά. Ἔρχομαι ἄποχρωτικά. Ἄν θέλετε μπορεῖτε νά μὲ ἀποβάλετε..." Ἦταν βλακεία. Κι αὐτὸ μού τὸ εἶπαν, ἄλοι οἱ συμμαθητές μου. Τὸ ἔξερα κι ἐγώ. Ὅμως γιατί τὸ ἔκανα; Μήπως γιὰ νά "ρίξω μάγια" στὴ Μουσική; Ἦταν παράλογο κι ἄβασκα. Γιὰ δύο χρόνια τὸ Γυμνάσιο ἔγινε πολὺ δύσκολη ὑπόθεση, γιατί οἱ καθηγητές μὲ σήκωναν κι ἐγώ συνήθως δέν ἀπαντοῦσα καὶ μὲ μηδένιζαν. Μὲ τὰ πολλὰ καὶ μὲ παρέμβαση τοῦ πατέρα καὶ τῶν φίλων μου, δέχτηκα νά κάνω τὸ μίνιμουμ γιὰ νά προβοαστῶ. Σ' αὐτό, βοήθησαν καὶ οἱ καθηγητές. Στὸ βάθος ἦταν μιὰ ἐκδήλωση, πού καθρέφτιζε τὴν ψυχολογία καὶ τὴν πνευματικὴ συγκρότηση τῆς ἐποχῆς. Τὸ "Ὅλα ἢ τίποτα" τοῦ Μπράντ, ὁ "Ζαρατούστρα" τοῦ Νίτσε, δηλαδή ἡ κατάκτηση τοῦ ἀπόλυτου καὶ τῆς τέλει πνευματικῆς καθαρότητος, ἦταν τὰ μέγιστα ἰδανικά. Τὸ καβαφικό "τὸ μεγάλο ΝΑΙ καὶ τὸ μεγάλο ΟΧΙ" μαζί μὲ τὸ "Καφε-νεῖο", δηλαδή τὴν προειδόπιση ὅτι ὁ καιρὸς περνᾷ γρήγορα καὶ ὅ τι εἶναι νά κάνεις, πρέπει νά τὸ πραγματοποιήσεις, τώρα. Γιὰ νά μὴν πεῖς τὸ βαρναλικὸ "νείδτη πού μοῦλεγεσ πᾶς θά γινόμεον ἄλλος". Δέν ἤθελα νά γίνω ἄλλος. Ἦθελα νά γίνω αὐτός πού εἶμαι.

Κάθε στιγμή. "Ετσι δέν εΐναι γελοΐο οτι σέ ηλικία 17 έτων ζήτησα ραντεβού μέ τή μητέρα και τή θεία τής "Ελλης, γιά νά τήν παν-
 τρευτώ. "Και ποϋ θά μένετε; Ποϋ θά τρωτε; Πως θά τρωτε;" "Ομως τό πρόβλημα γιά μένα ήταν, οτι δέν ήθελα νά κάνω κάτι κρυφά, υπό τήν πίεση τής κοινωνίας. "Ετσι και μέ τό τσιγάρο. "Αναφα ένα μετά τό φαγητό, στό τραπέζι, και τούς εΐπα " Δέν θά καπνίζω κρυφά. θά καπνίζω μόνο, ένα αλλά μπροστά σας". Πήγαν νά ποϋν κάτι και τότε προσέθεσα "Εΐναι βλακώδες νά βάζουμε τήν ήθική μέσα πκά σ' ένα χόρτο. Εΐναι άνθυγιεινό, ναί. "Ηνήθικο όμως; " "Η "Ελλη, ό έρωτας των δεκαπέντε μου χρόνων, μέ ξανάφερε πίσω στην εποχή πού έρωτεύο-
 μουν οπτασίες, στό "Αργοςτόλι και στην Πάτρα. "Αλλωστε βρισκόμουν σέ μία συνεχή πνευματική υπερβιδίεση, πού μέ απογειωνε ολο και πιο πολύ από τήν καθημερινή πραγματικότητα. "Ακουγα, επαιζα και εγραφα μουσική. Διάβαζα βιβλία και ιδιαίτερα ποίηση. Αύτά τά δυό ήταν τά κύρια. Τάρα μέ τήν "Ελλη, εΐχα ένα συγκεκριμένο σκοπό, γιά νά έμπνευστώ και γιά νά δημιουργήσω. "Οχι μόνο δέν υπήρχε σαρκικός λόθος, αλλά ντρεπόμουν και νά τό σκεφτώ. Μιά μέρα ό "Αριστείδης ό Κούνας, φίλος τσαγκάρης, εΐπε καθώς περνούσε από μπροστά μας "Τέ κόματος θέε μου. Νά τήν φας. "και από τότε τόν συχάθηκα. Περνούσα μπροστά από τό σπίτι της, πέντε φορές τή μέρα. "Όταν βγαίναμε γιά καντάδα, θά στεκόμαστε και μισή ώρα κάτω από τά παράθυρά της. Κάποτε τής ζήτησα ραντεβού. "Ηρθε σέ μία "διασταύ-
 ρωση "Λοιπόν τί μέ θέλετε; "Εΐπε μέ μεγάλη τόλμη. "Εγώ πού κόν-
 τενα νά λιποθυμήσω φάισα "θέλω νά σάς δω".

«Μέ βλέπετε! "Ορίστε! »

«Μιάν άλλη μέρα. »

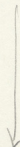
«Γιατί; »

«'Αλλοϋ. »

«Ποϋ; »

«'Εδω. Αύριο τήν ίδια ώρα. »

«Δέν μπορώ αύριο. Μεθαύριο. »

Αυτό τό βιολί γινότανε. "Θέλω νά σᾶς πῶ" ἔγώ, "Πεῖτε μου" ἐκείνη. "Ἔως ὅτου οἱ φίλοι μου, ὀργανώσανε συνάντηση, στό βιβλιοπωλεῖο τοῦ Ἀθανασόπουλου, τοῦ "Τύπου", ὅπως τόν λέγαμε. Κρύφτηκα σ' ἕνα γραφειάκι καί ὅταν μπήκε ἡ Ἑλλη, ὁ "Τύπος" (πού τόν συνάντησα στά 1973, στό Σινάγο) βγήκε ἀμέσως καί κλείδωσε τήν πόρτα τοῦ μαγαζιού. Τῆς μίλησα καί ἦρθε στό γραφεῖο. Ἡ διορία ἦταν πέντε λεπτά. Τή φίλησα στά χεῖλη καί τό στόμα μου γέμισε ἀλμύρα. Δέ θά τόθελα. Δέν ἤθελα τότε νά ξέρω ὅτι ἡ "Ἑλλη" ἔχει σάρκα, ὅπως ὅλες οἱ γυναῖκες. Μέ καταπίεζαν ὅμως οἱ ἄλλοι. Οἱ φίλοι μου, πού παραμόνευαν στίς γωνίες τοῦ δρόμου. Ἀλλά καί ἡ "Ἑλλη", πού φοβόμουνα ὅτι θά παρεξηγήσει, τήν τόσο πλατωνική μου ἀγάπη. Στά 1945 ἦρθε στήν Ἀθήνα. Εἶχε μάθει ὅτι σκοτώθηκε στά Δεκεμβριανά. Πέρασαμε ἕνα ἀπόγιομα μαζί. Πήγαμε στό Ζάππειο καί στό Φιλοπάππου ἀτέλειωτες ὥρες, ἔως ὅτου βρῶ τό θᾶρρος νά τῆς πῶ ὅτι ἦρθε ἀργά καί ὅτι ἀγαπῶ μιᾶ κοπέλα, πού τή λένε Κυρτώ. "Ἐγειρε τό κεφάλι της ἀπό τήν ἄλλη μεριά τοῦ πάγκου πού καθόμαστε καί ἔκλαψε σιωπηλά. Τήν ἄφησα νά ξαλαφρώσει. Τήν πονοῦσα καί τήν ἀγαποῦσα, ὅμως ἡ σκέψη μου πετοῦσε ἄλλοῦ. Χωρίσαμε φιλικά καί ἀπό τότε δέν ξαναεῤῥωθήκαμε ποτέ. Δέν ἦταν μόνο ἡ δική μας ξένη κατοχή πού μᾶς καταπίεζε. Σέ ὅλα τά μέτωπα τά χιτλερικά στρατεύματα νικοῦσαν. Μετά τήν Εὐρώπη, ἡ βερμάχτ προχωροῦσε βαθειά μέσα στή Σοβιετική Ἔνωση. Ὁ πατέρας μου, δέν πρόφτανε νά ἀλλάζει τά σημαϊάκια του, ἐπάνω στόν χάρτη τῆς Ρωσίας. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ Ρόμελ, χτυποῦσε τήν Ἀφρική. Ὅταν ἔπесе τό Τομπρούκ, κλειστήκαμε ὅλοι στά σπίτια μας. Αὐθόρμητα, χωρίς νά μᾶς τό πεῖ κανεῖς. Κλειστήκαμε νά μείνουμε μονάχοι, μέ τήν ἀπελλισία μας. Οἱ Ἴταλοι βγήκαν στούς δρόμους, τραγουδώντας καί φωνάζοντας. Κάπου-κάπου, ρίχνανε καί κανένα πυροβολισμό, γιά νά μᾶς θυμίζον τό θρίαμβο τοῦ Ἀξονα. Τομπρούκ σήμαινε Ἀλεξάνδρεια, Κάιρο, Μέση Ἀνατολή, πετρέλαια καί ὅ, τι φανταστεῖς. Μπήκαν καί οἱ Ἰάπωνες

Ἡ καί Χωρίς καί πῶ ἦταν ἄγνωστο.

στό χορό,θεαματικά,μέ τήν πρωτοφανή καταστροφή στό Πέρλ Χάρ-
μπορ.Και μετά άρχισαν κι'αυτοί τίς επιθέσεις και τίς νίκες.
Μέσα ο'αυτό τό θλιβερό ντεκόρ,φτάσανε στίς άρχές του 42,άντι-
πρόσωποι από τή "Μυστική όργάνωση" τής 'Αθήνας.Διάφοροι τριπο-
λιτιστές,συνήθως άπόφοιτοι γυμνασίου και φοιτητές έπαιρναν
κάθε μέρα και ύφος περισσότερο σοβαρό.Δεύγμα ότι μπήκαν στό
κόλπο και ότι τώρα έπωμίζονται βαρειές εύθυνες.Μερικοί έβαλαν
και τραγιάσκα."Έκαναν δυό-δυό βόλτες στην πλατεία του "Αη-Βασίλη
και συζητούσαν χαμηλόφωνα μεταξύ τους και όλοι γύρω στην πλατεία
τούς παρακολουθούσαν και σκέφτονταν,ότι τώρα εκεί,παίρνονται
μεγάλες αποφάσεις."Απορώ πώς δέν τούς πήρε χαμπάρι ή ελληνική
και Ιταλική 'Ασφάλεια.Λίγο^{-Λίγο}δ'έναν μετά τόν άλλον από τόν κύκλο
μου,έπαιρναν έπαφή μ'αυτό τό μυστηριώδες και συγχρόνως διαφανές,
ήγετικό κέντρο.Δέν γράφω τά όνόματα,γιατί οι περισσότεροι άπ'
αυτούς,έξελίχθηκαν σέ συντηρητικούς και μερικοί σέ αντιδραστι-
κούς και ακόμα και σέ κομμουνιστοφάγους.Όμως έκείνη τήν έποχή,
όλα ήταν άλλοιότιμα και κυρίως τό κοινό σήφετο έπαφής,ήταν ή
ανάγκη νά άντισταθοϋμε."Όλοι μαζί.Πλησιάζαμε για τίς 25 του
Μάρτη του 43 και ό μόνος που είχε μείνει άπ'έξω ήμουν έγώ..
Δέν έβλεπα κανένα λόγο εκτός από κείνους τούς έφηβικούς άνταγω-
νισμούς και τίς παιδιάστικές ζήλειες."Ίσα-Ίσα που ή δράση μου
έως εκείνη τή στιγμή και ή επίδραση μου στόν κύκλο μου θά έπρεπε
νά τούς κάνει νά με φωνάζουν από τούς πρώτους.Μήπως όμως μέ
άφησαν άπ'έξω άκριβώς γι'αυτό;Γιά μά μέ τιμωρούσουν!Από τήν
πρώτη στιγμή είχε διαγραφεί όλόκληρο τό μέλλον μου.Γιατί μέσα
στην προοδευτική παράταξη,θά μέ "τιμωρούσαν" μέ τό α ή τό β
πρόσχημα,πάντα όταν ή προσφορά μου μέ έκανε όπως φαίνεται άν-
τιπαθή,σέ κείνους που κινούν τά νήματα από τό παρασκήνιο.Συμ-
βαίνει επίσης και τό παράξενο -όπως έγινε και στό ξεκίνημα
αυτής τής επαναλαμβανόμενης ιστορίας- αυτοί που μέδικάζουν και

μέ καταδικάζουν γιατί είμαι "δίκαιος", συνήθως μᾶς ἀφήνουν -
 'Ενωῶ τό λαϊκό μας κίνημα.. Τί εἶπαν στούς στενούς μου φίλους;
 "Νά μήν τοῦ πεῖτε τίποτα γιατί εἶναι ὑποπτος, ἐπειδή ὁ πατέρας
 του εἶναι διευθυντής στή Νομαρχία". Ἀρχές τοῦ Μάρτη ἡ κατάσταση
 γινόταν ἀφόρητη. Τώρα μέ ἀπέφευγαν καί οἱ καλλίτεροι φίλοι μου.
 Τέλος ἔμαθα ὅτι ἡ "μυστική ὀργάνωση" καλοῦσε τό λαό νά πάει στίς
 10 ἄκριβῶς τό πρωῖ στίς 25 τοῦ Μάρτη στόν τάφο τοῦ Κολοκοτρώνη.
 Ἐκεῖνη τή μέρα ὁ μέν πατέρας μου, θά ἔπαιρνε τό ἄτομοτρίς γιά
 τήν Ἀθήνα, ἡ δέ μάνα μου ἦταν ἄρρωστη, στό κρεβάτι. Ἐγώ εἶχα
 φυτικά ταυτισθεῖ, μέ τούς μυθικούς ἥρωες, πού πρὶν θυσιαστοῦν
 γιά τήν πατρίδα, πλένονται καί πασαλείφονται μέ ἀρωματικά ἔλαια.
 Ἔτσι πρωτ-πρωτ, ἀνήμερα τῆς Ἐθνικῆς Γιορτῆς, μπῆκα στή σκάφη
 νά πλυθῶ. Ἔβαλα καθαρά ρούχα. Φίλησα μάνα καί ἀδελφὸ καί βγῆκα στό
 δρόμο. Βέβαιος μελλοθάνατος, ἄρχισα νά κοιτάζω μ' ἕνα νέο μάτι τά
 δέντρα, τά σπίτια, τά σκυλιά, τούς ἀνθρώπους. "Ὅταν ἄρχισε νά χτυπᾶ
 ὁ ἠ-Βασίλης τούς δέκα χτύπους, βγῆκα κι ἐγώ στήν πλατεία
 τοῦ Ἄρεως. ~~Μόλις~~ ἕνας δυό -ἀπό τήν ἡγεσία προφανῶς- μέ βλέπουν
 μέ ἀπορία καί μέ ὑποφία. Νά λοιπόν πού ἔγινα καί χαφιές. Καί προ-
 δότης. Πῆγα στό κενотаφεῖο. Μόλις φάνηκαν, ἀπό τά Δικαστήρια πρώτα,
 οἱ χωροφύλακες καί μετὰ οἱ Ἴταλοί, μέ τίς ξιφολόγχες στά ὄπλα,
 εἶδα τούς πλαῖνούς μου, νά συγκλονίζονται, σέ ἕνα κράμα πατριωτισ-
 μοῦ, ἔξαρσης καί φόβου. Κάποιος εἶπε "τόν Ἐθνικό μας Ὕμνο". Ἐνας
 ἄλλος, μᾶλλον φάλτης, ἔβγαλε τό διαπασόν καί φύσαγε τό ΛΑ, νά δώσει
 τόνο. Ἀρχισε τό τραγοῦδι. Φάλασα ὅπως εἶναι φυσικό. Στό μεταξύ οἱ
 ἔνοπλοι πλησιάζουν. Πολλοί τρέχουν μέσα στό πευκοδάσος. Ἄλλοι
 φεύγουν ἀπό πίσω. Ἐγώ φυσικά κινουῦμαι ἀπό ἄλλα ἐλατήρια. Προσω-
 πικά, ὑπαρξιακά. Δέν ἔχω ἐκεῖνη τή στιγμή τήν παραμικρή πατριωτική
 ἔξαρση. Κυρίαρχο αἶσθημα εἶναι θάλεγα ἡ περιφρόνηση καί ἡ ἀνάγκη
 νά τιμωρήσω τού τιμωροῦς μου. Γι' αὐτό ἀποφασίζω νά χτυπήσω τόν
 Ἴταλό ἀξιωματικό, πού ἔχει στό καπέλλο φτερό καί στό δεξί του

χέρι πιστόλι. Οί φίλοι μου κραύγαζαν "Μή - Μή - Φύγε , φύγε -
 Σκάστο, κ. λ. π. -". Όμως έγώ, άγέρωχος συνομιλουσα ήδη, μέ τρίς σκιές
 του 'Αχιλλέα και του Λεωνίδα. Φυσικά μέ σπάσανε στο ξύλο. Πρό-
 λαβα έντούτοις και φάναξα ΖΗΤΩ Η ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ, έτοι σαν μια
 ύψιστη πρόκληση, έπηρεασμένος ώς φαίνεται από την ανάγνωση της
 βιογραφίας του Λένιν, αλλά και τον ήρωϊκό άγώνα του κόκκινου στρα-
 του πού τον παρακολουθούσαμε μέ κάθε δυνατή λεπτομέρεια. Μετά μέ
 μεταφέρανε σ' ένα θερινό κινηματογράφο. Μέ ξαναχτύπησαν. Καί όπως
 οί Ιταλοί ήταν πομπώδεις, μάζεψαν τον κόσμο στα πεζοδρόμια, μέ
 έδεσαν μέ βαρειές άλυσίδες, μαζί μέ τπον συμμαθητή μου, τον Μποτό-
 πουλο (πού έχει τώρα φαρμακεύο στη Φωκίωνος Νέγρη) και μάς πέρασαν
 σαν μυθικούς ήρωες, μέσα από τους δρόμους, γιά νά μάς κλείσουν στην
 καραμπινιερία. "Υψωνα τό μέτωπό μου σ' αυτόν τον άναπάντεχο ρωμαϊκό
 θρίαμβο και εύχαριστούσα τους κατακτητές και γιά τό ξύλο και τρίς
 άλυσίδες, πού μέ άνέβαζαν στους ούρανούς. Στην Ιταλική φυλακή προσ-
 γειώθηκα. Μέ βασάνισαν έπιστημονικά, σχιζουτάς μου τό δέρμα και
 βάζοντας άλάτι. Έπενέβη ο κ. Βουγιουκλάκης και σάθηκα. Μέ μεταφέρανε
 σέ έλληνική φυλακή όπου συναντήθηκα μέ εκπροσώπους του ΒΑΜ και
 του ΚΚΕ. Μνήθηκα, οργανώθηκα, και όταν βγήκα από τή φυλακή έγινα
 γραμματέας στην οργάνωση του Γυμνασίου μας. Ήταν τό βάφτισμα του
 πυρός. Χωρίς νά τό καταλαβαίνω, παρασυρόμωνα μέσα στη δίψη του
 καιρού μου. "Ο τι θεωρούσα σά μόνιμο και στέρεο οικιοδόμημα γύρω
 μου και μέσα μου, από τό θεό ζωσ τον Φολαγγάρχη, περνώντας από
 τό Χωροφύλακα και τό Δεσπότη, έπεφταν συντριμμια κάτω. Μαζί τους
 έννοιες, δοξασίες, πίστεις, έπιφωνήματα, τά σάρωσε ο άνεμος της καθη-
 μερινής ζωής και των γεγονότων. Πού τώρα δέν μπορούσες πιά νά τά
 ξεχωρίσεις και νά τά περιορίσεις στη μικρή σου έπαρχία. "Ο τι
 συνέβαινε στη μικρή μας πόλη, την ξεχασμένη, συνέβαινε άκριβώς
 τό ίδιο στις πόλεις της Νορβηγίας, της Οολωνίας, στην κοιλάδα
 του Ντόν, στη Νοτιοανατολική Άσία, στη βόρεια Άφρική. Μίκρυνε

ὁ κόσμος. Μεγάλωσε αναγκαστικά ὁ νοῦς καὶ ἡ ψυχὴ μας. “Ὅλα ἐκεῖνα τὰ “παγκόσμια”, πού τροφοδότησαν τὴ σκέψη καὶ τὴ ζωὴ
τοῦ Λένιν, γίνονταν τώρα πραγματικότητα. Ὁ πόλεμος παγκόσμιος,
τὸ πνεῦμα τοῦ κακοῦ παγκόσμιο καὶ τοῦ καλοῦ τὸ ἴδιο. Ἡ πάλη τοῦ
ἀνθρώπου παγκόσμια, ἡ ἐλευθερία αἷτημα παγκόσμιο καὶ ἡ λύτρωση,
ἂν καὶ ὅταν γίνει, θά ἔχει κι αὐτὴ ἀναγκαστικά, παγκόσμια βάση,
ἀφετηρία, χαρακτήρα καὶ στόχο. Στὴ συγκεκριμένη στιγμή καὶ στὸ
συγκεκριμένο τόπο, ὅλα αὐτά, σημαίνανε γιὰ μᾶς, ἕνα μοναδικό
στόχο: νὰ κρατήσουμε ἀναμμένη τὴ φλόγα τῆς ἐλπίδας. Καὶ γι’ αὐτὸ >
ἔπρεπε νὰ χτυπάμε τὸ κακὸ στὴ ρίζα του. Τίς πρῶτες ἔνοπλες συγ-
κρούσεις μὲ τοὺς Ἰταλοὺς τίς ἔκαναν λη στέες. Μερικοὺς τοὺς πιά-
σανε καὶ τοὺς μεταφέρανε στὴν πόλη ἀλυσοδεμένους καὶ χτυπημένους.
“Ἄπειτα πάλι, τοὺς ἀκούγες νὰ μουγκρίζουν, σὰ βόδια πού τὰ σφάζουν >
στά ὑπόγεια τῆς καραμπινιερίας, πού βρισκόντανε ἀπέναντι ἀπὸ τὴν
Κεντρικὴ Ἀγορὰ. “κεῖ τώρα ἔχει φάρμακετο ἡ κόρη τοῦ Τάκη. Πάνω
ἀπὸ τὸ ὑπόγειο πού μὲ βασάνισαν. θόλωνε ὁ νοῦς καὶ κοκκίνιζε τὸ
μάτι, μ’ αὐτὰ πού βλέπαμε καὶ ἀκούγαμε. Μετὰ μᾶς εἶπαν ὅτι ὀρι-
μένους ἀπ’ αὐτοὺς τοὺς ἐκτελέσανε. Τὸ πρῶτο αἷμα. Σιγά-σιγά, ἡ πόλη
μας σιεπάστηκε ἀπὸ τὸ ρίγος τῆς τρομοκρατίας. Παρακολουθήσεις,
συλλήψεις, ἀνακρίσεις, βασανιστήρια, φυλακές. Ἡ πείνα μεγάλωνε καὶ
λές ὅτι καὶ οἱ χειμῶνες ἔγιναν πιὸ ψυχροὶ - ὁ πάγος ξεκίνοῦσε
Νοέμβρη καὶ ἔφτανε ἀρχές Ἀπρίλη. Τὰ ξόλα λίγα. Ἀνάβαμε τὴ
σὸμπα, ἴσα νὰ χλειάνει τὸ δωμάτιο καὶ νὰ φῶμε, καὶ μετὰ κουκού-
λα στά κρεβάτια μας, γιὰ ζεστασιά. Τίς νύχτες, βλέπαμε μὲ λάμπες
καὶ λυχνάρια, γιατί τὸ ρεῦμα τὸ κόβανε ὅλο καὶ πιὸ νωρίς. Ἄπ’ ἔξω
στὸ δρόμο, τὰ περίπολα, ὅταν δέν ἔβρισκαν ἀνθρώπους, σκοτώνανε τὰ
σκυλιά, γιὰ νὰ περάσει ἡ ὥρα τους. Ὑπῆρχαν Ἰταλοὶ στρατιῶτες
καλοὶ, πού ὅμως φοβόντουσαν ὅσο καὶ μεῖς τοὺς μελανοχίτωνες >
δηλαδή τοὺς φασίστες, καθὼς καὶ τὴ μυστικὴ τους ἀսτυνομία.
“Ἔνας τέτοιος Ἰταλός, ὁ Μαυράκης, μᾶς ἔφερνε κάθε μεσημέρι μιὰ

παραβάνα σούπα στο τσαγκαράδικο του Φώτη που βρίσκεται
 ακόμα άθικτο απ'τό χρόνο, πλάι στο παλιό Μαλιαροπούλειο. Τρώγαμε
 με τό ίδιο κουτάλι, ο Μάκης εγώ και ο τσαγκάρης, κι από πάνω μας
 ο Ιταλός, πρόσεχε την έκφραση του προσώπου μας, για να εύχαρισ-
 τηθεῖ με τή δική μας εύχαρίστηση. Γιατί τόκανε; Ωέν υπήρχε κανέ-
 νας λόγος, εξον από τή δική του ανάγκη να βοηθήσει. "Ίσως νά ήταν
 αντιφασίστας ή απλά πονόφυχος. Τί υπάρχει όμως ἀλήθεια χωμένο μέσ
 στον κόσμο, μέσ στον άνθρωπο! "Άσε που κινδύνευε να κακοποιηθεῖ >
 αν τον έπαιρναν μυρουδιά οι φασίστες. Τέτοιοι Ιταλοί, ήταν οι πιο
 πολλοί. Γι'αυτό και τους αγαπούσαμε. "Ιδιαίτερα φυσικά τά κορίτσια
 μας. Γιατί ήταν εκτός από καλοί έραστές και περιποιητικοί." "Όχι
 όπως έσεῖς που μόλις τελειώσει ή δουλειά σηκώνεστε και φεύγετε.
 Άυτοί από κεῖ και πέρα αρχίζουν τίς περιποιήσεις και τά χάδια".
 "Εκπαίδευση έρωτική λοιπόν τά κορίτσια μας, εκπαίδευση άλλου τύπου,
 οι ασφαλίτες μας: Ιταλική και γερμανική σχολή, έγγλέζικη μετά και
 τέλος αμερικάνικη, πως να μην έχουμε τους καλλίτερους βασιμιστές
 του κόσμου. Μαζί, χέρι με χέρι, ή βασιλική μας χωροφυλακή με τους
 Ιταλούς φασίστες και αστυνομικούς. Μαζί πιάνανε, μαζί άνακρίνανε.
 Μαζί χτυπούσαμε. Στίς 25 του Μάρτη, στή διαδήλωση, πρώτος πρώτος
 ο Έλληνας μοίραρχος, μέτ'ή μεγάλη στολή και τό περιστροφο στο
 χέρι. Και ο γυιός του, συμμαθητής μας, στή διαδήλωση να ντρέπεται
 για τά χάλια του πατέρα του. Μαζί και ή ελληνική έξουσία, ή ελλη-
 νική "άριστοκρατία". Μαζί και οι μαυραγορίτες, που άνέβαιναν ραγδαία,
 στήν κοινωνική Ιεραρχία. "Ακόμα και καλόγεροι βρεθήκανε καταδότες
 κι ένας τέτοιος, τον βρήκανε στο άλλοσ κρεμασμένο με τσιγκέλι.
 "Ο πατέρας, κάθε μήνα άπαραιτήτως, θά κατέβαινε στήν "Αθήνα με
 τρόφιμα για τους συγγενείς. Στή Νέα Σμύρνη έμενε ο αδελφός τής
 μάνας μου, ο "Αντώνης Πουλάκης, με τή γυναίκα του, τήν κόρη του
 τήν "Ελμα και τή γιαγιά Σταματία. Χωρίς τή βαλίτσα, που έτοιμαζε
 οά λέαινα ή μητέρα μου, θάχαν σίγουρα πεθάνει από τήν πείνα.

Έκεῖ τὰ βράδια, πήγαιναν "στό σπίτι τῶν τριῶν κοριτσιῶν" >
 ὅπως μᾶς ἔλεγε ὁ πατέρας μου, γιατί ἔκεῖ εἶχανε κρυμμένο ἕνα
 ραδιόφωνο καί ἄκουγαν BBC. Φαίνεται ὅμως ὅτι καλοπερνοῦσαν, γιατί
 ὁ μπαμπᾶς ἤθελε τώρα νά πηγαίνει πιά συχνά στήν Ἀθήνα. Μετά τίς
 εἰδήσεις, βάζανε τό φωνόγραφο καί χορεύανε. Ἐκτός ἀπό τά τρία
 κορίτσια, τή Στάσα τή Μιμόζα καί τή Μυρτώ, ὁ κύριος Ἡλίας Ἀλι-
 νογλου, γυμνασιάρχης, καθηγητής τῆς φυσικῆς, εἶχε καί ἄλλες δύο
 γυναῖκες, τή Μαργαρίτα, σύζυγο καί τήν Θύρανία, πεθερά. Ἡ τελευταῖα,
 πλούσια σμυρνιά, μέ οἰκογενειακές ρίζες, πού ἀπό τήν Πάξο, ἔφταναν
 στούς κόντε ντέ Βαρότσι τῆς Βενετίας. * Ἦταν "μοντέρνα". Δηλαδή
 κάπνιζε καί ἔγραφε ραδιοφωνικά σκέτς, στά γαλλικά. Τά μεγάλα πάθη
 τοῦ γέρου μου ἦταν δύο: ὁ χορός καί ἡ γαλλική. Μέ τήν κυρία Θύρανία,
 χόρευαν καντριλλες καί μιλοῦσαν σάν γάλλοι εὐγενεῖς, προσεπαναστα-
 τικοί. Γυρνῶντας στήν Τρίπολη, ἄρχισε ἀπό τότε νά μοῦ πιπιλίζει τό
 μυαλό γιά τά τρία κορίτσια καί τί θαυμάσια εἶναι, μορφωμένα, εὐγε-
 νικά καί ἡ πιά μικρή, πού ὅλο γελάει... Ἀπορῶ πῶς τά κατάφερε μέ
 τή βαλίτσα του, σέ τόσο ταξίδι. Στά 1943, ὅταν κατέβηκα νά πάρω
 τό ἠλεκτρικό στήν Ὁμόνοια γιά τήν Καλλιθέα, μέ περικύκλωσαν ξαφνι-
 κά καμμιά δεκαριά μπόμπιρες, πού ὁ πιά μεγάλος θάταν ^{διέδεκα} χρόνῶν.
 Κάνανε κλοιό, μέ στόχο τή βαλίτσα, πού τήν κρατοῦσα κάτω ἀπό τά
 σκέλια μου, γιά νά τήν προφυλάξω. Γύρω μου οἱ διαβάτες περνοῦσαν
 ἢ στεκόντουσαν ἀδιάφοροι. Τό θέαμα, ὡς φαίνεται, ἦταν συνηθισμένο.
 Ἐβίνα πῶς τοὺς ἀπειλῶ. Τοὺς ἔβαλα τίς φωνές, μήπως φοβηθοῦν.
 Ἐκεῖνα ὅμως, εἶχαν τό σύστημά τους δοκιμασμένο ἀπό τήν πείρα.
 Ὁρμησαν χωρίς νά τό καταλάβω καί σέ ἕνα λεπτό εἶχαν κουρελιά-
 σει τή βαλίτσα μέ τά ξυραφάκια πού κρατοῦσαν ἀπειλητικά στά
 χέρια τους. Μετά κλωτσοῦσαν ὅ τι ὑπῆρχε στό ἔδαφος, τό ἔβαζαν
 στίς μεγάλες τσέπες καί πάνινες σακούλες, πού κρέμονταν ἀπ'τά
 κουρέλια τους καί δρόμο. Προσπάθησα νά μαζέψω ἕνα φωνί καί

λίγες πατάτες, μπήκα στον ηλεκτρικό και είπα μέσα μου "Βδω υπάρχει μιά διαφορετική κατάσταση".

Ο συνταγματάρχης Φεστούτσιο, ήταν ο άρχων της Τρίπολης, Διοικητής των Καραμπινιέρων, δηλαδή της στρατιωτικής αστυνομίας, ήταν υπεύθυνος για το Νόμο και την Τάξη. Δηλαδή το Νόμο του ισχυρότερου. Τά θηρία αυτοί, τά φυτοφαγα-στήν κυριολεξία- έμεϊς. Ατήν αρχή κυνηγούσε τούς ληστές στά βουνά. Αργότερα τούς αντάρτες. "Όταν έλειπε, ή πόλη ανάσαινε." Όταν γύριζε, τό μαθαίναμε πρώτα από τό γλέντι, που άναβε στή μονοκατοικία, που είχε σπιτώσει ένα τσούρμιο πουτάνες. Κρατούσε δυό και τρία μερόνυχτα και οί καλά πληροφορημένοι, διαδίδανε ότι γίνονται, σημεΐα και τέρατα. Δέν ήθελε όμως και πολλή σκέψη για νά τό καταλάβει κανείς. Οί φωνές, τά τραγούδια, τά τσιτσιρίσματα των γυναικών, δέν μάς άφηναν τίς νύχτες νά κοιμηθούμε. Αφού εξέδινε στά όργια, έβαζε τή μεγάλη στολή του και άρχιζε τίς βόλτες στά νυφοπάζαρο. Αλλοίμονο σέ όποιον έπεφτε μπροστά του. Τόν χτυπούσε μέ μαστίγιο, τόν γονάτιζε και μετά τόν έπιανε από τή μύτη και τόν άνάγκαζε νά κάνει σ'αυτό τή στάση, σουλάτσο μαζί του. Τέ άξιουσέβαστοι δικηγόροι, τέ γιατροί, τί πρώην άξιωματικοί, δέν υποβλήθηκαν σ'αυτό τό ~~δημόσιο~~ έξευτελισμό. Γελούσαν οί άξιωματικοί της συνοδείας και κοιτούσαν δεξιά άριστερά, νά πιάσουν καμμιά έκφραση άπιδοκιμασίας, για νά όρμήσουν μέ τό μαστίγιο.

"Όπως θα διαπίστωνα άργότερα, ο Φεστούτσιο, ήταν παρανοϊκή προσωπικότητα." Όταν ένας άνώτερος άξιωματικός του δικού του περιβάλλοντος, ο συνταγματάρχης Ρόσι, βραπέτευσε, (ήταν πράκτορας της 'Ιντέλιτζενς Σέρβις), είπε ότι και ο Φεστούτσιο υπήρξε πληροφοριοδότης του. Ατή δημόσια συναυλία μου, στον κεντρικό κινηματογράφο, μαζί μέ τούς άξιωματικούς, ήταν και ο Διοικητής των Καραμπινιέρων, που όπως φάνηκε, έντυπωσιάστηκε ή μάλλον ξαφνιάστηκε, που σέ κείνη τήν ξεχασμένη πόλη, υπήρχε ένας νέος συνθέτης. Τήν "Άνοιξη του

1943 -τέλειωνα πιά τό Γυμνάσιο- ή δργάνωση αποφάσισε νά προμηθευτε τυπογραφείο. Είχαμε ανάγκη από χρήματα και βάλαμε μπροστά τή δημιουργία μιās έκθεσης ζωγραφικής -μέ έργα κυρίως μαθητῶν- ὥστε νά ὑπάρχει ~~κατά~~ κάλυψη γιά τήν εἴσπραξη τοῦ ἀναγκαίου ποσοῦ. Τότε μᾶς εἰδοποίησαν ὅτι θά μέ πιάσουν. Πρίν καλά-καλά μπορέσω νά τό σκεφτῶ, νᾶσου ὁ Θεοτότσιο στό Πεδῖον τοῦ Ἄρεως ἀπέναντί μου. Ἐρχεται πρὸς ἐμέ και μέ πιάνει ἀγκαζέ. Τώρα κάναμε βόλτα οἱ δυὸ μας. Οἱ Τριπολιτώτες εἶχαν γουρλώσει τὰ μάτια κι αὐτός στό πλευρό μου, σιγοτραγουδοῦσε τό LA DONNA E MOBILE. Ἄφου πήγαμε δυὸ φορές πάνω κάτω, μέ δδήγησε στό ξενοδοχεῖο MAINALON, πού τό εἶχαν μετατρέψει σέ νοσοκομεῖο τοῦ Ἰταλικοῦ στρατοῦ. Ἐβαλε νά μέ φάξουν. Σέ λίγο κατέφθασε ὁ πατέρας μου στόν ὁποῖο ὁ Θεοτότσιο εἶπε στά γαλλικά: "Πάρτε τον και ἔλατε αὔριο στό γραφεῖο μου". Ἦταν προειδοποίηση. Ὑπῆρχαν ἐξάλλου φῆμες, ὅτι ἡ Τρίπολη, θά περνοῦσε σέ γερμανική διοίκηση. Ἄπό τό MAINALON ὡς τό σπίτι μας, ἦταν τριακόσια μέτρα. Μεσολαβοῦσε ἕνα μικρὸ πάρκο και μετά πιάναμε τό δρόμο γιά τό Λεβίδι. Τρίτο ἀριστερά, τό μονόροφο μέ τή μεγάλη τζαμαρία. Κι ἡ μάνα μου ἀνήσυχη στό μπαλκόνι. Μιά ὀμάδα μελανοχίτωνες και ἀστυνομικοὶ μέ πολιτικά, ξεπετάχτηκαν μπροστά μας, μέσ ἀπό τό σκοτάδι και μέ πιάσανε. Στόν πατέρα μου, πού πήγε νά διαμαρτυρηθεῖ, τοῦ ὄσωναν δυὸ κωντακιές και τόν ξάπλωσαν κάτω. Ἡ μάνα μου ἔβαλε μιά φωνή. Ὅμως τή σημάδεψαν ἀπό κάτω μέ τὰ ὄπλα και ἔκλεισε τό στόμα μέ τό χέρι της. Ὁ Γιαννάκης κοιμόταν. Μοῦ πέρασαν χειροπέδες και πήραμε κατεύθυνση πρὸς τό δρόμο τῆς Καλαμάτας. Εἶχε φεγγάρι και ἔβλεπα τὰ σπίτια τῆς πόλης νά χάνονται πίσω ἀπό τοὺς λόφους. Σταματήσαμε και μέ κατέβασαν κάτω. Μπροστά μας εἶχε ^{στὸ βεῖ} σταματήσει μιά μικρὴ γερμανικὴ φάλαγγα. Τρεῖς μοτοσυκλέττες, μέ καλάθι. Ἐνα γερμανικὸ τζίπ και ἕνα τριῶν τετάρτων, φορτωμένο φαντάρους και τρεῖς ἔλληνες, δεμένους πισθάγκωνα. Ἦταν χτυπημένοι και δέν εἶχαν

ὄρεξη οὔτε νά δοῦν οὔτε ν' ἀκούσουν. Μέ τό κεφάλι κάτω σά
 σφαχτάρια πού τά πάνε στό σφαγεῖο, ἀποφασισμένοι γιά τό ἀνα-
 πόφευκτο τέλος. Οἱ φασίστες, μέ παραδώσανε στούς γκεσταπίστες. **Αὐτοί**
 μοῦδῶσαν γιά τό καλωσόριος μερικές γερές κοντακιές καί πόνεσα
 τόσο πού νόμισα πῶς μου βγήκε ἡ φυχή. Μετά μέ κλώτσησαν ὅπως
 ἦμουν ξαπλωμένος στό χῶμα καί καθῶς μέ σήκωναν γιά νά μέ δέσουν
 βαθειά στό μάτια μου, νά μέ τυφλώσει. Τέλος ξεθύμαναν. Μ' ἀνέβασαν
 πλάϊ στούς ἄλλους. Μοῦδῶσε μιά κι ὁ γερμανός πού τόν ἀκούμπησα,
 καθώς καθόμουν. Εἶπαν ἕνα καλαμπούρι στή γλώσσα τους. Γέλασαν.
 Εὐχарιστημένοι. "Ἐσκυφα τό κεφάλι νά δῶ τά μάτια τῶν Ἑλλήνων.
 Μέ κρυφοκοίταζαν κι αὐτοί. Ὑπῆρχε ἐλπίδα. Ἄλλά ποιῶ; Φύγαμε κατά
 τήν Καλαμάτα. Κάπου σταθεμεύσαμε. Οἱ φαντάροι κατέβηκαν κι ἄφησαν
 ἀπ' ἔξω ἕνα φρουρό. Ξεκινήσαμε ξανά καί σέ λίγο μπήκαμε σ' ἕνα
 χωριό. Ἦταν ἔρημο. Μόνο σκύλοι καί κότες στό δρόμο. Σταματήσαμε
 στήν πλατεία. Οἱ φαντάροι κατέβηκαν ξανά. Μπήκαν στό καφενεῖο, στό
 παντοπωλεῖο. Ἄρπαζαν, ἔπιναν, φώναζαν, πυροβολοῦσαν τίς κότες καί
 τά σκυλιά. Μετά τοῦς κόλεσε ὁ ἀξιωματικός καί τοῦς μίλησε. Βάλανε
 φωτιά σέ τέσσερα σπιτία καί μετά πάλι στό δρόμο γιά τήν Καλαμά-
 τα. Μεσημέρι κατακαλόκαιρο, θάχε καί πενήντα βαθμούς στόν ἥλιο,
 μᾶς κατέβασαν. Μᾶς ἔλυσαν τά χέρια καί μᾶς δῶσανε ἀπό ἕνα μικρό
 φτυάρι. Ἀπό κεῖνα πῶ ἀνοίγουν χαρακώματα. Καταλάβαμε. "Ἐνας μᾶς
 λέει "καπούτ" καί μᾶς δείχνει τό μέρος πού θά σκάψουμε γιά τόν
 τάφο. Εἴχαμε σκάψει ὡς μισό μέτρο, ὅταν ἔσκασε μιά βόμβα, θάταν
 μᾶλλον ὄλμος- πλάϊ στό τζιπ καί ἄφησε στόν τόπο τόν ἀξιωματικό,
 πού ξυρίζονταν σκυμμένος στό καθρεφτάκι, πού εἶχε ἀκουμπήσει
 στό καπ. Πανικός κατέλαβε τοῦς γκεσταπίστες, ὅχι τόσο γιά τή βόμ-
 βα ὅσο γιά τόν ἀξιωματικό. Φώναζαν ὄλοι μαζί. "Ἐνας ἔδειχνε τό
 βουνό. Ἄλλος ἐμᾶς. Ἐνας τρίτος τό δρόμο. Ὁ δὴγός τοῦ τριῶν-
 τετάρτων, πῆρε τή θέση του. Τότε πέφτουν δυο βόμβες μαζί, ἡ μία

κοντά μας και μᾶς γεμίζει με χόματα.. 'Από τό βουνό ἀκούγεται κροτάλισμα πολυβόλου. Καί τότε ἕνας γερμανός, μᾶς ρίχνει μιὰ ριπή πρίν προλάβουμε νά κινηθοῦμε. 'Ο πρῶτος σκοτώθηκε ἐπί τῶπου. 'Ο δεύτερος τραυματίστηκε, κι ἐγώ με τόν τρίτο χῶθήκαμε στό σκάμα. Οὔτε καταλάβαμε καλά-καλά τί ἔγινε. Σέ μιὰ στιγμή ἀκούσαμε τά μοτέρ. "Ἐνα, δύο, τρία, τέσσερα. Οἱ γερμανοί ἔφευγαν. Μετά τίποτα. Μακρῶς σά ν' ἀκούσαμε ἰταλικά. Πήραμε τόν τραυματία ὅ ἕνας ἀπό τή μασχάλη, ὁ ἄλλος ἀπό τά πόδια και τρέξαμε σ' ἕνα ~~σύνδετρο~~ διακόσια μέτρα, πρὸς τό βουνό. Τόν ξαπλώσαμε κάτω ἀπό μιὰ πελώρια βελανιδιά. 'Ο ἄλλος σηκώθηκε νά δεῖ ἕνα ψύρο. 'Ηουχία. Βράδευαζε. "Νερὸ", φιλθύρισε ὁ τραυματίας. Τοῦ ἀνοίξαμε τό στήθος και τό αἷμα κόχλαζε, καθὼς ἀνάσαινε βαρειά. Βίχε και ἄλλα τραύματα. "Ἐνα στό πλευρό, διαμπερές, κι ἕνα στό χέρι πού τοῦχε τσακίσει τό κόκκιλο και κρέμονταν. "Πᾶν νά βρῶ νερό", μοῦ λέει ὁ ἄλλος, κι ἐγώ μένω νά τοῦ χαῖδεῦν τό μέτωπο. "Ἐκεῖ ἀπάνω ἔγινε ^{κρεῖτε} ~~τό~~ δαιμονικό. Μὲ μᾶς, πετάχτηκαν ἀπό παντοῦ, σκυλιά με ἀφρούς στό στόμα, σίγουρα λυσσασμένα. Σηκώθηκα νά τά φοβερίσω, ἔνῃν τό μυαλό μου δούλευε γρήγορα: "τί νά κάνω;" Τόν ἀρπάζω ἀπό τό χέρι τό καλό και τόν στήνω στή βελανιδιά. "Ἐνα σκυλί παρὰ λίγο νά μοῦ ἀρπάζει τό πόδι. Σκαρφαλώνω σ' ἕνα κούφωμα ἴσαμε δυὸ μέτρα κι ὀφηλά ἀπό τό χῶμα και τόν τραβῶ ἀπό τό χέρι. Τόν πιάνω ἀπ' τή μασχάλη. Αὐτός βογγοῦσε. Βαρύς. "Ὅμως ἡ ἀπελπισία σου δίνει δύναμη. "Ὅταν ἦταν πενήντα πόντους ἀπό τό χῶμα, ἕνα σκυλί θεόρατο ὀρμᾶ και τοῦ ἀρπάζει τό πόδι. Τοῦς ἀνεβάζω ἀπάνω και τοῦς δύο. Τραυματία και σκυλί. Τελικά τοῦ πήρε ἕνα κομμάτι κρέας και ἔπεσε. Τόν ξάπλωσα ὅπως ὅπως στήν κουφάλα. Στήν ἀρχή μούγκριζε, βογγοῦσε. "Ὅμως σιγά-σιγά ἡ φωνή του ἔπεφτε. Δέν εἶχε δύναμη νά στενάξει. Τό αἷμα ἔτρεχε και τό πόδι του, ἦταν καλλιτέρα νά μὴ τό δεῖς. Τί νά κάνω; Πά σκυλιά, ἕνα γύρω, γλύφανε τό αἷμα. Οὐρλιάζανε σά λύκοι. Τί νά γένηκε ὁ ἄλλος; Καί πῶς νά φέρει τό νερό;" Ἄν βρεῖ...

Σημέρωσε. Ο ήλιος φήλωσε. Έπιασε ζέστη. Σύννεφο οϊμύγες, σκέπασαν τις πληγές. Τό στόμα. Τά μάτια του τραυματία. Παντού. Ζούσε άόμα. Σέ μία στιγμή, άνοιξε τά μάτια. Μέ είδε. Παραξενεύτηκε και πέθανε. Καλλίτερα, είπα. Δέν θά πονάς πιά. Διφούσα. Πονούσα. Άρχισα νά έχω παραισθήσεις. Έβλεπα τά σκυλιά πού τριγύριζαν άνήσυχα, γύρω-γύρω. Κάπου-κάπου, κάποιο δοκίμαζε τή δύναμή του, νά μάς φτάσει. Άγκυλιά μέ τό νεκρό κοιμήθηκα. Ήρθε ή νύχτα. Και πάλι ξημέρωσε. Και τότε ός φαίνεται, φάνηκε ό άλλος μέ τό νερό και μέ ένα καραβάκι πού πήγαινε νά φορτάσει στήν Τριπολιτοά. Ήταν πολλοί. Διώξανε τά σκυλιά. Θάφανε τόν νεκρό, και γώ λιποθυμισμένος. Μέ δέσανε μπρούμυτα πάνω σ' ένα μουλάρι. Φτάσαμε σ' ένα χάνι. Μέ ξαπλώσανε. Συνήλα. Κοίταξα γύρω μου, νά πάρω έπαφή. Σιγά-σιγά, θυμήθηκα. Πρόσεξα ένα χωρικό, πού μέ κοίταζε καλά-καλά. Δέ μ' άρεσε. Ξίπα νά τό σκάσω. Ήμουν άόμα άδύνατος. Και ποῦ νά πάω; Τή νύχτα, ήρθε ή Ιταλική άστυνομία και μέ πήγε στήν Καραμπινιερία. Μέ κλείσανε σ' ένα στενό μπουντρούμι σκοτεινό. Όταν συνήθισα στό σκοτάδι, είδα πιά πέρα ένα χτυπημένο. ~~Ξίπε~~ ^{Τόν είχον} ξαπλώσει, μπρούμυτα. Από τή μέση κι άπάνω γυμνός και ή πλάτη του ξυραφιές-ξυραφιές, κρησμένες από τό άλάτι. Ίσως αὔτουνού νά τοῦ ρίξανε και καυτό λάδι. Δέν κουινώνταν καθόλου. Ίσως και νάχε πεθάνει. Τό δεξί του χέρι κάτω από τό κεφάλι. Τ' άριστερό πλάι στό σῶμα του, μία πληγή. Τοῦχαν βγάλει και κάτω νύχια. Φοροῦσε πανταλόνι από χοντρό υφασμα, σημάδι πός ήταν βλάχος, χωριάτης. Σίγουρα άνάρτης. Νά καρτωήσει λημέρια και περάσματα. Τό κλειδί γύρισε βιαστικά στή κλειδαριά. Σκέφτηκα "ή σειρά μου" > και αὔθόρητα κοίταξα τά νύχια τοῦ χεριού μου. Οι Ιταλοί είχαν δικό τους σύστημα: "Έχωναν λεπτά κομμάτια από καλάμι, βαθειά βαθειά, κάτω από τό νύχι. Και μετά κι' άλλο, κι' άλλο. Σηκώθηκα χωρίς νά μέ φωνάξουν. Ήταν άξιωματικός. Τόν άκολούθησα. Μέ πήγε σ' ένα άδειο γραφεῖο και μουδειξε μία καρτέλα. Έπεσα πάνω της και τό κεφάλι μου χτύπησε στό τραπέζι. Δέν μπορούσα νά έλέγξω τό σῶμα μου.

Καί πάλι άνοιξε ή πόρτα. Ο Ύδιος άξιωματικός, με καπέλλο τώρα και δυό καρμπινιέρους, πού με πιάσαν άπ'τίς μασχάλες. Βγήκαμε άπό πλαϊνή πόρτα και με άνέβασαν σ'ένα φορτηγό, σκεπασμένο με πράσινη λινάτσα. Κατεβήκαμε στό Δικαστήριο, στην άνατολική πλευρά. Είχε νυχτώσει για καλά. Με άνέβασαν τίς σκάλες. Στο χάλ περιμενε ό πατέρας μου. Αύτή ήταν ή πρώτη μεγάλη του δοκιμασία. Από κει και πέρα δε θά χόρταινε σ'όλη του τή ζωή, άπό τέτοιες καταστάσεις. Βλέποντας τά αίματα γούρλωσε τά μάτια σε έρωτηματικό: "Δέν είναι δικά μου; τοϋ λέω, πού κατάλαβα." Άνοιξε ή πόρτα και μās έβαλαν στό γραφεϊο του Φεστούτσιο. Μεγάλο, μεγαλοπρέπες. Και κεινος μόλις μπήκαμε, σηκώθηκε και χαιρέτησε στρατιωτικά. Φώναζε τόν γέρο μου, γιατί μιλούσε μαζί του στό γαλλικά. Δέν ήθελε μάρτυρες. Διέταξε τούς Ιταλούς νά μās άδειάσουν τή γωνιά. Με είχάν καθήσει σε μία καρέκλα άπέναντί του. "Χαιρετώ τόν πατριώτη, μισώ τόν κομμουνιστή." Όπως μισώ και τό φασισμό. Είμαι δημοκράτης, θέλω νά σώσω τό γυιό σας γιατί είναι γενναίος. Ναό, μās πολέμησε." Όμως έκτιμώ τούς γενναίους μου άντιπάλους." Έπειτα έχει ταλέντο. Δέν πρέπει νά χαθεϊ. Τά ξερω βλα. Αύτή τή φορά γλίτωσε." Όμως αύριο θά είναι άργά. Παραβίδω τήν πόλη στους γερμανούς. Και αυτοί δέν άστειεύονται. Κύριε θεοδώρακη, λέει με έμφαση στόν πατέρα μου, θά τόν στείλω με συνοδεία στην Αθήνα. Θά τόν συλλάβω για νά τόν σώσω, πιστέψτε με..." "Έτσι περίπου μίλησε, ό Ίδιόρυθος συνταγματάρχης τών καρμπινιέρων, Φεστούτσιο. Σηκλώθηκε και με χαιρέτησε και πάλι μελοδραματικά, και τήν άλλη μέρα έβαλε τήν έκστρατευτική του στολή, νά πάει στό βουνά, νά πολεμήσει τούς άντάρτες. Και σκοτώθηκε. Τήν παρ'άλλη, όταν ζύπνησαν οι Τριπολιτσιώτες, βρήκαν στό μαλακόνια τους κρεμασμένους. Η διοίκηση είχε περάσει στους γερμανούς. "Πρόσεχε τή ζωή σου. Μή μās άπελπίζεις. Η μητέρα σου ύποφέρει. Κλαίει άπαρηγόρητη νυχθημερόν. Αυπήσου την. Αυπήσου μας.."

λόγια μαχαιριές,θά προτιμούσα τίς κοντακιές καί τό χυλό άπ' αúτές τίς κουβέντες,πού σοú σχίζουν τά σωθικά. Άπό κεú καί πέρα,σέ όλες μου τίς δοκιμασίες, έκείνο πού θά μέ πλήγωνε πιό πολύ, ήταν πού δηλητηρίαζα τή ζωή τών γονιών μου.Αúτό ήταν τό μαρτύριο κι όλα τά άλλα δευτερεύοντα. Ήφταιγε όμως κι αúτός, πού μέ τίς Πολεμικές του Σελίδες,μου φύτεφε για καλά μέσ στο' νοú "νά κάνω αúτό πού δέν μπορώ",όπως θάλεγε κι ό Καζαντζάκης. Καί πραγματικά,δέν τό μπορούσα.Σέ κάθε δύσκολη στιγμή,έλεγα στόν έ εαυτό μου "τί θέλεις έσύ έδώ; Τί δουλειά έχεις έσύ μέ όλ'αúτά;" Πραγματικά,τί σχέση μπορούσε νά έχει ή συμμετοχή μου σέ καθαρά πολεμικές-άστυνομικές έπιχειρήσεις,όταν τό κύριο ύπαρξιακό πρόβλημά μου,ήταν νά βρω κάποτε τήν Ήρμονία - στήν τέχνη,στό νοú, στή συνείδηση,στή ζωή; Ή θεά τύχη,μέ οδηγούσε από πολύ πρωτότυπους καί επικίνδυνους δρόμους,για νά βρω τόν έαυτό μου.Δηλαδή τό σκοπό νά ύπάρχω.Νά όμως,ό φεστούτσιο,αúτό τό σύμβολο τής βίας καί ό τρόμος τής κατεχόμενης πόλης,πού μέ σώζει."Ίσως γιατί άκουσε τή συναυλιά μου;Γιατί χτύπησα τόν Ίταλό άξιωματικό; Κάπου τόν προκάλεσα,για νά χαιρετά στρατιωτικά ένα παιδαρέλη, πού μάλιστα δέν ήξερε τό πώς καί τό γιατί (καί ούτε πού θά τό μάθαινε ποτέ). Ό Πάδλο καί ό Ήρνεστο (πού τόν φώναζαν Πίο) ήταν οί δυό φρουροί - συνοδοίμου έμπιστοι τοú φεστούτσιο. ΕΊχαν έπίσημα χαρτιά,για νά μέ παραδώσουν στή κεντρική κομανταρία τών καραμπινιέρων, στήν Άθήνα.Κατάλαβα ότι κινδυνεύουμε, από στιγμή σέ στιγμή,νά πέσουμε επάνω στους φασίστες,τή μυστική άστυνομία ή τούς γερμανούς.Μέ πέρασαν πρώτα από τή τουαλέττα καί μιλώντας τούάτρα-πάτρα τά έλληνικά,μου εΊπαν "Ήσύ πρέπει πλύνεις πρόσωπο χέρια.Καθαρός.Καλίτο;" Επήκαμε στό ίδιο καμión, καί χωρίς κακές συναντήσεις,βγήκαμε στό όρδο πρós τήν Άθήνα. Σταματήσαμε.Κάποιοι έλέγχανε τά χρατιά πού τούς έδειχνε ό Πίο πού εΊχε πάρει θέση πλάι στόν οδηγό."Άνοιξε ή λινάτσα πού σκέ-

παζε τό πίσω μέρος. 'Ο φαντάρος έριξε τό φακό πρώτα στόν Πάολο, πού τοῦ εἶπε "τόσό", καί μετά σέ μένα. Κατέβασε τό σιδερένιο παραπέτο καί ἄρχισαν ν' ἀνεβαίνουν Ἴταλοί στρατιῶτες μέ ὄπλα, *παιλίσκες*.

Πλήρη ἐξάρτηση. Στριμωχθήκαμε. Περιμέναμε κάνα μιόσωρο καί ἀργά-ἀργά ξεκινήσαμε. Βῆμαστε μιά μεγάλη φάλαγγα πού ἐπιβεβαίωνε τά λόγια τοῦ φεστούτσιου: οἱ Ἴταλοί ἐγκαταλείπανε τήν Τρίπολη. Κοιμήθηκα πάνω στά γόνατά μου καί κάπου κάπου, ξνοιωθα τό χέρι τοῦ Πάολο νά ^{μέ}στηρίζει, ὅταν ἔχανα τήν ἰσορροπία μου. Ἄκουμα καί νά μοῦ χαϊδεύει τρυφερά τό μέτωπο. Μουῶωσε πολλές φορές νερό καί ὅταν σταματήσαμε κάπου, μουφερε στήν караβάνα του ζεστή σοῦπα. Αὐτοί οἱ Ἴταλοί, καλοπερασάκηδες, καί στή φάλαγγα ἀκούμα εἶχαν κινητό μαγειρετό. Πῶς νά τά βάλεις ἔτσι, μέ τούς γερμανούς; Τήν ἄλλη μέρα μπαίνουντας στήν Ἀθήνα, ἡ φάλαγγα σταμάτησε στό Δαφνί. Κατέβηκαν οἱ φαντάρου καί μείναμε μόνοι μέ τόν Πάολο. Τό αὐτοκίνητό μας συνέχισε. Κατεβήκαμε πρὶν ἀπό τό μιλόκο τῶν γερμανῶν στίς γραμμές τοῦ τραίνου. "Ἐσύ σπῖτι σου" μοῦ λέει ὁ Πίο. Πήσαμε τόν ἠλεκτρικό στό Μοναστηράκι καί κατεβήκαμε στήν Καλλιθέα. Ἀπό κεῖ μέ τά πόδια, πρὶν τή Συγγρού, ὅπου στή στροφή ὑπῆρχε ἄλλο μιλόκο, στρίψαμε ἀριστερά πρὸς τοῦ Χαροκόπου, κι ἀπό κεῖ δεξιά, γιά νά περάσουμε τή λεωφόρο, στό ὕψος τῆς Κλινικῆς. Πίσω ἀκριβῶς ἀπό τό χεῖριο πού τό εἶχαν ἐπιτάξει οἱ Ἴταλοί, βρίσκονταν τό σπῖτι τοῦ θεοῦ Ἀντόνη, Σμύρνης 39.

Ἐσύ σπῖτι, ἐμεῖς καραμπινιερία... Ατταντζιδόνε τεντέσκι καί φασίσι (προσοχή τούς γερμανούς καί τούς φασίστες). Στήν Ἰταλία οἱ ἐξελιξείς ἦταν ραχδαῖες. Ὁ Μουσολίνι ζήτησε τήν προστασία τοῦ Χίτλερ. Στό νότο προετοιμάζονταν ἡ ἀνταρσία τοῦ Μπαδελιο. Ὅταν ἔγινε, θυμᾶμαι, ὅτι βάδιζα στή Πανεπιστημίου, καί βλέπω γερμανούς νά πιάνουν μέσ στό δρόμο Ἴταλοῦς ἀξιωματικούς: Ἐτό **HEX** ἕνας Ἴταλός φαντάρος κρύφτηκε στίς σκάλες τοῦ Σινεάκι καί ἔβγαζε τά στρατιωτικά του ρούχα. Περστικοί διαβάτες, τοῦ δίνανε

Άλλος πουκάμισο, Άλλος σακάκι, για να τον σώσουνε. Στην Κεννάκη >
 πέσανε πάνω μου δυό Ιταλοί, "πρέγκο πρέγκο" λέγανε, "παρακαλώ παρα-
 καλώ". Εύτυχως ή πόρτα της χορωδίας 'Αθηνών ήταν άνοηχτή. Τούς
 έμπασα μέσα. Μοϋ φιλούσαν τά χέρια. Τήν Άλλη μέρα χιλιάδες αίχμά-
 λωτοι κατηφόριζαν τή Συγγρού. Δεξιά άριστερά, γερμανοί με αυτό-
 ματα, τούς φρουρούσαν. Τούς βάλανε σε σχεδίες και Άλλα πλεούμενα
 στο θάλαρο και τούς πνίξανε στ' άνοιχτά του Σαρωνικού. Άλλους τούς
 σπιδάβανε σε βαγόνια, που όπως είπαν, τά πέταξαν στον Ισθμό Κορίν-
 θου και τον φράξανε. Το ίδιο βράδυ, βρήκα τον Πάολο και τον Έρνεστο,
 κουβαριασμένους πίσω από τούς θάμνους του κήπου μας. Είχαμε ένα
 χαμηλοτάβανο υπόγειο, γεμάτο βαλίτσες και μπασούλα. Τούς έβαλα μέσα
 και τούς τάϊζα, έως ότου περάσει ή μπόρα. Τούς βρήκα ρουχά πολιτικά.
 Πιάσανε δουλειά στοΰ Ψυρή, φορτοεκφορτωτές, σ' ένα γνωστό μου
 τριπολιτώτη, ~~μαυρα~~γορίτης, που έκανε πολλά λεφτά με τό λάδι.
 Για ένα φεγγάρι, κάναμε καντάδες μαζί. Ήταν κολλητός του Παπα-
 δόγκωνα, που μάς είχε έρθει στο Σχολείο, από τήν Καλαμάτα. Άργότερα
 ο Έρνεστο και ο Πάολο μπήκαν στη διμοιρία μου, στοΰ ΕΛΑΣ Νέας
 Σμύρνης. Πολεμούσαμε δίπλα δίπλα και σαν βετεράνοι του στρατού,
 ήταν οι καλλίτεροι, στο σημάδι και στους έλιγμούς. Ξέρανε από
 που θά πρέπει να χτυπήσεις και από που να φύγεις. Τούς θυμάμαι
^{και} σά ~~τάρα~~ να μάς λένε, στοΰ Μακρυγιάννη καθώς σημαδεύαμε τούς
 έγγλέζους, που είχαν σιαφαλώσει στον Παρθενώνα, με *Ηυδραλία*,
 "~~πληρωμένο~~ ^α κλισιόσκοπειο τόσο.." και μετς, ^δέκα ντουφέκια >
 χτυπούσαμε μπαταρία και φωνάζαμε "Άέρα", όταν ~~έπαινε~~ ^{β-επαίρε} κανένα
 "άπελευθερωτή", να κόβεται και να πέφτει σά τζαμπί σταφύλι από
 τά ύψη του ιερού ναού των προγόνων μας, και να σκάει σά μάρμαρα.
 Στη Νέα Σμύρνη, οι γυναίκες και τά παιδιά έτοιμάζανε μπόμπες,
 δηλαδή μπουκάλια βενζίνη, με μπαμπάνι στο λάιμο. Τίς τοκοθετού-
 σανε γραμμή γραμμή ^{μέσα} στο Άλσος ~~της Νέας Σμύρνης~~. Από τήν ΚΟΒ
 κάποιος είπε πως χρειάζεται έθελοντής, για να τίς μεταφέρει
 στοΰ Μακρυγιάννη, ^{με}μαζί ^{με} νάρκες, σε σχήμα χελώνας. Οι έγγλέζοι

έλέγχανε τόν "Άγιο Σώστη καί τή "Αυών", άπέναντι άπό τό Φιξ.
 Δήλωσα ότι θά τά πάω έγώ. Φόρτωσαν τό σαράβαλο καί ξεκίνησα.
 Κατηφόρισα καί στάθηκα Κωνσταντινουπόλεως 39. Ήταν ύψυχα καί
 οί μάχες άκούγονταν ένα γύρω. Ή Μυρτώ ήταν στήν πόρτα τοῦ κή-
 που. Κρατοῦσε ένα δίκωχο, μέ κεντημένο ὄμορφα μέ κόκκινη κλωστή,
 τή λέξη ΕΛΛΑΣ. Μοῦ τό φόρεσε καί φιληθήκαμε. Μετά χωρίς νά ποῦμε
 λέξη, ανέβηκα στό σαράβαλο καί τσάφ-τσούφ φτάνω στή Συγγρού
 καί άνηφορίζω. Πλησιάζοντας τόν "Άγιο Σώστη, πατῶ τέρμα τό γιά-
 ζι. Μουγγρίζει ἡ μηχανή, χτυποῦν τά μπροκάλια καί... πυροβολοῦν οί
 έγγλέζοι, κρυμμένοι στήν έκκλησία καί πίσω άπό τά δέντρα. Τό
 αὐτοκίνητο σκέτο σίδερο, έξοστρακίζει τά βλήματα κι έγώ σκύβω
 λίγο μέ τό μάτι καρφωμένο μπροστά. Στήν "Αυών" θά ρίξουν χειρο-
 βομβίδες. Καί τότε τί γίνεται; Ὑπολόγιζα ότι θά ὀφθῶ ἴσως καί
 πεντακόσια μέτρα. Οί νάρκες προορίζονταν γιά τήν άνατίναξη τοῦ
 τοίχου τῆς μάντρας τοῦ Μακρυγιάννη καί μπορούσαν νά ρίξουν ὄχι
 μιά ἀλλά δύο πολυκατοικίες. Πράγματι, στή "Αυών", ἤρθαν οί χειροβομπί-
 δες. Ήγώ, σταθερά μπροστά. Οὔτε μανούβρες, οὔτε άλλες ἀηδίες. Μ' αὐτό
 τό σαράβαλο, κινδύνευα νά άναποδογυρίσω. Ήϊχα, ὅπως πάντα, τό κοκκαλάκι
 τῆς νυχτερίδας. Μυφίμιν, χειροβομπίδες, ὄπλα κανονικά. Μιά μου-
 σική πού θά τή ζήλευε ὁ Ξενάκης, πάνω στίς λαμαρίνες καί γύρω-
 γύρω άπό τό αὐτοκίνητο. Πολυρυθμική, πολυφωνική. Στοῦ Φιξ, έσκασε
 τό πίσω ἄριστερό λάστιχο καί τό σαράβαλο έκατσε. Πατῶ γιάζι σέ
 βάθος καί κούτσα κούτσα φτάνω στόν πρώτο δρόμο ἄριστερά καί
 σταματῶ. Οί έλασίτες μέ περικυκλώνουν καί μόλις εἶδαν τό φορτίο
 μέ άγκαλιάζουν, μοῦ χτυποῦν τήν πλάτη. "Ένας μοῦ λέει "οί ἱταλιάνοι
 σέ περιμένουν. Μοῦ εἶπαν πώς ἔχουν σοῦπα μινεστρόνε". Άνηφορίζω
 καί φτάνω στήν έκκλησία. "Κεῖ στόν τοῖχο, στή γωνία τοῦ δρόμου,
 τρεῖς χωροφύλακες νεκροί, ὄρθιοι. Τούς πῆρε ἡ ριπή καί τούς σκότωσε
 επί τόπου καί καθώς ἔτρεχαν έπεσαν ὁ ένας πάνω στόν άλλο καί
 μείναν κόκκαλο, μέ τά μάτια άνοιχτά. Νόμιζες πώς θά σοῦ μιλήσουν.

Δυό γωνιές πιό πάνω ήταν τό φηλό άσπρο σπίτι πού είχαμε δώσει μάχες σκληρές -σώμα μέ σώμα- γιά νά τό πάρουμε. Στήν ταράτσα δ ^{στο μεταξυ} Πάολο καί δ 'Ερνέστο -δ Πίο- μέ περίμεναν γιά τή σούπα. Μέ φώναξαν στό άρχηγείο, όπου συνάντησα τόν Γιάννη Κυριακίδη, πνιγμένο μέσα στους τόσους καί τόσους κομματικούς υπέθυνους καί καπετάνιους.

'Ο Λοχαγός μας, πάληός του τακτικού, είχε εξαφανιστεί καί ανέλαβα έγώ τή διοίκηση, σέ όλες τίς μονάδες, στήν περιοχή ανάμεσα στή λεωφόρο Συγγρού καί του Μακρυγιάννη (τό Στρατόπεδο). Πηγαίνοντας νά φάω, επέτρεψα, τή σούπα μου, ήρθε τό μαντάτο. "Ένας ύλμος σκότωσε ύλους ύσους βρισκονταν εκείνη τήν ώρα στήν ταράτσα. Άντίο Πάολο Άντίο Έρνέστο. Δέν θά σās ξαναδω ποτέ πιά. Νομίζω ότι τέλειωσα μέ τά γεγονότα πού έζησα στήν Τρίπολη ανάμεσα 1940 καί 43. Τουλάχιστον μέ τά πιό σημαντικά καί στίς πολύ γενικές τους γραμμές.

Θά φανεϊ παράξενο, όμως μέσα σ'αυτή τή δίνη, ήμουν ούσιαστικά μόνος. Θέλω νά πω, ότι εκτός από σπάνιες περιπτώσεις, δέν άφσα ή δέν μπόρεσα ν'άφήσω τόν έαυτό μου, νά πλησιάσει άφοβα καί ούσιαστικά τούς άλλους. Μπορεϊ νά μέ ένωναν πάρα πολλά. Άλλα μέ τούς μέν καί άλλα μέ τούς δε." Όπως τά βιβλία, οι συζητήσεις καί ή τέχνη. Έίτε οι έκδρομές καί ή αγάπη των βουνων καί της φύσης.

Έίτε δ αγώνας πού άρχιζε κατά των κατακτητών. Σε κάθε περίπτωση, λειτουργούσε ένα κομμάτι του μυαλου ή της ψυχής. Δινόμουνα λιγότερο ή περισσότερο. Όμως ποτέ δέν ήμουνα άλόκληρος, αυτός πού είμαι. Ποτέ δέν άποκαλυπτα τόν έσωτερικό μου κόσμο, αυτός πού ήταν ή πού έφαχνε νά γίνει. Έτσι, τό πιό ούσιαστικό τμήμα της ζωής μου, τό περνούσα, μόνο όταν μπορούσα νά είμαι, δλοκληρωτικά μόνος.

Κι αυτό συνέβαινε στους μακρινούς μου περιπάτους μέ τήν Άλμπα καί στο έρμητικά κλεισμένο δωμάτιο, μπροστά στα χαρτιά, τίς νότες καί τά βιβλία μου. Τότε ήμουν έλεύθερος νά επιδιδομαι στους δραματισμούς μου. Νά βάζω καί νά άπαντώ σέ γελοία γιά τούς συνανθρώπους μου έρωτήματα, δίχως κίνδυνο νά ντροπιαστω. Τό δυστύχημα γιά μένα

Ήταν, ότι η σκέψη μου, προχωρούσε πολύ πιο γρήγορα από τις μουσικές μου δυνατότητες. Σίγουρα το μουσικό ύλικο ήταν φτωχότερο από τη σημασία που του έδινα. 'Ασχολήθηκα, όπως είπα, με έργα για πιάνο. "Όμως πώς ήταν δυνατόν να μη παραμείνουν στη κατηγορία του πρωτόλειου; Μακρυνοί απόηχοι από τα άριστουργήματα των μεγάλων συνθετών, που με ζήλο απέδιδε στο πιάνο, η δεσποινίς 'Αποστολάτου. Οι γνώσεις μου στην 'Αρμονία προχωρούσαν, όχι τόσο χάρις στά σχολαστικά μαθήματα του διδασκάλου μου, όσο στις αναλύσεις των ίδιων των έργων και σε δυο βοηθήματα. "Ένα βιβλίο του Καλομοίρη και άργότερα του Σολωνα Μιχαηλίδη. Τα χορωδιακά μου έργα, αντίθετα, εκείνης της εποχής, είχαν καλύτερη τύχη. Κι αυτό κατά τη γνώμη μου οφείλεται στο γεγονός, ότι διέθετα ~~μια~~^{τη} τετράφωνη ανδρική χορωδία, ενώ εκ παραλήλου υπήρχε μια ζωντανή δική μας παράδοση, τόσο σε εκκλησιαστικά όσο και χορωδιακά έργα. 'Ο Πολυκράτης ήταν ένα υπόδειγμα, για τους ύμνους της Λειτουργίας, Χερουβικό, Σε ύμνουμέν, κ.λπ- κι εγώ τον είχα άλλωστε σά πρώτυπο. "Έτσι θεωρώ την ΚΑΣΣΙΑΝΗ μου σαν κάτι, θά έλεγα, το άνεξήγητο, όταν σκέφτομαι τα λίγα τεχνικά μέσα και τα ελάχιστα ακούσματα εκείνου του καιρού. Είναι εξ άλλου, το μόνο έργο/πού το θεωρώ αξίο να σταθεϊ πλάϊ στις καλύτερες δημιουργίες μου του καποτινίου κατρού. "Έχω στο άρχαιο μου βλα τα σχέδια, για να πιστοποιήσω, για άλλη μια φορά τις άπεγνωσμένες μου προσπάθειες για την τελική διαμόρφωση μιας μελωδίας η ενός συνόλου. 'Εκατοντάδες φορές βρισκό το ίδιο μοτίβο, έως ότου πάρει την τελική του μορφή. Μετά τα έργα για πιάνο-βιολί και τα χορωδιακά, έρχονται τα τραγούδια. Πολύ συζήτηση γίνεται ακόμα για το αν θα πρέπει η όχι να μελοποιείται η ποίηση. Τεράστιο άληθινά θέμα-προβλημα. 'Εμένα όμως άς με συγχωρήσετε. Δέν είναι με τον ΒΗΠΤΑΦΙΟ που εγκαινιάζω αυτή την καλλιτεχνική μου προτίμηση. Γιατί όπως είδατε, από την άρχή της στροφής μου προς τη μουσική, δέν κάνω τίποτε άλλο από το

νά μελοποιῶ τὰ ποιήματα πού μου ἄρεσαν νά τά διαβάζω καί νά τά ἀπαγγέλω. Ἀφήνω νά γελάσουν ὅσοι τό ἐπιθυμοῦν, ἀλλά, ἐγώ θά ἔκανα πῶ ὅτι ὅταν διαβάζω ἕνα ποίημα, ἄλλοτε "ἀκούω" καί ἄλλοτε δέν "ἀκούω" τή μουσική του. Ἀατρεύω τόν Καβάφη, ἀλλά ποτέ δέν ἔφτασε ὅτ' αὐτιά μου ὄ παραμικρός μελωδικός ἦχος μέσα ἀπό τή συναισθηματική - ψυχική - νοητική ἀναταραχή πού μου προκαλεῖ τό διάβασμά του.

Σ' ὅλη τήν ἐξορία, Ἰακάρια καί Μακρόνησο, εἶχα παντοῦ μαζί μου Καβάφη. Βέβαια ἀσχολήθηκα σά μουσικός μαζί του. Ὅμως δέν τόν μελοποίησα. Τί ἔκανα, θά τό πῶ στή συνέχεια. Ὅπως δέ μελοποίησα τά 99/100 ἀπό τά ποιήματα πού διάβασα καί διαβάζω. Αὐτά πού τύχαινε νά μελοποιήσω πάντως, εἴτε ἦταν ποιήματα τοῦ Δροσίνη καί τοῦ Βαλαωρίτη, εἴτε τοῦ Παλαμά καί τοῦ Τρυπάρη, ἐμεῖς τά τραγουδοῦσαμε στό σπῆτι καί τίς συντροφικές. Ὡς καί σήμερα οἱ φίλοι μου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τά θυμοῦνται καί τά τραγουδοῦν. Δυό ἀπ' αὐτά τά χρησιμοποιήσα πρόσφατα ντυμένα, μέ ἄλλους στίχους: ἕνα στό ΤΑΞΙΔΙ ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΝΥΧΤΑ καί τό ἄλλο στόν ΕΠΙΒΑΤΗ. Πρίν ζανασκύψω στά ἔργα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, θάθελα νά μιλήσω γιά τά "πνευματικά γεγονότα" πού ὄπως καί τά ἄλλα, τά πῶς νά τά πῶ "καθημερινά" ἢ "ιστορικά", μέ ἔκαναν αὐτόν πού εἶμαι. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι αὐτό πού ζεῖ καί αὐτό πού σκέφτεται. Ὁ ἄνθρωπος, εἶναι οἱ ἄλλοι πού συναντᾷ καί τά βιβλία πού διαβάζει. Ὁ πατριωτισμός μου εἶδικά, ἦταν ὁ πατέρας καί ἡ μάνα μου. Εἶχα ἀπ' τή δεύτερη μιά χαμένη πατρίδα πού δέν ἐπρόκειτο ποτέ νά τή γνωρίσω. Κι ἀπό τόν πρῶτο, δυό πατρίδες: Μιά μυθική, τήν Κρήτη. Καί μιά πραγματική, τήν Ἑλλάδα. Ἡ Ἑλλάδα τῶν σχολεῖων, ἦταν γιά νά τήν κλαῖς. Τῆς ἐπαρχίας, ἦταν νά τή λυπᾶσαι. Καί τῆς ἐξουσίας, ἦταν νά τήν τρέμεις. Ποιά νά διαλέξω; Ἡ πατρίδα τῆς μικρῆς μας πόλης, μέ τά παιδιά τῆς συνοικίας, εἶχε πρόσωπο στήν ἀρχή ἐχθρικό, ἄγριο καί μένα μέ

Γο Στο τέλος συνήθεα. Η πατριδα μου ήταν π' σπιτι μου. Οί δικαί μου.

φόβιζε. Μόλις ήμέρευε μέτο χρόνο τότε άλλαξαμε πόλη και πάλι από την αρχή. ^{Γο} Όσοι μᾶς ἀγαποῦσαν και μᾶς δάνειζαν χρήματα ή μᾶς πουλοῦσαν μέ πίστωση κι ο πατέρας μου ἔλεγε "πονόψυχος ο ράφτης" "καλή καρδιά ο μπακάλης". Αὐτοί ὅμως ἦταν λίγοι. Ἡ οἰκογένειά μας ἦταν πάντα πολιορκημένη ἀπό ἕνα ἀόρατο κίνδυνο. Ἐπαλληλία σημαίνει φόβος, ἀνασφάλεια. Ὁ ὑπάλληλος πρέπει νά ὑποκρίνεται και νά μή δείχνει ποτέ τήν ενδοια και τή σκέψη του, νά εἶναι εὐχάριστος στους προῖσταμένους και νά προκαλεῖ τό σέβας ή τό δέος τῶν ὑφισταμένων. Ἡ πάλη τῶν τάξεων, κόβει τό δημόσιο λειτουργό στή μέση. Ὅταν εἶναι στό γραφεῖο, λειτουργεῖ, σά βίβα τῆς Ἐξουσίας. Ὅταν εἶναι στό σπιτι, ροκανίζει κρυφά και μέ ἀξιοπρέπεια, τό πικρό φωμί τῆς φτώχειας και τῆς ἀδικίας αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Ἡ γαλανόλευκη, οἰ ἐθνικός ὕμνος, οἱ παρελάσεις, ἦταν παιχνίδια τῶν μεγάλων, κατ' ἐντολήν τῶν Ἀθηνῶν, τῆς ἀόρατης ἐξουσίας, πού κούρδιζε Νομάρχες, Στρατηγούς, Δεσπότες και Χωροφύλακες. Ἡ μάνα μου, δέν πῆγε ποτέ στήν ἐκκλησία, γιατί εἶχε τήν καρδιά τοῦ Χριστοῦ. Ὁ δέ πατέρας μου, σεργιανοῦσε τή σκέψη του, ἀπό τοῦς ^{οἱ φ} ~~οἱ φ~~ ριζμούς τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, στή γκρίνια τοῦ Ἐκκλησιαστή, ~~ματαιότης~~ ^{ματαιότητων}, τά πάντα ματαιότης".

Γι' αὐτό και οἱ δύο, συνταράχτηκαν και συνετάχτησαν μέ τήν "ἀνακάλυψη-ἀποκαλύψη" τῆς μουσικῆς, τό ἴδιο φανατικά μέ μένα. Γιατί ἔβλεπαν, μιά ἀληθινή πραγματικότητα, ^{μέσα} στήν ψεύτικη, πού ζούσαμε. Ὅσο για τίς πατρίδες και τίς ιδέες, οἰ γέρος μου τίς εἶχε ὡς φαίνεται δοκιμάσει και ξεπεράσει και ντρεπόταν νά μοῦ τό πεῖ. Ἡ Ἀλβανία βέβαια ἦταν μιάν ἀστραπή πού μᾶς τύφλωσε προσωρινά. Ὅμως ἐκεῖνος, ἐκεῖ πού βρίσκονταν, γνώριζε. Γνώριζε τήν προδοσία, πού περίμενε τήν ὥρα τῆς, κρυμμένης κόπου "πολύ φηλά". Ἀν πίστευε, θά μ' ἔδιωχνε οἰ ἴδιος για τό Μέτωπο. Ὅπως ἔκανε γι' αὐτόν οπατέρας του. Γιατί ζέχασα νά πῶ, ὅτι ὅταν στά 1912 κρύφτηκε μέσα σέ μιά μαούνα, σό

λιμάνι τῶν Χανίων, γιὰ νά τόν πάρει στό πλοῦτο, κάποιος τόν κάρ-
 φωσε στόν παππού μου. Κι ἐκεῖνος ἀγόρασε ἕνα φωμί καί πήγε καί
 τό βρῆκε. Τοῦδωσε τό φωμί κι ἕνα τάληρο καί τοῦπε "Ἀφοῦ μόνος
 τό ἀποφάσιζες, τότε πήγαινε. Μόνο κοίταξε νά φανεῖς ἄνδρας". Δέν
 ἤθελε ὡς φαίνεται ὁ πατέρας μου, νά δεῖ τό γυιό του θύμα στό
 βωμό τῆς τραγικῆς κωμωδίας, μέ πρωταγωνιστές κυβερνήτες, ξένες
 πρεσβεῖες, ἐπιτελεῖτα καί ἄλλους πασίγνωστους κύκλους, καί θύματα
 τὰ παιδάκια τοῦ κόσμου. Τό ἴδιο καί στήν Ἀντίσταση, κάτι δέν τοῦ
 μύριζε καλά, κάτι δέν τόν ἐπειθε, κάτι δέν τοῦ πήγαινε. Καί φυσικά,
 ὅταν ἔμαθε τελικά, μέ ποιό τρόπο καί ποιά δικαιολογία μέ ἀποκλει-
 σανε, (ποιοί;) ἀπό τήν πρώτη ἐθνική ἐκδήλωση καί μέ ποιό τρόπο
 πήρα μέρος καί ποιά ἀποτελέσματα, τότε πάγωσε. Αὐτός ὁ ἥρωας στό
 Μπιζάνι, ὁ ἔραστής τῆς Ἑλλάδας, ὁ Κρητικός πού μετροῦσε τό μπῶ
 του μέ τό αἷμα πού σκόρπισαν οἱ πρόγονοί του, " Αὐτός ἔδωσε ἕνα
 κουβᾶ αἷμα", " Στήν Ἐπανάσταση τοῦ τάδε ἔτους προσφέραμε δυό
 βαρέλια αἷμα", νά θεωρηθεῖ ὑποπτος! Τό ἄστετο εἶναι ὅτι συμφωνοῦσα
 μαζί του! Ὁμως κι ἐμένα ὁ ἐγωϊσμός, δέν μ'ἄφηνε νά τοῦ πῶ ἀνοιχτά
 τή σκέψη μου. Ἴσως καί νάθελα νά πιστέψω πραγματικά, ὅτι αὐτό
 πού κάνω, τό θέλω μέ ὅλη μου τήν καρδιά. Σίγουρα ὅμως ξεγελοῦσα
 τόν ἑαυτό μου, γιὰτί σέ κάθε δύσκολη στιγμή, καθόμαστε ἀντικρουστά
 ἐγώ καί ὁ ἑαυτός μου, καί νά σᾶς πῶ, γελοῦσαμε φανερά γιὰ ὅ τι
 συνέβαινε. Μοῦ βγάλανε καί μένα οἱ Ἴταλοι ἕνα νύχι καί πρόσεξαν
 πῶς μέσα στόν πόνο μου χαμογελοῦσα, κι αὐτό τούς ἔκανε πιό βαναυ-
 σους. Πραγματικά ἐκείνη τήν ὥρα, ἦρθε καί κάθησε ὁ "ἄλλος" ἀπέ-
 ναντί μου καί εἶπε "Τί θέλουμε ἐμεῖς ἐδῶ; Δέν εἶναι σοβαρή
 αὐτή ἡ κατάσταση". Ὑπῆρχε ἐντούτοις ἕνα κέρδος. Γινώριζα καλλι-
 τερα τόν ἄνθρωπο. Τούς κοίταζα γύρω μου, ἐξεταστικά καί μέ ἀπορία,
 τόν ἀνακριτή, τόν μεταφραστή ἀπ' τήν Πάτρα, τούς τρεῖς πού μέ
 κρατοῦσαν ἀπό πίσω καί τούς δυό πού ἀπό μπροστά, πάλευαν μέ πῶ

νόχη μου. Ήταν άκατανόητο. Δέ τέλεια αντίθεση μέ όσα είχαμε δι-
δαχτεί για τόν άνθρωπο, πού μάλιστα πλάστηκε κατ'είκόνα και
όμοίωση του θεου... Αύτή τήν άπόσταση από τόν έαυτό μου, θά
τήν είχα πάντα. Καί μέ τούς γερμανούς, τούς έθνικόφρονες, τούς
χουντικούς. Ποιά ήταν λοιπόν ή πατρίδα μου; Που ήταν ή πάτριδα μου;
Σίγουρα άν δέν είχαμε πόλεμο και κατοχή, ή έξωτερική όψη τής ζωής
μου, θά ήταν διαφορετική. Γιατί ή βία, πού τήν ένοιωθα μά δέν τήν
έβλεπα, μέσα στις καθημερινές μας σχέσεις, βγήκε ξετσιπωτα κυρίαρχη
στούς όρόμους. Βία ήταν βέβαια και οί βρώμικοι μαχαλάδες, οί ζη-
τιάνοι, οί δούλες, οί Νομάρχες, οί Στρατηγοί, τά παιδιά στό σχολείο
μέ τίς φείρες, τά χωριά μέ τά λυχνάρια. Βία τά άδέσποτα σκυλιά, και
τά πουλάκια στά δέντρα τήν άνοιξη κι οί ξώβεργες κλάϊ τους. Βία τά
πιάνια στά καλά σπίτια στην πόλη, πού σκουριάζουν. Όμως ή βία
του πολέμου και τής κατοχής, ήταν ή μαμά-βία κι όλα τά άλλα
παιδάκια της. Μόνο ό μαυραγορίτης, δικαιωματικά, έπαιρνε θέση
κλάϊ στόν ξένο βασανιστή. Ήταν για μένα, μιá βιολογική άποκά-
λυψη, ή αντίδρασή μου στή βία. Πάντα τήν είχα. "Από μικρός. Όμως
τόρα, μόλις άναφαν άντακλαστικά μέσα μου, τά κόκκινα φωτάκια,
οί συνέπειες ήταν διαφορετικές, γιατί ό βιαστής ήταν ξένος και
δέν έκανε διακρίσεις σέ μεγάλους ή μικρούς. Όποιος έμπαινε στό
όρόμο του, έπρεπε νά τσακιστεί. Καί μένα, ή άναξέλεγκτη αντίδραση
στή βία, μέ όδήγησε -άκόμα έως σήμερα- μέσα στό στόμα της, άνε-
ξάρτητα από πού έμπορεύεται. Έτσι τά γεγονότα πού ος άφηγήθηκα
και όσα θά ος άφηγηθώ, τά έζησα σαν ένας ξένος, ένας τρίτος, ένας
παρατηρητής, πού είχε τό θλιβερό προνόμιο, νά μάθει επάνω στό
πετόι του, τή μοίρα του ανθρώπου. Καί ή έξωτερική όψη τής ζωής
μου, άκολούθησε τό όρόμο πού άκολούθησε. Όμως ή έσωτερική πλευρά
του έαυτού μου, θά άκολουθούσε τόν ίδιο όρόμο, είτε είχαμε είτε
όχι πόλεμο και κατοχή. Γιατί στά πρώτα 15 χρόνια τής ζωής μου,

τό παιχίδι είχε παιχτεί. Είχα γνωρίσει τόν κόσμο και είχα αποστρέψει τό πρόσωπό μου. Δέν βρήκα τό Θεό. Ή βρήκα τόν "Ανθρωπο." Όμως τά ένστικτά μου μέ καλοϋσαν νά ζήσω. Καί τότε πιάσθηκα από τή Μουσική. Όμως ποιά μουσική; Τήν 'Αρμονία, πού ήταν μία ξένη κατάκτηση, ένα ξένο δώρο από μέρους κάποιων μεγάλων μουσικῶν, πού είχαν ζήσει σέ χώρες μακρινές, ύγρές, μέ παραμυθένια σπίτια, ζεστά δωμάτια, γεμάτα μουσικά όργανα και πρόσωπα ζωηρά και έξυπνα, ικανά νά λάβουν τό μήνυμα και νά τό έκτιμήσουν. Νομίζω, ότι ή επίλογή τής συμφωνικής (κλασσικής) μουσικής, έκείνη τήν εποχή -στό μέσον τής πολιτιστικής έρημιᾶς τής ελληνικής έπαρχίας- ήταν μία αθέορητη ένέργεια, πού περιέκλειε τό στοιχείο τής άρνησης στην ελληνική πραγματικότητα, μέ τό αποκρουστικό της γιά μένα πρόσωπο. Ούτε λαϊκά, ούτε δημοτικά ούτε έλαφρά: ΚΛΑΣΣΙΚΑ! Ηού;

Στόν Πύργο τοῦ 1939 και στην Τρίπολη τοῦ 1940! Σ' αὐτή τή γραμμή τής αποστασιοποίησης, θά έμενα σταθερός έως τά 1960, παρ' ό τι στην έξωτερική μου ζωή, θά ζούσα όσο λίγοι Έλληνες, τά γεγονότα μέσα στην καρδιά τῶν γεγονότων, μοιράζοντας τό φωμί και τήν άγωνία μου, μέ ό τι πιό πολύ μπορεί νά ονομαστεί, Λαός. Έχοντας στή μία τσέπη τόν Καβάφη και στην Άλλη τόν Μπράμς, θά μοιραζόμουν παρανομίες, μάχες, φυλακές και έξορίες, μέ τό μικροπωλητή, τόν υδραυλικό, τόν σκαφτιά, τόν φαρά, πού δέν είχαν φανταστεί τήν ύπαρξή τους. Ζωή παρανοϊκή, Σίγουρα. Βρήκα όμως δυό δασκάλους. Δυό Έλληνες. Τά μεγαλύτερα μυαλά, γιά νά μέ οδηγήσουν. Τόν Κωστή Παλαμά και τό Διονύσιο Σολωμό. Έσπευσε ή επίσημη Έλλάδα νά τούς άνακηρύξει "έθνικούς" ποιητές. "Ήξερε τάχα ποιό ήσαν σι' αλήθεια; Διάβασα όπως έπρεπε, στόν καιρό μου, τόν Νίτσε. 'Ιδιαίτερα τή "Γέννηση τής Τραγωδίας", πού μέ δίδαξε πολλά. Όμως αὐτό πού χοντρικά και εύκολα οι πιό πολλοί αποκαλούν "νιτσεϊκό" πνεύμα, έγώ τό βρήκα πρώτα στόν έαυτό μου - πού είχα

ανάγκη νά αὐτο-υμνηθεῖ γιά νά ἐπιζήσει- καί σέ συνέχεια τό
διάδοχτονα ἀπό τόν Παλαμά:

-Μέσα στούς ξεχωριστούς ὁ ξεχωριστός ἐγώ εἶμαι. Μές στίς
φυλακῆς τούς διαλεχτούς εἶμαι ὁ διαλεχτός ἐγώ τοῦ φυλακιστή
(...). Μόνος καί φηλά. Χαμήλωσε καί λαός μέ τό λαό γίνε. Νά
κι οἱ ανθοί (...). οἱ εὐκολοθέριστοι σι' ἄγριο τ' ἄλογό σου ἐμ-
πρός οἱ ξεφυχιστοί στέφανα τοῦ γάμου σου ἄς γενοῦν μέ τήν
ἄσκημη Ζωή μέ ὄλων τή ζωή (...). Καί εἶναι τ' ἄστρο ἡ σκλάβα
κι ἡ ἄσκημη κι ἡ γυναίκα σου ἡ Ζωή, καί ὄλων ἡ ζωή. Ξένε, καί
μαζί μ' αὐτή ξανά καβαλλάρης ν' ἀνεβείς, τ' ἄσπρο σου ἄτι ἐσύ,
ν' ἀστραποδιαβαίνεις καί λαός τό κατόπι σου ὠσαννά νά σκορπάει
βοή (Τρισιωίμέ καί τρισαλλοί...) (1899).

Ἐπογράμμισα δυό φράσεις κλειδιά καί μιά λέξιν, "Ξένε". Τό ἀπό-
πασμα αὐτό, εἶναι ἀπό τό ποίημα, "Τό ΠΡΩΤΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ ΤΩΝ ΛΑΥΣΙΑΩΝ"
τοῦ Κωστή Παλαμά. Τό ἄλλα ἀπό τόν Βαλαωρίτη στόν Παλαμά, πραγματο-
ποιήθηκε χάρη σ' ἕνα ἐντυπωσιακό τόμο, δεμένο μέ χρώματα μπλέ
καί γαλάζιο καί χρυσά γράμματα στή ράχη, "ΔΕΣΙΑΟΙ ΚΑΙ ΣΚΑΗΡΟΙ
ΣΤΙΧΟΙ". Πρόκειται γιά μιά ἔκδοσι πού ἔγινε στά 1928, ἀπό τήν
"THE NEOHELLENIC MERCURY PUBLISHING COMPANY", τοῦ Σικάγου.
Στό πρόλόγό του ὁ ποιητής, γράφει πώς στόν τόμο τοῦτο, ἕστερ-
νότερο, ὅμως ὄχι τελειότερο πόσων ἀδελφῶν του, στό διάστημα
σαράντα χρόνων ἀδιάκοπης παραγωγῆς ἐμπνευσμένης ἀπό τήν λατρεία
τοῦ Στίχου πού εἶναι ὁ ἀνθρώπινος λόγος "ἐν τάξει καί μεγέθει"
καί πού εἶναι στό μικροσκοπικό τόν ρυθμικό περπάτημα τό σύμ-
βολο τοῦ ρυθμοῦ πού κυβερνᾷ τό Σύμπαν...

Ἡ σκέψη αὐτή διατυπωμένη μέ μαστρική πυκνότητα, κάπου ἦρθε
νά ξεπερδέψει ἢ νά μπερδέψει περισσότερο, τό κουβάρι μέ κείνες
τίς ἀπόψεις ἔνορσιου γιά Κόσμο καί γιά Μικρόκοσμο καί γιά
τήν Ἀρμονία τοῦ Συμπαντος. Ἀπό τήν ἑλλη μεριά, μέ βοηθοῦσε

νά βρω τό δόγμα μέ τό οποῖο, θά γαλήνευε ἡ ψυχή μου, ἀπό τήν
 τόση ἀσχήμια τῆς ζωῆς καί νά τακτοποιήσω τή θέση μου σάν
ξένος πού ἤμουν. θά παραθέσω καί μερικά ἄλλα ἀποσπάσματα ἀπό
 τό βιβλίο αὐτό. Πρέπει ὅμως νά πῶ, ὅτι τό εἶχα διαβάσει τόσες
 πολλές φορές, ὥστε καί σήμερα (Σεπτέμβρης τοῦ 1985) πού τό ἀνα-
 κάλυψα στό Γαλατά τῆς Κρήτης, τό θυμᾶμαι ἀκόμα σχεδόν ἀπ' ἔξω.
 Θέλω νά πῶ, ὅτι ὁ Παλαμάς μέ τούς Δειλοῦς καί Σκληροῦς του
 στίχους, μέ ἐνέπνευσε, μοῦ ἀποκάλυψε, μέ δίδαξε καί μέ ἐδῆγησε.
 θά γράψω ἐπίσης ἐδῶ, τή μουσική τῶν ποιημάτων πού μελοποίησα
 καί πού ἦταν οἱ πρώτες σοβαρές ἐπιτυχίες μου, στό μικρό ἄκροα-
τήριο. Μέσα ἀπό τή φιλοσοφική σκέψη τοῦ Παλαμά, δόγηθήκα στή
 σύνθεση τῶν δυό πρώτων μου ὁρατόριων, τόν ΥΜΝΟ ΣΤΟ ΘΕΟ καί τή
 ΣΥΜΦΩΝΙΑ ἀριθ. I . Ὁ ἀρχίζω τίς ἀναλύσεις τῶν συμφωνικῶν μου
 ἔργων μέ τό ἔργο αὐτό, παρ' ὅ τι ὅπως εἶπα, δέν παίχτηκε ἀκόμα.
 Κυρίως γιά νά ἀναφερθῶ στήν ποίησή του, πού νομίζω ὅτι ζωγραφί-
 ζει καλλίτερα ἀπό κάθε ἄλλη προσπάθεια, τήν ψυχολογική-φιλοσοφική
 καί τελικά ἀνθρώπινη πορεία, ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ὁ Παλαμάς πί-
 στευε ὅτι ὁ ρυθμός στήν ποίηση -τό ρυθμικό περπάτημα- συμβολίζει
 τό ρυθμό πού κυβερνᾷ τό Σύμπαν. Ἐγώ, σά μουσικός, θά πρόσθετα
 καί τήν Ἄρμονία. Δέ θέλει πολλή φιλοσοφία νά συμφωνήσει ὁ
 ὁποιοσδήποτε ὕψωσε τό βλέμμα του στόν ἔναστρο οὐρανό καί εἶδε
 —→ τή ρυθμική ἄρμονία πού καθορίζει τήν κίνηση τῶν ἄστρον.
 Ποιός εἶναι ὁμως ὁ Νόμος πού τά καθορίζει ὅλα αὐτά; Ἡ Ἄρχή καί
 τό Τέλος, πού λένε οἱ προφῆτες, ὁ Συμπαντικός Νόμος; Ὁ Θεός;
 Πίστευα τότε ὅτι ἡ Τέχνη, κυρίως, εἶναι ἡ μόνη δύναμη πού μπορεῖ
 νά δημιουργήσει μέσα μας, τό μικρόκοσμο, σέ πλήρη ἀντιστοιχία μέ
 τόν Κόσμο. Νά μεταφέρει τό Νόμο, πού καθορίζει τήν Ἄρμονία
 τοῦ Συμπαντος, μέσα μας. Νά μᾶς κάνει τόν καθένα μας, μικροσκοπικά
 ἡλιακά καί γενικά ἀστρικά, συστήματα. Ὡστε ὁ καθένας ἀπό μᾶς,

νά "κουρδιστετ", σύμφωνα με τό Διάστημα, πού μᾶς περιβάλλει. Νά έναρμονιστετ ἡ ἔσωτερική μας ἄρμονία, με τήν Παγκόσμια. Καί νά γίνουμε ἔτσι, μόρια ζωντανά, τῆς μίας καί μόνης Ἀρμονίας. Αὐτή ἡ τελείωσή μας, ἀντιστοιχοῦσε γιάά μένα, με τόν ὑπέρτατο σκοπό τῆς ζωῆς. Εἶδεμῆ, εἴμαστε φρόναλα πού κινουῦνται, τεῖδε κακεῖσε μέσα στούς ἀνέμους τῆς ζωῆς, ἕως ὅτου μεταβληθοῦμε σέ σκόνη.

Ἡ Τέχνη, με τούς ἄρμονικούς νόμους πού τή δημιουργοῦν, μπαίνοντας μπροστά στό νοῦ καί στήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου, τήν κάνουν νά κινουῦνται, (νοῦς καί ψυχή), κατ'εἰκόνα καί ὁμοίωσή της. Δηλαδή, μεταφέρει τό Νόμο πού τή δημιουργεῖ, (ἡ Τέχνη), μέσα στόν Ἄνθρωπο. Ὅμως αὐτός ὁ Νόμος, δέν εἶναι ἄλλος, ἀπό τό Νόμο τοῦ Σύμπαντος, τῆς Ὀλικῆς Δημιουργίας. Ὅποτε, ὁ μνημένος συνταυτίζεται, με τήν Παγκόσμια Ἀρμονία. ΖεῖΤΙ Ὁ μαρξισμός, ἦρθε σέ μιά κρίσιμη ἐποχή γιά μένα, γιατί ἔπρεπε νά λύσω μέσα στή σκέψη μου, τή θέση τοῦ "ἄλλου".

Ὁ ἄλλος ἦταν ὡς τότε ὁ ἀρνητικός, ὁ ἐχθρικός, ὁ κακός. Ὅμως γιατί; Σέ πολύ μεγάλες γραμμές, ὑποδέχτηκα καί ἐνστερνίστηκα αὐτή τή νέα γιά μένα κοινωνική θεωρία καί γενικώτερα φιλοσοφία, σάν ἕνα ὄπλο, ὥστε ἡ ζητούμενη Ἀρμονία, νά ἐπιτευχθεῖ καί σέ κοινωνικό ἐπίπεδο. Ὁ Μαρξισμός, πίστεψα, εἶναι ἡ θεωρία πού έναρμονίζει τίς σχέσεις μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Φυσικά γιά νά φτάσει σ'αυτό τό ἐπίπεδο, πίστευα καί πιστεύω, ὅτι θά πρέπει νά λυθοῦν μιά σειρά σοβαρά προβλήματα, πού ἐμποδίζουν τόν ἄνθρωπο νά ἀναπτύξει τήν προσωπικότητά του, σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε νά εἶναι ἱκανός, νά έναρμονίζει τίς ὅποιες δραστηριότητές του, μέσα στό κοινωνικό σύνολο. Δέχτηκα στόν καιρό τῆς Κατοχῆς, τήν παράνομη ὀργάνωση, γιατί δέν ὑπῆρχε ἄλλη λύση. Ὅμως ἀπό τότε ἀκόμα, ἀντιμετώπιζα με μεγάλο σκεπτικισμό τά "στεγανά", γιατί ὄχι μία, ἀλλά πολλές φορές, διαπίστωσα ὅτι συχνά χρησίμευαν γιά νά καλύψουν τή μετριότητα καί γενικά τήν ἔλλειψη ἀξίας. Φοβόμουν, ὅτι ἡ νέα δομή, ἡ κομματική,

παρ' ὅ τι, ὅπως εἶπα, γιὰ κείνους τούτους καιρούς ἦταν ὑποχρεωτική, ἔκρυβε στό βάθος, μιὰ τάση ἀναπαραγωγῆς, τῆς κυρίαρχης δομῆς, τῆς κθρίαρχης τάξης... Μοῦ ἦταν, ὅπως καταλαβαίνετε, ἰδιαίτερος ὀδυνηρό καί γελοῖο, νά ξαναζῶ τόν κ. Νομάρχη, τόν κ. Διοικητή Χωροφυλακῆς καί τόν κ. Χωροφύλακα, σέ προοδευτική τάρα μεταμφίεση, εἰδικά ἐγώ, πού εἶχα ζήσει, ὅλες αὐτές τίς καταστάσεις, μέσα ἀπό τήν Ἰβηρία.

Ὡστε ἡ ἄρνησή τους ἀπό τήν πλευρά μου, εἶχε ἕνα στοιχεῖο ἐπί πλέον, ἐγκυρότητας καί ἀναγκαιότητας. Δέν μοῦ ἔλειπαν αὐτές οἱ σχέσεις, ὥστε νά τίς δῶ νά ἀναπαράγονται, σέ ἐπαναστατική (δῆθεν) καρικατοῦρα. Ἡ λέξη "δῆθεν", δείχνει ὅτι δέν γίνεται ἐπανάσταση δίχως τό γκρέμισμα τῶν "δομῶν" καί ἀκόμα χειρότερα, ὅταν διαιωνίζονται μέ "ἐπαναστατική" μεταμφίεση - ὅπου καί ὅποτε... Καί ὅταν δέν γίνονται ἐπανάσταση, τότε δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει καί κοινωνική Ἄρμονία. Δέν εἶδα τότε τήν Τέχνη, σάν ἕνα ἀπό τά μέσα γιὰ τήν ἄς τήν ἀποκαλέσουμε, "κοινωνική ἑναρμόνιση". Ὅπως τό προσπάθησα λ.χ. στή δεκαετία τοῦ 60, ἐπιστρατεύοντας στό λαϊκό τραγούδι, τόν ἔντεχνο λόγο - τή λόγια ποίηση, καί μέ τίς διάφορες μορφές πού ἔδωσα στό τραγούδι, ὅπως τόν κύκλο α, β, καί γ βαθμοῦ, τό λαϊκό ὄρατόριο καί τή μετασυμφωνική μουσική. Ὑπῆρξε τότε μιὰ ἑναρμονισμένη συμμετοχή" μαζῶν, γεγονός πού μέ δδῆγησε στή σκέψη, μήπως ἦταν ἡ ἔντεχνη λαϊκή μουσική, πού δημιουργοῦσε αὐτό τό φαινόμενο, ὅποτε βρισκόμαστε στήν ἀποκάλυψη μιᾶς "τέχνης γιὰ τίς μάζες".

Μιὰ ὀμαδική ἀπογεῖωση ἀπό τήν πεζή καθημερινότητα, πρὸς τήν περιοχή τῆς ὄνειρικῆς πραγματικότητας, μέ τή συνεργασία καί τοῦ μαρξισμοῦ, δηλαδή μιᾶς συγκεκριμένης κοινωνικῆς πολιτικῆς δράσης, μέ στόχο τήν ἀπολύτρωση τοῦ ἀτόμου, μέσα στά πλαίσια τῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Μέ τά δυό αὐτά στοιχεῖα - προσωπική ἀπολύτρωση, κοινωνική ἀπελευθέρωση - πιστεύα ὅτι πᾶμε πιό γρήγορα καί πιό οὐσιαστικά, πρὸς τήν κατάκτηση τῆς ἑναρμόνισης τῶν μελῶν μιᾶς δοσμένης κοινωνίας καί ἐπομένως πρὸς τήν κοινωνική Ἄρμονία.

Ἡ πεποίθηση αὐτή, ἐν πάσει περιπτώσει αὐτή ἢ προσδοκία, με
δὴγήσῃ τότε στήν προσπάθεια νά ἀνακαλύψω καί νά βοηθήσω
μέ ὅλα τά μέσα, νέους συνθέτες, ποιητές, μουσικούς, τραγουδιστές,
ἵσως νά δημιουργηθεῖ ἕνα "κίνημα", ἱκανό νά ἀνταποκριθεῖ στούς
στόχους πού πιστεύα ὅτι μπορούσαν νά ἐπιτευχθοῦν καί πού στήν
πολιτική διάλεχτο, μπορούμε νά τούς περιγράψουμε, σάν συνδυασμό
τῆς πολιτικῆς μέ τήν πολιτιστική ἐπανάσταση. Σήμερα, δέν μπορῶ
νά ἀξιολογήσω μέ ἀκρίβεια, τά ἀποτελέσματα ἀπ' αὐτή τήν προσπάθεια.
Κι αὐτό, γιατί χτυπήθηκε ἀπό ὅλες τίς πλευρές - τή χούντα, τά
συντηρητικά, τά προοδευτικά τά ἀριστερά καί τά λεγόμενα ἐπαναστα-
τικά κόμματα, στή χώρα μας. Δέ χτυπήθηκε τό κίνημα αὐτό καθ' ἑαυτό.
Ὁ στόχος ἦμουν ἐγώ. Ἐμένα ἤθελαν νά κατεδαφίσουν καί ἐπομένως
ὅταν θέλεις νά χτυπήσεις τόν Ἄντατο χτυπᾷς τήν Γῆ, γιά νά μή
μπόρεῖ νά πατήσῃ καί νά πάρει δύναμη. "Ἔτσι ὅλοι ἀναιξερῆτως
οἱ παράγοντες τῆς δεκαετίας τοῦ 70 καί μετά, κομματικοί, κοινωνικοί,
δημοσιογραφικοί, καλλιτεχνικοί, ἐξουσιαστικοί, χτύπησαν μέχρι τελικῆς
ἐξουτώσεως, τό κίνημα αὐτό καί φυσικά τά κατάφεραν, ἀφοῦ χτυποῦσαν
ὅλοι μαζί νά τό παραμορφώσουν, ὑποβαθμίσουν, παραποιήσουν, μέ ἀπο-
τέλεσμα νά ξαναγύριζον στήν παλιά καλή ἐποχή, πού τό ἑλληνικό
τραγούδι χραισίμευε στήν ^{διασκεδαστική} ~~ψυχαγωγία~~ στήν ἐκτόνωση καί συχνά στόν
αὐτοεξευτελισμό, τοῦ "καλλιτεχνικοῦ" καταναλωτή →

→ Μετά από όλα αυτά -ΐσως και σά ζωτικὸ στοιχεῖο ἐπιβίωσης μέσα σ' αὐτὴ τὴν καινούργια μου αὐτοεξορία-αὐτοφυλάκιση, ἀφοῦ οἱ "ἄλλοι" ἔκαναν ὅ τι τοὺς περνούσε ἀπὸ τὸ χέρι γιὰ νά ^{μέ}διώξουν- ξαναγυρίζω στὴν ἄποψη ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, πού περιγράφω τῶρα. "Ὅτι δηλαδὴ ἡ "λύτρωση" μέ τὴν Τέχνη καὶ ἡ κατάκτηση τῆς ἐσωτερικῆς Ἄρμονίας, μέ τὴ βοήθειά της, ἀποτελεῖ μιὰ μοναχικὴ πράξη. Μιὰ ἑξατομικευμένη ἐνέργεια. Φοβᾶμαι ὅτι μονᾶχοι μας θά κατακτιήσουμε, ἕνας-ἕνας, τὴν Ἄρμονία, ὅπως μονᾶχοι μας πῶμε στὸ θάνατο καὶ ὅπως μονᾶχοι μας ἀντιμετωπίζουμε τὰ κορυφαῖα ὑπαρξιακὰ διλήμματα καὶ τίς σκληρὲς δοκιμασίες, πού βάζει μπροστὰ μας ἡ ζωὴ καὶ κυρίως οἱ "ἄλλοι". Πού νά φανταστῶ, ὅτι ὁ πρόλογος πού ἔγραφε ὁ Παλαμῆς στὰ 1907, γιὰ τὸ ΔΩΔΕΚΚΑΛΟΓΟ ΤΟΥ ΓΥΦΤΟΥ, θά γινόταν τόσο ἐπικαιρὸς -καὶ γιὰ μένα- ὕστερα ἀπὸ ἕνα σχεδὸν αἰῶνα:

"Γνώμες καρδιές, ὅσοι "Ἕλληνες, ἀκούστε με κι ἐμένα: μᾶς ἤρραψ' χρόνια δισεχτα, στενὰ, καταραμένα. "Ἔργα δέν ἔχω, τίποτε πού ἀξίζει νά σᾶς φέρω- κρύος, ἄπραγος, δέν ξέρω παρὰ νά τραγουδῶ (...)

Γνώμες, καρδιές, ὅσοι "Ἕλληνες, ρυθμὸς ουρανοδρόμος ἥλιος ἀπαρ-στράτιστος γιὰ τὰ "Ἔθνη κάποιος Νόμος θά ὑπάρχει. Καὶ καλότυχος γύρω ὁ λαὸς πλανήτης τοῦ Νόμου πού μαγνήτης ὑπάκουο τὸν κρατᾶ (...)

Δέν ἀπομένει ἀσώλυτο τίποτε, δὲ γεννιέται πού νά μὴ ρεῦει, τίποτε καὶ πού νά μὴ χαλιέται. Μά πῶς ἀπὸ τὸ χάλασμα πετιέται ξεδιφάστρα πηγὴ ἰ Πῶς ξαναπλάστρα εἶναι κι ἡ ὀργή, ἡ πληγὴ ἰ Πῶς εἶναι μιὰ ἡ πατρίδα μας κι εἶναι παντοῦ ὅπου πᾶμε, καὶ ὅπου σταθοῦμε, μέσα μας πατρίδα μία γρικᾶμε, μιὰ μέ λογῆς ὀνόματα, πρόσωπα, προσωπίδες. Δὲ ζῆ χωρὶς πατρίδες ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ (...)

Γνώμες καρδιές ὅσοι "Ἕλληνες ὅ, τι εἴστε μὴν ξεχνᾶτε δέν εἴστε ἀπὸ τὰ χέρια σας μονᾶχα, ὄχι. Χρωστᾶτε καὶ σέ ὅσους ἤρθαν, πέρασαν, βάρθουνε, θά περάσουν. Κρῆτές θά μᾶς διδάσουν οἱ ἀγέννητοι, οἱ νεκροὶ (...)".

→ Μέσα σ' αὐτὸ τὸ ποίημα, διδάχτηκα γιὰ πρώτη φορὰ, τὸν ἀληθινὸ

διεθνισμό. Πλάτυνε ή φυχή και ό νοός μου. 'Από τήν μικρή μας πόλη, ξαφνικά, έκανα πατρίδα μου, όλες τις πατρίδες. Γι' αυτό ρώτησα πιο πριν, αν οι "Ιθύνοντες" ήξεραν ποιός είμαι, "ό άληθινός Παλαμάς"... 'Ακόμα, τό "τά πάντα ρεΐ", του δικού μας 'Ηρακλείτου, του τόσο γνωστού από τήν όδό 'Ηρακλείτου στό Κολωνάκι, όμως σά μιά "ποιητική" άπειλή, προς όλους τους έξουσιάζοντες και έπομένως ένα θεμέλιο για νά χτιστεί γερά, ή μοναδική έλευθερία, της άναρχίας. Καί φυσικά ό γνωστός μας πιά "ρυθμός ούρανοδρόμος" και πως θά ήσουν ποιητής, Παλαμά, χωρίς αυτή τή γλυκεία άυταπάτη, για κάποιον "ήλιο άπαραστράτιστο", δηλαδή τόν παγκόσμιο "ρυθμό", που θά λειτουργεί σά "νόμος", για όλα τά "έθνη. Καί κείνος ό Λαός, που σάν πλανήτης θά έναρμονίζει τήν κίνησή του, σύμφωνα με τή μαγνητική έλξη αυτού του "νόμου"... Στο ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΤΡΕΛΛΟΥ, άφιερωμένο στόν 'Αριστομένη Προβελέγγιο, μάς αφήνει διαθήκη -τό "μάς" σημαίνει τους "άπροσάρμοστους", τους "ξένους"-:

"Κι έγώ ήμουν ό παράξενος, ό λαλητής ό πλάνος, και σάν έμέ κανείς. Για τούτους ήμουν ό τρελλός, για κείνους ό ζητιάνος, για σός ό άδικητής. (...) Πέσ τε μου, που είμαι; Στο βουνό; Στην πολιτεία; Στόν κάμπο; Τρελλός δέν είμαι έγώ. Καλοί μου άνθρωποι, άκούστε με, σίτι, άνοιξέ μου, νά μπώ, κήπε, σέ λαχταρώ (...). Σκυλιά, και μέ δαγκώσανε, γειτόνοι, και μέ πήραν για κλέφτη, για φονιά. Καί βάρδιες και ξυπήσανε και δούλοι, και μέ δείραν, θέε μου Ι τί άπονιά. Κλέφτης δέν είμαι ούτε φονιάς. Καλοί μου άνθρωποι έλάτε, σιγά, νά σός τό πώ. Μιά μοίρα μέ κατάτρεξε, μή μέ πετροβολάτε, τόν ούρανό Ι Πονώ (...). Πετροβολάτε με, άνθρωποι, βασάνισέ με, 'Αράπη, στή μαύρη φυλακή. Τό φώς μου είμαι άβασίλευτο. Γνώρισα τήν 'Αγάπη, σ' έζησα πιά, ζωή Ι" Διάβάζοντας και ξαναδιαβάζοντας, στά δεκαπέντε μου χρόνια, τους στίχους αυτούς, είχα τή βεβαιότητα, ότι έβλεπα, όπως οι μάγισσες στή στρογγυλή γυάλα, τή μέλλουσα ζωή μου. 'Από τήν πρώτη στιγμή γνώριζα -πως και γιατί, δέ θυμάμαι- ότι ό Παλαμάς, μιλούσε για όλους τους χαμένους ξένους, στα σκοτεινά βάθη της

ελληνικής επαρχίας. Έν πάση περιπτώσει κι αν τα πράγματα δέν ήταν έτσι, ή ποίηση μέ δίδασκε, ότι τό τίμημα τής αγάπης, εΐμαι τό ξύλο και ή μαύρη φυλακή. Όμως δ ποιητής, δέν εΐναι πρόβατο, πρόθυμο νά ακολουθήσει βελάζοντας από εύγνωμοσύνη, τό σφαγέα του. Εΐναι οδηγός, πλαστοουργός, μαχητής, γιατί ή μοναξιά του και ή πάλη μέ τόν έαυτό του, τόν καθοφίζουσι από τά ζιζάνια πού καθηλώνουσι τό λαό στην ασφάλτο και τόν ανυψώνουσι, νά αντιμετώπισει μέ ξεκούμπωτο πουκάμισο, τό αγιάζι του κόσμου:

- "Ακούστε. Έγώ εΐμαι δ γκρεμιστής, γιατί εΐμαι εγώ δ χριστός, δ διαλεχτός τής άρνησης και δ ακριβογικός τής πίστης. Καί θέλει και τό γκρέμισμα νοϋ και καρδιά και χέρι. Στοϋ μίσους τά μεδά- νυχτα τρέμει ένός κόθου άστέρι. Κι αν εΐμαι τής νυχτιάς βλαστός, του χαλασμού πατέρας, πάντα κοιτάζω προς τό φως τό άπόμακρο τής μέρας (...). Των πρωτογέννητων καιρών ή πλάση μέ τ' άγρίμια ξανά- ρχησι. Καλώς ναβήη. Γκρεμίζω τήν άσκήμια".

Τί φοβερή επίδραση εΐχαν μέσα μου οί παρακάτω στίχοι, μπορείτε εύκολα, νά τό φανταστεΐτε: "Εΐμ' ένα άνήμπορο παιδί πού σκλαβω- μένο τ'όχει τό δελιασμα κι όλο ρωτά και μήτε ν α τ μήτε ο χ ι δέν του άποκρίνεται κανείς και πάει κι όλο προσμένει τό λόγο πού δέν έρχεται, και μία ντροπή τό δένει.. (Ο ΓΚΡΕΜΙΣΤΗΣ, άφιτερω- μένο στον "Ιωνα Δραγούμη)."

Εΐναι τάχα μόνο αυτό τό βοβλίο του Παλαμά πού μέ έπηρεάσε; Ξί- γουρα όχι. Εΐχε όμως όπωσδήποτε, ή καλαμική ποίηση - στο πρώτο μάλιστα άγγιγμά της - μιάν άλλη γεύση. Άδρότερη, έγκεφαλικότερη, φιλοσοφικότερη, συνδύαζε τήν όμορφιά, μέ τό στοχασμό. ~~και~~ **Ή** νάταν **Αισθητική**, πάνω σε πεντελικό σκληρό μάρμαρο. Ένοιωθεσ τόν κόπο του ποιητή. Τή βαρεία του ανάσα, καθώς έσκυβε μέσα του, νά δώσει μορφή στις **σκιές**. Άπό τό βιβλίο αυτό άλλοτε "έπαιρνα" τήν πνευ- ματική τροφή μου μέ τό λογικό μου κι άλλοτε μέ τή διαίσθηση. Σπού-

-δασα ἔτσι τὴν πρώτη μου φιλοσοφία, μέσα ἀπὸ τὴν ὁμορφιά τῶν νοημάτων καὶ τῶν εἰκόνων, σὰν νὰ εἶχαν οἱ ἰδέες τὰ χρώματα τοῦ θεοφιλου. Γράφω σήμερα ΙΙ τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ 1985, τὶς γραμμὲς αὐτές, καθισμένος στὸ πεζούλι τῆς βίλλας μας στὴ Βαριά τῆς Λέσβου, τῆς ΒΙΓΛΑΣ, δυὸ βήματα ἀπὸ τὸ φράχτη, πού σὰν Ἴκαρος, πέταξα ὡς τὸ δρόμο κι ἔσπασα τὸ χέρι μου. Ἡ κόρη τῆς σπιτονοικοκυρᾶς μας, τῆς κυρας Βασιλικῆς, ἡ κυρία Βιρήνη, δώδεκα χρόνια μεγαλύτερή μου, θυμᾶται ἐκεῖνες τὶς ἀξέχαστες μέρες. Ἦρθαν κι ἄλλες γυναῖκες συνομιλήκῃς μου, πού παίζαμε τότε, πρὶν ἀπὸ μισὸ αἶώνα μαζι. Κι ἔτσι κουβεντιάζοντας, πού ἀνάσφραν ἀπὸ τὸ βυθὸ τῆς μνήμης μου τὸ θεόφιλο, τὸν ἀγαπημένο τῆς μάνας μου, πού ἔλο καὶ τὸν φίλιβε καὶ δέν ἄφηνε νὰ τὸν πειράζουμε. Κατακαλόκαιρο κι ἐκεῖνος πάντα μὲ τὴ φουστανέλα του, τὴ λιγδισμένη. Νὰ γυρίσει πίσω ἀπὸ τὴ ραγιδιά -πού ὑπάρχει ἀκόμα- νὰ κατουρήσει, γιὰ νὰ δώσει δύναμη καὶ βάθος στὰ χρώματά του. Αὐτές τὶς εἰκόνες κι αὐτὰ τὰ χρώματα, πού τὰ χαζεύαμε παιδιὰ μὲ τὶς ὄρες- κάθουνταν 200 μέτρα ἀπὸ τὸ σπίτι μας, θυμῆθηκα τώρα, μιλώντας γιὰ τὴν παλαμικὴ ποίηση καὶ γενικὰ γιὰ τὴν ποίηση, ὅπως τὴ γευόμουν, στὰ ἐφηβικά μου χρόνια. Στὴν Τρίπολη, τρεῖς φίλοι μου εἰδικά, εἶχαν γιὰ τὴν ἐποχὴ μας, πλατειῆς γνώσεις: Ὁ Κωνσταντίνουπουλος, ὁ Κουλούκης καὶ ὁ Βασίλης Κουτσούγερας. Ἦταν καὶ ἡ παρουσία τοῦ Παπανούτσου πού μᾶς ἐρέθιζε. Στὸ τέλος πιστέψαμε, ὅτι γύρω ἀπὸ τὸ συντριβάνι, πλάι στὸν τάφο τοῦ Γέρου τοῦ Μωρή, ξαναζούσαμε τὴν Ἀρχαῖα Ἀγορὰ ἢ τὴν Πνύκα, καθὼς οἱ συζητήσεις γύρω ἀπὸ διάφορα θέματα -φιλοσοφικά, αἰσθητικά, φιλολογικά- ἔπαιρναν τὴ μορφή πνευματικῶν ἀγώνων. Δανειζόμενα ἢ ἀγόραζα νέα βιβλία καὶ τὰ μελετοῦσα, γιὰ νὰ μπορῶ νὰ παρακολουθῶ τὶς συζητήσεις. Πολλὲς φορές τὰ νοήματα ἦταν σκοτεινὰ καὶ οἱ λέξεις καινούργιες. Ὁ Κουτσούγερας, ἀπὸ τὴ Βλαχέρνα, εἶχε ὡς φαίνεται ἀφομοιώσει στὸ χωριό του, τὴ μισὴ Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη. Δέν ἦταν ὅμως τὸ πλῆθος τῶν γνώσεων, ὅσο ὁ χειρισμὸς τῆς γλῶσσας,

τό περίτεχνο μιλέξιμο τῶν λέξεων, γιά νά βροῦν φράσεις πού
 ἔλαμπαν σά διαμάντια καί θάμπωναν τό νοῦ, μέ τό φῶς τους. Καί
 ἀκόμα τό "ἐπιχείρημα", ὁπλοῦς τό παίξιμο, τοῦ ἀντιπάλου γιά νά
 ὀδηγηθεῖ στό νέρδι σου, κι ἐκεῖ νά δεχτεῖ τό τελικό πλήγμα, μέ τήν
 ἀποκάλυψη τῆς ἀνωτερότητας, τῆς "δικῆς σου" ἀλήθειας. Μὲ τό Βασίλη
 βρεθήκαμε μαζί στή Δάφνη τῆς Ἰκαρίας, συνεξόριστοι στό 1948.
~~"Ἐμενε μάλιστα στό ἔδιο στίσι μέ τόν Δημήτρη Παυλῆ, καθηγητῆς,~~
~~πατέρας τοῦ Πέτρου,~~ ^{μαζί τῆ ἀλήθης ἀπό φιλόλογο.} ~~ἔμετε κατόπι οὐσαμε λῦτα μέτρα μακρότερα.~~
 θυμᾶμαι, τό πρῶτο βράδυ πού μᾶς μίλησε, γιά τό τί εἶναι μαρξισμός,
 ποιά ἡ οὐσία τοῦ μαρξισμοῦ. Πυκνό μάθημα, πού ἔπρεπε νά δοθεῖ μέ
 ἀπλά νοήματα, λόγω τοῦ κοικίλου πνευματικοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἀκροατη-
 ρίου. Μαζευτήκαμε ἴσαμε καμμιά τριανταριά, ἀπό τά γύρω στίτια.
 Καθήσαμε ἀνακούμουνδα στό πάτωμα. Ἀναίμαμε λυχνάρια. Σάν ἐξωτε-
 ρικός γραμματέας τῆς Ὁμάδας, πήρα τό λόγο νά μιλήσω γιά τά
 μαθήματα καί παρουσίασα τό Βασίλη. "Ὅταν ἄρχισε νά μιλά, μέ κείνο
 τό στόμφο πού ἔδινε σημασία στήν κάθε λέξη, κάπως κοιτάχτηκαν
 μεταξύ τους οἱ συνεξόριστοι. "Ὅμως πρῖν συνέρθουν ἀπό τό ξάφνιασμα,
 εἶχαν κιόλας τυλιχτεῖ μέσα στή μαγεῖα τοῦ λόγου. "Ἔτσι σιέφτηκα
 πῶς θά μιλοῦσε κι ὁ Χριστός ἀνάμεσα στούς βοσκούς ἢ τοῦς φαρά-
 φες. Μιά μέρα, ἤρθε στήν πόλη μας κάποιος Γρίβας, τό ὄνομα, ἀπό
 τόν Πειραιᾶ κι ἐκεῖ στό συντριβάνι, ἔκλεψε τήν παράσταση. Ἐἶχε
 διαβολεμένες γνώσεις καί ἀκόμα πιό διαβολικό τρόπο νά τίς ἐκ-
 θέτει καί νά κερδίζει τό ἀκροατήριον. Μιά σειρά θεμελιωμένες γιά
 μᾶς ἀλήθειες, τίς κουρέλιαζε, κι ἄλλες τίς γελοιοποιοῦσε. Δοκί-
 μασε ὁ Λάμπης Παπαδόπουλος, δεινός συζητητῆς, ὅμως ὁ ἄλλος ἐνέλικ-
 τος, μᾶς μάθαινε τελικά τί θά πεῖ "σοφιστής" καί μᾶς ἄφηνε ἀναυ-
 δους. Ἦταν ἐπόμενο, νά περιμένουμε μέ κομμένη ἀνάσα, τή συνάντηση
 Γρίβα-Κουτσούγερα. Σά δύο προσεκτικοί παλαιστές, δοκίμαζαν ὁ ἕνας
 τή δύναμη τοῦ ἄλλου. Ἡ συζήτηση πηδοῦσε ἀπό τόν Πλάτωνα στόν
 Κάντ. Καί φυσικά Χέγκελ, καί ξανά Χέγκελ. Ὅποτε ὁ δικός μας Βασίλης,

Το ἔργον ἀπὸ τὴν ἀρχὴν, ὅπου ἀρχίζει ἡ χροιά, ὅπου
 πρῶτον ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἀρχίζει ἡ χροιά, ὅπου
 ἀρχίζει ἡ χροιά, ὅπου ἀρχίζει ἡ χροιά.

αποφάσισε να επιτεθεί, όταν πιά είχε επισημάνει, τα αδύνατα σημεία του αντιπάλου του. Στο τέλος πέρασε στον άνοιχτό σαρκασμό και είχες την εικόνα του ταυρομάχου, που κάνει να άγκομαχά, το δυστυχημένο ταύρο. Χειροκροτούσαμε σε κάθε φάση, όπου στο τέλος ο Γρίβας Ιπποτικά, παραδέχτηκε την άνωτερότητα των φιλοσόφων της Τριπολιτσάς. Ιλίγα χρόνια αργότερα, στον Ξεφύλιο, και συγκεκριμένα στα 1948, την εποχή της σκληρής παρανομίας, όπως την ονομάζουμε, βλο και λιγοστεύανε τα σπίτια που μας προσέφεραν για να κρυφτούμε τις νύχτες. Οι ποινές μεγάλες, οι συνέπειες από κάθε αποψη φοβερές, οι άνθρωποι που ρισκάρανε την ^{ασφάλισή} τους, γινόντανε βλο και πιο λίγοι. Με αποτέλεσμα, να κοιμόμαστε πολλές φορές, μέσα σε γιαπιά ή δημόσιους κήπους. Κι ήταν Γενάρης-Φλεβάρης κι ο καιρός σφάχτης. Μας είπαν από την οργάνωση, ότι μπορούμε να άπευθυνθούμε και σε δεξιούς "έκτεθειμένους", δηλαδή με δράση έναντιον μας, αν είχαμε γερή γνωριμία και δε φοβόμαστε πώς θα μας "δάσουν". Και να τους προτείνουμε συναλλαγή. Δηλαδή σήμερα με κρύβεις έσού, αύριο σε κρύβω εγώ. Σκέφτηκα τότε τον Γρίβα. Ήταν άνηψιδος του Δεσπότη του Πειραιά, κομμουνιστοφάγου. Και ο ίδιος έκανε έθνικιστικές όμιλίες, σε ένοπλα τμήματα της έθνιοφροσύνης, για να ~~ταφανατίσει~~ έναντιον μας. Ίδανική περίπτωση. Βρήκα τα σχετικά, τηλέφωνο και διεύθυνση. Με δέχτηκε με ένθουσιασμό. Ήχησπ σπίτι του, νομιζω στην άκτή Τζελέπη μετά τό Πασιλιμάνι. Μου είπε να πάρω τό τράμ να κατεβώ στην τάδε στάση κ.λπ. κ.λπ. ~~μακρύ~~ ^{βενικά ένω} μακρύ, στενό, και λίγο άνηφορικό όδρόμο, παράλληλο πρός τή θάλασσα, χτύπησα τό κουδούνι, σ' ένα έσπρο διάδροφο σπίτι, με στενή πρόσοψη. Συνηθισμένο. Ή πόρτα άνοιξε με σχοινί και πέρασα στο μικρό χώλ, άπ' όπου ξεκινούσε μία ^{μακρόστενη} ~~μακρό~~ ξύλινη σκάλα καφετιά, με χαλάκι ~~και~~ χρυσές βέργες και με μεγάλη κλίση. Από την κορυφή της ο Άλέκος -θυμήθηκα και τ' όνομα- με καλωσόρισε με μεγάλη έγκαρδιότητα. Πηγαίνοντάς με στο σαλόνι, μου είπε χαμηλόφωνα "Άς μη πούμε στή μητέρα μου ποιός είσαι..". Έίχε νυχτώσει. Στα παράθυρα μπροστά, οι βελούδινες κουρτίνες, σε χρώμα βαθύ βυσινί, ήταν κλειστές,

Έτσι πού τό δωμάτιο ήταν σκοτεινό, έξόν από ένα χαμηλό άμπαζούρ, κι αυτό βαθύ κόκκινο, πού πετούσε ένα κίτρινο φως ενα γύρο, στό τραπεζάκι και στίς πολυθρόνες. Δέν μπορούσα νά άποφύγω ένα βλέμμα έρευνητικό. «Μή φοβάσαι τίποτα, -τό πρόσεξε ό άλλος- έδω έχεις 100 ο/ο ασφάλεια.» Ήξε άλλου αύριο πρωτ, έχω όμιλία στή σχολή ναυτικού, μέ θέμα τήν «έγκληματική φύση του κομμουνιστή». Λοιπόν άναπάυσου. Μήπως πεινάς; «Όχι; Τότε άς πιούμε ουίσκι». Είχα νά φάω δυό μέρες και τά έντερα μου, είχαν κουλουριάσει, από τήν πείνα. «Όμως σέ τέτοιες περιπτώσεις, δέν τρώγαμε ποτέ, νά μήν έπιβαρύνουμε περισσότερο, τά σπίτια πού μάς φιλοξενούσαν. Πρώτη φορά νομίζω στή ζωή μου, δοκίμαζα ουίσκι, πού μέ τήν πείνα μου, γινόνταν άκόμα πιό πολύ άπαίσιο. Έκείνος τό άπολάμβαινε. Δέ μέ ρώτησε τίποτα γιάά τό τί κάνω, και κεράτος πάντα πρόσθεσε : «Πώς θά βγάλουμε τή νύχτα; θάθελες νά σου διαβάσω κάτι άπό τό τελευταίο μου μυθιστόρημα;» Πέβαινα από τήν έξάντληση. Πείνα, νύστα. Τι νά κάνω; Προφασίστηκα τόν ένθουσιασμένο από τήν ιδέα. «Βέβαια, βέβαια -του λέω-, θάθελα πάρα πολύ...» Σηκώθηκε και γύρισε μ'ένα μάτσο χειρόγραφα. Πίσω από τά χοντρά γυαλιά, τά μάτια του έλαμπαν. «Έέρεις, -σκέφτηκα ότι ήταν ή ώρα νά του έξηγηθώ-, ή όργάνωση σου έξασφαλίζει τήν ίδια μεταχείρηση». «Πότε;» ρωτῶ μέ λίγη ειρωνεία. «Σέ λίγο, πρόσθεσα ήρεμος και βέβαιος. Ατό τό χρόνο ή έξουσία θά είναι δική μας...» «Νά δούμε νά δούμε. Πάντως τό έντιμῶ πού μ'έμπιστεύεσαι... Έγώ τό κάνω από φιλία. Σκέτη φιλία.» Έμαθα πολλά γιά τό ταλέντο σου. Δέν μ'ένδιαφέρουν καθόλου οι ιδέες σου. Ούτε και οι δικές μου. Τό διασκεδάζω. Και εύχαριστῶ τό θεϊο μου, τό Δεσπότη. Γλιτώνω και τό στρατό. Και τούς δουλεύω θλους... Λοιπόν άρχίζω;» Ξάπλωσα όσο γίνεται πιό άναπαυτικά. Έκείνος συγύρισε λίγο τά χαρτιά του, και μέ φωνή πού γινόνταν όλο και πιό λαχανιασμένη, μου διάβαζε γιά σεξουαλικές πράξεις, μέ όλες τίς λεπτομέρειες. Μόνο πού ή περιγραφή τους γινόνταν μέ τρόπο ποιητικό, γεγονός πού έδινε μεγαλύτερο αίσθησιασμό, στίς

εικόνες. Μοῦρχονταν νά λιποθυμήσω, ἀλλά ἔκανα ὑπομονή. Ἦταν φανερό, ὅτι εἶχε ἀνάγκη ἀπό κ' ἀποιοιὺν γιὰ νά τοῦ διαβάσει, σάνει καί καλά, τὸ ἔργο του, καί γι' αὐτὸ πιά πολὺ ^(ἴσως) εἶχε δεχτεῖ τὴν πρότασή μου. Πού θ' ἄβρισκε ἰδανικότερο καί φρονιμότερο ἀκροατή; Πέρασαν δύο ὧρες καί τότε μπήκε ἡ μητέρα του. Σηκώθηκα, συστήθηκα. "Ἀπὸ τὴν Τρίπολη; " ἔκανε σάν νά τραγουδεῖ, καί μέ ὁδήγησε στὴν κρεβατοκάμαρα. Εἶχε κάτι θαυμάσιες, λεπτές κουβέρτες, *ἔστρωσε*, καί πρὶν καλά-καλά προφτάσω νά πέσω, εἶχα κοιμηθεῖ. Ξαναπῆγα τὴν ἐπόμενη βδομάδα, ὅπου ἐπαναλήφθηκε ἡ ἴδια ἱστορία. Φαίνεται ὅτι ὁ φίλος μας, ὅσο πιά πολὺ ἀκόνιζε στὰ πρῶτὰ του τὴν ἀντινομιστική του δεξιολογία, σέ ὑποψήφιους θύτες καὶ θύματα, τόσο περιδόξοτερο τὰ βράδνα *ὄστρηλατοῦσε* τὴ φαντασία του, μέσα σέ ὅλο καί πιά πολὺπλοκές ἐρωτικές περιπτώξεις, ὅπου ἡ περιγραφή τῶν σεξουαλικῶν ὀργάνων καί πράξεων, ντυνόταν μέ ποιητικές εἰκόνες, ὥστε νά δικαιολογεῖται ἡ φόρμα τέχνη καί ὄχι ἓνα συνηθισμένο πορνογραφικὸ κείμενο. "Ἴσως ἡ ἀνεύρεση ἐνὸς τόσο καλόβουλου ἀκροατή, νά ἀφηνίαζε τὸ δημιουργικὸ του ζήλο. " Ἔτσι ἀναγκάστηκα νά πικνώσουμε τίς φιλολογικὲς μας βραδύες. Πρῶγμα πού ^{μου} ἔβλυνε, τὸ μέγα πρόβλημα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Κάποιο σούρουπο, ἀνηφόριζα πρὸς τὸ σπίτι τοῦ Γρίβα, ὅταν ξαφνικά ἄκουσα πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι μου μιὰ φωνὴ πνιχτὴ, νά μοῦ λέει ἐπιταχτικά, "Στάσου". Ἄντανακλαστικά ἀκίνητοποιήθηκα καί πῆγα νά κοιτάξω γυρίζοντας τὸ κεφάλι πρὸς τὰ πάνω. Πρόφτασα νά δῶ ἓνα κουφωτὸ παράθυρο παλιοῦ τύπου στὸ πρῶτο πάτωμα. "Ὅχι! Κάνε πῶς δένεις τὸ κορδόνι σου". Καί πρὶν νά καταλάβω τί γίνεται "Ἔἴμαι ἡ Ντόρα ('Αποστολάνου). Τὸ σπίτι πού πᾶς εἶναι περικυκλωμένο. Πρόσεξε. Γεϊὰ σου". Καθὼς κοίταξα πρὸς τὸ σπίτι, ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ γόνατου, γιὰτὶ εἶχα σκύφει, δέν εἶδα τίποτα. Ἦσυχία. Σηκώθηκα καί γρήγορα ἔβαλα τὸ μυαλό μου σέ κίνηση. Θά πρέπει, σκέφτηκα, νά συνεχίσω σάν νά μὴ συμβαίνει τίποτα. Ὁ πρῶτος δρόμος ἀριστερὰ κατεβαίνει πρὸς τὴ θάλασσα.

Στόν τρίτο παράλληλο, περνᾷ τό τράμ. Δέν πρέπει νά πάω ἴσια κάτω.
 'Αλλά νά τρέξω ζικ-ζάκ. Ποιό τράμ θά πάρω; Πρός ποιά κατεῦθθησθη;
 ("Ἄν περνᾷ). Πρός τόν Πειραιᾶ εἶχε ἀμέσως στάση. Πρός τήν ἄλλη
 μεριά, ἴσως πέσω κατ'εὐθεῖαν ἀπάνω τους. Καί μετά; Βλέπουμε.
 Φτάνοντας στήν πρώτη γωνία φάνηκε ὁ μισός χαφιές, κρυμμένος
 στήν εἴσοδο τοῦ ἀντικρυστοῦ σπιτιοῦ. Χωρίς νά δεῖξω τίποτε, δίνω
 μιᾶ καί ξεχύνομαι στήν κατηφόρα. Στρίβω στόν πρώτο δρόμο ἀριστερά
 καί τότε κέφτει ἡ πρώτη σφαῖρα. Θά μέ πῆρε ξυστά. Τέσσερα σπῖτια
 εὐτυχῶς καί πάλι δεξιᾶ. Τοῦτη τή φορά δέν μέ πρόλαβε. "Ἄλλος πυ-
 ροβολισμός ἀπό τήν ἀπέναντι πλευρά. Τί συμβαίνει; "Ἴσως γιά ἐκ-
 φοβισμό ἢ γιά συντονισμό. Δέ στρίβω λοιπόν ἀριστερά, ἀλλά πάλι
 δεξιᾶ καί ὁ τι γίνει. "Ἄλλα τέσσερα σπῖτια καί φτάνω στόν ἴδιο
 δρόμο. Κανείς. Τώρα 'Αριστερά. Βλέπω τό τράμ πού ἀνηφορίζει πρὸς
 τήν ἀκτὴ Τζελέπη. Φτάνω στό κεντρικό δρόμο, ὁ κόσμος παραμερίζει
 τρομαγμένος. Τρέχω, πλησιάζω, ἀνεβαίνω, κοιτάζω πίσω μου. Τρέχουν
 τρεῖς. Τά πιστόλια φηλά. "Ὁμως δέν πυροβολοῦν, γιατί εἶναι κόσμος.
 Φωνάζουν. "Ἴσως γιά νά προειδοποιήσουν τίποτα συναδέλφους τους
 ἢ φασίστες. "Ἐνας ἐπιβάτης, κοντά στή σκάλα, μέ κοιτάζει. Τά μάτια
 του χαμογελοῦν. Μέ θαυμάζει. Δέ μιλά ὅμως. Οἱ ἄλλοι μπῆκαν μέσα
 καί προχώρησαν. Τί νά κάνω; Γύρω ψυχτάνει. "Ἐμπα στή γειτονιά"
 μου λέει ὁ τύπος φιθυριστά "θά σέ κρύφουν". Πηδῶ καί χώνομαι στά
 δρομάκια. Στρίβω δεξιᾶ ἀριστερά. Κόσμος φεύγει, κόσμος κρύβεται,
 παρᾶθυρα καί πόρτες σφαλοῦν. "Ἐνα χέρι μέ πιάνει καί μέ τραβᾷ
 μέσα. Εἶχα λαχανιάσει, μά πῆγα νά τοῦ δώσω γροθιά. "Ἦταν γυναῖκα.
 "Μὴ φοβᾶσαι. Μόνο κάνε γρήγορα". Μέ βγάζει σέ μιᾶ μικρούλα αὐλή
 σά πλυσταριό "Ἔῖσαι καί ἀφούκατος" λέει καί γελάει.
 Τραβᾷ ἕνα καζάνι καί φαίνεται μιᾶ τρύπα. "Χώσου μέσα" καί μου
 σπρώχνει μέ ὅλη τή δύναμή της, τόν κόλο. Μετά βάζει τό καζάνι
 καί φεύγει. Σέ λίγο ἀκούστηκαν φωνές, βλαστήμιες, φοβέρες. Ξεσή-
 κωσαν τή γειτονιά στό κόδι. Μπῆκαν καί στό σπῖτι καί ἡ γθναῖκα

τούς έβαλε τίς φωνές.Τοίριζε,φώναζαν,έφαχναν,έμπαιναν στην αύλή.
'Εκείνη "Σέ μένα θάρθει μωρέ μαλάκες; Σέ μιά πουτάνα; Δέν τά
θέλω έγώ τά κωλόπαιδα τούς κομμουνιστές!" Φαίνεται πώς κάτι τής
κάνανε (τής στραμπούλαγαν τό χέρι) γι'αυτό τάλεγε αυτά και συγχρό-
ως,έβγαζε και ΑΧ,ΑΧ,ΩΧ,ΩΧ και τέτοια.Φτάσανε και στό καζάνι."Τί
πλένεις μωρή;" Τά μουνόπανά σου;" "Τής μάνας σου τά μουνόπα-
να" τοῦ φτύνει κατά πρόσωπο τή φράση,κι αυτός λυσοσασμένος,ξεχνά
τά καζάνια και πέφτει άπάνω της νά τή σφάξει... "Έτσι γλίτωσα.
"Όταν έγινε ήσυχία και δέν άκουγα τίποτα,κατάλαβα πώς θάναί πάνω
στό τσιμέντο λιπόθυμη,γιά νά μή μιλά.Γι'αυτό σπρώχνω τό καζάνι
σιγά-σιγά νά μήν πέσει και γίνει θόρυβος .Ποιάς ξέρεις;Μπορεϊ και
νά μου τήν είχαν στημένη.Τέλος βγήκα και τή βρήκα πράγματι σέ
κοιά χάλια.Τή σήκωσα και τήν πήγα στό κρεβάτι."Άνοιξε τά μάτια.
Συνήλθε,κατάλαβε "Έδω είσαι; Σάθηκες;"Χαμογέλασε εύχαριστημένη..
Μετά άπότομα "Πρέπει νά φύγεις γιατί σέ λίγο θάρθει ό γνόμενος.
Και είναι δικός τους.Έβρεις... "Τής έγενεφα πώς ναί,θά φύγω."Όμως
νά περάσει λίγη ώρα." 'Από ποῦ θά πάω;" τής λέω."Ποῦ θέλεις νά
πάς;" "Κάπου νά κρυφτώ.Γιά σήμερα τό βράδυ". "Δέν έχεις στέκι;"
"Όχι.Και είναι άργά νά γυρίσω στην 'Αθήνα". "Τότε νά σέ βολέψω
στό πλυσταρίδι". "Κι άν ξανάρθουν;" "Έχεις όικηο."Σκέφτηκε γιά λίγο.
Τής σκοπίεζα ~~με~~ ^{Μεταίσι και} μέ τό μαντήλι μου,πού είχα βρέξει,τά αίματα
άπό τό πρόσωπό της."Θά σ'έπαιφνα στό σπίτι."Η τούτα μας είναι
καλή."Όμως μπεινοβγαίνουν οί χαφιέδες...Τί λές,θά νικήσουμε;
Παλεύεις,έ;" "Θά νικήσουμε",τής κάνω.Και τήν κοιτώ,σά νά τή ρω-
τώ.Κατάλαβε."Πώς κατάντησα έτσι; Είμαι κόρη τοῦ Τρύφωνα.Θά τόν
ξέρεις.Στήν Ηλεκτρική;Στήν άπελευθέρωση;... Μή τά συζητάς.Θά
νικήσουμε;" "Θά νικήσουμε,ήσούχασε". "Θάρθεις νά μέ βρεϊς;" Έχω
και μιά κόρη.Μικρή,τριών χρονῶ... "Ξαναπήγα μετά άπό χρόνια.
"Όταν ήμουν βουλευτής.Δέν βρήκα τό σπίτι, ^{Ρωτησα έν} ~~όμως~~ ~~έν~~ υπήρχε στή
γειτονιά ~~ήδη~~ ^{Είσο ηείνωσεν} κόρη πουτάνας, στην ~~έντα~~ ~~ήλικία~~ ~~έτσι~~ (τήν κοπέλλα,

πού ήταν πραγματικά σαν τό κρύο νερό. Διηγήθηκα τήν Ιστορία στους
 Λαμπράκηδες τής περιοχής κι αυτοί τήν πήραν υπό τήν προστασία
 τους. Πέτυχε πολύ στή ζωή της. Τή μάνα δέν μπόρεσα νά τή ξαναδώ.
 Καί μιά μέρα έμαθα ότι πέθανε... Γιατί τά είπα όλ' αὐτά; Ναι, γιά
 τό Γρίβα. "Η μάλλον γιά τίς συζητήσεις -τούς πνευματικούς ἀγώ-
 νες-στήν Τριπολιτά τής κατοχής. Καί τελικά γιά τόν Παλαμά...
 'Από τό ίδιο βιβλίο ΔΕΣΙΛΟΙ ΚΑΙ ΣΚΛΗΡΟΙ ΣΤΙΧΟΙ, είχα μελοποιήσει
 όρισμένα ποιήματα, γιατί όπως είπα "άκουσα" τή μουσική τους καί
 τά έκανα τραγούδια. Τό πρώτο θυμάμαι ότι τό τραγουδούσαμε μέ τή
 μητέρα μου στόν Πύργο. Δηλαδή θά έγραφα τή μουσική του στά 1939.
 Στίς νότες πού βρήκα φαίνεται ότι δέν ήξερα ακόμα τή ρυθμική
 γραφή. Έβαζα τά παρεστηγμένα άνάποδα: τή ~~μουσική~~ ^{7ος Έτα} ~~μουσική~~ ^{μουσική} μπροστά καί
 τή ~~μουσική~~ ^{νότα} πίσω!

Μουσικό ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ①
 ②
 ②A

Μ' ἄρεσε πολύ ὁ στίχος "Νά ζῆς. Νά ζῆς καί νά θαυμάζεις" Εἶχα τήν αἴσθησι ὅτι ἀπό τότε, τά μάτια μου μεγάλωσαν, γιά νά κἀτάζουσι ὅλες τίς ὁμορφιές τοῦ κόσμου. Πῶς θαύμαζαν, αἶμα καί τά πιό ἀπλάϊ Κι ἔδειχνα μ' ἐνθουσιασμό, τό θαυμασμό μου. Καί πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ὅτους συμμαθητές μου. Ὁ ἕνας, διάνοια στά μαθηματικά. Ὁ ἄλλος, στήν ἔκθεσι. Ὁ τρίτος, στή Φυσική. Καί τούς τό ἔλεγα "Εἶσαι σπουδαῖος. Σέ θαυμάζω!" Καί κεῖνος, μέ κοιτοῦσε μέ δυσπιστία, σά νά σκέφτονταν: "Μέ δουλεύεις;" Ἐπῆρχαν καί οἱ φίλοι, πού μέ συμβούλευαν: "Δέν κάνει νά τοῦ μιλάς ἔτσι. Θά τό πάρει ἀπάνου του..."

οχι
παρρησια
↓

"Ἀκόμα ἀκόμα οἱ θαυμασμοί;" ρωτᾷ ὁ ποιητής καί ἀπαντᾷ:
 "Ἀκόμα ἀκόμα οἱ θαυμασμοί!"
 "Ἀκόμα ἀκόμα οἱ ἐλπίδες;"
 "Ἀκόμα ἀκόμα οἱ ἐλπίδες. (... ὁ Νά ζῆς. Νά ὑπάρχεις γιά νά ἐπιζῆς!"
 "Ἀκόμα σέ ρουφᾷν οἱ ἀγάπες;"
 "Ἄς εἶν' οἱ ἀγάπες εὐλογητές (...)" Ἀπ' τὰ φτωχά τῆς "Ἀνοιξης τριφύλλια - ὡς τόν ἄνθρωπο τό δημιουργό- δέν εἶν' ἡ ἀγάπη πού ὀλα τ' ἀνασταίνει; (...)" Νά ζῆς. Νά ζῆς γιά ν' ἀγαπᾷς".

Σεργιάνιζα μέσα στόν κόσμο καί πότε-πότε ἄφηνα τόν ἑαυτό μου νά τόν παρασέρνει ὁ ἄγριος ἄνεμος τῶν γεγονότων. Ὁ ἄνεμος τοῦ Μίσους. Ὁ ἄνεμος τῆς βίας. Ἔτσι διαμορφώθηκε ἡ βασική μου στάσι ἀπέναντι στούς ἀνθρώπους, κι ἀπό κεῖ οἱ ἰδεολογικές καί πολιτικές μου ἐπιλογές. Ἡ βία εἶναι ἄσχημη. Τῆ μισῶ. Μπορεῖ, γιά νά τήν πολεμήσω, νά γίνω ἀκόμα καί ~~καταλαβαίνω~~^{χίνας}. Δέν λέω ὑπερβολές. Ἐνα κύμα ἀνεξήγητο γεννιέται μέσα μου βαθειά καί σ' ἕνα δέκατο τοῦ δευτερολέπτου, τά παρασέρνει ὀλα. Ἐκείνη τῆ στιγμή, δέν εἶμαι ἐγώ. Εἶναι ἕνας ἄλλος, πού δέν ὑπολογίζει, οὔτε ποιός εἶμαι, οὔτε πού πάω, οὔτε τί θέλω. Ἐκείνη τῆ στιγμή, βγάζει χαίτη καί νύχια σάν τό ἄγριο θηρίο. Γίνομαι ὁ ἴδιος ἡ ἄντι-βία.. Ἀπό κεῖ καί πέρα, καταλαβαίνω τῶρα κι ἐγώ, γιατί ἔκανα ἐκεῖνο καί ὄχι τό ἄλλο. Πρῶτα μίσησα τῆ βία καί ὕστερα συνετάχθην, μέ ὅσους καί ὅποιους

νόμιζα ότι την μισούσαν και την πολεμούσαν όπως κι εγώ. Κι αυτοί ήταν όμορφοι. Κι άς ήταν συχνά κακοφτιαγμένοι, αδύνατοι, βρώμικοι. Είχαν τη σφραγίδα της όμορφιάς στο μέτωπό τους. Καθένας φάνταζε μέσα μου σαν Άρχαγγελος Μιχαήλ. Τόσο απλά είναι τα πράγματα. Θάθελα να μένω κλεισμένος στον εαυτό μου με τις ανέψεις της ηρωικής και τα βιβλία μου. Όμως κάθε λίγο και λιγάκι, χτυπούσε στο τζάμι του εωματίου μου, αυτή η άποτροπιαία μορφή της βίας. Και τότε ο άνεμος με σήκωνε ψηλά και με γύριζε στον άερα σά σκουπίδι. Ποιά ήταν όμως η πηγή της βίας; Μήπως η Ανάγκη; Φτάνουμε όμως έτσι κοντά στη φύση. Μπαίνουμε μέσα στον κύκλο της ζωής και του θανάτου. Τιποτα τό πιο εύγλωτο από το χορτασμένο λιοντάρι, που περιεργάζεται ναυχηλικά ένα ζαρνιάδι, που βόσκει δίπλα του. Είναι έστω μία άτέλεια της ζωής, τό μεγάλο φάρι να τρώει τό μικρό. Όμως τί να κάνουμε; Αυτό είναι η ζωή. Δεν είναι λοιπόν βία αυτή, η έσωτερική δύναμη -τό ενστικτο - που αναγκάζει, να σκοτώσεις για να ζήσεις. Τότε τί είναι; Βία είναι η Έξουσία! Αυτό τό θαυμάσιο όργανο, τό μυαλό του ανθρώπου, τον σώζει και τον καταστρέφει. Γιατί φαίνεται ότι μέσα στο ίδιο μυαλό, συνυπάρχουν τά πιο αντίθετα πράγματα. Και τό πιο άσχημο και επικίνδυνο απ' όλα, η άθεράπευτη δίψα του για δύναμη, κυριαρχία, έξουσία, βία. Έτσι μόνο ο άνθρωπος - απ' όλα τά θηρία - σκοτώνει για να σκοτώσει. Από σκέτη εύχαρίστηση. Είναι τό ζωο δολοφόνος. Αυτό όμως δέ συμβαίνει σε άτομική βάση. Αν γίνεται, τότε αυτός που τό κάνει, είναι έρωτος. Άδύνατος και δειλός, - γυμνός - τό μόνο ζωο που δεν έχει τριχωμάτη στήριξη και άντλει τή δύναμή του, στους άλλους. Η Έξουσία και η βία είναι, κοινωνικό φαινόμενο. Ο άνθρωπος φτιάχνει την κοινωνία για να επιβιώσει, και σε συνέχεια χρησιμοποιεί την κοινωνία για να καταπιέσει, να δυναστεύσει, να δολοφονήσει. Παρατήρησα ακόμα ότι η Έξουσία, έχει τή διάρθρωση της Πυραμίδας. Στην περίοδο εκείνη κυριαρχούσαν πέντε προσωπικότητες: Χίτλερ, Μουσολίνι, Στάλιν,

Τσάρτσιλ και Ρούσβελτ. Οί δύο πρώτοι, και πιο ειδικά ο Χίτλερ, είχαν κατορθώσει να στήσουν μια πρωτοφανή μηχανή βίας, από τη βάση ως την κορυφή. Αυτή η κορυφή, φάνταζε σαν ένας εγκέφαλος έγκληματικός, γεμάτος με τις πιο άπιθανες φολοφονικές φαντασιώσεις. Για τους τρεις τελευταίους, δεν είχαμε τότε καιρό να αναλύσουμε το πώς και το γιατί. Καθημερινά κυριαρχούσαν τά άμεσα γεγονότα. Δηλαδή, οι ήττες και οι νίκες στα μέτωπα. Για το μέλλον, γεννιόνταν στα βάθη της ψυχής μας, μια ακαθόριστη μεθυστική και γιγαντιαία έλπίδα. "Έτσι σαν αίσημα και προσμονή. Σάν ευχή." Ξέω από κάθε λογική. Πώς ήταν όμως δυνατόν, σκεφτόμαστε ακόμα κι έμετε τά παθιά, να μη διδαχτούν οι άνθρωποι, ύστερα από το μεγάλο σχολείο του Πολέμου και του Φασισμού, στο όποιο φαιτούσαμε νυχθημερόν; Δεν θά πρέπει τάχα, να γίνουμε έπιτέλους σοφοί; Νά όμως και μια άλλη ιδιότητα του συλλογικού Νοῦ, της κοινωνικής μνήμης. "Η λησμοσύνη... Το κοινωνικό δυ ξεχνά, γιατί το κάνουν να ξεχνά. Γιατί άλλοι μονο, η Πυραμίδα της Έξουσίας, αναγεννιέται σαν το φοίνικα, μέσα από την τέφρα της. Παίρνει χίλιες δυο μορφές." Όμως το αποτέλεσμα είναι πάντοτε το ίδιο: "Ο Λαός, που βρίσκεται στη βάση της Πυραμίδας, δεν έχει δική του σκέψη, θέληση, όράματα, αίσημα, μνήμη. Δεν είναι ένας κανονικός άνθρωπος. Είναι ο άνθρωπος άγέλη, που έκτελει πιστά, σαν άνδρειακιο, όλα τα ~~καθήκοντα~~ που του στέλνει η κορυφή της Πυραμίδας." Ωστε φτάνουμε στην Άναρχια; "Από φιλοσοφική σκοπιά, ναί." Όταν μέ τον όρο 'Αρχή, έννοοῦμε την Πυραμίδα της Έξουσίας. Είναι όμως δυνατόν να διαρθρωθεῖ άλλοιως η κοινωνία; Αυτό ήταν το πρόβλημα. "Έχει σημασία να πώ, ότι τά γεγονότα με όδηγησαν από πολύ νωρίς, να βιώσω τον χαρακτήρα της Έξουσίας. Και του κυρίου Νομάρχη. Και του κυρίου 'Ιωάννη Μεταξά. Και του κυρίου 'Αδόλφου Χίτλερ. 'Επικαλοῦμαι τη μαρτυρία του 'Ανδρέα Τσίρμπα. Πρέπει τάρα να ναι γιατρός κάπου στη Γερμανία. 'Ο πατέρας του ήταν έπιθεωρητής στο Γυμνάσιο και ο 'Ανδρέας ίσως ο ^{καθηγητής} πρώτος μαθητής." Όταν η Άντίσταση μου ανέθεσε να οργανώσω το Σχολείο

μας, άπευθύνθηκα πρώτα σ' αυτόν, γιατί γνώριζα τήν έπιρροή του. Κουβεντιάσαμε πάλλές ύφρες, καθισμένοι στά μαρμάρινα σκαλιά του μνημείου Κολοκοτρώνη. Καί είπαμε άκριβώς αυτά πού σάς γράφω αυτή τή στιγμή: "Μήπως βοηθάμε κι έμείς ώστε νά χτιστεί μιá νέα - άλλης μορφής- πυραμίδα έξουσίας; " ρωτούσε δ 'Ανδρέας μέ τή σκέψη του στό "δημοκρατικό συγκεντρωτισμό" του ΚΚΕ. "Παραδέχεσαι ότι μόνο έκεί - μόνο άπό έκεί ύπάρχει ή λύση;" τόν ρωτούσα. "Ναι, μού έλεγε, αυτό τό παραδέχομαι. Όμως φοβάμαι..." "Τότε πρέπει νά μπεις και νά παλέψεις ώστε νά θριαμβεύσει ή καλή φύση και όχι ή κακή..." "Ότό στό κάτω-κάτω έξαρτάται άπό τό πού ποιοί είναι οι κομμουνιστές. Ποιοί άγωνίζονται μέσα στό Κόμμα..." Τελικά δ 'Ανδρέας όργανώθηκε. Καί σέ συνέχεια ή μεγάλη πλειοψηφία τών συμμαθητών μας. Δέν έμειναν όμως για πολύ. Τά γεγονότα κάλπαιζαν και μαζί τους δ νέος άντικομμουνισμός. Αύτός πού θά έπρεπε νά άντιμετωπίσει τούς κομμουνιστές σάν πατριώτες έμφυχατές τής 'Αντίστασης και γι' αυτό όφειλε νά έκσυγχρονισθεί. Όμως πολλά όπλα στους έχθρούς μας, δυστυχώς, δίναμε και έμείς. 'Από τότε άκόμα... 'Ισως γιατί είμαστε άγουροι. 'Ισως γιατί δέν μπορεί νά γίνει κανείς κομμουνιστής, άπό τή μιá μέρα στην άλλη. Καί τότε τά κριτήρια ήσαν χαλαρά. Καί καμμιά φορά άνύπαρκτα. Τώρα βλέπω πόσο έμεινα πιστός σέ κεινη τήν κουβέντα μου μέ τόν συμμαθητή μου στό 1942. Πρίν 43 δλόκληρα χρόνια! Είχα βέβαια και περιόδους πού ή άπογόδητευση ήταν τόσο μεγάλη, ώστε άποσυρόμουν στό βάθος τής σπηλιάς μου, για νά γλύψω τίς πληγές. Όμως βασικά άκολούθησα αυτή τή γραμμή. Τώρα ξέρω, ότι ή 'Εξουσία δημιουργεί ένα ειδικό κοινωνικό όν, μέ ιδιαίτερη συμπεριφορά: τόν όπορτουμιστή. Χωρίς τίς μυριάδες όπορτουμιστές, πού άναπαράγονται όπως οι άρουραϊτοι, ή 'Εξουσία δέν θά μπορούσε νά σταθεί. Αύτοί τή στηρίζουν. Αύτοί τής έπιτρέπουν νά ύπάρχει και νά λειτουργεί. Έπειτα δ όπορτουμιστής, δέν έχει ιδεολογία. 'Ιδεολογία του είναι ή 'Εξουσία - ή όποια 'Εξουσία. Μαύρη, πράσινη, κόκκινη, μπλέ.

"Όμως και ή 'Εξουσία (δέν εἶμαι τόσο ἀφελής ὥστε νά ἰσοπεδώσω ὅλες τίς 'Εξουσίες.Ναί, ὑπάρχει και ή καλή 'Εξουσία. 'Η ἑπαναστατική. 'Η Λαϊκή. "Όμως δέν εἶναι τῆς στιγμῆς νά μιλήσουμε γι' αὐτήν), προκειμένου νά ἐπιβιάσει και νά προχωρήσει, δέν τήν ἐνδιαφέρει ποιοί τήν ὑπηρετοῦν. Φτάνει νά τήν ὑπηρετοῦν. Μποροῦμε ἔτσι νά ποῦμε ὅτι τά στελέχη τῆς 'Εξουσίας -οἱ ὀππορτουμιστές- εἶναι παντοῦ τά ἴδια; Δηλαδή ἔχουν τήν ἴδια ἰδεολογία τοῦ ὑπηρετή τῆς ἐξουσίας; 'Ασφαλῶς ναί. Καί οἱ "ἀριστεροί" ὀππορτουμιστές, στήν περίοδο τῆς κατοχῆς, αὐγάταιναν ὅσο τά γεγονότα ἔδειχναν ὅτι ή ἐπόμενη ἐξουσία, θά εἶναι κομμουνιστική. Ἀπό τίς ἀρχές, τοῦ 1944 μποροῦμε νά ποῦμε, ὅτι ὑπῆρχε ἕνα κύμα προσέλευσης στό ΕΑΜ, πού τό ἐγκατέλειψε τόσο γρήγορα ὅσο ἐσπευσμένα και ἀνώριμα τό ἀκολούθησε, μὴ ἴς μυρίστηκε ὅτι τό ΕΑΜ, χάνει τήν ἐξουσία. Τέτοιοι ὀππορτουμιστές, ἔκαναν στό ΕΑΜ και τό ΚΚΕ, περισσότερο κακό ἀπ' ὅ τι ή Γκεστάπο και ή 'Ασφάλεια μαζί... Μέ φτηνοῦς παλληκαρισμοῦς. Μέ ἄδικες και ἀψυχολόγητες ἐκτελέσεις, πού δέν ἐξυπηρετοῦσαν κανένα σκοπό. Μέ ἐκδηλώσεις ἀλαζονείας, ἐπειδή κρατῶ ὄπλο και κάνω ὅ τι θέλω. Ἄες και πρόκειται νά βγοῦν τά ἀπωθημένα. Βέβαια δέ λέω. Ὑπάρχει ταξικό μίσος. "Όμως ή ἀμή του ἐκδήλωση, ἐξυπηρετεῖ πάντα τήν ἀντίδραση. Κάθε ἐνέργεια και προπαντός πράξη βίας, πρέπει νά μπαίνει πάντα, στό κανάλι τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητας. Νά ἔχει ἕνα στόχο. Κι αὐτός τότε ἦταν, ή Λαϊκή 'Εξουσία. Εἴχαμε πολλές μορφές και ἐκδηλώσεις πραγματικῆς Λαϊκῆς 'Εξουσίας. "Όμως ὅπως εἶπα, ὑπῆρχε μεγάλη ἀνωριμότητα, μέ ἀποτέλεσμα νά δυσφημεῖται τό Λαϊκό Κίνημα. "Άσε πού τίς πιά πολλές φορές, ὀππορτουμιστής-φευτοπαλληκαράς, ξεσηκαζότανε μόνος του. 'Η ἐνεργητική μου συμμετοχή στά γεγονότα, καθώς και οἱ ἔντονοι προβληματισμοί γιά τό πού πηγαίνουμε και πῶς πηγαίνουμε -δηλαδή ὁ τρόμος μου μπροστά στό ἐνδεχόμενο τῆς ἀναπαραγωγῆς μιᾶς νέας Πυραμίδας τῆς 'Εξουσίας- δέν μέ ἀπομάκρυναν ἀπό τούς ἐσωτερικούς στοχασμούς μου, τή μουσική δημιουργία και γενικά τήν ἄλλη, τήν παράλληλη πορεία, τήν πνευματική, τήν ὑπαρξιακή. "Όσο ή νύχτα

της Κατοχής γινότανε πιο μαύρη, τόσο πάλεια με όλες μου τις πνευματικές δυνάμεις, να εξισορροπήσω τό έξω - σκοτάδι με τό μέσα - φως. Τό φως της Σκέψης, της Ψυχής, της Τέχνης. Φοβόμουνα στό βάθος, παρ'όλα τά πρακτικά και θεωρητικά βήματα που πραγματοποιούσα μέσα στην περιοχή του ιστορικού ύλισμου, ότι ο άνθρωπος θα γίνεται κακός, όσο δεν θα μπορεί να συγχρονίσει, σε προσωπική και κοινωνική βάση, την ατομική με την συμπαντική 'Αρμονία." Ομως για να τό πραγματοποιήσει, θαπρεπε πρώτα η ψυχή του να κατακτηθετ από την 'Αρμονία, πριν την αναζητήσει στους "Άλλους, στους 'Αστερισμούς, στο Σύμπαν. Λέει ο Παλαμάς:

"Και παράμερα μόνος - και στην ησυχία έρμιά - δύναμή μου είν' έμένα - να, βαστώ τή ματιά - με τά χέρια άπλωμένα - προς τά βάθη τ'άχνα - τ'ούρανού που άργοσβήνουν - τά χρυσά δειλινά..."

"Έχοντας πιά τό άρμόνιο στό σπίτι - με τί χαρά τό κουβαλήσαμε βλοιοί φίλοι μαζί - προχώρησα σημαντικά στή μουσική γραφή. Δημοσιεύω ατόύσια μερικά από τά τραγούδια εκείνου του καιρού. Για φωνή και πιάνο. Είναι άπ'αυτά που παρουσίασα στή συναυλία στο σπίτι του Μέντανη (και μετά στον κινηματογράφο) με την πιανίστα Ντόρα 'Αποστολάτου, που άκουσα για τελευταία φορά τή φωνή της, κάποιο δειλινό στά 1948, στον Πειραιά.

ΦΑΚΕΛΟΣ Α

- ΓΙΑ ΜΙΑ ΠΕΘΑΜΕΝΗ (10 σ2)
- Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΡΟΔΙΟΝ (3 σ2)
- Ο ΠΩ ΠΡΕ ΤΟ ΒΡΑΒΙΟ (2 σ2)
- Η - ΑΓΝΩΡΙΣΤΗ (3 σ2)
- ΒΡΑΒΙΟΝΟΣ ΕΚΠΟΣ (3 σ2)
- ΕΙΣ ΤΟ ΡΥΑΚΙΟΝ ΤΗΣ ΑΚΡΗΣ (3 σ2)
- Ο ΕΚΠΟΣ ΜΙΑΣ ΚΑΡΔΙΑΣ (4 σ2)
- ΑΝΑΜΝΗΝΣΕΙΣ (2 σ2)
- ΦΘΙΝΟΠΩΡΙΝΟΣ ΜΗΝΑΣΙΟΣ (5 σ2)
- ΦΘΙΝΟΠΩΡΙΝΟΣ (2 σ2)

ΕΙΣΤΙ ΤΩΝ ΤΟ ΓΕΛΩΔΑΚΙ (3 σ2) Η ΞΑΝΘΟΥΛΑ (2 σ2)

Μελωδίες τῶν τραγουδιῶν αὐτῶν χρησιμοποίησα ἀργότερα." Ὅπως αὐτή ἀπό τό "Ὁ Ποιητής καί τό Ρόδο" στό ΤΑΞΙΔΙ ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΝΥΧΤΑ, ὅπου ἀντεκατέστησα τόν Παλαμά μέ λόγια δικά μου (ὅποια ἱεροσυλία!) πού δυστυχῶς τήν ἐπανέλαβα καί μέ τό ποίημα τοῦ Χατζόπουλου "Τώρα πού πεθαίνουν τά λουλούδια" στόν ἴδιο κύκλο. Στό ἔργο γιά πιάνο "ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ" ἡ κύρια μελωδία του μπήκε τελί καί στήν ΚΑΣΣΙΑΝΗ. Ἐπίσης στόν ΒΗΠΒΑΘΗ, χρησιμοποίησα τή μελωδία, ἀπό ἕνα τραγοῦδι πού λέγαμε πολύ στήν Τρίπολη, στίς βραδυνές μας καντάδες, σέ ποίηση Μαβίλη.

Μουσικό ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ③

...Αὐτές οἱ ἐπαναλήψεις, ἔγιναν κυρίως γιά νά δείξω, ὅτι ἡ μουσική μου -ἰδιαίτερα ἡ μελωδική μου φλέβα- ὄχι παρουσίασε καμμιά ἐξέλιξη, στά τελευταῖα σαράντα χρόνια! Μήπως ὁ Δάσκαλός μου, Κωστής Παλαμάς, ὄχι μέ δίδαξε:

"Τό ἴδιο τραγοῦδι - πάντα νά τό λές - τό ἴδιο τραγοῦδι - ἔϊτε γελᾷς μ'αὐτό εἴτε κλαῖς - γιά ὅποια μεθύσια - γιά ὅποιες στιγμές ἐκστατικές - γιά τά ὄνειρά σου τά παραδείσια - γιά τό χτήνος πού σ'ἔξεφε καί σ'ἔκαμε - τοῦ χτήνους χτήνος νά εἶς' ἐσύ - τό ἴδιο τραγοῦδι! - Μήν τοῦ ἀλλάξεις τό σκοπό - καθῶς ὅχι τόν ἀλλάζει καί τ'ἀπόδόνι - τό τρεχούμενο νεράκι - τό σκούξιμο τοῦ γκιώνη - ὅ,τι σφάζει - ὅ,τι λιγώνει - Ὅ,τι στήν πλάση ζή σά μουσική - τό ἴδιο τραγοῦδι τραγουδεῖ ² Καί ψῆ σέ μέλει κι ἄν ἀκούσεις - ἀπό τό στόμα του κριτή -σοβαρομένου ἀνόητα - Μήν

ἐπαναλαμβάνεσαι I - Δέν ἔχεις πιά ἄλλο τίποτε νά πῆς; - Ἡ βρύση στέρεφει - Ὁ τραγουδιστής - ὄλο καί πιό μπροστά καί πιό ψηλά - πιό ἀκέρια, ὡς τ' ἀστέρια - φτερά, μάτια, χέρια I - Καί τό τραγοῦδι γιά ν' ἀξίζῃ - νά τραγουδιέται - καί νέο κάθε φορά ἄς γεννιέται - ἄς τό τρυπάῃ, ἄς τό γιομίζῃ - κι ἄς τό σπαράζῃ - τοῦ οἴστρου ἢ φοῦρια - γιά νά φαντάζῃ - φωνή καινούργια I - Μὴν ἀκοῦς I Μὴν ἀκοῦς I - Ὅσοι γιά ν' ἀγαπήσουν, περιμένουν τά λόγια ἑνός κριτῆ - νά μέ θυμῶσαι - θά σέ κατακρίνουν - στραβοκοιτάζοντας σε - κελαϊδιστῆ I - Μά ὅσοι ἀπό σέ τό νέκταρ πίνουν - τό καρτεροῦν ὡς πρῶτα - τό ἴδιο τραγοῦδι - νά τοὺς ποτίσης - γιατί ἡ χάρη τῆς τέχνης γι' αὐτοὺς - μιλάει σάν τῆ χαρά τῆς φύσης - Μὴν ἀκοῦς I Μὴν ἀκοῦς I - Καί κύλα καί κύλα - πεισματωμένα, ἐπίμονα - μονότροπα, μονόχορδα - τό τραγοῦδι, σάν κάποια - πού χαϊδεύονται φύλλα - πᾶν ταραζοῦν κύματα - ὅσο κι ἂν σοῦ ζητάει ἐδῶ κι ἐκεῖ - τό τραγοῦδι - κάτι νά δεῖξει πῶς ξεχωρίζει καί πῶς ἀλλάζει - στήν ἀξεχώριστη μουσική του - καί τὴν ἀναλλαγή - Καί κύλα καί κύλα - τοῦ καῆμοῦ καί ὅσα ἀγνά καί ὅσα κρίματα - στό ἴδιο τραγοῦδι I (ΔΕΣΙΑΟΙ ΚΑΙ ΣΚΑΗΡΟΙ ΣΤΕΦΟΙ).

Τί ὄρατα ἡ λέξη κελαϊδιστῆς? ~~Καί σκέφτομαι τώρα, μήπως ἦσαν λάθος πού τό τραγοῦδι μου, πῆρε τό ἄπλωμα πού ἤρε, καί εἶ μέ νοιάζει ἐμένα, στό κάτω-κάτω, δέν παρούλεσα κανέναν γιά νά μ' ἀνοῦσει, κανέναν γιά νά μέ τραγουδήσει. ~~Μπο~~ "Κελαϊδῶ" ἀπό χαρά. Γιατί ἔτσι μ' ἄρσει. Ἔτσι τό νοιώθω. Ἐξ ἄλλου ἄλλοτε εἶχα τῆ μάνα μου. ^{Καί τῆ μοναξιά μου.} Ἐγραφα γι' αὐτήν. Μετά, τοὺς φίλους ~~μου. Καί τώρα πάλι τοὺς δικούς μου. Καί μερικὲς ξεχωριστὲς φωνές τραγουδιστῶν πού δίνουν ρίγος στή μουσική μου. Πόσο μέ λύτρωσε αὐτή ἡ ἐπιστροφή!~~ ~~Ἐπὶ διάβολο οἱ κριτῆς καί ἡ "κοινὴ γνώμη" I~~ ~~Μιά συντροφιά ἀπὸ φανταστικούς πανταδόρους - ὅπως σ' ἐνεῖνους τοὺς καιροὺς - μέ φτάει γιά νά γράψω~~ ^{Πάνοι γραφῶ πάντα} ~~Ἐνα τραγοῦδι. Τό ἴδιο τραγοῦδι~~ ^{Ἐγώ εἶμι ἀνθρώπος καί} ^{ἔγραψα ἐπὶ ἐμένα} ^{Με βαραινεῖ ἡ} ^{Μία πημὴ που σταιθεῖ τραγοῦδι} ~~ὄρατρία τῆς ἀγάπης καί τῆς ζωῆς. ὅπως ἔγραφα τότε. Μετά τὴν ἀναφορά στή μουσική καί στίς ἰδέες - μαζί μέ τά γεγονότα - νομίζω ὅτι γιά νά δλοκληρωθεῖ ἡ εἰκόνα, θά πρέπει νά παραθέσω ὅσο γίνεται~~~~

λιγότερα - αλλά και χαρακτηριστικά συνάμα- αποσπάσματα από την πόλησή μου εκείνου του καιρού "Έτσι θάχουμε ολοκληρωμένο τό στίγμα, τής έσωτερικής πνευματικής πορείας. Λόγου χάρη δ έγω κεν- τρισμός, σάν στοιχειό ήθικης και πνευματικής έπιβίωσης:

"Κι όταν αγαπήσαμε κι όταν μισήσαμε - βρήκαμε πώς τό μίσος κι ή αγάπη μας - δέν μπόρεσε νά πάει άλλοϋ έξω από μās- και βάλ- αμε σέ κάποιον άλλον τήν καρδιά μας - νά τή μισήσουμε, νά τή λατρέψουμε". Μέ ήμερομηνία 3 Φεβρουαρίου του 1943 (Τρίπολη) βρισ- κω πάνω σ' ένα κιτρινιασμένο χαρτί, χαραγμένους μέ φουρτουνιασμένη γραφή, αυτούς τούς στίχους: "Ό τι αγαπās έστο μακρυά σου- Νά σέ φουντώνει πάντα κάποια προσμονή - Τά προφυρά τυλίξε όνει- ρατό → σου-Και ζήσε εκεί μία νέα ζωή-Και τόνοιζε από κετ τό θεϊτό τραγούδι - Και κέρνα πόνους στίς καρδιές- "Ένας άτέλειωτος δαρμός κι οί πιό τρανές χαρές - Κι άνόπαρχτο πού ζετ μονάχα - στή φαντασία τή δειλή - ή εύτυχία λουλουδι - "Ό τι αγαπās έστο μακρυά σου - Μές στήν καρδιά σου κράτησε - μονάχα ό τι πονάει- "Ό,τι φτερώνει τήν ψυχή κι ό,τι θλιμμένο - τήν εύτυχία πούφυγε φιά πάντα - τραγουδάει ". Άξίζει δ κόπος, νομίζω, νά δημοσιευτετ έδω σέ φωτοτυπία, ολοκληρη ή έκδοση του "ΣΙΑΟ". Καζι μέ τά έπιλε- γόμενα του ΦΟΙΒΟΥ ΓΕΝΑΡΗ (Γρηγόρης Κωνσταντινούπουλος).

ΦΑΚΕΛΟΣ Α

ΣΙΑΟ

← Μέ' όσα είπα, δηλαδή τίς σκέψεις μου αλλά και τά πάθη και τίς περιπέτειες εκείνου του καιρού, φαίνεται αρκετά καθαρά, ότι ζητούσα - ή θά ζητούσα- από την Τέχνη ^{πολύ} κάτ' πίσό ύψηλό. Πώς όμως νά τό πράξω; Τά τεχνικά μου μέσα ήταν πάντοτε φτωχά. Στο 'όδετο 'Αθηνών άρχισα νά σπουδάξω από τό Φθινόπωρο του 1943. Αυτό θά μου έδινε τή δυνατότητα νά ολοκληρώσω τήν πρώτη μου σύνθεση "Συμφωνία άριθ. I", στις άρχές του 1945. Όμως τά μουσικά, όσο προκानτός τά ποιητικά σχέδια, άνήκουν τά περισσότερα, στην έποχή που περιγράφω, δηλαδή στά 1942-43. 'Η Τέχνη πιά γιά μένα, είχεριά άποστολή, πέρα από τήν αισθητική ίκανοποίηση, που μάς προσφέρει. "Έπρεπε νά περάσει ένα μήνυμα στους άνθρώπους. Κι αυτό γιά μένα, εκείνη τήν 'Εποχή, ήταν πρωταρχικά, ή άναζήτηση του θεού. Δηλαδή του Νόμου τής σημαντικής 'Αρμονίας:

οχι παραγωγή

Τό πιό ψηλό σκαλί τής εύτυχίας θά φτάσεις -
 όταν δέσεις τή Μνήμη στό 'Ανύπαρχο -
 Κι όταν λυτρωμένος από τή φθορά -
 ζητήσεις τήν άκινήσια τής Αίωνιότητας. -
 Αυτό που κρύβεται πίσω από τό φώς! -
 Τό πρόσωπό σου θά πάρει τότε -
 τή σύσπαση εκείνη των 'Αθανάτων -
 κι όλα θά ήσυχάσουν και θά σωπάσουν -
 ενώ ή μεγάλη φωνή του θριάμβου -
 έρχει ύψωθεϊ σ'ένα ήχο ασύλληπτο σά Σιωπή! -

← "Έτσι άναψε ο σπινθήρας, που μέ δόγηγε σταθερά και επίμονα, στην άναζήτηση του πρωταρχικού Νόμου, του θεού, πρώτα μέσα από τους στίχους και σέ συνέχεια μέσα από τή μουσική. Ήταν φυσικό, όσο θά γνώριζα καλλίτερα τή συμφωνική και χορωδιακή μουσική, στό 'όδετο 'Αθηνών και στή Χορωδία 'Αθηνών, νά έπηρεάζομαι από τά μεγάλα άρχέτυπα. Έτσι βλέπω σήμερα και άξιολογώ τή "Συμφωνία

ἀριθ. I", περισσότερο σάν πρόθεση -ἐπιδίωξη καί λιγότερο σάν ἀποτέλεσμα. Διάλεξα σάν ἐκφραστικά μέσα, τήν τετράφωνη χορωδία καί τό κουϊντέτο ἐγγόρδων - δηλαδή τήν δρχήστρα ἐγγόρδων. "Αν ἐπιμένω σήμερα στήν περιγραφή καί ἀνάλυση τοῦ ἔργου αὐτοῦ, εἶναι γιατί βρίσκεται σέ πλήρη ἀντίθεση, μέ τήν καθημερινότητα μιᾶς ζωῆς ἀφιερωμένης στή βιοπαλῆ, στή σπουδή καί στήν Ἀντίσταση. Καί κυρίως ἀντιθετή μέ τό κυρίαρχο πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς. Συζητήσεις, διασκεδάσεις, παρέες I "Ὅπως στήν ἐπαρχία, οἱ συνθηκῆς μέ σπράχνανε στή μοναξιά, τό ἴδιο καί τώρα, ὁ διαπλασμένος πιά ψυχικός καί πνευματικός μου κόσμος, δέν εἶχε καμμιά σχέση -καί καμμιά ἀντιστοιχία, μέ τήν πραγματικότητα. Ἦμουν καί πάλι ἕνας ξένος. "Ὅμως ἕνας πρωτότυπος ξένος, πού ζοῦσε περισσότερο ἀπό πολλούς ἄλλους, τά καθημερινά γεγονότα. Σέ ὅλα τους τά ἐπίπεδα. Τῆ "Συμφωνία ἀριθ. I", τήν ἔβλεπα σάν μιᾶ σύγχρονη Τραγωδία. Τό σκηνικό, ἕνας ἄδειος χώρος, ὅπου στό μέσον ὑπῆρχε ἕνας χορταριασμένος βωμός. Οἱ χορευτοί, γυναῖκες καί ἄνδρες, εἶναι χωρισμένοι σέ δύο ομάδες: Τούς λευκοὺς καί τούς μαύρους. Δηλαδή μέ λευκοὺς καὶ μαύρους χιτῶνες. Ὑπῆρχε ὁ "Ἄνθρωπος, ἡ Ψυχὴ, ἡ ὦνή, ὁ Κορυφαῖος. Τό πρῶτο ποθητικό σχέδιωμα, δείχνει ὅτι ἡ ἀρχική μου ἰδέα, μέ δδηγοῦσε πολύ κοντά στή φόρμα τῆς Τραγωδίας, μέσα ἀπό τήν ὁποία ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, θά προσπαθοῦσε νά βρεῖ ἀπάντηση, στό κύριο γιά μένα πρόβλημα: τό ὑπαρξιακό. Σιγά-σιγά, ὅταν ἦρθε καί ἡ μουσική, κατέληξα στό Ὑρατόριο, ἀπό τήν πλευρά τῆς μορφῆς. "Ὅσον ἀφορᾷ τό περιεχόμενο, ἡ Μάχη τοῦ Δεκέμβρη καί ἡ "ἐπαγγελματοποίηση" μου στό κομμουνιστικό κόμμα, εὐθύς μετά, μέ δδηγήσαν σέ μιᾶ ἐπίκαιρη λύση - κάθαρση: ὁ θεός ἦταν ἡ ἐργατική τάξη I "Ἔτσι ἔθεσα τελέια καί πάλαι, στίς "μεταφυσικές" μου περιπλανήσεις. →

ΠΡΩΤΟ ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ Α ν θ ρ ω π ο ς " 'Ω Σύ πού

σπέρνεις τ'άστρα άπ'όπου περνάς - Σύ πού σκύβει σάν καρπός
μπροστά σου ό ούρανός - και πού για Σε πλανιώνται οί Κόσ-
μοι μέσ στό "Άπειρο - Πνεύμα σιωπηλό και άνεξερευήντο - Μοϋ
έδωσες σώμα γερό νά νικώ τούς κινδύνους - Πόδια πού νά μέ
φέρνουν έκειτ' πού ζητώ - Τά μάτια μου βλέπουν μακριά και κα-
θαρά - Και τά χέρια μου πιάνουν ό τι θελήσω - Πρώ πάντων όμωσ
μοϋδωσες Νοϋ - Και στό Πνεύμα μου φύρωσες φτερά - "Έτσι νικώ
ώσ κι αυτή τή Φύση - και τή Παντοδυναμία μου μόνο Σύ δυνασαι -
νά ξεπεράσεις - Μπορώ ακόμα ν'άγαπώ και νά μισώ - νά θέλω και
νά μή θέλω - Μέ μιά Σκέψη μου μόνο, τά βουνά γίνονται κάμποι -
θάλασσες οί στερηές - Και πάνω στις λίμνες και τά βάλτα - φέρνω
τά κοπάδια μου νά βοσκήσουν - Μ'έκανες Ένα Παντοδύναμο και
περήφανο πλάσμα - Και γι'αυτό σ'εύχαριστώ ". Χ ο ρ ω δ ί α ,
" 'Ο θεός άγαπά τόν άρατο καρπό του - 'Ο Κύριος άγαπά τό πιό
λαμπρό πλάσμα του - 'Αλληλουϊα ". Α ν θ ρ ω π ο ς : "Όμως έθε
μοϋδωσες ακόμα τήν φυχή και τόν πόθο - Μοϋ χάρισες μι'άλλη ζωή
έξω από τούτη πού ζω - Μιά ζωή πού δάρχει πιό βαθειά μου και
πιό μακριά μου - Δέ τή γνωρίζω γιατί ποτέ μου δέ τήν έζησα -
"Όμως μπορώ νά όρκιστώ πώς τήν αισθάνομαι τόσο πολύ - πούναι
σά νά τή ζω- (...) 'Η φυχή μου πεθαίνει και γεννιέται κάθε στιγ-
μή - Πιάνω και άφήνω δίχως τελειωμό - θέλω κάθε στιγμή δίχως
ποτέ νά πιω δέ θέλω - Κυνηγώ τούς ήθους μου ένώ νέοι πόθοι
κυνηγοϋν έμένα.." Χ ο ρ ω δ ί α : " 'Ο θεός πού άγαπά τό άρατο
του πλάσμα - θ'άκούσει και τούτη τή φωνή - Κύριε χάρισε λίγη
γαλήνη - (...) 'Η σκοτεινιά γεμίζει κάθε γωνιά τοϋ παντός -"
← Στην καρτιτούρα τής μουσικής πού έχω μπροστά μου, είναι
σημειωμένα τά εξής: ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΑΡ.Ι (περιλαμβάνει τά εξής κατά σειρά
μέρη: Είσαγωγή, Χορικό Ι, Χορικό ΙΙ, Στάση Ι, Χορικό ΙΙΙ, Στάση ΙΙ,
ΙΝΤΕΡΜΕΖΖΟ, Στάση ΙΙΙ, Χορικό ΙV). ΓΙΑ ΑΠΑΓΓΕΛΙΑ, ΟΡΧΗΣΤΡΑ ΕΓΧΟΡΔΩΝ
ΚΑΙ ΤΡΕΡΑΦΩΝΗ ΜΙΚΤΗ ΧΟΡΩΔΙΑ. Στην τελευταία σελίδα δυό διαφορε-

I. 2. 45

τικές ημερομηνίες: 'Αθήνα 3.1.45 και Νέα Σμύρνη: ~~1945~~
 Στη μάχη του Δεκεμβρη, είχα πάντα μαζί μου τὰ χειρόγραφα.
 "Όπου πλαγιάζαμε τὰ βράδυα, σέ κάποιο διάλειμμα τῆς μάχης, ἐγώ
 ἔγραφα." Ἄλλοτε μέ μιά λάμπα. "Ἄλλοτε μ' ἕνα οπερματσέτο. Θυμᾶμαι
 στοῦ Μακρυγιάννη, ἕναν ἐλασίτη φοιτητῆ Μαθηματικῶν, πού ἔλυνε
 στό πλευρό μου ἀσκήσεις. Ἡ μονάδα μου, ἀνήμερα τῶν Χριστουγέννων,
 εἶχε ~~π~~ πιάσει τὰ ὑψώματα στό Νέο Κόσμο. Ἀποβραδύς μπήκαμε
 σ' ἕνα συνοικισμό, τὰ ἀρμένικα, ὅπου οἱ κοπέλλες μᾶς σέρβιραν
 νερό βραστό μέ ἀλάτι μέσα σέ ὄμορφα φλυτζάνια. Ἐκεῖ ἦρθε καί
 μιά διμοιρία ἀπό μεσολογγίτες μέ ἐπικεφαλῆς ἕνα δάσκαλο, τό
 συναγωνιστή Μαργαρίτη. Μετά βαδίσαμε πρός τή μεριά τῆς Νέας
 Σμύρνης καί ἐγκατασταθήκαμε σ' ἕνα οἶκο στίτι. Ἔβανε κρύο καί
 τρέμαμε καθώς εἴμαστε νηστικοί καί κοκοντυμένοι. Πλαγιάσαμε
 σ' ἕνα σοφά, πολλοί μαζί. Βρέθηκα ἀγκαλιά μ' ἕναν ἐλασίτη, πού
 ἀργότερα διαπίστωσα πῶς ἦταν κοπέλλα. Εἶχε τυλιχτεῖ, ἕνας βόλος,
 μέσα στήν ἀγκαλιά μου καί ἔτρεμε σάν φάρι. "Σφίξε με συναγωνιστή,
 μοῦ φιθύρισε, θά πεθάνω ἀπό τό κρύο". Μείναμε λίγη ὥρα ἀκίνητοι.
 Ἦταν εὐχάριστα, καθώς νοιάθαμε τό αἷμα μας νά κυκλοφορεῖ καί
 πάλι ζεστό. Τότε μέ φώναζε ὁ δευθύβουλος, νά πιάσω σκοπιά στήν
 ταράτσα. "Νά μή κρύβεσαι ὅλη τήν ὥρα στό πλουταριό", μοῦ λέει.
 "Νά περιπολεῖς καί νά προσέχεις ἀπό τή μεριά τῆς Ἀρτύκης,
 μήπως καί μᾶς κάνουνε κᾶνα ντού.. Μόλις βρέθηκα φηλά, μέ
 περόνιασε καί πάλι τό χιονόνερο καί ὁ παγωμένος βορηᾶς. Πῆγα
 πρός τό καμαράνι, ὅμως μέ φρίκη, "εἶδα" τό "πράμμα". Ἦταν ἐκεῖ.
 Τό γράφω τώρα καί ἀνατριχιάζω. Κρατοῦσε τήν πόρτα μέ τό σῶμα
 του καί τὰ μάτια του, ἑνὸ ἀσημί φωτιές, γύριζαν γύρω-γύρω. Μέ
 κοιτοῦσε προκλητικά. Ἐξέλεγα ἀπειλητικά. Πού δέ σιέφτηκα, οὔτε μιά
 στιγμή, τόν κίνδυνο ἀπό τίς σφαῖρες, πού πέφτανε ἕνα γύρω μου,
 πυκνές. Εὐτυχῶς πού σέ λίγο, φωτίστηκε ὁ οὐρανός. Δεκάδες φωτο-
 βολίδες, πού στέκονταν ἀκίνητες φηλά, καί φῶτιζαν περιοχές ὀλέ -
 κληρες. Μετά ἄρχιζε τό μπαράζ μέ τούς ὄλους. Κάτω στό δρόμο,

Ένας φρουρός δικός μας, σκοτώνει έναν έλασίτη που πήγε για κατούρημα και δεν ήξερε το σύνθημα. Φωνές, βλαστήμιες, φασαρία. Μετά ήσυχια. Δηλαδή ο ήχος της μάχης, ο έ φωτοβολίδες και το "πράμμα" πάντα στην είσοδο του κλουσταριού, Ξαφνου θύμωσα "Τέ στο διάβολο πολεμιστής είμαι, νά φοβάμαι ένα φάντασμα".. Με άποφασιστικά βήματά το πλησιάζω. Καί τότε θαμπώθηκα από μία μεγαλειώδη λάμψη, που μέ τυφλώσε. Ένας άνεμος μέ σήκωσε και μέ πέταξε στην άλλη γωνιά της ταράτσας. Ήταν ο δεύτερος έλμος που έπεφε σχεδόν άπάνω μου, χωρίς νά μέ σκοτώσει. Ο πρώτος ήταν στη γωνία Άθανασίου Διάκου και Τζιραίων, στου Μακρυγιάννη. Έκει που βρίσκεται τώρα, τό Στούντιο του γιουού μου. Τέφερε έτσι η Κοίρα, ώστε νά αγοράσω τό σπίτι που άπέναντι του, πέρασα τίς ύψηλότερες σέ ένταση και συγκίνηση στιγμές της ζωής μου. Άπό τίς 10 έως τίς 20 του Δεκέμβρη του 1944. Καί κείνος ο έλμος, μέ σήκωσε ψηλά έως τρία μέτρα, μαζί μέ όλη τή γωνιά του τοίχου. Οι συναγωνιστές μου μέ είδαν νά ύψώνομαι σά πουλί και μετά νά πέφτω στά πόδια μου, σά νά μή συνέβη τίποτα. "Θαύμα" είπε κάποιος. Καί πράγματι έγινε τό θαύμα: Είχα πετάξει! Μέ φώναξαν νά κατέβω. Βγήκαμε στό όρόμο. Ήρθε και ο κομματικός υπεύθυνος της συνοικίας που βάδιζε μπροστά μου παρέα μέ τό γιού του. Ήταν παράξενο αυτό τό ζευγάρι. Δέ μιλούσαν. Κοιτούσαν μπρός, συλλογισμένοι. Σίγουρα ο ένας φοβόταν, για τή ζωή του άλλου. Είναι άπάνθρωπο, σκεφτόμου, νά πηγαίνουν στη μάχη δύο-δύο, τόσο στενοί συγγενείς. Είχαν περάσει τά όπλα τους στό δεξι τους ώμο, άκριβώς μέ τον ίδιο τρόπο. Λίγο στραβά. Κάνανε τίς ίδιες κινήσεις και σέ λίγο τά χαράματα, θά είχαν τον ίδιο θάνατο, από μία ριπή άεροπλάνου, στό ρέμα που πάει προς τό θάληρο. Σταματήσαμε μπροστά σ' ένα ισόγειο σπίτι συνοικισμού. Άντίκρυ από τό νεκροταφείο της Άγίας Βαρβάρας. Χτυπήσαμε τήν πόρτα. Τίποτα. Μετά μέ τον ύποκόπανο. "Άνοίξτε! ΕΛΑΣ! ΕΛΑΣ". Ηλεκτί τέλος είδαμε μία γριούλα ζαρωμένη στό δύο, στη χαραμάδα της πόρτας. "Γιαγιά μή φοβάσαι", της λέγαμε για νά μή

ξεφυχήσει. Γύρισε τήν πλάτη νά μᾶς ἀφήσει νά μπούμε καί κλεισ-
 τηκε στή κουζίνα της. Τό σπίτι μύριζε λιβάνι. "Ερωμαίει κηδεία"
 εἶπε κάποιος. Κι ἀνατριχιάσαμε. Καθήσαμε ἕνα γύρω γιά συνεδρίαση.
 'Ακριβῶς ἀπέναντί μας, σέ δέκα μέτρα ἀπόσταση, τά σπίτια τά κρα-
 τοῦσαν οἱ Κούρκας - μέ τό κίτρινο σαρίκι. Εἶχαν φήμη φονιάδων
 καί μάλιστα μέ μαχαίρι. 'Εμεῖς θά τούς χτυπούσαμε ἀπό τή μιᾶ
 πλευρά καί ὁ Μαργαρίτης μέ τά βαρειά μυδράλια ἀπό τήν ἄλλη.
 Πρός τό παρόν θά ἔπρεπε νά μποῦν σκοπιές μέσα στόν κήπο, μήπως
 καί μᾶς ἔχουν πάρει εἴδηση καί μᾶς ἐπιτεθοῦν πρώτοι. Συμφωνήσαμε
 τά νούμερα καί μοῦπεσε τό 4-6. Κοιμήθηκα λίγο. Τό πάτωμα ἦταν
 ζεστό καί καθαρό. Μετά ἔνοιωσα ἐκεῖνο τό γνώριμο σκούνημα στή
 μέση μου, πού τόσο πολύ τό φοβόμουν, τό δέν εἶχα χορτάσει ποτέ
 τόν ὕπνο. Πῆρα ὅλες τίς πληροφορίες καί μόλις βγήκα ἄρχισα νά
 σέρνομαι στή γῆ. Σέ λίγο μπαίνοντας στόν κήπο, τό χῶμα ἔγινε
 λάσπη. Προχώρησα λίγα μέτρα ἀκόμα, προσπαθώντας νά κρύψω τό σῆμα
 μου μέσα στίς λαχανίδες. Εἶχα τό αὐτόματο μπροστά μου, ἔτοιμο νά
 ρίξει καί προσπαθοῦσα νά δῶ μέσα στό σκοτάδι. "Ἐπιασε βροχή. Μετά
 σταμάτησε. 'Ακούστηκε κι ἕνας πετεινός. 'Η κορφή τοῦ 'Υμηττοῦ
 ἔβγαλε ἕνα ξέθωρο χνούδι. Ξημέρωνε. 'Εγώ θά ἔδινα, μέ τήν πρώτη
 βολή, τό ξεκίνημα τῆς μάχης. "Ἔτσι εἶχε συμφωνηθεῖ. Γι' αὐτό θά
 ἔπρεπε νά εἶμαι 100 ο/ο βέβαιος, ὅτι οἱ Κούρκας, εἶχαν ἐκτεθεῖ.
 Δηλαδή εἶχαν βγεῖ ἀπ' τό σπίτι. Τοῦς ἄκουσα νά σφυρίζουν μεταξῶ
 τους, σά φίδια. "Ανοίγα τά μάτια διάπλατα, ὅμως δέν ἔβλεπα τίποτα.
 Μετά διέκρινα τό σούρσιμο καί μιᾶ πνιχτή ἀνάσα. 'Ο μάγγας μέ
 εἶχε δεῖ, σκέφτηκα, καί μέ πλησίαζε μέ τό μαχαίρι. Ἦταν ὅμως ἔτσι;
 Ἄν ἔπρεπε οὔτε νά βιαστώ, δηλαδή νά χτυπήσω τόν ἀέρα. Οὔτε νά
 καθυστερήσω, δηλαδή ν' ἀφήσω νά μέ σφάξουν. Τό φῶς δυνάμωσε ἀπότομα.
 "Ἄλλος ἕνας πετεινός. Καί εἶδα τό σαρίκι του ἕνα μέτρο μπροστά
 μου πλάϊ στό λάχανο. θά ὀρμούσε μέ τό μαχαίρι, ὅταν ἡ ριπή μου
 τόν πέταξε φηλά. Αὐτόματα, σηκώθηκαν κι ἄλλα σαρίκια. Γρήγορα ὅμως
 πέσανε στό χῶμα ἀπό τά διασταυρούμενα πυρά. 'Αμέσως ἡ μάχη

γενικεύτηκε. 'Εγώ, όπως είχε συμφωνηθεῖ, υπεχώρησα καί μπήκα στό σπίτι, πού τά παράθυρά του, εἶχαν γίνει μετερίζια. Βύτυχως, γιατί ὁ κήπος σκάφτηκε ἀπό τίς χειροβομβίδες. Ἐάνηκαν καί οἱ ἐγγλέζοι, πού ἔχοντας ἐκτιμήσει τίς δυνάμεις μας, πίστευαν πώς ἡ ὑπόθεση ἦταν γι' αὐτούς παιχνίδι. Τότε ἀπό τίς ἀπέναντι ταράτσες, ἔβρισαν νά κελαῦδοῦν τά μυδράλια τοῦ Μαργαρίτη, Κούρκας καί ἐγγλέζοι, > βάρεσαν ὑπισθοχώρηση. Προσεχτικά τοὺς κυνηγοῦσαμε μέ τήν προστασία τοῦ μόνιμου ΕΛΑΣ. "Ὅταν προχωρήσαμε ἀρκετά, τά μυδράλια ἀπότομα σταμάτησαν. Κοιταχτήκαμε χωρίς νά ξέρομε τί νά κάνουμε. Πέρασαν δεκαπέντε λεπτά-αἰώνες. Καί τότε οἱ ἐγγλέζοι ἔβρισαν γενικό μπαράζ. Χωρίς τά μυδράλια εἶχαμε γίνει εὐκολος στόχος. "Ὅταν βρεθήκαμε στό ρέμα, εἴμαστε ἀπό τοὺς ἐκατόν εἴκοσι, τοῦ πρώτου λόχου, μόνο πέντε. Τότε ἔφτασαν τά καταδιωχτικά, πού κατέβαιναν στά εἴκοσι μέτρα καί σκόρπιζαν ἀναμμένο ἀτσάλι. Προσπάθοῦσαμε νά τρυπώσουμε στίς κουφάλες πού σχημάτιζαν οἱ δυό ὄχθες τοῦ ξεροπόταμου. Ἄδτε χτυπήθηκαν, πασέρας καθ' ἑνός καί ἔμειναν στόν τόπο. Φτάσαμε κακήν κακώς, ἐκεῖ πού τώρα εἶναι ἡ Δάφνη καί μεῖς τό λέγαμε, **Κατσιπόδι**. Καί τί νά δοῦμε! "Ὅλη τῆ διμοιρία τοῦ μόνιμου ΕΛΑΣ, ἐπάνω σέ καμιόνια. Μαζί καί τά μυδράλια. Ὁ Μαργαρίτης πού μᾶς γνώρισε, πήδησε καί ἦρθε κοντά μας καί μᾶς εἶπε αὐτά τά καταπληκτικά λόγια, πού σφραγίζουν ὅλη τῆ τραγωδία τοῦ Δεκέμβρη, "Συγγνώμη συναγωνιστές. "Ὅμως φαίνεται ὅτι ὁ ΕΛΑΣ δέν ἔχει δικαίωμα νά μάχεται στήν Ἀθήνα. Δηλαδή ἐμεῖς τοῦ μόνιμου. Στή μέση τῆς μάχης ἦρθε διαταγή νά φύγουμε..." "Καί γιατί δέ μᾶς εἰδοποιήσατε;" "Δέν προφταίναμε" "Ξέρεις πόσοι σωθήκαμε;" "Πόσοι;" "Ψμεῖς οἱ τρεῖς". "Ὅταν ξαναγυρίσαμε, οἱ ὑπόλοιποι δυνάμεις εἶχαν ὑποχωρήσει καί εἶχαν ἐγκατασταθεῖ κοντά στό Κατσιπόδι. Δέν ἔβρισκα κανέναν νά πῶ αὐτό πού εἶχε συμβεῖ. Μόνο τό ἴδιο μεσημέρι, ἦρθε νέα διαταγή νά προχωρήσουμε ὁμαδικά πρὸς τήν Ἀρτάκης. "Ὅταν ρωτήσαμε "Ποιό εἶναι τό σχέδιο;" μᾶς εἶπαν "Πηγαίνετε καί θά σᾶς εἰδοποιήσουμε". Φτάσαμε καί πάλι στά ἀρμένικα. Μόλις σκάσαμε

κεφάλι, είδαμε τὰ τάνκς στὴν Ἀρτάκης, πρὸς τὸ νεκροταφεῖο.
 Ἀμέσως μᾶς ἔριξαν. Καὶ εὐθύς μετὰ, ἔρχισε βροχή ἀπὸ ὄβλους.
 Τὸ ἀναγνωριστικό, πού κετοῦσε μόνιμα ἀπὸ πάνω μας, μᾶς εἶχε ἐπιση-
 μάνει. Τότε πήραμε διαταγή νὰ διασχίσουμε ἕνα οἰκόπεδο καὶ νὰ
 πᾶμε κατὰ τὰ ὑψόμενα τοῦ Νέου Κόσμου. Περνοῦσε ἕνας-ἕνας καὶ
 οἱ ἄγγλοι, παίζουσαν μαζί του, σημάδι. Ὅταν ἦρθε ἡ σειρά μου, οἱ
 ἄλλοι ἀσφαλισμένοι, ἔβαλαν τὰ γέλια. Τὸ θέαμα πού παρουσίαζα,
 τῶκανε πῶς ἀστεῖο, τὸ μεγάλο μου ὄψος. Στὸ δεξί πόδι, εἶχα τυλίξει
 τὸ ἀνοιγμένο παπούτσι μου, μὲ κουρέλια. Φοροῦσα γερμανικὸ κράνος.
 Καὶ στὴν πλάτη ἀνέμιζε μιά γκριζα κουβέρτα. Πέφταν οἱ σφαῖρες καὶ
 μὲ σπρώχνανε καὶ οἱ ἄλλοι γελοῦσαν μετὸ χάλι μου. "Γλύτῳσες φηλέϊ"
 καὶ δώστου χειροκρότημα. Σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση, ἀνηφορίζοντας, νῆσου
 ἕνας ἀξιωματικὸς τοῦ ΕΛΑΣ, μὲ ἀτσάλκωτη στολή, μού φράζει τὸ
 ὄροιο. Ἐχει τὸ δεξί πόδι πάνω σ' ἕνα βράχο καὶ μὲ τὸ χέρι δείχνει
 τὴν Ἀρτάκης, ὅπως ὁ Κολοκοτρώνης τὴν Τριπολιτοῦ:

“Ποῦ πᾶς Ἐλασίτη;” μού λέει μὲ στόμφο. Τὸν κοιτάζω καὶ σκέφτομαι
 "τί εἶναι πάλι τοῦτο τὸ φρούτο". Αὐτὸς ὁμως ἀπόρητος συνεχίζει:
 “... κεῖ εἶναι ἡ μάχη!”

“Νᾶ πᾶς ἐσύ, τοῦ λέω, καὶ προχωρῶ.”

Ἦταν ὁ Μιχάλης Κατσάρδος!

Σὲ λίγο νέα διαταγή. Εἶμαι μαζί μὲ τὸ Τριανταφυλλο, διοικητὴ λόχου
 καὶ τὰ κουβεντιάζουμε. Ὁ μόνιμος ΕΛΑΣ, μᾶς ἐγκαταλείπει στὴ μέση
 τῆς μάχης. Πόσοι σκοτώθηκαν, τραυματίστηκαν, πιάστηκαν ἀπὸ τοὺς
 ὑπὸλοιπους; Καὶ τώρα, μὲ ποῖο σχέδιο πολεμᾶμε; Μὲ ποῖο στόχο;
 Ποιά προοπτική; Συμφωνᾶμε ὅτι τὸ σωστὸ εἶναι νὰ δχυρωθοῦμε στὰ
 ὑψόμενα καὶ νὰ περιμένουμε, ~~αὐτὸ~~ τὸν ἐχθρὸ, ἀντὶ νὰ κτεβαίνουμε
 στὴ χαβούζα μὲ ἐλαφρὸ ὄπλισμό καὶ νὰ γινόμαστε εὐκολοὶ στόχος.
 Ἦμουν τότε, δευτέρου γραμματέας στὴν Κ.Ο.Β. τῆς Νέας Σμύρνης.
 Πάχω καὶ βρίσκω τὸ σπῆτι πού ἐγκαταστάθηκε, προσωρινά, τὸ γραφεῖο.
 Τούς λέω τὴν ἀποφῆ μου, πού ἦταν ἀποφῆ καὶ τοῦ Τριανταφυλλοῦ. Ὅχι,

τό σχέδιο είναι άλλο.θά διεισδύσουμε και πάλι πίσω από τόν ΄Εχ-
 θρό.Βρεθήκαμε μέ τόν Τριαντάφυλλο και κοιμιά πενηνταριά ελασί-
 τες,μπροστά σέ μιά μάντρα,μέ μέτωπο τό Νεκροταφεῖο Νέας Συμβρ-
 νης.΄Αριστερά μας τό Νεκροταφεῖο τῆς Ἀγίας Βαρβάρας.Γιά νά πάμε
 ἔως ἐκεῖ,διασχίσαμε ἕνα περιφραγμένο μέ ψηλό τοῖχο οἰκόπεδο,πού
 εἶχε δυό περάσματα.΄Από τά πολλά βήματα,εἶχε σχηματιστεῖ μονο-
 πᾶτι,πού διέσχιζε τό οἰκόπεδο ἀπό τό ἕνα ἄνοιγμα στό ἄλλο.Δεξιά
 κι ἀριστερά, ~~ἐκεῖ~~^{Πίσω τοῦ} ὑπῆρχαν πτώματα,θαμμένα στήν ἐπιφάνεια.΄Αλλοῦ
 ἔβλεπες ἕνα χέρι,ἀλλοῦ ἕνα πόδι ἢ ἕνα κεφάλι.΄Αλλος μπρούμυτα
 κι ἄλλος καθισμένος,μέ πλάτη στόν τοῖχο.΄Οπως φαίνεται,ἐκεῖ
 γίνοντανε,πρόχειρες ἐκτελέσεις κι ἀπό τίς δυό πλευρές.Πάνω στό
 μονοπᾶτι,ὑπῆρχε ἕνα βαρέλι,κι ἐκεῖ μέσα εἶχαν βάσει ἕναν κοντό
 ὡς φαίνεται ἄνθρωπο,ἀφοῦ ξεχώριζε μόνο τό κεφάλι του,πού ἦταν
 στημένο,γιατί εἶχαν ρίξει χῶμα κι εἶχε τά μάτια του ὀρθάνοιχτα.
 Καθώς διάβαινες,νόμιζες πῶς σέ παρακολουθοῦσε,μέ τό βλέμμα.
 Ὁ Τριαντάφυλλος μέ ρώτησε,"Τί λέει τό Κόμμα;"Ἠῆπως μπορεῖ νά
 κουβεντιάσεις;• Ξυνοστισιός.Κατσαρίδα (ἡ γραμματέας τῆς πέμπτης
 ἀχτίδας,πού ἔσπασε στόν ἐμφύλιο,μπροστά στό ἐκτελεστικό),ὁ Χαλ-
 κιαδάκης (δεύτερος γραμματέας.΄Εσπασε κι αὐτός λίγο ἀργότερα,
 στή δίκη τῆς αὐτοάμυνας),ἡ γυναίκα του, ἡ τραγουδίστρια Δανάη,
 ἡ ἀδελφή τῆς Κατσαρίδας,ἡ Βέτα,γραμματέας τῆς Κόβας Παλαιου
 Φαληρου..Κόσμος.Τάρα αὐτοί ἀποφασίζουν.." "Καί τί ἀποφάσιζαν;"
 "Διεισδύσεις..΄Αντιπερισπασμούς.." "Ρώτησες γιά τό μόνιμο;(ΒΛΑΣ)"
 "Τό διαφεύδουν.." "Ἐμεῖς,ὅταν θά μᾶς ἐπιτεθοῦν,ἀπό ποῦ θά φύ-
 γουμε;Αὐτοί μαζεῖουν δυνάμεις.θά χτυπήσουν και μέ τά τάνικς".
 "Ἄλλον μᾶς προορίζουν γιά θάφιμο ἐπί τόπου".Στή συζήτησή μας
 παίρνουν σιγά-σιγά μέρος κι οἱ ελασίτες.Κάποιος ρωτᾷ τόν Τριαν-
 τάφυλλο:"Κι ἐσύ τί σκέφτεσαι;"Μέ τήν πλάτη στή μάντρα,μέ τούς
 ὄλιμους νά σκᾶνε γύρω μας,τούς κρότους ἀπό τά μυδράλια και τίς
 ὀβίδες τοῦ στόλου,πού ξεκοιλιάζανε ἀσταμάτητα σπῖτια και ἀνθρώ-
 πους,στίς φτωχογειτονίες,πραγματοποιήθηκε μιά πρωτότυπη λαϊκή

συνέλευση, όπου αναλύθηκε με τό διάλογο, όλη ή πολιτική του κόμ-
 ματος, σε σχέση με τή μάχη του Δεκέμβρη. Ήγώ τους μίλησα για τίς
 δικές μου έμπειρίες, που με γέμισαν με τά φίδια τής άμφιβολίας,
 από τήν πρώτη στιγμή. "Μόλις πήραμε τό άστυνομικό τμήμα (στή Νέα
 Σμύρνη) σκεφτήκαμε στήν ΚΟΒ, να δυναμιτήσουμε τή λεωφόρο Συγγρού.
 Πήγα ό Ίδιος και βρήκα τόν Άνέστη και μαζί με τό συνεργείο, όλη
 τή νύχτα, βάλαμε δυναμίτη σε διάφορα σημεία, με κίνδυνο τής ζωής
 μας, γιατί συνεχώς περνούσαν άγγλικοί περιπολοί και αυτοκίνητα. Γυ-
 ρίσαμε τά χαράματα, και τότε ό γραμματέας μās λέει: "Πήγα στήν
 Άχτίδα και μου είπανε ότι δεν πρέπει να χτυπήσουμε τούς έγγλέ-
 ζους. Ούτε να τούς έμποδίζουμε να κυκλοφορούν. Να πās να βγάλετε
 τούς δυναμίτες..". Ό καθένας είχε μιά παρόμοια έμπειρία, που όλες
 μαζί, έβαζαν μπροστά μας, καυτά έρωτήματα. Καί τό κυριώτερο "Γιατί
 δεν μπαίνει στή μάχη ό μόνιμος ΕΛΑΣ, παρά κήθεται και μās παρακο-
 λουθεϊ να μās πετσοκόβουν; Γιατί δεν μπαίνουν στή μάχη βαρειά
 όπλα. Οί έγγλέζοι μās χτυπούν με τάνκς, άεροπλάνα, τεθωρακισμένα,
 κανόνια, από τό στόλο, με έμπειρους πολεμιστές, κι έμεϊς τούς αντι-
 μετωπίζουμε με λιανοτούφεκα και παιδάκια δεκαπέντε χρονώ. Μέ λιγη
βοήθεια δε θα χάναμε τήν "Αθήνα...". Λές και κάποιοι τό έκαναν
 επίτηδες, να χάσουμε και τήν "Αθήνα και τίς δυνάμεις μας..". Οπως λ.χ.
 " τώρα, που όπως και χτές, μās θυσίαζαν έν ψυχρωϊ "Έτσι ή λαϊκή συνέλευ-
 ση κατέληξε σ' αυτό, που οί άστοί ονομάζουν "στάση". "Ομως για μās,
 ήταν επανάσταση μέσα στήν επανάσταση. Γιατί σκοπός μας ήταν και
 να προφυλάξουμε τίς δυνάμεις, αλλά πρό παντός να κρατήσουμε με
 κάθε θυσία τήν Άθήνα. "Ομως γι' αυτό, έπρεπε να καθιερώουμε μιά
 νέα ταχτική. Για κείνη τή στιγμή αποφασίσαμε να υποχωρήσουμε ως τά
 ύψοματα και κεϊ να κάνουμε οχυρωματικά έργα. "Ομως δεν προλάβαμε.
 Γιατί πρώτον, ένας έλασότης διαφάνησε και έφυγε τρέχοντας και
 φωνάζοντας ότι θα μās καταγγείλει. Θέλησαν να του ρίξουν, όμως τούς
 έμποδίασε. Και δεύτερον, γιατί μέσα σε είκοσι λεπτά άκούστηκε τό
 κωνί, που καλοϋσε τόν Τριαντάφυλλο και μένα, να παρουσιαστούμε

άμέσως στην Ξδρα συντάγματος. Καταλάβαμε. Μας είχαν καταδικάσει
 και γύρευαν να πάμε μόνοι μας για να μας έκτελέσουν. Πραγματικά,
 στά 1970, επισκέφτηκα μαζί με τον Βασιλειάδη, γραμματέα του ΠΑΜ
 στη Δυτική Γερμανία, τον θανάση Παπακώστα στη Βόνηνη. Έιχε καρκίνο
 και πέθανε ύστερα από λίγους μήνες. Έιχε γίνει, όπως έιπε, "μεγάλος
 διαδός" μου στη μουσική και στη πολιτική! "Γιά φαντάσου, πρόδωσε,
 παρά λίγο να είμαι υπεύθυνος για το θάνατό σου. (Έιχε το βαθμό
 συνταγματάρχη). Μόλις έγινε γνωστή η άνταρσία σας, κάναμε άνταρ-
 τοδικείο, εγώ ήμουν Πρόεδρος, και καταδικάσαμε τον Τριαντάφυλλο
 και σένα σε θάνατο..." Ζήτησε να του βαφτίσω το παιδί, για να
 γεφυρωθεί τελειωτικά το χάσμα. Και τώρα έχω τύψεις γιατί το
 παιδί περίμενε χρόνια κι εγώ όλο και πνιγόμουν στις ύποχρεώσεις..
 Ποληοζωή. Δέν τέλειωσε το "χωνί" κι άρχισε η επίθεση. Βουλευτή-
 καμε όπως-όπως με τον Τριαντάφυλλο, στη μάντρα. Γυρίζεις, με κοιτά-
 ζει με όρθάνοιχα από την άπορία μάτια και μου λέει, "Γιά φαντάσου
 σόντροφε, να μας έκτελέσουν οί όικοί μας!" Και κεί πάνω στο "μας"
 μία σφαίρα μπαίνει άκριβώς, στο κούτελο και άνοίγει Τριαντάφυλλο.
 Τά μάτια μείνανε με το έρωτηματικό και νομίζω ότι και σήμερα,
 ταξιδεύουν μέσα στον καιρό, χωρίς να έχουν πάρει ακόμα την άπάν-
 τηση. Τούτη τή φορά, το έχθρικό μπαράζ ήταν συναρπαστικό. Τά τάνκς
 άνατίθαζαν τή μάντρα κι όσοι δέν σκοτώθηκαν, τινάχτηκαν μαζί με
 τις πέτρες και το χώμα μέτρα μακρυνά. "Άλλοι τραυματίες πού σκού-
 ζανε, άλλοι γέροί πού τρέχανε όπου-όπου, γιατί τά μυδράλια και
 οί όλμοι θερίζανε." Έφτασα ως τή μάντρα με τούς έκτελεσμένους
 και τον άνθρωπο στο βαρέλι, πού νομίζω ότι το βλέμμα του τώρα,
 έιχε γίνει περιπαιχτικό. Ξέχασα να πω ότι ήταν τσολιάς, δηλαδή
 ταγματαλήτης, όπως τούς λέγαμε, γιατί τούχανε βάλει και το χακί
 σκουφί με τή μαύρη φούντα. Μπαίνει κι ό Σκουλικίδης, τής "μεταξω-
 τής διμοιρίας" (ήμουν τότε ό στρατιωτικός της υπεύθυνος) και μου
 λέει να τον άκολουθήσω. Περνάμε τρέχοντας το ξαγναντο και μπαί-
 νουμε στο συνοικισμό, μέσα στις γραμμές του έχθρου. Φτάνουμε στο

σπιτάκι, πού τ'όχασε παρατηρητήριο, για τούς δ'όλους μας. Ήκει έμνε
 μιá γυναικούλα φοβισμένη, γιατί ό γυιός της, έλασίτης, είχε τρελ-
 λαθεύ και τόν είχαν κλείσει στό πλυσταριό του σπιτιού. Κι αυτός
 όλο κλωτσούσε τήν πόρτα και μούγγριζε. Είχε άναμμένο μαγκάλι κι
 έψηνε ροβύθια. Μας γνώριζε. Καθήσαμε και πήραμε άπό τή φωτιά μέ
 τά χέρια τά σ'ήληρά όσπρια πού μοσχομύριζαν, κι ούτε καταλάβαμε
 κάψιμο στό χέρι, άπό τήν πείλα. Τήν προηγούμενη, είχα δεύ έναν
 έλασίτη, νά σκύβει και νά βοσκάει σά κατοίκι, μιá τουφίτσα πεθα-
 μένο χόρτο, πού'χε φουντώσει κατά λάθος, στή παγωμένη γή. Τής λέει
 ό Σκουλικίδης "Έδω πιά κάτω είναι τό σπίτι μου (τής έδωσε όλα
 τά σημάδια). Μπορεί νά πäs νά δεύς μήπως γίνεται νά πάω νά κρυφ-
 τώ;" Έφυγε και γύρισε σέ λίγο. Ό Σκουλικίδης έβγαλε τόν όπλιισμό
 του (φορούσε καά γαλότσες), χειροβομβίδες, σφαίρες, πηλίκιο, άγκυλιασ-
 τήκαμε και βγήκε στό όρόμο. Πέρασε λίγη ώρα. Ή μάχη έφευγε και
 ήχηκηνήκηνήκηνήκηνήκηνή πρός τό Κατσιλόδι. Ό έλασίτης, μέσα στό πλυστα-
 ριό είχε λουράξει. Ή μάνα του σκυμμένη, κυσόκλειχε, τσακισ-
 μένη στά δυό, πάνω στό σκαμνί. Αποφάσισα νά τό σκάσω. "Πού θά
 πάω;" σκέφτηκα. Στό σπίτι μου. Έπρεπε γι' αυτό νά διασχίσω όλη
 τή συνοικία, πού βρίσκεται άνάμεσα στήν δόδ 'Αρτάκης και τήν
 'Αγία Φωτεινή, δηλαδή στά στέκια μας- Τάγμα, κόμμα, κ.λπ. Πού
 θά πει, ότι ό κόσμος μας γνώριζε σάν κάλπικι δεκάρα. "Αρχισα νά
 βγάζω κι έγώ τόν όπλιισμό μου, τό κράνος, τά φυσεκλίκια, τίς γερμανι-
 κές χειροβομβίδες μέ τή ξόλινη λαβή. Έχασα στή δεξιά τόση τής
 καμπαρντίνας, τό άσημένιο μου πιστόλι, μέ τό μύλο, πού όμως δέν
 έπαιρνε πάντα φωτιά. Ήταν έλαττωματικό. Μόλις βγήκα στήν πόρτα,
 μύρια στόν άέρα θάνατο. Είπα νά γυρίσω, όμως δέν πρόλαβα. Σάν άσ-
 πραπή, πετάχτηκαν άπό τή γωνιά δυό ταγματάλητες, μέ πολιτικά. Τό
 ξεέραμε και τούς κυνηγούσαμε. Όμως είχαν καταφέρει νά κρυφτούν.
 Ό ένας κρατούσε περίστροφο και μου τ'όβαλε στή μέση. Ό άλλος
 βγαζει ένα μακρύ μαχαίρι, πού άστραφτε στίς τελευταίες άχτίνες
 του ήλιου. Μούδωσε μερικές στήν πλάτη και στή μέση, πού όμως δέν

Γ' και τ'ος φωνήτων δεξιάς ναι σ' όλην
 ναι κενεί τ'ος φωνή ή (μ'όλους)

μου ξιαναν πολύ κακό, γιατί δέ χτύπησε μέ δύναμη, βαθειά. Τότε
 ξεπετάχτηκαν από τά παράθυρα οί γειτόνοι και φώναξαν "Όχι
 έδω! Δέ θέλουμε σφαζίματα! Έχουμε παιδιά!" και τέτοια. "Τρέχα,"
 μου λένε και μέ χτυπούν. Και μέ πώνε στό οικόπεδο. Κοιτάζω τόν
 Θεολιά. ^{[Μέσα στό Βαρέλι-} Τό βλέμμα του θριαμβευτικό. Τό πιστεύετε ότι δέν φοβόμου
 τό θάνατο. "Όμως δέν ήθελα νά μέ σκοτώσουν έκει. Βυχαινόμουνα.
 Τούς λέω "Παιδιά, πάμε έξω". "Τονάτισε" μέ διατάζει αύτός μέ τό
 μαχαίρι, πού ήταν κοντός και χοντρός, "θέλω νά σέ σφάζω σά ζαγάρι".
 Μέσα στήν ταραχή τους, ξέχασαν νά μέ φάξουν κι έγώ από ύρα, και-
 δεύω τή σκανδάλη μέ τό δεξίτη τοῦ δεξιού μου χεριού, πού τό
 έχω βαθειά στήν τσέπη. Είχα βλέπετε πάντα, τήν κουρδισμένη κου-
 ββέρτα, πάνω στόν ώμο και μουκρυβε τά χέρια. Καθώς τόν σημάευα
 στήν κοιλιά, έλεγα μέσα μου, "Αρχάγγελε Μιχαήλ, κάνε τό θαύμα
 σου". Πιέζω και ή σφαίρα, τόν κάνει νά κουλουριαστεί άστραπιαία,
 μπροστά στά πόδια μου. Άμέσως βγάζω τό όπλο για νά χτυπήσω τόν
 άλλον πένν μέ σκοτώσει μέ τό δικό του. Πυροβολούμε σχεδόν ταυτό-
 χρονα. Η σφαίρα του μου χτύπησε τό δεξί χέρι πάνω από τόν καρπό,
 και τό περίστροφο έπεσε στό χῶμα. Η δική μου τόν χτύπησε στόν
 ώμο γιατί ξικανε ώχ και τόν ξίκιασε μέ τό άριστερό του χέρι. Μετά
 τῶραλε στα πόδια. Ο άλλος μούγγριζε στό χῶμα. Τοῦ έδωσα λίγες κλωτ-
 σιές, δυστυχῶς άδύνατες, μέ τό άριστερό πόδι, γιατί τό δεξί μου
 είχε κρουπαχημα και μέ πονούσε. Ξαναγύρισα στό σπίτι μου "Άσε
 τίς φωνές, -λέω στή γυναικόθλα- και έδσε μου τό χέρι. Πήρε οινό-
 πνευμα και κάνει κια κια τῶραξε καλά. Μετά ξοχισε ένα προσκε-
 φάλι και κάνει κια κια και μου τό έδσε. Μέ παράκλесе "Πήγαινε
 νά δεῖς τό παιδί μου. Νά τοῦ μιλήσεις". "Άνοιξα τό πλυσταριό.
 Ήταν καθισμένος στό τσιμέντο και τουρτούριζε από τήν παγωνιά.
 Κοιταχτήκαμε στα μάτια και γνωριστήκαμε. Άμέσως έγινε καλά.
 Σηκώθηκε και μέ ρώτησε "Τί έχεις;" "Μέ τραυμάτισε ο τοσλιας,
 τόν άλλον τόν χτύπησα" θυμηθήκαμε τή σκηνή πού τόν τρέλλανε.
 Είμαστε πλάι-πλάι μαζί. Σ'ένα σχολείο στοῦ Χαροκόπου είχε

όχυρωθεῖ ἡ ἔθνοφυλακή. Τό παιδί τῆς γυναικούλας, χειριζότανε
μυδρόλιο. Σέ μιὰ στιγμή, ἕνας ἔθνοφύλακας, βγήκε στό μπαλκόνι.
Τότε ὁ φίλος ἀπό κάτω, τόν γάζωσε τόσο περιεργά, πού τό κορμί
του κόπηκε στή μέση καί ὁ μισός ἔπεσε κάτω στό δρόμο. Ἐγὼ δέν
ξέρω ποῦ πῆγα. Ἡ μάχη συνεχίζονταν. Ὅμως ὁ μυδραλιοβολητής,
δεκάξη χρονῶ παιδί, κλονίστηκε ἀπό τό θέαμα καί τόν πῆγαν στή
μάνα του. Τώρα πού συνήλθε ἀπότομα, τοῦ εἶπα πῶς πρέπει νά κρυφ-
τεῖ, γιατί ὅπου νᾶναι θάρθουνε νά τόν πιάσουν καί φυσικά θά τόν
ἐκτελέσουν χωρίς πολλές ταιριμόνιες. Ἡ μάνα του, καθὼς τόν
ἀγκάλιαζε καί τόν γλυκοφιλοῦσε, δέν ἔχε νοῦσε νά πεῖ καί καμμιά
καλή κουβέντα σέ μένα, πού τόν ἔκανα καλά... Ξαναβγήκα. Φτάνω στά
Τατάβλα. Μὲ γνωρίζουν καί μοῦ λένε "Ποῦ πᾶς; θά σε πιάσουν οἱ
ἔθνοφύλακες!" Ἐνας μὲ συμβουλεύει: "Νά κρύβεις τό χέρι σου. Καί
νά, πάρε ἕνα ἄδειο μπουκάλι νά λές πῶς βγήκες νά βρεῖς λάδι..."
"Ἴσως σέ πιστέφουν." Ἡπροστά στό τάγμα μὲ σταματᾷ ἕνας στρατιώ-
της. Ἐκεῖνη τῇ στιγμή ἕνα ἀεροπλάνο, ἔριχνε προκηρῆξεις. Ἐπογραφή:
Γεώργιος Παπανδρέου. Μᾶς συμβούλευε νά παραδώσουμε τὰ ὄπλα. Ἐπάνω-
ἐπάνω ἡ λέξη ΕΛΛΑΣ. "Ἑλλάς, μὲ δυὸ λάμβδα", μοῦ λέει ὁ ἔθνοφύλακας.
Καί προσθέτει, καχύποπτα: "Μήπως εἶσαι μ' αὐτούς;" "Τί λές; -κάνω τό
βλάκα- ἡ μάνα μου μ' ἔστειλε νά βρῶ λαδάκι". Μέσα ἀπὸ τό τάγμα ἀκού-
γονταν κραυγές. Ἐτυποῦσαν τοὺς ἐλαστές. "Θά τοὺς γαμήσουμε τῇ μάνα"
μοῦ λέει ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὰ οὐρλιαχτά. "Τράβα". Ἀπὸ τὰ παράθυρα
βλέπω νά μὲ κρυφοκοιτάζουν, μὲ ἀπορία. Πάνω ἀπὸ τὴν Ἁγία Φωτεινὴ,
κρυμμένος μέσα σ' ἕνα κῆπο, ἕνας φρουρός ἑγγλέζος μοῦ φωνάζει, "Ἄλτι!"
Τό δίς ἑξαμορτεῦν, σκέφτομαι, οὐκ ἀνδρός σοφοῦ, καί τό βάζω στὰ πόδια.
Τί γίνεται πίσω μου; Ἰπέδες, φωνές, τρεχάλες. Φτάνω στό Ἄλσος πού τό
ξέρω σπιθαμὴ-σπιθαμὴ. Τό περνῶ. Ἡπαίνω στήν κάτω, τὴν κυρίως Νέα Σμύρ-
νη. Δυὸ τετράγωνα πιὸ μακριά ἀπὸ τό σπίτι μου, κάθονται οἱ δυὸ γερον-
τοκόρες, οἱ δεσποινίδες Λυγὴ καί Γεωργία, καθηγήτριες τοῦ πιάνου καί
τῶν γαλλικῶν. Εἶχα νοικιάσει ἕνα δωμάτιό τους μὲ πιάνο, γιὰ νά μελετῶ.

Μπαίνω απ'τό παράθυρο, και τις βλέπω να μέ κοιτοῦν, τρομοκρατημένες.
 "Φόγε, μου λέει ἡ Γεωργία, ἡ κουφή, εἶναι στό πλαϊνό σπῆτι και
 κάνουν ἔρευνα". Κοιτάζω προσεκτικά και βλέπω πράγματι ἕνα τάνης
 σταματημένο στό δικαυό σπῆτι. "Άγγλοι και ἔλληνες και ὄλα τά
 παιδιά τῆς γειτονιάς -μερικά ἦταν χιτάκια πού μέ γνώριζαν- χαζεύανε
 μπροστά στόν κῆπο. Τούς λέω "Ἐσεῖς δεσποινίς Γεωργία θά πάτε στό
 σπῆτι μου, θά τούς πεῖτε ὅτι εἶμαι ἐδῶ και περιμένω ὁδηγίες. Μπορῶ
 νά πάω; Ἐσεῖς δεσποινίς Αὐγή θά καθήσετε δίπλα μου στό πιάνο
 και θά κάνετε ὅτι μου δίνετε μάθημα..." Ἄνοιγω τό πιάνο και
 βάζω τό πιστόλι μου κάτω απ'τό καπάκι. Τότε και οἱ δυο γεροντο-
 κόρες φώναζαν μαζί "ὄχι" "Τί κάθεστε; Γρήγορα!" Καί ἡ Γεωργία
 βγαίνει. Κάθησα στό πιάνο κι ἄρχισα νά παίζω HANON. Ἡ δεσποινίς
 Αὐγή, πλάι μου, ἔκλαψε σιωπηλά, γιά νά πνίξει τό φόβο τῆς. Πέρασαν
 10 λεπτά, 10 αἰῶνες. Μπαίνει ἡ Γεωργία και μου φωνάζει ἔξαλαφρωμένη,
 "Μπορεῖτε νά πάτε, μου εἶπαν!" Παίρνω τό περιστροφικό, τούς λέω "Σᾶς
 εὐχαριστῶ" και πηδῶ ἀπό τό παράθυρο, πού εἶχε ὄψη, στόν ἄλλο δρόμο
 ἀπό τά τάνης. Ἄπο κει πού εἶχα μπεῖ. Εἶχε σχεδόν νυχτώσει. Στό δρόμο
 δέν συνάντησά, παρά μονάχα ἕναν ἄγγλο ἀξιωματικό. "Ἐστριφα ἄριστερά
 στήν δρό Σμύρνης (ἔγινε ἀργότερα Πλαστήρα). Ἐνας δρόμος και μετά
 στό τριάντα ἐννεά, τό σπῆτι τοῦ θεῖου Ἄντωνῆ, ὅπου ἔμεναν οἱ δικοί
 μου. Πίσω ἀπό τήν τζαμένια πόρτα, συνωστισμός! Ἡ μάνα, ὁ πατέρας, ὁ
 Γιαννάκης, ὁ θεῖος Ἄντωνῆς, ἡ θεία Στάσα, ἡ Ἐλμα. Ἀγκαλιές, φιλιὰ.
 Καί μετά: "Θέε μου αἵματά! Τι ἔχικες;" Καί τά τοιαῦτα." Ὄταν ἀνεβή-
 καμε στό πρῶτο πάτωμα, ρώτησα γιά τή Μυρτώ. Ἡ ἀδελφή τῆς ἡ Στάσα
 εἶχε παντρευτεῖ τό θεῖο Γιάννη Ἰσηγόνη, τόν ἀδελφό τῆς θείας
 Στάσας, τῆς γυναίκας τοῦ θεῖου Ἄντωνῆ. Καί ἔμενε στό ἑσόγειο.
 "Εἶναι κάτω." Ὅμως νά μήν πᾶς, γιάτι τό ἔχει ἐπιτάξει ἕνας ἐγγλέζος
 ἐξιωματικός". Ἐντούτοις κατέβηκα. Στό χῶλ ἐπῆναν τσάι. Ἡ Μυρτώ,
 οἱ ἀδελφές τῆς, ὁ θεῖος Γιάννης και ὁ ἄγγλος λοχαγός. Μόλις μῆνη
 ἔπεσε σιωπή. Μόνο πού ἡ Μυρτώ δέν κρατήθηκε και ἄρχισε τά νευρικά
 τῆς γελάκια. Θύμωσα πού τήν εἶδα μέ τόν ἐγγλέζο κι ἔφυγα. Δέν

πρόλαβα νά κάτσω στό τραπέζι κού μου εΐχαν στρώσει καί χτύπησε τό
 κουδούνι. "Ένας άξιωματικός" λέει ή " Έλμα τρομαγμένη. "Ποιόν
 ζητᾶτε παρακαλῶ", ρωτάει ὁ θετός μου, ἀπό τή βεράντα. "Τόν κύριο
 Θεοδωράκη". "Ποιόν κύριο Θεοδωράκη;" "Τόν κύριο Διευθυντή". Βγαί-
 νει ὁ πατέρας μου. "Εἶναι ὁ ὑπάλληλος τοῦ ὑπουργείου τάδε" ἀναγγέλει
 μέ ἀνακούφιση. 'Εγώ κρύφτηκα. Καλοῦ κακοῦ, ποιοῦς ξέρει. "Κύριε Διευ-
 θυντά, μήπως εἶναι ἐδῶ ὁ γυιός σας;" ρωτᾶ. "Όχι ΓΙΑΤΙ;" " Ἄν περάσει,
 πάρτε τον καί φύγετε ἀμέσως. Ὑπηρετῶ διερμηνεύς καί ἔρχομαι ἀπό
 τό σπίτι τοῦ κυρίου Παλαιολόγου (τότε ἦταν εὐέλπις). Εἶναι ἐκεῖ
 καί ἄλλοι Ἕλληνες ἀξιωματικοί. Αὐτοί εἶπαν στούς ἄγγλους γιά τό
 γυιό σας κι ἀπό στιγμή σέ στιγμή ἔρχονται νά τόν πιάσουν.
 'Εγώ πρέπει νά φύγω ἀμέσως". Ποιοί Ἕλληνες ἀξιωματικοί; Ὁ Γεώργιος
 Παπαδόπουλος, μάλιστα, τῆς Χούντας, κού ἔμεινε πλάϊ στό σπίτι μας.
 Κρούβονταν σέ ἄλα τά δεκεμβριανά. Καί τώρα βρῆκε εὐκαιρία νά δράσει.
 "Έβραλα τήν καμπαρντίνα καί ἔτοιμάστηκα νά φύγω. Ἄδ'θά πᾶς που-
 θενά" ἐπιτακτικός ὁ πατέρας. "Θά φύγουμε ὅλοι μαζί". Βάζουν καλτά,
 κασκόλ, γάντια, παίρνουμε καί λίγες κουβέρτες, καί γρήγορα ή οί-
 κογένεια, ἐν ἀπαρτία, στό ὄρομο. Εἶχε νυχτώσει. Στή λεωφόρο Συγγροῦ
 κίνηση. Παντοῦ λάσπη. Βορηῶς, νά θερίζει. Στήν "Άγιο Σῶστη, μᾶς πιά-
 νουν. "Ποῦ πᾶτε;" Βγάζει ὁ γέρος τήν ταυτότητα. Ὁ χωροφύλακας τόν
 χαιρετᾶ. "Τί σᾶς συνέβη κύριε Διευθυντά;" "Μᾶς κᾶηκε τό σπίτι καί
 πάμε σέ κάποιο συγγενή". "Νά σᾶς συνοδέψουμε...". @τάνουμε στοῦ
 Μακρυγιάννη. Ἄθανασίου Ἰάκου καί Τζιραίων, γωνία. "Ένας ταγματάρ-
 χης τῆς Χωροφυλακῆς, ^{ἢ ἀλλοτῶς ὡς Τετῆ-14} ἀναγνωρίζει τόν πατέρα μου καί τόν χαιρετᾶ.
 Μέ ξεβεί καί μένα. ἀπό τήν προίκολη. Μᾶς μιλᾶ γιά τίς σκληρές μάχες.
 Αὐτός ἦταν μέσα στό χεῖριο τῆς χωροφυλακῆς. Τόν ρωτῶ χαζά "Σ'αὐτή
 τή γωνία ὑπῆρχαν ἔλαστοίς;" " Ἄν ὑπῆρχαν! Μέ μυδράλιο!" "Σκότω-
 σαν πολλούς;" " Ἄν σκότωσαν!" "Τοῦς κακούργους!" φωνάζει ὁ
 πατέρας μου καί μέ βλέπει αὐστηρά. "Ποῦ πάτε;" "Σέ κάτι ξάδελφές
 μας. Στήν δόδ ^ἢ περείδου". "Νά σᾶς συνοδεύσω". Φτάσαμε ἀργά τή
 νύχτα στό μικρό τυκικό πλακιάτινο σπιτάκι, στή γωνία μέ τήν δόδ

‘Αδριανού. “Αργησαν νά μᾶς ἀνοίξουν. “Ίσως κοιμόντουσαν. “Ίσως ἔτρεμαν ἀπό τό φόβο τους, γιατί δέν ἦταν ἐποχή γιά νυχτερινά χτυπήματα στήν πόρτα. ‘Ο ἀδελφός τοῦ παπποῦ μου, τοῦ Γιάννη Ποθλάκη ἀπό τόν Τσεσιμέ, εἶχε μεταναστεύσει στή Ρωσία. “Ἐκεῖ πλούτισε - ἦταν ἔμπορος σιτηρῶν - καί ἐγκαταστάθηκε στό Κασνοντάρ. Στήν ἐπανάσταση ὁ γυιός του σκοτώθηκε ἀπό τούς μπολσεβίκους. “Ἔτσι μᾶς ἔλεγαν. Οἱ τρεῖς κόρες, ἡ ‘Ἐλένη, ἡ “Ολγα καί ἡ Βιργινία, ἦρθαν στήν ‘Ελλάδα, μετά τό 1930. Απ’ αὐτές, παντρεύτηκε μόνο ἡ “Ολγα, ἔκανε μιὰ κόρη, τήν ‘Ιλεάνα, καί χάρισε. Οἱ τρεῖς ἀδελφές, ζοῦσαν παντοῦ μαζί. ‘Ἡ ‘Ἐλένη, νοσοκόμος, ἡ “Ολγα, μουδίστρα, δούλευε στό σπίτι μέ τό κομμάτι, γιά μέγала καταστήματα πού τῆς ἔδιναν ἕνα κομμάτι φωνί, καί ἡ Βιργινία, φτασμένη πιανίστα, εἶχε προσληφθεῖ ἀκομπανιστρίτς, σέ μιὰ σχολή χοροῦ. “Οταν ἔκλεισε, λόγω τῆς πείνας, τήν πῆραν σ’ ἕνα γερμανικό ἔστιατόριο, νά πλένει πιάτα. “Ἐκεῖ μιὰ μέρα, ἕνα σπασμένο ποτήρι, τῆς ἔκοψε τό νεῦρο στό δεξί της χέρι κι ἔτσι τέλειωσε ἡ πιανιστική της καριέρα καί μαζί καί ἡ ζωή της. Αὐτό τό χτύπημα τήν δόδηγεσε, στά πρόθυρα τῆς τρέλλας. Μέ τή μάνα μου, οἱ τρεῖς ἀδελφές, εἶχαν πολύ στενές σχέσεις. Μᾶς ἀνοίξαν πρόσχαρες τό σπίτι τους. “Ἄναψαν τίς λάμπες. Καθήσαμε ν’ ἀνασάνουμε. Εἶπαμε τήν ἱστορία μας. Πρόθυμα προσφέρθηκαν ν’ ἀ μᾶς κρύφουν καί νά μᾶς φιλοξενήσουν. Πέρασαμε μαζί τους ἕνα μήνα περίπου. Αὐτές μεταξὺ τους, μιλοῦσαν πάντα ρώσικα. Τά φαγητά τους ἦταν ρωσικά. Τά τραγοῦδια τους ρωσικά. “Ἐκτός ἀπό ἕνα βράδυ, πού μῆκαμε καί ἔκαναν ἔρευνα - ἔμένα μ’ ἔχωσαν κάτω ἀπό τό πάτωμα μέσα σέ μιὰ κρύπτη πού φτιάξαμε ἐπί τούτου - καί πού κλόνισε ἀκόμα πιό πολύ τά νεῦρα τῆς Βιργινίας, δέν εἶχαμε ἄλλες λαχτάρες. Φυσικά τή μέρα κυκλοφοροῦσα. Τί ἔκανα, θά τό πῶ ὅταν ἔρθει ἡ σειρά του. Αὐτά τά ξαφνικά πετάγματα, στή διήγησή μου, μπροστά ἀπό τό χρόνο, τά θεωρῶ ἀπαραίτητα γιά τήν καλλίτερη κατανόηση τῆς μουσικῆς μου. ‘Ἡ “Συμφωνία ἀρ. I” εἶναι ἔργο πού ^{Kuo} ~~κατα~~ κληρονομήθηκε στήν Τρίπολη, ὅμως δλοκληρώθηκε στήν ‘Αθήνα. “Ἔτσι εἶμαι ὑπόχρεωμένος νά ἀναφερθῶ σέ μεταγενέστερα γεγονότα.

"Όπως λ.χ. στή μάχη τοῦ Δεκέμβρη, πού τό κάνω σέ αὐστηρωῶς προ-
σωπικά πλαίσια, δίχως ἴχνος πρόθεσης νά γράψω ἱστορία ἢ νά ἀσκῶ
κριτική ἢ νά διατυπώσω τήν παραμικρή προσωπική γνώμη. Γνωρίζω
ὅτι ἦμουν ἕνα φρόκαλο, μέσα στόν ἄνεμο τῶν γεγονότων. Πῶς θά μιλοῦ-
σε ἕνα φρόκαλο, πού μιᾶ σέρνεται στό χῶμα καί μιᾶ στροβιλίζεται
στόν ἀέρα; Ποιές ἦταν οἱ ἐμπειρίες καί οἱ ἐντυπώσεις πού
ὀπωσδήποτε ἐπηρεάσαν στή διαμόρφωση τοῦ χαρακτήρα καί κυρίως τῆς
συναίσθηματικῆς φόρτωσης καί συμπεριφορᾶς; "Όπως εἶπα, εἶχα πάν-
τοτε ἀπάνω μου, ὄλες τίς μουσικές σημειώσεις τοῦ ἔργου πού ἔγραφα
σέ ὄλη ἐκείνη τήν ἐποχή." Ἔτσι ὄλο τό μήνα πού ἔμεινα στήν Πλάκα,
ἄρχισα τήν τελική γραφή τῆς "Συμφωνίας ἀρ. I" καί τήν τελείωσα ,
στό ἐπόμενο κρησφύγετό μου , στήν Καλλιθέα, στό συνοικισμό. Ἐξ ου
καί οἱ δυό ἡμερομηνίες. Ἐκεῖ σ' ἕνα προσφυγικό σπίτι, μέ φάτσα στή
λευφόρο Συγγρού, ζοῦσε ἡ θεία Βιργινία, ἀδελφή κι αὐτή τοῦ παπποῦ
μου τοῦ τσεσμελή. Γρηά, θεοσεβούμενη, γεροντοκόρη αὐστηρή. Ἐμεινα
μαζί της μερικoὺς μῆνες, γιατί τίς νύχτες μέ ζητοῦσαν στό σπίτι
τῶν γονιῶν μου. Ἐκεῖ λοιπόν ὀλοκλήρωσα τήν καρτιτούρα πού ἔχω
μπροστά μου καί πρόκειται νά τήν ἀναλύσω. Φυσικά σέ γενικές γραμμές.
"Όσο μέ βοηθοῦν νά ἀφηγηθῶ πληρέστερα τή μουσική μου διαδρομή.
Ἐίδατε μέσα σέ ποιές "μεταφυσικές" καταστάσεις *παρεῖδεν* στίς
μέρες τοῦ Δεκέμβρη. Ἔίναι δυνατόν σ' αὐτές τίς συνθήκες, νά ἀναζητῶ
τό θεό; Καί ὅμως... Καί ποιός θά μέ κατηγορήσει, πού ἀφοῦ πέρασα
ὅ τι πέρασα, ἀμέσως μετά τό Δεκέμβρη, ἀποφασίζω νά ἀνακαλύψω τό
θεό στό πρόσωπο τοῦ ἐργάτη, στό διεθνισμό, στήν παγκόσμια ἐπανάσ-
ταση; "Όμως στό βάθος, δέν εἶχα ἀκόμα ὁ ἴδιος πειστεῖ." Ὅτι αὐτός
ὁ δρόμος, θά μέ ὀδηγοῦσε τελικά σ' αὐτή τήν πολυπόθητη Ἄρμονία..
Τή δική μου καί τῶν ἄλλων. Ἦταν μιᾶ ἔνταξη. Ὁ πολίτης ἔκανε τήν
ὀρωστική του ἐπιλογή. Ὁ καλλιτέχνης ἀκολουθοῦσε ἀναγκαστικά, ἐνῶ
στό βάθος, ἔξακολουθοῦσε νά βάζει ἀναπάντητα ἐρωτήματα. Μέσα στή
λάμψη τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἀγῶνα, ἡ μοναξιά τοῦ καλλιτέχνη γενόταν
ἀκόμα πιό ἀσφυκτική, πιό ἀπελπιστική. Στό τέλος τοῦ ἔργου θά
προσέτρεχα καί πάλι στό Διόνυσο Σολωμό. "Αὔριο θά κόψουμε κἀτι

λουλούδια - αβριο θά φ'άλλουμε κάτι τραγούδια - εις τήν κού-
ανθη πρωτομαγιά-". "Ένα σφάξιμο στό μέρος τῆς καρδιάς, ἐπέμενε
νά μου λείει, ὅτι δέν ὑπάρχει, οὔτε θά ὑπάρξει ποτέ, πολυάνθη
Πρωτομαγιά." Ὡστε κυνηγοῦσα μιὰ χίμαιρα; Τί νοιώθω τάχατες τώρα,
στά 60 μου χρόνια, πού τό γράφω ὀρθά κοψτά: Καί, κυνηγοῦσα μιὰ
χίμαιρα; Νοιώθω τήν πίκρα τῆς ἀπογόητευσης; "Ἡ τήν εὐδαιμονία,
πού μπορῶ νά τό πῶ; "Ἐχει ὅμως σημασία, τό πῶς τό λέω." Ὁχι σάν ἕνας
πονηρός θεατής. Σαράντα πέντε χρόνια ζωῆς, τά χάρισα στή χίμαιρα.
Τήν ἔζησα. Τήν ἤπια ἕως τήν τελευταῖα της σταγόνα, αὐτή τή χίμαιρα.
Καί τώρα, γιομάτος ὁμορφες ἀναμνήσεις καί μουσική, μπορῶ νά πῶ
ὅτι ὅλα ἦταν μιὰ χίμαιρα. Μιὰ ὑπέροχη χίμαιρα, πού εὐχαρίστως θά
τήν ξαναζοῦσα καί πάλι ἀπό τήν ἀρχή. θά ἦμουν ὅμως ὄχι μόνο ἄδικος,
ἀλλά καί ἀνακριβής, ἄν παρέλειπα νά ἀναφέρω ἕνα καινούργιο στοι-
χεῖο στή ζωή μου. Γιά πρώτη φορά ἀναάλυπτα - ἐκτός ἀπό τοῦς ἐλά-
χιστους φίλους μου- ἕναν ἄλλου τύπου ἄνθρωπο, μέ τόν ὁποῖο μποροῦσα
νά ἔχω μιὰ νέου τύπου, γιά μένα, ἐπικοινωνία. "Ἡ μοναξιά μου ἔσπαγε,
μέ τή συντροφιά ἀνθρώπων, πού δέ γνώριζα, ὅμως μᾶς συνέδεε ἕνας
κοινός σκοπός. Δέν εἴχαμε καιρό γιά περιττές κουβέντες. Κάθε φορά
τό θέμα μας ἦταν συγκεκριμένο. Πῶς θά γίνεῖ ἡ τάδε ἐπιχείρηση,
ποιοί θά πάρουν μέρος. Ἡ θά κάνει ὁ καθένας. Τί θά γίνεῖ μετά.
Μοιραζόμαστε μαζί τήν κοινή ἀγωνία. Τό φόβο. Τήν ἀποφασιστικότητα.
Τόν πόνο, ὅταν σκοτωνότανε κανεῖς δικός μας. Τή λύσσα ἄν τόν ἔπιαναν.
Αὐτές ἦταν στιγμές, πού δέν μποροῦσε κανεῖς νά κρυφτεῖ ἀπ' τόν ἄλλον.
"Ὁ τι ἦσουν α ἦσουν α ἱ Ἐπίσης δέ ὑπῆρχαν λόγια περιττά. "Ἐπίδειξη
γνώσεων. "Ἐξυπνάδες κάθε εἴδους, πού χαρακτηρίζουν τοῦς κοινωνικά
βολεμένους. "Ἐφτασα ἔτσι στήν ὑπερβολή, νά θεωρῶ κάθε μορφωμένο,
σάν ὑποψήφιο στέλεχος τῆς ἀστικής ἐξουσίας. "Ὁπορτουμιστή. "Ἡ
ἀντιπάθειά μου ἔφτασε καί ὡς τοῦς φοιτητές, ἐκτός φυσικά ἀπό
τοῦς ἐνταγμένους, γιατί σέ σχέση μέ τά παιδιά πού γνώρισα στό
ἀντάρτικο τῆς Ἀθήνας, ἦταν ὁπωσδήποτε προνομοιοῦχοι. Καί εἴχαν
καί τό σπόρο τοῦ καριερισμοῦ. Στόν ἐφεδρικό ΒΛΑΣ δέν εἴχαμε κανένα

φοιτητή, εκτός από δυό εξαιρέσεις. Μιλώ φυσικά για τὸ πρῶτο τάγμα τοῦ Πρώτου Συντάγματος. Τὸ σπουδαστὴ τῶν μαθηματικῶν ποὺ σκοτώθηκε στοῦ Μακρυγιάννη κι ἔβαν μαθητὴ τοῦ Κούν, ἡθοποιό, ποὺ μάλιστα σέ μιὰ παράσταση τοῦ θεάτρου Τέχνης, στοῦ ΙΝΤΕΡΑΑ, ἔπαιξε τὸ Λένα στοὺς " Ἀνθρώπους καὶ ποντίκια". Μετὰ τὰ παράτησε ὄλα. Ἐγινε μούτσος, σ' ἓνα ἐμπορικό καΐκι, ποὺ ταξίδευε στὰ νησιά καὶ στὴ Μεσόγειο. Ἐδὼ συνάντησα στὰ 1950 στοῦ λιμάνι Χανίων καὶ τρόμαξα νὰ τὸ πιστέψω. "Τί νᾶκανα; Νὰ ζῶ στὴν ὑποκρισία καὶ στὸ φέμα; " Ὁ ὁμόρφωτος ποὺ ἀποφασίζει νὰ τὰ παρατήσει ὄλα καὶ νὰ μπεῖ στὸν ἀγώνα, εἶναι τὸ κάτι ἄλλο. Καὶ νομίζω, ὅτι αὐτὸ εἶναι φυσικό, γιατί τὸ μόνο στοιχεῖο ποὺ τὸν στηρίζει, εἶναι ἡ πραγματικότητα. Ἐτσι κολλᾷ ἀπάνω της σὰ στρεῖδι καὶ ἐπομένως σέ κάθε στιγμή αὐτὸ ποὺ θά σκεφτεῖ, θά πεῖ, θά κάνει, εἶναι ἀπόλυτα δεμένο μαζί της. Δέν βάζει σάλτσα στὰ καμώματά του. Οὔτε σάν πονηρὸς πολιτικός χρηματιστής, ἐπενδύει γιὰ τὸ μέλλον, γιὰ προσωπικούς λόγους. Τὴν μελλοντική εὐτυχία του, τὴν τοποθετεῖ στὴν κοινὴ προσπάθεια. Ἡ ὄλοι, σκέφτεται, ἢ κανεῖς. Γι' αὐτὸ τὸ λῆγο, μιὰ πρωτοφανὴς γιὰ τὰν ἄστικὰ μας ἔθιμα, συνάντηση καὶ ἀρμονικὴ συνύπαρξη δημιουργεῖται, μέσα στὴν οὐμάδα τῶν ἀγωνιστῶν. Ἐῖναι μιὰ οἰκογένεια, καὶ ὅ τι πεῖς πρέπει νὰ εἶναι σοβαρὸ καὶ μετρημένο. Ἡ εὐθυκρισία, ἀναγνωρίζεται ἀμέσως. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ παληκαριά, εἶτε ἡ ὁποιαδήποτε ἀνωτερότητα σέ κάποιο τομέα. Αὐτός εἶναι πιὸ δυνατός - ὃ ἄλλος τρέχει - ὃ ἄλλος σκέφτεται σωστά, πιάνει ἀμέσως τὴν κατάσταση - ὃ τρίτος κάνει κράτη, τὸ φάχνει τὸ θέμα. Μὲ ἄλλα λόγια δέν ὑπάρχει κούφιος συναγωνισμὸς καὶ καλά θά κάνεις, νὰ βάλεις κάτω, ὄλες σου τίς ἱκανότητες. Οἱ ἄλλοι τίς ἀναγνωρίζουν καὶ τίς χειροκροτᾶνε, γιατί ἀνήκουν, κατὰ κάποιο τρόπο, σέ ὄλους. Δέν εἶναι λοιπὸν μὲ ἀφηρημένη σκέψη, ποὺ βρῆκα σὸ θεὸ στὸν ἐργάτη, ἀλλὰ πιὸ πολὺ μὲ κάποια εὐγνωμοσύνη, γιατί γιὰ πρώτη φορά, ἔρχισα νὰ πιστεῦω ὅτι ὑπάρχουν καλοὶ ἄνθρωποι - ὅτι μπορῶ νὰ πῶ σάν τὸ Σωκράτη, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι καλός - γιὰ νὰ τὸ δεῖξει, ὅμως χρειάζονται δυὸ βασικὲς προϋποθέσεις. Νὰ

στριμωχθεῖ καί νά πάρει τήν υπόθεση στά χέρια του. Εἶναι περί-
 εργο πῶς αὐτοί οἱ ἀπλοί ἄνθρωποι, δέν μέ ἀντιμετώπισαν ποτέ σάν
 ξένο σῶμα. Ἀπ' τή στιγμή πού εἶχα γίνει ἕνα μέ τήν ὀμάδα, ἤμου
 δικός τους. Ὅταν ἔλεγα κάτι θετικό, τό ἐπικροτοῦσαν. Ἄν ἔφερα
 ἔξω, τό ἔλεγαν. Εἶναι πραγματικά περίεργο, νά δεῖ κανεῖς πῶς γίνεται
 ὁ θεάλογος καί πῶς παίρνονται τελικά οἱ σωστές ἀποφάσεις, ὅταν δέν
 ὑπάρχει πισινιή σκέψη - ὑστεροβουλία - καρτερισμός - ὀπορτουניσμός.
 Αὐτά εἶναι πού μπερδεύουν τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ φραγκοκολάριοι, οἱ
 χαρτογιακάδες, πού σέ κάθε περίπτωση - καί στήν ἐπανάσταση - ἀφήνουν
 τοὺς προλετάριους νά βγάλουν τά κάστανα ἀπό τή φωτιά. Μέσα στό
 λόχο, ὅλοι ἦσαν παιδιά τῆς φτωχολογιᾶς. Μαχητές, τραυματίες, νεκροί.
 Ἀργότερα, στίς ἀρχές τοῦ Δεκέμβρη, ἤ πρόταση δική μου στή ΚΟΒ
 Νέας Σμύρνης, δημιουργήθηκε ἡ Μεταξωτή Διμοιρία, μέ φοιτητές. Ἀλλά
 καί γι' αὐτό, θά μιλήσω στήν ὥρα του. Τώρα τό θέμα μας εἶναι ἡ
 "Συμφωνία ἀρ. I". Ἀπό τά βάλς καί τά τραγούδια τοῦ Πύργου, μέσα
 σέ τρία ὡς τέσσερα χρόνια, εἶχα κάνει θεαματική πρόοδο. Κι αὐτή
 θάθελα νά δείξω ἐδῶ μέ τήν παράθεση μόνο τοῦ θεματικοῦ καί ποιη-
 τικοῦ ὕλικου τῆς πρώτης σοβαρῆς προσπάθειας ~~μου~~ ^{μου} στόν τομέα τῆς
 συμφωνικῆς μουσικῆς. Τό ὕλικό αὐτό, ὅπως εἶπα, τό μάξευα δύο χρόνια
 (43 καί 44). Ἡ τελική του ἐπεξεργασία ἔγινε, ἀφοῦ πιά εἶχα φοιτήσει
 ἑνάμισι ἔτος, στό ὄθετο Ἀθηνῶν. Εἶχα κάνει Ἀρμονία καί Κοντρα-
 πούντο. Στή δέ Χορωδία Ἀθηνῶν, τραγούδησα σά μπάσος - βαρῦτονος,
 στήν ἐκτέλεση τοῦ Ρέκβιεμ τοῦ Μπερλιόζ καί στή Κατά Ιωάννη Πάθη
 τοῦ Μπάχ. Ἐπομένως, ἡ τελική μορφή τοῦ ἔργου, ἀνήκει στήν περίοδο
 τῆς Ἀθήνας. Μετά τά 1943. Ἐνῶ ἡ πρώτη ὕλη καί προπάντων οἱ φιλο-
 σοφικές καί ποιητικές ἰδέες, εἶναι γέννημα τῆς περιόδου τῆς Τρι-
 πολιτσᾶς. Τά μουσικά θέματα, παρουσιάζουν μεγαλύτερη ὀριμότητα.
 Συγχρόνως ὅμως, χάνουν καί ἕνα μέρος ἀπό τήν "ἀγνότητα" - τήν
 προσωπικότητα πού εἶχαν τά τραγούδια μου, τῆς ἴδιας περιόδου.
 Εἶναι γιὰ τή μουσική μου, βάζω τώρα ἡθελημένα, τό "μῆνυμα".
 Συνήθως ἄν δέν εἶσαι σπουδαῖος τεχνίτης, κάτι τέτοιο μπορεῖ
 νά ὀδηγήσει σέ "φιλολογία". Νομίζω ὅμως, ὅτι στή "Συμφωνία ἀρ. I"

μέ κράτησε κυρίως, ή νέα όμορφιά που ανακάλυπτα, από τη μελωδική ανάπτυξη και κυρίως από τό αντίστικτικό διάλογο τών φωνών. "Αν σήμερα όκόμα, αντικαταστήσεις τά σύμβολα του "Θείου Σκότους", του "Θεού", του "Φωτος" και λοιπά, με τη βαθύτερη ανάγκηνά άκουμπήσεις πάνω σ'ένα στέρεο άξονα άναφοράς, νομίζω ότι ή άναζήτηση θά εΐναι ή ίδια. Πάντα νοιώθουμε την άνάγκη νά φάχουμε γι'αυτό που δέν έχουμε. Καί συνήθως, ό,τι μās λείπει, εΐναι και τό πιό σπουδαίο. Στην όρχηστρική ΒΙΣΤΑΓΜΗ, άκούγονται τά σπουδαιότερα θέματα του έργου:

Μουσικό
ΠΑΡΑΞΙΓΜΑ

(4)

Χ Ο Ρ Ι Κ Ο Ι

« 'Ω Πνεύμα θετό του Σκότους - στάλαζε λήθη στη φλογισμένη φυχή τών ταπεινών - 'Η θέλησή Σου εΐναι ή Μοίρα του Κόσμου - "Όλα ζοϋν από Σε - όλα ζοϋν γιά Σε - Μές στά βάθη του 'Απειρου σέ ζητῶμε - στης καρδιάς μου τά σκοτάδια σέ γυρεύω θέε - Ζεΐς μονάχος ξένος από μās - Δέν υπάρχουν; Δέν μās ξέρεις; - Κι όμως πρέπει νά μάθεις πός ζοϋμε γιά Σε. >> —————>

Η πρώτη φράση, αναπτύσσεται στην Χορωδία και στην Όρχηστρα >
μέ τετράφωνο κοντραλούτο.

Τό θέμα:

5

Και ένα δείγμα της αντίστοιχτικῆς του ἀνάπτυξης:

6

Ναι φωνητοῦ ἀπο σι
ζυγνικ σι σια 8 και 9

Το δεύτερο μουσικό θέμα ἀποτυπώνεται ἀπο δύο
μουσικά φράσεις

7

Πάνω στο ίδιο κείμενο μία διαφορετική μουσική φράση σε τετρά-
φωνη αντίστιξη:

8

Στήν παρτιτούρα, είναι σημειωμένα τὰ ἑξῆς "Ο ὕμνος αὐτός
εἶναι δλοκλήρος μία εἰσαγωγή στό δράμα καὶ θ' ἀκολουθήσει.
Τὸ γράφιμό του τελείωσε στίς 21.9.44, Ν. Σμύρνη". Δηλαδή τὴν
ἐποχὴ τῆς ἀπελευθέρωσης. Πρὶν μποῦμε στό δεύτερο χορικό ἢ μᾶλλον
τὸ δεύτερο χορικό, ἀρχίζει μετὰ μία ὀκτάφωνη ὀρχηστρική εἰσαγωγή,
καὶ προετοιμάζει τὴ φράση σε οὐνίσονο (ταυτοφωνία) ἀπὸ τὴ
χορωδία:

9

Χ Ο Ρ Ι Κ Ο Ι Ι.

Δάσε φλόγα στή ψυχή - Στ' ἀκυμάτιστα τὰ βάλτα τοῦ κάμπου, μ' ἔνα
κῦμα - δάσε ζωή. Σῦβνα μ' ἔνα κῦμα φλόγας - τὰ σκοτάδια τοῦ νοῦ
τὰ φριχτά. Στῆς Σκέψης τὰ βάλτα - δάσε φτερά I Κάνε τὸ δάκρυ νά
σταλάξει πάνω στή χαρά - ~~στίς καρδιές~~. Χύσε φωτιά I Δάσε στό νοῦ
φτερά - Τῆ Σκέψη, τόν Πόνο, τὴ Γνώση καὶ κάει φηλά - Φέρε Φῶς I
Φέρε Φῶς I Τὴ Φωτιά καὶ μᾶς μεθᾶ - Τῆ Γαλήνη τῆς Σοφίας φέρε στή
φτωχὴ Ψυχή - δεῖξ' τὸ δρόμο π' ὀδηγᾶει στή Ζωή I -
Μετά τὴν πρώτη εἴσοδό της, ἡ Χορωδία μένει μόνη ("α καπέλλα"
στή μουσική γλώσσα):

Και τό μέρος αυτό καταλήγει:

10

Στήν ΣΤΑΣΗ I, τό κουαρτέτο έγχόρδων, στηρίζει τόν ΑΝΕΡΩΠΟ (άπαγγε-
λέα):

"Απ'τή βαθειά νύχτα - μέχρι τήν άύγή - κι απ'τήν άύγή έως τό
σούρουπο - σέ άναζητώ - "Όμως δέ σέ βρίσκω πουθενά κι ή φυχή μου
άπομένει γυμνή και μόνη- (...)-Τώρα άπομένω άνίκανος κι άνίδεος,
δίχως νά γνωρίζω έκεινο πού όφείλω νά κάνω - Κι ή φυχή μου άπο-
μένει γυμνή και μόνη".

Στόν "άπαγγελέα άπαντοῦν οί ΛΑΤΙ:

11

Μετά τήν άναζήτηση στό Φῶς, στή Ζωή, και πάλι ό θάνατος, τό
Σκοτάδι, σά "λύση" στό μεγάλο πρόβλημα.

Χ Ο Ρ Ι Κ Ο ΙΙΙ.

"Στό Σκοτάδι *θανατός* τούς Κόσμους - πού ή *θιέψη* κι ή καρδιά
γι'αυτούς μεθᾶ - Στο Σκοτάδι μέσα ζεῖ ή στερεότατη - τοῦ λυτρωμοῦ
έλπίδα (...). Τό Σκοτάδι σ'όδηγεῖ σταθερά στή Ζωή".

12

Συμφ. Αρ 1

θωτοτυπία

σελ. 55-56, 57, 58-59

Ὁ "Ἀνθρώπος ρωτᾷ "Κύριε Κύριε πῶς μπορεῖς νά κατοικεῖς μέσ
 στή νύχτα - Σὺ πού εἶσαι φωτεινότερος ἀπὸ τὸν "ἥλιο;" Καί ἡ
 Χορωδία ἀπαντᾷ "Ἄν ζητᾷς τὴ ζωὴ, βυθίσου στή νύχτα". Τέλος δ
 "Ἀνθρώπος, ἀποφασίζει "Εἶσαι ὁ ἀγαπημένος τῆς ψυχῆς μου κι ἐγὼ
 θέλω νά σ' ἀγκαλιάσω καί νά πεθάνω μέσ στή Σκιά σου".

"Ἐβα σύντομο ὀρχηστρικό INTERMEZZO πού ὁδηγεῖ στό δυναμικό
 ALLEGRO: ΧΟΡΩΔΙΑ: "Στάσου καί μὴν περνᾷς Μὴν περνᾷς τὸ κατώφλι
 τοῦ θανάτου. ΜΗΙ" Καί ~~πᾶρα~~^{πᾶρα} νάτω "Ὁ θεός δέν εἶναι κεῖ Ὁ θεός
 εἶναι ὁῦι" Ἐδῶ, βάζω τὸ κύριο θέμα ἀπὸ τὸ ὄρατόριο, "ΘΕΟΣ" πού
 γράψαμε μαζί μέ τὸν Κωνσταντινόπουλο:

13

Ἐμφανίζεται ὁ θεός, αὐτοπροσώπως, πρὸς μεγάλη ἐκπληξη τοῦ Ἀνθρώ-
 που: "Κύριε δέ βλέπω τοὺς ἀγγέλους σου νά σέ ὕμνουνε - Εἶσαι
μόνος κι ὁμοιος μ' ἐμέ! Εἶχα δέν εἶχα ἐπλάσα κι ἐγὼ - ὅπως οἱ
 ἀρχαῖοι μας πρόγονοι - τὸ θεὸ στὰ δικά μας ἀνθρώπινα μέτρα -
 Πῶς νά μὴ σχολιάσω ἐδῶ, τὸ μεγάλο καθὸ πού προξένησε στὸ ἀρχαῖο
 ἑλληνικό πνεῦμα, τὸ πάντρεμά του μέ τὸν Ιουδαϊσμό. Τά καθὸ ἀλή-
 θειά μᾶς ἔκανε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, πού τόσο μαστορικά ἐκμεταλ-
 λεύτηκε ἐκεῖνο ~~πᾶρα~~ "τῶ ἀγνώστῳ θεῷ". Εἶπα καί ἄλλοτε, ὅτι δέν
 ὑπάρχει περισσότερο σχῆμα ὁ ἴμερο, ἀπὸ τὴ σύνθετη λέξη,
 "ἑλληνοχριστιανός" - πού εἶναι φυσικά, τὸ θεμέλιο τῆς ἐθνικοφροσύνης
 Ἐγὼ βρῖσκω ὅτι στήν οὐσία τους, οἱ ἔθνη οἱ Ἕλληνας καί Χριστιαν-
 νός, εἶναι τόσο ἀντίθετες, ὅσο ἡ φωτιά μέ τὸ νερὸ. Ἄς δοῦμε ἐπὶ
 τέλους χωρὶς παρῳκίδες καί ἠθικούς-πολιτικούς- ἐθνικούς ἐκβιασ-
 μούς, τί ἦσαν οἱ Ἕλληνες καί τί οἱ Ιουδαῖοι. Ποιά ἡ οὐσία τῆς φιλο-
 σοφίας, τῆς θρησκείας, τῆς τέχνης, καί τῆς ζωῆς τοῦ ἑνός καί τοῦ
 ἄλλου! Τά δυὸ ἄκρα ἀντίθετα! Τὸ φῶς καί τὸ σκοτάδι! Ἀλλά πού
 παλεύουν μέσα στή "Συμφωνία ἀρ. I" καί πού ἀσφαλῶς ἐκφράζουν
 τὴ διχοτόμηση πού ἐπιτελεῖται μέσα σέ κάθε Ἕλληνα, πού ^{ἔχει} ~~περι~~ρίζει

καὶ ἀγαπᾷ τὴν ἀρχαῖα κληρονομιά του, ἐνῶ τοῦ ἐπιβάλλεται ταυτο-
 χρονα ἡ κρατική Ἰουδαϊκὴ ἀγωγή, μέσω τῆς ἐπίσημης θρησκείας.
 Δὲ θῆθελα πρὸς θεοῦ, (ποιανοῦ;), νὰ κάνω ρατσισμό. "Ἄλλωστε θαυμάζω
 τὶς ἐπιτεύξεις ὧλων τῶν λαῶν-φυλῶν. Καὶ τῶν Ἰουδαίων. "Ὅμως γιατί
 ἐμεῖς, πού πριν 20 αἰῶνες ἀνακαλύψαμε τὴ Λύτρωση, μέσα στό Μέτρο
 καὶ τὴν Ὁμορφιά, νὰ βυθιστοῦμε στά Σκοτάδια καὶ τὰ Χάη τοῦ μετα-
 φυσικοῦ καὶ τόσο ἐκδικητικοῦ θεοῦ τῶν Ἰουδαίων. Καὶ τότε πῶς
 ἐξηγεῖς τὴν "Κασσιανή" σου, τὴ "θεία Λειτουργία", τὴ "Ἠεκρῶσιμη
 Ἀκολουθία" καὶ γενικά τὴν ἐκκλησιαστικὴ σου μουσική; εἶ μὲ ρωτῆ-
 σουσ ἀσφαλῶς καλόπιστα καὶ κακόπιστα. Γιατί ὡς φαίνεται ὑποκει-
 μενικά, δὲν ταυτίζω οὔτε τὴ θρησκευτικὴτητα, οὔτε τὴν ἐκκλησία,
 -ὅπως τὴν ἔζησα- μέ τὴν Ἰουδαϊκὴ πλευρά τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὸ
 κήρυγμα τῆς Ἀγάπης καὶ τῆς θυσίας -πανανθρώπινο- τὸ ἐξέφρασε
 θαυμάσια ὁ Χριστός, πού τὸν δέχομαι σάν ἕνα πνευματικό-ἠθικό
 δὴγηδ, πλᾶϊ στίς ἄλλες μεγάλες ἀξίες, πού ἀνακάλυψα καὶ πού μὲ
 καθορίζουν. "Ποτέ δὲν πιστεῦα πῶς μπορῶ ν' ἀντικρύσω τὸ θεὸ μου
 μέ τὰ μάτια... "γράφω στή "Συμφωνία ἀρ. I" καὶ ἡ φράση αὐτὴ, εἶναι
 ἰδιαίτερα γιὰ κείνη τὴν ἡλικία, καὶ προπαντός ψυχολογία, πολὺ σημα-
 ντική. Ἦταν μιὰ ἠθική καὶ πνευματικὴ κατάρκτηση. "Ἐνα δικαίωμα πού
 τὸ πῆρα μόνος μου, μέ τὸ σπαθί μου, μιᾶς καὶ τὸ πλήρωσα τόσο ἀκριβᾶ.
 "Μάρτυρες Σύντροφοι τῆς Ἑλλάδας I " Καὶ ἀκολουθοῦν ὧλοι οἱ λαοὶ
 τοῦ κόσμου "Ἀνεβαίνουν ἀγκαλιασμένοι οἱ προλετᾶριοι ὧλου τοῦ
 κόσμου ἀπ' τὸ βυθὸ". Καὶ ἀμέσως βάζω τὸ τραγοῦδι πού ἔγραφα -νομίζω
 στά 1940- πάνω σὲ ποίημα τοῦ Σολωμοῦ:

| ← Καί τό συμπέρασμα (γιά τήν ἐποχή ἐκείνη) τό ἐκθέτει
 ὁ ΚΟΡΥΦΑΙΟΣ στό ΧΟΡΙΚΟ IV "Ὁ θεός ἄνθρωπε, εἶναι μιὰ δύναμη
 πού ξεπερνᾷ τίς ἱκανότητες τοῦ νοῦ σου γιά νά τόν συλλάβει".
 Νά δίνεις τήν ἔννοια αὐτή "στή δύναμη καί στήν οὐσία τῆς ζωῆς".
 Νά μήν παρσύρῃσαι "ἀπ'τίς τρομαγμένες ὀπτασίες τῆς φαντασίας
 σου, οὔτε ἀπό τούς μεταφυσικούς πόντους τῆς ψυχῆς σου". Ὁ θεός
 δέν εἶναι μακριά σου. Εἶναι μπροστά σου. Εἶσαι σύ. Κοίταξέ τον σά
 μάτια καί πές του: "Ἐργάτη πού μοιράζῃσαι τ'ἄγιο κρεβάτι μέ τή
 Γῆς - συντρίβεις τά εἶδωλα πού πνίγουν τή βίβη μου καί ἀργού-
 φώνῃσαι πρὸς τίς *ἰαχές* τοῦ θριάμβου, τῆς πρώτης τούτης Λύγῆς,
 πού ροδίζοντας, ἀπλώνει τριγύρω σά πλάτη ὄλου τοῦ ἔδμου, *ἄδ*
 λεπτό ἄρωμα τῆς Ἀγάπης, πού κάνει τούς ἴσκιους νά παίρνουν, τήν
 ἀξία τοῦ φωτός". Εἶναι ἐνδιαφέρον νά δοῦμε, ὅταν ἔρθει ἡ στιγμή,
 μέσα σέ ποιέες συνθήκες καί ποιὰ γεγονότα, ἔζησα ἐκεῖνον τό Γενά-
 ρη τοῦ 1945, ὅταν χάραξα στήν παρτιτούρα, αὐτές τίς γραμμές.
 Τάρα ὅμως, καιρός νά ξαναγυρίσουμε στήν Τρίπολη τοῦ 40-43, γιά
 νά δοῦμε τίς σχέσεις μου, μέ τόν ἄλλο μεγάλο μου δάσκαλο, τό
 Διονύσιο Σολωμό. Ὁ πατέρας μου καί ὁ παππούς μου, ἦσαν περήφανοι
 γιά τήν κρητική καταγωγή τοῦ ποιητῆ. "Κάναμε τήν ἴδια διαδρομή
 μέ τούς Σολωμούς" ἔλεγε ὁ Μιχαήλ Θεοδωράκης, στά Γιάννενα, καθὼς
 συζητοῦσε μέ τόν πατέρα μου τίς χειμωνιάτικες νύχτες, πάλι στή
 σόμπα. "Στήν πρώτη Ἐπανάσταση τοῦ τᾶδε ἔτους, πήγαμε στή Σύρο.
 Στή δεύτερη στή Ζάκυνθο. Οἱ Τούρκοι καίγανε τά σπίτια μας, τά
 δέντρα, τά κτήματα. Μετά γυρίζαμε καί φτού ἀπ'τὴν ἀρχή". Ὅταν
 στά 1669 οἱ Τούρκοι πήρανε τή μεγαλόνησο ἀπό τούς Βενετούς, ἡ
 οἰκογένεια τῶν Σολωμῶν, μετανάστεφε στή Ζάκυνθο. Ὁ παππούς μου
 ἦξερε ἀπ'ἔξω τήν Ἐρωφίλη καί τόν Ἐρωτόκριτο. Ἄρες δλόκληρες
 σιγοτραγουδοῦσε τούς στίχους, μέ κελιη τῆ μονότονη μουσική. Ὁ
 πατέρας μου πίστευε, ὅτι ἡ σολωμική κείμενη, βγαίνει μέσα ἀπὸ
 τὰ κρητικά ἔπη. Δέν μοῦ εἶπε ὅμως ποτέ, ὅτι ὁ Διονύσιος, ἦταν νόθο
 παιδί. Τό διάβασα μόνος μου, τήν ἐποχή τῶν ἐρώτων μου μέ τήν

'Αγλατα. Πράγμα που δικαίωσε την φυσική μου έφεση, όχι μόνο την έρωτική αλλά και την ανθρώπινη, απέναντι στις υπηρέτριες. 'Αργότερα, όταν με καλούσαν σε κανένα πάρτυ, σε φιλικό σπίντι, έγκατέλειπα τά κορίτσια της "καλής κοινωνίας" και πήγαινα στη κουζίνα, απ' όπου μās παρακολουθούσαν τά κοριτσόπουλα β' κατηγορίας, οι υπηρέτριες. 'Αλήθεια, τί ιστορικό μάθημα και ποιά... ταξική ρεβάνς, ο έθνικός μας ποιητής, να είναι, γυιός μιας δούλας, όπως τις έλεγαν και τις θεωρούσαν τότε. Τη μάνα του, την έλεγαν 'Αγγελική. Ήταν πανέμορφη, πανέξυπνη. Και στο τέλος, τό άφεντικό της - ο πατέρας του Διονύσιου - ^{την} παντρεύτηκε, έσχατόγηρος πιά, μιά μέρα πριν πεθάνει. Τί παραξενιά βμως της Μοίρας, να σφύρει αυτή τη μάνα στα δικαστήρια, για λόγους κληρονομικούς! Και τί σκληρότητα! Δέν της μίλησε ποτέ ως τό θάνατό της. "Έτσι δικασμένος, όδηγήθηκε στα μονοπάτια της ζωής, ο ποιητής. 'Από τόν πατέρα του, άριστοκράτης. 'Από τη μάνα του λαϊκός. Νούς άριστοκρατικός, καρδιά λαϊκή. Το μέγιστο έπιχείρημα του πατέρα μου, για να τόν συνοδεύω τις Κυριακές στην 'Εκκλησία (ή μητέρα μου δέν πήγαινε ποτέ), ήταν τό γεγονός, ότι ο μικρός Σολωμός, όχι μόνο παρακολουθούσε τη θεία Λειτουργία, αλλά ακόμα και έφελε. Πως μετά απ' αυτό, να μή γίνω κι εγώ μέλος της έκκλησιαστικής χορωδίας - αυτής που κρατούσε τό 'Ισον - στην άργουσολιδότικη έκκλησία, στο Λιθόστρωτο; 'Ο Σολωμός, έφελε με υπέροχο τρόπο, τό "Κύριε 'Βλεήσον" και διάβαζε τόν 'Απόστολο. Δέκα χρονών, τόν στέλνουν για' σπουδές στη Βενετία. "Άλλο μείζον έπιχείρημα του πατέρα μου, που ήθελε να ακολουθήσω τόν κλάδο του, "ο Σολωμίδα σπούδασε νομικά" "Όμως δε δικηγόρησε ποτέ!" "Σπούδασε κι εσύ και μή δικηγορήσεις"... Όταν πρωτάκουσα την 'Ενάτη στην Τρίπολη, τότε κατάλαβα βαθειά μου, τό νόημα τών στίχων, "Άστραφε φώς κι 'εγνώρισεν ο νιός τόν έαυτό του". Δεμένα με κόκκινη τσόχα, τά ΑΠΑΝΤΑ του Σολωμού, με την Εισαγωγή του Πολυμέ, έγιναν από τότε, τό άγαπημένο μου βιβλίο. Κάποιος στη Ζάκυνθο ρώτησε τόν ποιητή, όταν ακόμα ήταν παιδί: "Πού βρισκόσουν πριν

γεννηθεῖς;" κι αὐτός ἀποκρίθηκε "Μέσα στό νοῦ τοῦ θεοῦ".
 Τότε ἡ φιλολογική συντροφιά μας, ἀνακάλυπτε τόν Γκαίτε, τόν
 Σίλλερ καί τόν Χέγκελ. Δηλαδή τή γερμανική φιλοσοφία. Τή σχέση
 τῆς αἰσθητικῆς μέ τήν ἠθική. Τῆς Τέχνης ^{μέ} ~~μέ~~ τή Γνώση: Ὁ Σολωμός
 εἶχε ἀσπασθεῖ τήν ἰδέα τοῦ Ἀπόλυτου. Καί τήν ἐνότητα ἀνάμεσα
 στό ὄρατο, τό καλό καί τό ἀληθινό. Κατά ~~τῆς~~ ^{τόν} Χέγκελ, ὁ ὑψηλότερος
 βαθμός τοῦ ὄρατου, στηρίζονταν ἐπάνω στό ἀπόλυτο καί τό ὄψηλό.
 "Ἔτσι ἡ Τέχνη, ἐκφράζει τήν οὐσία τῆς Ἰδέας. Καί τό ὄρατο, τήν
 ἐνότητα τοῦ πνεύματος μέ τή φύση. "Ὅλο τό Ποίημα, ἄς ἐκφράζη
 τό Νόημα, ὡσάν ἕνας αὐτοῦπαρκτος κόσμος, μαθηματικά βαθμολογημένος,
 πλούσιος καί βαθύς" γράφει ὁ Σολωμός γιά τούς "Ἐλευθερούς Πολιιορ-
 κημένους". Τήν ἰδεαλιστική μου διάθεση καί τάση ἐκείνου τοῦ καιροῦ,
 τήν εὕρισκα ὅλο καί πιό πολύ νά τήν ἐκφράζουν παράλληλα, ὁ Χέγκελ
 καί ὁ Σολωμός "Ἡ Ἰδέα εἶναι τό Ἀπόλυτο, πιστεῦε ὁ πρῶτος, καί
 ἡ αἰσθη^{της} ~~της~~ ^{παρ} ~~παρ~~ ^{στάση} εἶναι τό Ἰδανικό, τό ὄρατο. Ἡ θεοποιημένη
 ἀνθρώπινη σκέψη, εἶναι ἡ ὑπαρξη. "Ὅταν ταυτίσεις τό Ἀπόλυτο μέ
 τό Πνεῦμα, τότε τά πάντα εἶναι μιᾶ Σκέψη, ἕνας Συλλογισμός πού
 ἐνώνει τή μεταφυσική μέ τήν πραγματικότητα. Ἡ θρησκεία καί ἡ
 Τέχνη, ἀνήκουν στήν ἀπόλυτη πνευματική περιοχή. Ἡ Τέχνη, ξαναδη-
 μιουργεῖ τά ἀντικείμενα, ὅμως ἀπαλλαγμένα ἀπό τά ὕλικά τους στοι-
 χεῖα. Κι αὐτό, γιατί ὁ πραγματικός κόσμος, εἶναι ἀτελής. Ἀπό τήν
 ἄλλη πλευρά τό Πνεῦμα, ζητάει νά βρεῖ ἱκανοποίηση, μέσα στό ἰδανικό.
 Κι ἔτσι γεννιέται ἡ ἀνάγκη, γιά τήν ἀναζήτηση τοῦ καλλιτεχνικά
 ὄρατου". Καί ὁ Σολωμός πιστεῦε στήν ἰδέα τοῦ Ἀπόλυτου, πού ἐξο-
 μείωνε μέσα στήν καλλιτεχνική δημιουργία, τό ἰδανικό μέ τό πραγμα-
 τικό. Αὐτή ἡ ἰσοκρατία, δηλαδή ὁ ἀκραῖος ἰδεαλισμός - πού τόσο
 σκληρά χτύπησε ὁ Κάρλ Μάρξ- ἐμένα ὄχι μόνο μέ γόητευσ, ἀλλά καί
 μέ βοήθησε ἀποτελεσματικά νά ὑπάρχω, μέσα σέ κείνα τά παγωμένα
 σκοτάδια τῆς κατοχικῆς νύχτας. "Ὅπου ὅλες οἱ ἐδραιωμένες ἀξίες
 κατρακυλοῦσαν σέ "ὄρατα ἐρείπια" γύρω μου καί ὁ ἄνθρωπος εἶχε
 ὑποβιβαστεῖ, στό ἔσχατο στάδιο αὐτοεξευτελισμοῦ του: ἀπ' τή μιᾶ

πλευρά οι δήμειοι - κατακτητές από την Άλλη τὰ θύματα - ύπόδουλοι.
 Ποιόν νά πρωτολυθηθεῖς, γιά τήν κατάντια τοῦ ἀνθρώπινου γένους;
 Εὐτυχῶς ἡ κληρονομικότητα, μέ εἶχε καί μένα διχάσει. Σέ κείνον
 πού σκέπτεται καί σέ κείνον πού δρᾷ. Εἶπα πιά πρίν, ὅτι δράση γιά
 μένα ἦταν, ἡ ἔμφυτη ἀντίδραση πρὸς τή βία. Ἡ βία εἶναι φίδι.
 Σέρνεται στό χῶμα. Γιά νά τήν ἀντιμετωπίσεις, θά συρθεῖς καί σὺ
 στό χῶμα. Δέν εἶχα πρόβλημα. Πιά πίσω ὅμως ἀπό τὰ φυσικά μου μάτια,
 λές καί ὑπῆρχαν ἕνα ζευγάρι ἰδεατοὶ ὀφθαλμοί, μέ τούς ὁποίους
 μπορούσα νά εἶμαι κάθε στιγμή, θεατῆς τοῦ ἑαυτοῦ μου. Αὐτή ἡ ἀποστα-
 σιοποίηση μέ ἔσωσε. Γιατί φθασκὰ οἱ φυσικές μας πράξεις, αὐτές
 ἰδίως πού ὑπαγορεύονται ἀπό τήν ἀρχή τῆς βίας, στή βία, πού ἦταν
 ἡ κύρια μορφή πολιτικῆς δράσης - ὑπάγονται στήν περιοχὴ τοῦ
 πραγματικοῦ, ἐπομένως τοῦ πεπερασμένου, τοῦ σχετικοῦ, τοῦ ἐπισοδει-
 ακοῦ, ἐνῶ ἡ πνευματικὴ μας δραστηριότητα, ἀποτελεῖ μέρος τῆς προ-
 πάθειάς μας γιά τήν γνώση καί κατάνκτηση τοῦ Ἐπολύτου. Ἄς ποῦμε,
 χαριτολογώντας, ὅτι στή δράση ἤμουν μαρξιστής καί στή σκέψη ἰδεαλισ-
 τῆς. Ἡ Σολωμικὴ προσέγγιση στά προβλήματα τῆς θρησκείας καί τοῦ
 θεοῦ, βρισκόνταν σέ πλήρη ἀντιστοιχία μέ τὰ ἐρωτήματα πού μέ ἀπασ-
 χολοῦσαν ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ, προσκαθώντας νά ἀπαντήσω συνολικά. Δηλαδή
 βιωματικά, ποιητικά καί μουσικά. Μέ τὴ στάση ζωῆς, καί τὰ ὁράτορια
 "Ο ΘΕΟΣ" καί "Συμφωνία ἄρ. I". Ὁ Σολωμός ἦταν θεοσεβῆς ἀπὸ μικρὸ
 παιδί: πιστεῦε, γράφει ὁ Μαρτίνος Σγούρος, ὅτι ὁ φυσικός ἀνθρώπος,
 εἶναι φιλόθρησκος: "Ἐνα μυστικὸ αἶσθημα, τὸν σπρώχνει νά ὑποταχθεῖ
 σέ κάποια ἀνώτερη ἄγνωστη δύναμη, πού τὴ φοβᾶται καί τὴ θεοποιεῖ.
 Ἡ πίστη εἶναι ὅλη ἡ δύναμη καί ἡ σοφία τῆς ζωῆς." Ἡ Πίστη καί ἡ
 Τέχνη γεννήθηκαν ἀπὸ τὴν ἴδια πνοή. Γιά τὸ Σολωμῶ, ἡ Πίστη εἶναι:
 "φῶς πού πατεῖ χαρούμενο τὸν Ἄδη καί τὸ Χάρο". Νοιώθει τὸ θεό,
 ὅπως νοιώθει τὴν ἀγάπη καί τὴν ὁμορφιά, σάν μιὰν ἀναντίρρητη
 Ἀλήθεια. Στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ποιητικοῦ του ἔργου, παρατηροῦμε
 τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, νά γίνεται ἕνα μέ τὸ θεό. Τὴν Ἐλευθερία

τήνυθελει "μεστήν από τό Χρέος, δηλαδή από όσα περιέχει ή 'Ηθική, ή Θρησκεία, ή Πατρίδα, ή Πολιτική, κ.λπ.". Δέν νομίζω, τώρα πού γράφω αὐτές τίς γραμμές, ὅτι ή έντονη πνευματική δραστηριότητα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ὑπῆρξε μιὰ πράξη φυγῆς ἀπ' τήν πραγματικότητα. "Ὅπως ἔδειξα, πτό πρίν, ή ζωή μου πατοῦσε γερά μέσα στά γεγονότα > πού πολλές φορές, σημάδευαν μέ πυρακτωμένο σίδερο τό σῶμα μου καί τήν ψυχή μου. Ἄντίθετα, θά ἔλεγα, ὅσο περισσότερο βίωνα τήν πραγματικότητα, τόσο περισσότερο ἐνοιωθα τήν ἀνάγκη νά τήν ἐξηγήσω. Καί ἀκόμα, νά τῆς δώσω ἕνα νόημα, ἀντάξιο μέ τήν ἰδέα πού διδάχτηκα ἀπό τά βιβλία ~~καί~~ νά ἔχω, γιά τόν "Ἄνθρωπο. Αὐτός ὁ ἀνθρωποκεντρισμός - πού θά ἀποτελοῦσε τόν ἄξονα τῆς ζωῆς καί τοῦ ἔργου μου- δέν μποροῦσε δυστυχῶς νά δικαιωθεῖ, παρά μόνο μέσα στόν ἀκροτο ἰδεολογισμό. Κάναμε γιά ἔθνικό μας ποιητή, κάποιον πού ἄκουγε ἀπό μακριά τοῦς ἤχους τῆς μάχης τοῦ Ἡερολογίου." Ἐκλαιγε μέν. Δέν συμμετεῖχε, δέ. "Ὅπως τό ἔπραξε λ.χ. ὁ Ἀόρδος Νπάύρον. Πί συμβαίνει; "Ἦνα εἶναι βέβαιο, ὅτι ὁ Σολωμός ἐξιδανίκευε μέσα του τήν πραγματικότητα." Ἄλλο ἂν ὁ χρόνος ἔδειξε, ὅτι στίς κορυφαίες τῆς στιγμῆς > αὐτή ή ἴδια ή πραγματικότητα, συναγωνίζονταν σέ ἔξαρση τίς ὑψηλότερες ἰδέες καί ἀξίες. "Ἴσως σέ ἀντίθεση μέ τή στάση τοῦ Σολωμοῦ, πού δέν τήν ἐνέρινα, προσπάθησα μέ κίνδυνο τῆς ζωῆς μου, νά βιώσω τά ἅγια τῶν ἁγίων, τήν οὐσία, τό μεδούλι τῶν γεγονότων, πού ἀρχίζοντας ἀπό τόν Ἄλβανικό πόλεμο, θά ἀνασκόλευαν γιά τέσσερις, δεκαετίες > τήν ψυχή καί τό σῶμα τῆς πατρίδας μου. Αὐτό ὅμως δέν μέ ἐμπόδιζε, νά θαυμάζω τόν Σολωμό καί νά παίρνω ἀπ' αὐτόν, ὅ τι καί ὅσα θεωροῦσα ἀπαραίτητα, γιά τήν τροφή τοῦ πνεύματος καί τῆς ψυχῆς μου. Μοῦ φαίνεται ἀστείο πού τό γράφω τώρα, "ὅμως ἐπηρεασμένος κι ἐγώ, ὅπως ὁ Σολωμός, ἀπό τόν Σίλλερ, πίστευα -μέ πράξεις, ὄχι μόνο μέ λόγια- ὅτι τό ὑψηλό εἶναι νίκη τοῦ πνεύματος, μέσα στίς φυσικές ἐναντιότητες. Αὐτό μέ βοήθησε, ἴσως, νά ἐξιδανικεύω τήν πραγματικότητα. Ἄκόμα μέ ὀδήγησε, σέ πολιτικούς συλλογισμούς καί ἰδεολογικές συλλήψεις, συχνά πάνω ἀπό τίς δυνατότητες καί τά μέτρα τοῦ ἐφικτοῦ.

Φυσικά ή λέξη αυτή, "έφικτό", είναι παγίδα. Δεδομένου, ότι ο άνθρωπος τελικά, δημιουργεί το έφικτό. Όταν λέω λοιπόν "δυνατότητες", "πραγματικότητα", "έφικτό", έννοια πρωταρχικά, τον υποκειμενικό παράγοντα, τον άνθρωπο. Θέλω να πω, ότι κάνοντας "πολιτικά όνειρα", δεν έπασα έξω, παρά στο βαθμό πού οι έχθροί των ονείρων, κατάφεραν να παρασύρουν τό λαό, μεταλλευόμενοι τά χαμηλότερα ένστιχτά του. Πού όμως, είναι και τά πιο δυνατά, γιατί συνδέονται τόσο μέ τίς άμεσες ύλικές του ανάγκες, όσο προπαντός μέ τήν **Φέουδαλική** κληρονομικότητα, πού είναι φτιαγμένη βασιικά έπάνω στό φόβο, στην άνασφάλεια, τήν έλλειψη φαντασίας και τόλμης και στό θέος και έπομένως ύποταγή, στή δύναμη **άπώ** τής ζένης (όχι τής δικής του) Έξουσίας. Γιατί ή δική του έξουσία, βρίσκεται προπαντός μέσα στή γνώση του έαυτού του, τήν ιστορική του μνήμη, τή δυνατότητα να άπογειώνεται από τά δεσμά τής καθημερινότητας και να μεθά μέ τό κρασί του μέγα Πανα, του Διόνυσου, τής Σκέψης και τής Τέχνης. Όταν ο άνεμος του Άπόλυτου χτυπήσει τό πρόσωπο του Άσού, τότε αυτός γίνεται γίγαντας και αλλάζει τή μορφή τής ζωής του. Αυτό ήπηρεζε τό πιστεύω μου, από τήν έποχή τής Τριπολιτσάς, κι αυτό προσπάθησα να ύπηρετήσω και να εφαρμόσω μέ όπλα τήν Τέχνη και τήν Πολιτική, στά 40 χρόνια τής θράσης και τής ζωής μου. Άσχετα όμως μέ τό σέ ποιά κατάσταση βρίσκεται κάθε φορά ο λαός μας, συνέβη τό έξής. Ένας άίρετικός, έγω, κατόρθωσα μέ τό τραγούδι να άνοιξω μια μυστική δίοδο προς τήν φυχή του και να έπικοινωνώ. Αυτό φυσικά, άποτελεί μέγιστο κίνδυνο για τά ίερατεία τής Έξουσίας, πού όχι λίγες φορές, με δέσανε στην πάσαλο και με κάψανε. Έντούτοις, κατόρθωσα να πλησιάσω αυτό τό δράμα. Ίσως ή δεκαετία του 60, με τό Τραγούδι και τους Δαμπράκηδες, να ύπηρεζε κάπ οια άρχή τής άρχής. Τώρα πού τό κύμα τής άντεπανάστασης, σαράννει κι αυτά τά λίγα πού σπείραμε μέ θυσιές και αίμα, τί άλλο να κάνω από μια νέα αυτοφυλάκιση; Όχι δεν έχω, μά δεν μπορώ τίποτα να προσφέρω, άμεσα, πολιτικά. Γιατί ή ουσία τής

άντεπανάστασης, είναι νά σέ κάνει νά μή θαυμάζεις, νά μή πλου-
 τίξεις έσωτερικά, νά μήν όνειρεύεσαι, καί τελικά νά μή δέχεσαι
 "τό δικό σου". Άλλά νά υποτάσσαι στό ξένο. Σέ ότι σου δώσουν.
 Είναι ένα σταματήματα του βηματισμού της Ιστορίας. Του βηματισμού
 της δημιουργίας. "Ένα σταυροδρόμι; Ίσως. Δέν κάνω όμως έδώ ανά-
 λυση της έλληνικής και παγκόσμιας πραγματικότητας. Μιλώ, άπλά, για
 τή μουσική μου και τίς καταβολές της. Και τίς όποιες σχέσεις της
 μουσικής μου, μέ τό λαό μας. Ή περίοδος στην Τρίπολη, υπήρξε καθο-
 ριστική. Γι' αυτό έπιμένω τόσο πολύ. Και στο κάτω-κάτω, οι καιροί
 εκείνοι, ήταν τόσο "ύψηλοι", πού φαίνεται ότι φηλώσαμε κι έμεις
 μαζί τους. "Δύσκολο πιά νά χαμηλώσουμε". Τι φταίω έγώ, άν άντιμε-
 τώπισα και άντιμετωπίζω τά γεγονότα και τίς καταστάσεις, "άφ'
 ύψηλου"; "Τό πολύ πολύ, βσοι μέ κατηγορούν, ως διαβάσουν τον Κάλβο
 πού λέει "και άν έπεσε ό πτερωθείς άφ' ύψηλά όμως έπεσε". Κάποιος
 εΐπε, ότι ή ποίηση για τό Σολωμό, είναι σκέψη πού γίνεται μουσική
 και ότι ή ποιητική τέχνη καταντά μία μονομαχία μουσικής και
 σκέψης (Μαρίνος Σγούρος). "Ο Χέγκελ, έγραφε στην Ποιητική του >
 πώς θεμελιακό γνώρισμα στην ποίηση, είναι τό μουσικό στοιχείο,
 και κύριο χαρακτηριστικό της, είναι ό λυρικός τόνος, κι έπίστευε
 ότι ή δύναμη της μουσικής, ξεπερνάει τή δύναμη της πραγματικής
 ζωής. < "Η μουσική, γράφει, θα ήταν ή μεταφυσική γλώσσα, κατ' έξοχήν,
 άν έκατορθώναμε νά σκεφτόμαστε μέ ήχους τόσο εύκολα, καθώς
 σκεφτόμαστε μέ τίς λέξεις". Και ό Σοπενάουερ, από τήν πλευρά του,
 θεωρούσε κι αυτός τή μουσική, σαν ένα σχήμα της μεταφυσικής. Πισ-
 τεύω ότι ό Σολωμός, "παγίδευσε" τή μουσική μέσα στο στίχο του.
 "Όλη του ή ποίηση ήταν αυτός ό άγώνας νά γράφει μουσική μέ σκέψη
 και μέ λόγο. Και ίσως γι' αυτό υπήρξε τόσο "δύσκολος" στην τελική
 διατύπωση. Τό ένα σχέδιο ακολουθούσε τό άλλο. "Έφαχνε για τήν τελειό-
 τητα. "Όμως ποιά; Νήπως προσπαθούσε τό άκατόρθωτο; Νά μετουσιώσει τό
 λόγο σε μουσική; Έγώ πάντως διαβάζοντας, στα 1940, τή στροφή "Ήώρα
 πού ή ζάστερη νόχτα μονάχους - μάς ηυρε άπάντεχα και κει στους

βράχους -σκίζεται ή θάλασσα - σιγαλινά", ή λέξη "σιγαλινά", μέ
χτύπησε μέσα μου βαθείά. "Ωστε μία παράξενη άρμονία, νά γεμίσει τό
πνεύμα μου. Υπήρχε μία μουσική. Διάχυτη. Καί τήν κατέγραφα. Από
κεϊ και πέρα, κάθε μέρα, άνακάλυπτα μία νέα μουσική. Έως του
φτάσω στήν ΤΡΙΤΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ, θά περνοῦσαν πάνω άπό σφάρατα χρόνια,
άσταμάτητης έπαφής και άναζήτησης του "ήχου", μέσα στό σολωμικό
στίχο. Προηγούμενα όμως, άνάμεσα στά 1939 και 1943, είχα μελοποιή-
σει τήν ΑΓΝΩΡΙΣΤΗ και πολλά πολλά ποιήματα, που τά έκανα τραγούδια,
γιά τή μάνα μου και τους φίλους:

15

Η ΞΑΝΘΟΥΛΑ (όπου πρόσθεσα ξανά "γιά", μουσική άδεια)

"γιά να πάει στη ξενιτειά"

16

Η ΦΑΡΜΑΚΩΜΕΝΗ, που την τραγούδησε ο Μάκης καθισμένος στους τάφους στο Νεκροταφείο, το αγαπημένο του μέρος.
Εκεί που τώρα βρίσκεται το άδαιο μνήμα του.
Γιατί ο Μάκης τινάχτηκε στον αέρα και έπεσε στο χώμα ξανά σά βροχή.

17

1
 ΝΕΚΡΙΚΗ ΨΑΗ (αντιστάση) Μεγάλος αγώο (1942)

(18)

ΑΝΩΣΗ (1939)

(19)

ΠΡΩΤΟΜΑΡΙΑ (1941) ως έργο σε φιλία με Σπυρίδων
 επίθ 1:

(20)

Μέ τον ΛΑΜΠΡΟ ασχολήθηκα μία ζωή. Έκτός από την ΤΡΕΛΛΗ ΜΑΝΑ, για την οποία θα μιλήσω πιο κάτω, διεξοδικά, στα 1951, όταν μέναμε με τον Μιχάλη Κατσάρο στο Χαλάνδρι, αποφασίσαμε να γράψουμε μία όπερα, βασισμένη στο ΛΑΜΠΡΟ. Από όλο το σενάριο, θυμάμαι μόνο τους στίχους του Σολωμού, "Τά κάρβουνα του σκόλου ανάρια-ανάρια". Κι αυτό γιατί στις χειμωνιάτικες νύχτες, ένεβαίναμε απ'τό ύπόγειο στην αποθήκη, όπου ο καλός νοικάρης του επάνω πατώματος, είχε αποθηκεύσει τά κάρβουνά του και μετς τά "δανειζόμαστε", για τή δική μας σόμπα, να μή παγώσουμε. Στην πράξη μας όμως αυτή, δίναμε μία σκηνική μεγαλοπρέπεια, καθώς τραγουδούσαμε κουβαλώντας τά κλεφμαία, τή μουσική πού είχα συνθέσει και πού είχε τό ρυθμό ενός άργου έπιβλητικού έμβατήριου. Άργότερα πάλι, στα 1953, όταν δίναμε έξετάσεις στο 'Ωδετο 'Αθηνών για τήν 'Υποτροφία του 'Ιδρύματος Κρατικών 'Υποτροφιών, μās έβαλαν σαν θέμα τό ποίημα του Σολωμού Η ΗΜΕΡΑ ΤΗΣ ΛΑΜΠΡΗΣ, πάλι από τό ΛΑΜΠΡΟ, να τό κάνουμε καντάτα για χορωδία και όρχήστρα. Τό έργο αυτό, μπήκε σ'ένα φάκελλο, στα γραφεία του ΙΚΥ και δέν ξαναβγήκε. "Ίσως μόνο για να πεταχτεί στα σκουπίδια. Κλείνω τήν παράθεση των τραγουδιών, μ'ένα άνόμα μελοποιημένο ποίημα, τήν ΩΔΗ ΣΤΗ ΣΥΛΛΗΝΗ, πού βρήκα καθώς άνασκάλεφα για έλλη μία φορά, τά κιτρινισμένα μου χειρόγραφα. "Αν φάξω καλά, σίγουρα θά βρω κι έλλα. "Όμως ποιός ο λόγος; Τά παρουσιάζω δειγματοληπτικά, μόνο και μόνο γιατί φανερώνουν τή διάθεση και τό κλίμα τής εποχής:

ΩΔΗ ΣΤΗ ΣΥΛΛΗΝΗ

21

Και η διασκευή του για την άνδρική χορωδία της Αγίας Βαρβάρας:

ΦΑΚΕΛΟΣ (B)

Η "Τρελλή Μάνα", ξεκίνησε όπως είπα, με διάφορα μελωδικά γυμνάσματα. Στά 1945, μορφοποιούνται σ' ένα έργο για χορωδία και όρχηστρα έγχορδων, "ΤΟ ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΟ", που τό παρουσιάζω μιά και μοναδική φορά, στο Συνέδριο της ΕΠΟΝ, με τή βοήθεια των συμμαθητών μου από τό 'Ωδεΐο 'Αθηνών. Στά 1946, γράφω ένα κουαρτέτο έγχορδων εμπνευσμένο από την πρώτη στροφή τοῦ ποιήματος και τό αφιερώνω στόν 'Αργύρη Κουνάδη. Στά 1949, άμέσως μετά τή Μακρόνησο, νέο ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΟ, (ήμιτελές) για χορωδία και μεγάλη όρχήστρα. Στά 1956, στο Παρίσι, όλο τό ποίημα, ή ΤΡΕΛΛΗ ΜΑΝΑ, για όλο σοπράνο, μικτη χορωδία και συμφωνική όρχήστρα. Είναι ή ΤΡΙΤΗ ΣΟΥΙΤΑ. Και τέλος στα 1981 στο Παρίσι, πάλι, νέα γραφή, ή τελική πιό, τό έλπίζω: Η ΤΡΙΤΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ. Σε κάθε άρχή δεκαετίας, στα 40, 50 και 60, τρεις νότες, πάντα οι ίδιες, θεμελιώνουν τή δεκαετία και τής μουσικής μου. Στά 1940 στο πρώτο σχεδιάσμα της ΤΡΕΛΛΗΣ ΜΑΝΑΣ:

22

Στά 1950, στα Χανιά, πάνω στο ποίημα τοῦ άδελφοῦ μου:

23

Και στα 1958, πού ούσιαστικά άνοίγει τή δεκαετία του 60:

24

Τό δεύτερο μελωδικό στοιχεῖο πάνω στό ἴδιο ποίημα εἶναι:

25

"Όταν μιλήσω άναλυτικά γιά τήν ΤΡΙΤΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ, θά άναφερθῶ στήν άντιστικτική πλοκή πού γίνεται μέ βάση τήν πιό πάνω μελωδία.

"Άλλωστε ύπάρχει μιá θαυμάσια Διδακτορική διατριβή, τῆς UTTIE RUMBER, πάνω σ'αυτό τό έργο, πού έλπίζω ότι μιá μέρα θά δεῖ τό φῶς τῆς δημοσιότητας και στή χώρα μας. Έδῶ θά περιοριστῶ, σέ ὅσο μελωδικό ὕλιεκό εἶδε τό φῶς στήν περίοδο 40-43 στήν Τρίπολη και πού τό θεάρησα άξιο νά χρησιμοποιηθεῖ στή Συμφωνία μου αὐτή.

Μετά τίς πρῶτες 7 στροφές (ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ τῆς ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ), ὅπου τελειά-νει τό περιγραφικό μέρος, ὁ άναγνώστης-άκροατής καλεῖται νά πάρει μέρος στό δρωμένο. Πλησιάζει γιά νά διαπιστώσει, ότι ἡ σιγαλιά ἦταν άπόλυτη, μέσα στήν έπίσης άπόλυτη έρημιά." Έτσι οἱ στροφές 8,9 και 10 (ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ τῆς Συμφωνίας) μουσικά, περιγράφουν τήν άκίνησια του θανάτου, μέ τρόπο έντελῶς αντίθετο. Δηλαδή, προσπαθοῦν νά άποδώσουν τήν έσωτερική άγωνία του παρατηρητῆ, γιά ὅ τι θά άκο-λουθήσει. Εἶναι ἡ Εἰσαγωγή, ἄς ποῦμε, στήν εἴσοδο τῆς Τρελλῆς Μάνας. Στηρίχτηκα γι'αὐτό, έπάνω στό ρυθμό του ποιήματος. Δηλαδή "Δέν άκουες βάβισμα χαμένου σκύλου". Ρυθμό συμμετρικό πού διαβάζεται τό ἴδιο άπ' τήν άρχή και άπ' τό τέλος:

26

Μελωδία εκείνου του καιρου, εἶναι και τό κύριο τραγούδι τῆς Μάνας: "Γλήγορα ἄς φύγουμε άπ' τά λαγάδια". Ίσως αὐτή ἡ στιγμή νά εἶναι ἡ πιό ὀφηλή και σημαντική εκείνης τῆς περιόδου. Μέ μόνη έξάφρεση τό τροπάριο τῆς ΚΑΣΣΙΑΝΗΣ.

27

Τέλος, μελωδία εκείνης τῆς ἐποχῆς, εἶναι καί τὸ "Γιατί τινάζετε
πάνω τους χόματα;"

(28)

Νομίζω ὅτι τελειώσα μέ τὴν Τρίπολη. Ὅταν ἀποφάσισα νὰ ἀφοσιωθῶ
στὴ Μουσική, ὅπως ἤμουν ἀπόλυτος, ἐγκατέλειπα τὸ Γυμνάσιο. Φυσικά
οἱ οἰκοὶ μου ἀναστατώθηκαν καὶ τελικὰ ἐπανήλθα, ἀφοῦ δήλωσα στοὺς
καθηγητές, ὅτι τὸ δίπλωμα τοῦ γυμνασίου, ἔχει τυπικὴ μόνον ἀξία γιὰ
μένα καὶ ὅτι, στὸ κάτω-κάτω, παρακολουθῶ τὰ μαθήματα, γιὰ νὰ μὴ
στενωχωρέσω τοὺς δικούς μου. Ὁ πατέρας μου θορυβημένος, ἀποφάσισε
νὰ ρωτήσῃ στὴν Ἀθήνα, νὰ δεῖ τί γίνεται μέ τὴν καριέρα ἑνὸς συνθέ-
τη. Κατὰ σύμπτωση, ὁ θεῖος Ἀντώνης, διατάχθηκε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο νὰ
κάνει ἀνακρίσεις στὸ Ὁδεῖο Ἀθηναῶν, σὲ βάρος τοῦ Διευθυντοῦ του, τοῦ
Φιλοκτῆτη Οἰκονομίδη. Ἡ καταγγελία, εἶχε προέλθει ἀπὸ τὸ Συμβούλιο
τοῦ Ὁδεῖου, καὶ τὸ ἀποτελοῦσαν Ἀθηναῖοι πρόχροντες, μέ ἐπικεφαλῆς
τοὺς ἀδελφοὺς Κύρου, τῆς ΒΕΣΤΙΑΣ. Κι αὐτό, γιατί ὁ Οἰκονομίδης, τοὺς

